

I

ІДЕЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕВОЛЮЦІЇ – розвиток ідеї європейської єдності. До середини XX ст. було розроблено до 200 проєктів об'єднання Європи. Існувало два підходи: спроби силового об'єднання на імперських засадах та утворення федерації чи конфедерації європейських держав на принципах рівноправності.

Після падіння в 476 р. Західної Римської імперії її законним спадкоємцем вважалася Східна Римська, або Візантійська, імперія, яка протягом майже всього свого існування не полишала думки про відновлення колишньої імперії. В окремі періоди, як за Юстиніана (527-565), вона, здавалося, наближалася до реалізації цієї мети. Західнохристиянський світ у ранньому Середньовіччі двічі намагався створити своє власне політичне об'єднання у формі імперії незалежної від Візантійської. Перша спроба належала королю франків Карлу Великому, який зміг об'єднати майже всі колишні провінції Західної Римської імперії і наприкінці 800 р. коронувався в Римі імператорською короною. Проте перша спроба об'єднати західнохристиянський світ у єдиній християнській імперії виявилася невдалою, відцентрові тенденції найсильніше проявилися практично відразу після смерті її засновника, і на початку X ст. імператорський титул вийшов із вжитку. Друга спроба відновлення Римської імперії належала королю Східно-Франкського королівства Оттону I Великому, який у 962 р. коронувався імператором Священної Римської імперії, підпорядкувавши собі римських пап.

Але X-XI ст. позначилися важливими змінами у взаємовідносинах між папством та імператором. Реформування католицької церкви в результаті розвитку клонійського руху, створення її високоцентралізованих владних структур, дедалі більші розбіжності між папою й імператором переросли у відкрите зіткнення під час перебування на

римському престолі Григорія VII Гільдебранда. Папи почали претендувати на верховну законодавчу й судову владу і підпорядкування папському престолу християнських держав Європи. Ці спроби як німецьких імператорів, так і римських пап об'єднати Західну Європу на принципах, установлених імперіями стародавнього світу, були відкинуті. Хоча в подальшому силові методи задля об'єднання Європи використовувалися неодноразово, у XVI ст. це намагався зробити імператор Священної Римської імперії Карл V Габсбург, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. – французький імператор Наполеон I, у XX ст. – німецький кайзер Вільгельм II. Остання спроба належала нацистам на чолі з А.Гітлером.

Разом з тим посилювалася протилежна тенденція – спроба запобігти міждержавним конфліктам у Європі і визначити шляхи примирення й об'єднання держав. Європейські мислителі і політичні діячі – прихильники “єдиної Європи”, починаючи з Середньовіччя, вбачали саме в державі та її інтересах першопричину міждержавних суперечностей, що спричиняють воєнні конфлікти, і висловлювалися за обмеження державного суверенітету й утворення наднаціонального об'єднання, яке б керувалося, насамперед, спільними інтересами, а не інтересами окремих держав. Ця мета залишалася незмінною протягом століть, змінювалися лише завдання, форми та методи досягнення такого об'єднання.

Один з перших подібних проєктів розробив на рубежі XIII-XIV ст. домініканський монах П'єр Дюбуа (1255-1320). Він обґрунтував ідею поновлення на релігійній основі втраченої єдності європейських народів шляхом утворення конфедерації як найкращої форми існування християнського світу. Майже одночасно з ним свій план створення європейської конфедерації висунув відомий поет Данте Аліг'єрі (1265-1321). У по-

дальшому аналогічні проекти обґрунтовували чеський король Їржі Подебрад (1420-1471), міністр французького короля Генріха IV герцог Сюлі (1560-1641).

У Новий час, починаючи з Еразма Роттердамського (1467-1536), активно розробляється концепція забезпечення “Вічного миру” в Європі, найбільш відомими представниками якої були французький філософ Емерик Круссе, англійський політичний діяч Уільям Пенн (1644-1718), французький просвітник абат Шарль Сен-П’єр (1658-1743), англійський філософ і правознавець Єремія Бентам (1748-1832), Іммануїл Кант (1724-1804).

XVIII ст. позначилося новими акцентами в проєктах побудови єдиної Європи: на противагу концепції християнської єдності обґрунтовується концепція європеїзму. Одним з перших на цьому акцентував увагу Вольтер (1694-1778), пізніше цю думку висловив Жан-Жак Руссо (1712-1778).

XIX ст. характеризувалося ідеалом держави-нації, що, як вважалося, відповідає будь-яким вимогам, які людство могло вигадати. Але чимало мислителів, що належали до різних суспільних течій, були прибічниками об’єднаної Європи. Серед них були представник утопічного соціалізму А.Сен-Сімон (1760-1825), один з найбільш активних діячів “Молодого Європи” Дж.Мадзіні (1805-1872), ідеолог одного з напрямів анархізму П.-Ж.Прудон (1809-1865), один з лідерів фрїтредерів в Англії Р.Кобден (1804-1865), французький письменник, пацифіст В.Гюго (1802-1885), німецький соціал-демократ К.Каутський (1854-1938) та ін. Саме Віктор Гюго у 1849 р. проголосив ідею “Сполучених Штатів Європи”, яка була найбільш популярною протягом наступного століття.

Незважаючи на різноманітність проєктів досягнення європейської єдності, їх спільними рисами було обґрунтування необхідності об’єднання держав, створення наднаціональних органів, арбітражне врегулювання міждержавних конфліктів, утворення спільної армії для застосування санкцій проти порушників та боротьби із зовнішньою загрозою. Перехід до індустріального суспільства зумовив посилення уваги до питань розвитку взаємної торгівлі.

Перша та Друга світові війни посилили пацифістські настрої, сприяли подальшому розвитку ідеї європейської єдності як єдиної можливості виходу з кризи. Тому тема “євро-

пеїзму”, загальної долі європейських народів набула в цей період особливого звучання. Відбувається перехід від розробки окремими мислителями проєктів об’єднання Європи до створення потужних громадських рухів, спрямованих на втілення цієї ідеї в практику. Тривала **І.є.є.** заклала основу для формування сучасних концепцій європейської інтеграції, переконала більшість європейців у необхідності їх реалізації.

Літ.: Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Прокопенко Л. Л. Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; Jastawski Kazimierz. Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004.

Прокопенко Л.Л.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКА У СФЕРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ (англ.

European security and defence identity) – 1) результат ідентифікації (отождоження) європейських країн щодо розуміння ними принципів застосування сили під час проведення гуманітарних інтервенцій (військових та поліцейських операцій) і використання інститутів ЄС як основи співробітництва в сфері безпеки; 2) процеси нормативно-правового забезпечення та інституціонального становлення зовнішнього, безпекового та оборонного компонентів ЄС, посилення власного військового потенціалу.

Можливість виникнення кризових ситуацій в Європі, в які США не захочуть втручатися, породило ідею створення усередині НАТО “європейської опори”, тобто формування **І.є.с.б.о.** У зв’язку з цим у січні 1994 р. Рада НАТО на засіданні в Брюсселі визнала за необхідне формування такої специфічної програми. На формування **І.є.с.б.о.** вплинули кризи кінця ХХ – початку ХХІ ст., тобто Боснійська (1995 р.), Косовська (1999 р.), Іракська (2003 р.). Кризи прискорювали формування **І.є.с.б.о.**

Перший крок до реалізації цієї програми був зроблений на засіданні Ради НАТО в червні 1996 р. у Берліні. З того часу Євросоюз почав створювати власні політичні і військові структури для забезпечення політичного контролю і стратегічного управління у разі кризи. Відповідно до цього на Саміті ЄС у Гельсінкі (грудень 1999 р.) була прийнята так

звана “Стратегічна мета – 2003”, що давала змогу ЄС проводити цивільні поліцейські та військові операції з урегулювання криз.

Стратегічна мета – 2003. ЄС повинен мати можливість самостійно приймати рішення і там, де НАТО не задіяне цілком, санкціонувати, а потім і вести воєнні операції під своєю егідою, реагуючи на міжнародні кризи на підтримку Європейської політики в галузі безпеки і оборони. Було погоджено, що будуть розроблені й прийняті загальноєвропейські завдання стосовно створення готових до розгортання військових сил.

Військові сили й засоби для здійснення завдань. Держави-члени зобов’язані надавати ЄС необхідні сили й засоби для того, щоб охопити весь обсяг завдань. Такі сили й засоби дадуть змогу ефективно проводити операції під егідою ЄС, а також виконувати свої функції в НАТО та брати участь в місіях під егідою НАТО. Європейські військові можливості розвиватимуться на базі наявних національних та багатонаціональних сил і засобів, що мають бути готовими до участі в операціях ЄС з урегулювання криз. Ці операції можуть проводитися як з використанням комунікацій, сил і засобів НАТО, так і без них. Особливу увагу було приділено вжиттю ефективних заходів щодо сумісності, гнучкості командування й управління, мобільності розгортання, здатності до тривалих дій, виживання.

Держави-члени ЄС поставили за мету до 2003 р. забезпечити розгортання та утримання збройних сил кількістю 50-60 тис. осіб, які здатні до оперативного використання протягом 60 днів в рамках виконання завдань. На саміті ЄС у м.Фейра (19-20 червня 2000 р.) було вирішено доповнити майбутні європейські збройні сили цивільною поліцією чисельністю до 5 тис. осіб. Ці формування повинні мати необхідні сили та засоби командування, управління й розвідки, служби тилу та інші служби матеріально-технічного забезпечення, а можливо, повітряні і військово-морські підрозділи.

Стратегічна мета – 2010. Напружена робота щодо усунення дефіциту можливостей ЄС тривала до кінця 2003 р., в результаті чого був створений відповідний пакет сил. Однак протягом кількох років у здійсненні програм **І.с.б.о.** з’явилася низка негативних факторів, що перешкоджали повноцінній реалізації заданого курсу: відсутність по-

літичної волі лідерів європейських держав, труднощі із налагодженням механізму прийняття рішень, фінансові проблеми. У зв’язку з цим було проведено всебічну оцінку військових можливостей. Рада ЄС у червні 2004 р. затвердила “Стратегічну мету – 2010”. Відповідно до цієї мети країни-члени взяли на себе зобов’язання бути спроможними до 2010 р. здійснювати швидкі та рішучі дії в усьому спектрі операцій з урегулювання криз, визначених у Договорі про ЄС, а саме: гуманітарні та рятувальні завдання, завдання з підтримання миру, а також завдання із застосування сили при врегулюванні криз, включаючи примушення до миру. Як визначено у Європейській стратегії безпеки, завдання мають включати проведення спільних операцій з роззброєння, а також підтримку третіх країн у боротьбі з тероризмом і здійсненні реформ у секторі безпеки. ЄС має бути спроможним розпочати й забезпечити проведення кількох різних операцій одночасно.

Спроможність ЄС розгорнути необхідне угруповання військ з високим рівнем готовності у відповідь на кризову ситуацію є ключовим елементом Стратегічної мети – 2010. Угруповання має бути ефективним з військового погляду, надійним і базуватися на концепції “бойових груп”. Ці бойові групи будуть мати специфічну форму сил швидкого реагування й складатимуться з комбіновано-го механізованого батальйону з підрозділами бойової підтримки та забезпечення. Швидке реагування в цьому контексті передбачає оперативне прийняття рішень та здійснення планування, а також швидке розгортання сил щодо проведення певної місії. Завданням ЄС є спроможність прийняти рішення на початок операції за 5 днів після затвердження Радою ЄС “Концепції щодо врегулювання кризи”. Розгортання сил та їх спроможність розпочати виконання завдань у кризовому районі мають реалізуватися не пізніше, ніж через 10 днів після прийняття рішення про початок операції. Країни-члени взяли на себе зобов’язання створити 15 бойових груп швидкого реагування (Західноєвропейська – Франція, Німеччина, Бельгія, Люксембург та Іспанія; Франко-Бельгійська – Франція, Бельгія, Люксембург; Німецько-Нідерландська – Німеччина, Нідерланди та Фінляндія; Німецько-Австрійська – Німеччина, Чехія та Австрія; Італо-

Угорська – Італія, Угорщина й Словенія; Південноєвропейська амфібійна – Італія, Іспанія, Греція та Португалія; Балтійська – Польща, Німеччина, Словаччина, Латвія й Литва; Скандинавська – Естонія, Швеція, Фінляндія та Норвегія; Британсько-Нідерландська амфібійна – Великобританія та Нідерланди; Балканська – Греція, Румунія, Болгарія; Чехословацька – Чехія, Словаччина). Франція, Італія, Іспанія та Великобританія заявили про намір формувати власні групи. Ці групи будуть використовуватися у військових операціях, які проводяться на підставі мандату ООН як передові підрозділи, що забезпечують розгортання довготривалої та широкомасштабної місії ООН. Також вони можуть використовуватися автономно під час виконання невеликих за масштабом місій. Згідно з прийнятими зобов'язаннями повну готовність груп планувалося досягнути за 2007-2010 рр., а частково бойові групи мали бути готові вже до 2005 р. Відповідно до цього ЄС зобов'язався в 2005-2007 рр. забезпечити проведення мінімум однієї військової операції на рівні бойової групи, з 2007 р. – двох окремих військових операцій, при цьому мати можливість розпочати їх майже одночасно. Було визначено такий перелік основних завдань:

- створити у 2004 р. у Військовому штабі ЄС Цивільно-військову групу, яка буде спроможна в обмежені терміни розгорнути оперативний центр на випадок проведення операції з урегулювання кризи (виконано);
- створити в 2004 р. Європейське оборонне агентство, що дасть змогу зменшити визначені дефіцити можливостей ЄС у галузі військового забезпечення (розпочало свою роботу з 2005 р.);
- налагодити в 2005 р. координацію дій у сфері стратегічних перевезень, а до 2010 р. створити можливості, що даватимуть змогу самостійно здійснювати повний спектр стратегічних перевезень (авіаційні, морські, сухопутні) на підтримку можливих операцій;
- завершити в 2007 р. створення бойових груп швидкого реагування (на сьогодні триває робота щодо створення концепції бойових груп);
- забезпечити створення до 2008 р. власного літака для здійснення стратегічних перевезень;
- удосконалити до 2010 р. проведення операцій ЄС усіх рівнів шляхом досягнення

взаємосумісності засобів зв'язку як наземного, так і космічного базування.

З метою реалізації завдань **І.с.с.б.о.** було створено низку інституцій та установ, таких як Європейське оборонне агентство, Супутниковий центр Європейського Союзу, Європейський коледж безпеки і оборони, Інститут дослідження проблем безпеки ЄС, Центр інформування та моніторингу виникнення надзвичайних ситуацій Європейської комісії. На сьогодні відповідні структури ЄС продовжують опрацювання концепції **І.с.с.б.о.** В її основу покладено розвиток практичної співпраці між НАТО і ЄС, яка базується на так званих *домовленостях* “*Берлін-плюс*”. Ці домовленості ґрунтуються на розумінні того, що розвиток військових можливостей є загальними для обох організацій та будуватимуться на принципах партнерства, ефективного діалогу, співробітництва й прозорості. При цьому визначається, що ЄС і НАТО залишаються різними організаціями, мають рівну автономію щодо прийняття рішень з урахуванням інтересів усіх країн-учасниць. Відповідно до цього документа НАТО надаватиме ЄС можливість користуватися штабними структурами альянсу, включаючи доступ до процесу військового планування, інформаційних, розвідувальних ресурсів, сфери тилового забезпечення під час проведення власних військових і миротворчих операцій. Командні структури ЄС координуватимуть свої дії з командними структурами НАТО. Також передбачається можливість залучення до операцій у рамках Європейської політики у сфері безпеки й оборони країн НАТО, що не є членами ЄС.

ЄС сьогодні відіграє головну роль у забезпеченні стабільності у різних куточках світу. За останні 10 років Європейська політика безпеки та оборони забезпечила це за допомогою 22 місій на чотирьох континентах. Для України можливості брати участь у **І.с.с.б.о.** є принципово обмеженими – вона може (за власним бажанням за умови підписання додаткових угод) брати участь у певних спільних діях та операціях, однак з боку ЄС не існує жодних безпекових зобов'язань щодо України.

Літ.: *Абрамов В. І.* Європейський Союз : підручник / В. І. Абрамов, О. Ф. Деменко, О. І. Пошедін. – 2-ге вид. допов. та випр. – К. : НАОУ, 2008; *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Го-

воруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2009; *Залевски М.* Вопросы идентичности в международных отношениях / М. Залевски, С. Энло // Теория международных отношений на рубеже столетий ; под ред. К. Буса и С. Смита. – М. : Гардарики, 2002; *Микал О. К.* Європейська інтеграція України: поточна ситуація, завдання та пріоритети державної політики / О. К. Микал. – К. : НISД, 2010.

Абрамов В.І.

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ (англ. isolationism) – термін, що зазвичай використовують для позначення напрямку в зовнішній політиці, в основі якого лежить ідея невтручання у справи інших держав, націй, народів, етносів. Стосовно економіки **І.** призводить до автаркії, коли зовнішній товарний оборот зводиться до мінімуму. **І.** як політичне поняття почало активно використовуватися (з середини XIX ст.) для позначення напрямку в зовнішній політиці США, в основі якого лежала ідея невтручання в європейські справи взагалі і у збройні конфлікти зокрема. Теорія та практика тогочасного **І.** склалися під впливом низки факторів: географічна відособленість Американського континенту, створення в США ємного внутрішнього ринку, яке сприяло тому, що значна частина буржуазії мало цікавилася заокеанською експансією; відносна військова та економічна слабкість США в перші десятиліття після їх створення. На ранній стадії **І.** був своєрідним відображенням американського націоналізму, він відіграв суттєву роль у протидії втручанням монархічної Європи, передусім Великої Британії, яка прагнула до відновлення втрачених позицій на Американському континенті. Застосовувані фактично тільки щодо Європи принципи ізоляціонізму не означали політичної, а тим паче економічної ізоляції США загалом. Керівники американської зовнішньої політики вбачали практичний зміст **І.** в тому, щоб з вигодою для себе використати суперечності між європейськими державами, відмовившись від укладання з ними довгострокових військово-політичних союзів і проголосивши нейтралітет США у війнах в Європі (вперше в 1793 р.), але відходячи від нього у найбільших світових збройних конфліктах. Звідси практика **І.** породжувала політику “свободи рук”. Ізоляціоністські принципи і пов’язана з ними доктрина Монро стали коліскою пан-

американізму, вони стали ширмою для прикриття експансіоністських прагнень США в Латинській Америці. Зі вступом США в епоху імперіалізму монополістичні кола намагалися використати принципи **І.** для розширення експансії на інші райони світу, вживаючи в цих цілях нові можливості.

У XX ст. багато соціалістичних країн також проводили політику обмеження міжнародних контактів, хоча це ніколи не декларувалося офіційно. У СРСР самоізоляція досягла піку в післявоєнний період правління Сталіна: неможливість неслужбових поїздок громадян за кордон, жорсткі обмеження на пересування іноземців по країні, зведення до мінімуму зовнішньої торгівлі, протекціоністські заходи щодо економіки. Яскравим прикладом **І.** свого часу була японська політика сакоку – стан і політичний курс міжнародної ізоляції Японії від країн Заходу, що проводилася сьогунатом Токугава у XVII – першій половині XIX ст. з метою забезпечення міцності влади сьогунату, ліквідації іноземних впливів, насамперед християнства, та монополізації міжнародних торгівлі, кореспонденції і відносин самурайським урядом.

Сьгодні прикладом **І.** служить Північна Корея – політика Чучхе (північнокорейська ідеологія, проголошена в 1955 р. Кім Ир Сенем).

Літ.: *Барам Д.* Глобализация или изоляционизм? / Д. Барам. – Режим доступа : <http://www.apn.ru/themes/theme277.htm>; *Бжезинський З.* Велика шахівниця / З. Бжезинський. – Львів-Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000; *Гаджиев К. С.* Геополитика / К. С. Гаджиев. – М. : Междунар. отношения, 1997; *Кисельов П. Л.* Методология геополитики / П. Л. Кисельов. – Х. : Вид-во ХарPI УАДУ Магістр, 2002; *Мадіссон В. В.* Сучасна українська геополітика : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. – К. : Либідь, 2003.

Розпутьенко І.В.

ІММІГРАЦІЯ (від лат. immigro – вселяюся) – в’їзд у країну іноземців для постійного проживання або тривалого перебування, що часто супроводжується набуттям громадянства.

Поняття **І.** відрізняється в різних країнах. Дослідження ООН, присвячене уніфікації поняття “іммігрант”, виявило сім критеріїв його визначення. Найважливішим з них є місце проживання, тобто іммігрантами вважаються особи, які не були жителями краї-

ни, принаймні рік і в'їхали з метою проживання в ній. Важливим критерієм **I.** є громадянство. Часто іммігранти асоціюються з іноземцями, тобто негромадянами. Проте зв'язок між міграцією та громадянством не є прямим. Деякі категорії іммігрантів отримують громадянство країни призначення автоматично, наприклад євреї, які переїжджають до Ізраїлю. Разом з тим діти іноземців, навіть народжені в країні перебування, зазвичай залишаються іноземцями. У США, Австралії, деяких інших державах для ідентифікації іммігрантів використовується така ознака, як місце народження. Це досить об'єктивний показник, оскільки протягом життя він не змінюється.

Відповідно до розроблених ООН рекомендацій щодо міграційної статистики розрізняють довго- і короткотермінових іммігрантів. До першої групи належать особи, які в'їжджають у країну з наміром залишитися в ній на строк понад один рік (які ніколи раніше не проживали в цій країні безперервно понад один рік, або якщо вони перебували в цій країні безперервно понад один рік, потім вони безперервно були відсутніми понад один рік з моменту останньої присутності понад один рік). До другої групи належать особи, які прибувають в країну з наміром перебування в ній рік чи менше з метою здійснення діяльності, що оплачується в цій країні.

I. відіграла вирішальну роль у заселенні великих територій та формуванні багатьох націй. Так званими країнами традиційної **I.** є США, Канада, Австралія, Нова Зеландія. У другій половині ХХ ст. на країни **I.** перетворилися практично всі держави Західної Європи. Третина іммігрантів у світі проживають в Північній Америці, в Азії мешкає 27,6% від їх загальносвітової кількості, а в Європі – близько 24%. Лише 9% проживають в Африці, приблизно по 3% в Океанії і Латинській Америці. Щодо співвідношення чисельності іммігрантів до всього населення, то найбільша їх частка – 15% характерна для країн Океанії (завдяки таким класичним країнам **I.**, як Австралія та Нова Зеландія). 14% населення становлять іммігранти у Північній Америці, в Європі – 9%. Натомість іммігрантами є менше від 2% населення Африки, Азії, Латинської Америки. Найбільша частка іммігрантів (кожний шостий у 1990 р. і кожний п'ятий у 2010 р.) про-

живають у США – понад 38 млн осіб (6%) є мешканцями Російської Федерації, що пов'язано з перетворенням унаслідок розпаду СРСР внутрішньої міграції в рамках єдиної держави на зовнішню, а також з імміграційною привабливістю країни для населення пострадянських держав, її потребами в іноземній робочій силі. На третьому місці за кількістю іммігрантів перебуває Німеччина, далі йдуть Канада і Саудівська Аравія.

Україна входить у десятку країн з найбільшою чисельністю іммігрантів. За даними перепису населення 2001 р., у державі проживали 5,2 млн осіб, які народилися поза її межами, тобто були іммігрантами, що становило 10,7% від загальної чисельності населення. Разом з тим 78% з них прибули в Україну ще до проголошення незалежності з інших радянських республік, тобто були на той час внутрішніми мігрантами. Іммігранти з країн СНД, за переписом, становили 92,6% від усіх іммігрантів в Україні. Їх чисельність помітно поповнилася в перші роки після розпаду СРСР, коли репатріація етнічних українців та вихідців з України інших національностей не лише компенсувала природні втрати населення, а й забезпечувала його зростання – рекордний міграційний приріст у майже 300 тис. осіб було досягнуто 1992 р. Таким чином, високий відсоток іммігрантів в населенні України є наслідком тривалого перебування в складі союзної держави, а не імміграційної привабливості для іноземців, чисельність яких в Україні становить лише трохи більше від 200 тис. осіб.

Більшість країн світу запровадили систему регулювання **I.**, для чого розроблено спеціальне законодавство, застосовується система квот та преференцій тощо. Здійснення політики щодо **I.** покладено на спеціальні органи державного управління – служби з **I.**, які створюються зазвичай при міністерствах праці, внутрішніх справ, безпеки.

Масова **I.** призводить до швидкого наростання етнічної різноманітності населення країн, що приймають, яке ускладнює забезпечення суспільної єдності і висуває перед державою непросте завдання управління суспільством, що складається з інколи досить далеких з культурного погляду груп. Тому важливою складовою імміграційної політики розвинутих держав останнім часом стала політика інтеграції іммігрантів, яка має забезпечити щонайповніше соціально-еко-

номічне, культурне, політичне включення іммігрантів у місцеве суспільство, формування на цій основі нової суспільної єдності.

Літ.: *Малиновська О. А.* Міграція та міграційна політика : навч. посіб. / О. А. Малиновська. – К. : Центр учб. л-ри, 2010; *Юдина Т. Н.* Міграція : словарь основных терминов : учеб. пособие / Т. Н. Юдина. – М. : Изд-во РГСУ; Академ. проект, 2007. *Малиновська О. А.*

ІМПЕРІЇ СВІТОВІ – керовані централізовано держави, до складу яких входить багато народів. **І.с.** видаються, з одного боку, як охоронці миру й успіху, що несуть відповідальність перед народами за їх захист, сприяють шануванню небес. З другого боку, **І.с.** політично постають як системи гноблення, а економічно – як інструмент експлуатації; морально вони сприймаються як гібридний продукт, а богословські – як кара божа.

До **І.с.** відносять Перську імперію (550 до н.е. – 651 н.е.), Римську імперію (509 до н.е. – 476 н.е.), Китайську імперію Династії Ган та Квін (403 рр. до н.е. – 220 н.е.), Франкську Велику імперію (768-814 рр.), Священну Римську імперію (962-1648 рр.), Імперію Толтеків та ацтеків (1000-1521 рр.), Імперію Інків та Перуанських Хіму (1000-1536 рр.), Монгольську імперію (1206-1368 рр.), Візантійську імперію (527-1054 рр.), Імперію Кхмерів (600-1150 рр.), Оттоманську імперію (1299-1571 рр.), Іспансько-американську імперію (1492-1800 рр.), Дунайську (Австро-Угорську) імперію, Японську імперію (1588-1853 рр.), Британську імперію (1760-1840 рр.), Російську імперію (1613-1796-1917 рр.), Радянську імперію (1922-1991 рр.), Імперію Сполучених Штатів Америки (1945 р. – н.ч.).

Перська Імперія (П.і.) (550 до н.е. – 651 н.е.). Зародження П.і. прослідковується приблизно з 1000 р. до н.е., коли численні кочові народи, зокрема перси і жителі Мідії, дрейфували з Центральної Азії до сьогодишнього Ірану. Приблизно в 550 р. до н.е. провідником персів був енергійний військовий стратег Сирус Великий (Cyrus the Great), член сімейства Ахеменідів (Achaemenid), яке було при владі протягом кількох століть. Між 558 і 529 рр. до н.е. він захопив контроль над територією, яку зараз займають Іран, Лівія і Туреччина, протягуючи свою імперію з Єгипту до Індії. Після смерті Сируса в 529 до н.е. величезну імперію зміцнив Дарій

(Darius), інший член династії Ахеменідів, який об'єднав багато завойованих міст і родових груп в єдину Перську державу протягом свого царювання з 522 до 486 рр. до н.е. Він запровадив уніфіковану монетну систему (чеканку), приєднав Єгипет і північно-західну Індію до імперії, яка простягнулася майже на 2 млн квадратних миль. 20 провінціями Персії управляли сатрапи (або губернатори). Для управління обширною територією правителі Ахеменідів проклали дорогу протяжністю 1600 миль від Егейського побережжя Західної Анатолії до того місця, де зараз розташований західний Іран, а також численні другорядні дороги. Дорогами швидко пересувалися війська до неспокойних місць та торговці, які возили товар для обміну та продажу. Правителі Перської імперії Сирус і Дарій управляли на обширній території досить успішно певною мірою завдяки толерантному ставленню до місцевих звичаїв, правової системи та інших релігій.

Римська імперія (Р.і.) (509 до н.е. – 476 н.е.). До 509 р. до н.е. римляни управляли етрусками і замінили їхню монархію на Римську республіку. Рим став лідером у вільній конфедерації Римських міст у центральній Італії, об'єднаний проти їх етрусських ворогів і навколишніх диких племен (сабінів, волсків). Рим розширив свою територію, і до 280 р. до н.е. Італійський півострів був об'єднаний урядом цього міста. Залишки етрусків поглинула римська культура. Р.і. як держава, що виникла в басейні Середземного моря, з тривогою сприймалася Фінікійським містом Карфагеном у північній Африці, який протягом сторіч борювався з греками. Між Р.і. і Карфагеном виникли серії конфліктів, відомі як Пунічні війни. У 146 р. до н.е. Р.і. зруйнувала Карфаген, який згорів і, за легендою, був переораний з сілля, щоб там нічого знову не росло.

Навіть коли Р.і. міцніла, її республіканський уряд руйнувався через боротьбу за владу, яка все більше концентрувалася в руках військових. Юлій Цезар (Caesar), який добився популярної підтримки кривавими перемогами в Галії (Західна Європа), Азії, Єгипті і Африці, в 49 р. до н.е. захопив Рим і взяв контроль над урядом. Керуючи як ефективний диктатор, обіцяючи відновити республіку, Цезар викликав гнів супротивників, які вбили його в Римському форумі в 44 р. до н.е. Спадкоємцем Цезаря став його внучатий

племінник Гайус Октавіус (Gaius Octavius), який узяв ім'я Август (Augustus). Август утихомирив Р.і. і маскував це у величі. Він керував широкою програмою громадських робіт і став захисником мистецтв, про що свідчать успіхи таких авторів, як Овідій, Лівій, Вергілій і Гораций.

Свого вищого ступеня розвитку Р.і. досягла в другому сторіччі н.е., коли вона простяглася від Англії до Персидських безкраїв і Каспійського моря. Римські театри розважали публіку в Африці, римські водопроводи були запроваджені у Франції, римські вілли з відхожими місцями в приміщенні “стрибнули” в Британію. 50 тис. миль твердої поверхні доріг зв'язало Р.і. спільно. Кам'яні стіни проти “варварів” були побудовані уздовж Дунаю, за Рейном, в Сирії і в Північній Африці; стіна Адріана простягнулася по північній Англії від моря до моря. Обширні кордони Р.і. охороняла армія приблизно з 300 тис. легіонерів, розташованих у постійних таборах. Вільні чоловіки в будь-якій країні Р.і. могли стати римськими громадянами. Існуюче римське право вимагало укладати контракти між людьми в їх ділових стосунках; такі контракти були предметом розгляду в судах. Відповідачі вважалися невинними, поки не буде доведена вина. Деякі освічені римські монархи настійно вимагали усюди ефективного управління і швидкого правосуддя. Внизу соціальної драбини були раби. У II-му ст. до н.е. раби різних національностей, захоплені у війнах, склали одну третину римського населення.

Зміни в Р.і. в перші сторіччя н.е. знову призвели до поступового захоплення вищої влади військовими, втрати демократії і представницького управління, що спричинило суспільну недовіру. Постійні напади “варварів” було дорого відбивати, та й кошти марнувалися в боротьбі між конкуруючими імператорами. У 284 р. н.е. імператор Діоклеціан вирішив, що імперія занадто велика для ефективного управління і поділив її на дві частини – східну і західну провінції з адміністратором для кожної. Потужність Р.і. перемістилася на схід, і коли Костянтин став імператором східної частини Р.і., він перемістив свою столицю до Візантії (зараз Стамбул, Туреччина), перейменував місто після себе на Константинополь. Поволі, але безповоротно, дві частини Р.і. “дрейфували” окремо.

Східна частина Р.і., розташована біля Чорного і Егейського морів для успішного ведення торгівлі і захисту, підтримана християнською релігією, набирала сили і продовжувала процвітати протягом багатьох сторіч. Західна половина поступово занепадала внаслідок безперервних нападів німецьких племен. У величезній міграції протягом пізніх 4-го і 5-го ст. н.е. готи і гуни захопили територію на Північному Заході поза Євразією, а англійці, сакси і вандалі рухалися вниз з Північної Європи. Близько 400 р. вони захопили Галію та Італію, а в 410 р. розграбували Рим. У 455 р. вандалі знову переповнили Рим, а в 476 р. останнього імператора в м. Римі було повалено німецьким лідером. У 493 р. в Італії було встановлено німецьке королівство. Бюрократія римського типу не зникла негайно; римські губернатори продовжували управляти землями якийсь час, але поступово вони втрачали контроль. Західна частина Р.і. припинила своє існування. Рим як світова столиця з близько мільйонним населенням перестав бути таким, перетворившись в місто з близько 17 тис. постійних мешканців.

Китайська імперія Династії Ган та Квін (403 рр. до н.е. – 220 н.е.). У той час, коли Р.і. займала владні позиції в басейні Середземного моря, Китай за 5000 миль вводив свій власний золотий вік під династіями Квін та Ган (Dynasties Qin & Han). Ця ера відносно стабільності і процвітання була народжена в боротьбі. Близько 5-го ст. до н.е. королівство Зоу (Zhou) розпалося на багато різних держав, деякі з яких були обгороджені стінами. За майже 200 р. – з 403 до 221 рр. до н.е. ці королівства боролися за вплив. Зрештою, держава Квін в північно-західному Китаї здобула перемогу, роз'єднані держави вперше об'єдналися і династія Квін (Qin або Ch'in) надала Китаю своє ім'я.

У 221 р. до н.е. король Квін (Qin, Qin Shi Huangdi) проголосив себе першим імператором. Управляючи як абсолютний монарх, він зламав стару феодальну систему, управляв центральним урядом і примушував його старих конкурентів переміститися в столицю Ксіаньєнґ (Xianyang). Ефективний і безжальний, перший імператор встановив порядок на величезній території К.і. Подібно до персів і римлян, Квін побудував систему доріг для підтримання комунікацій і розміщення армії. Маса чорноробів побудува-

ла захисні стіни на півночі і на заході для захисту від мародерства кочівників. Квін стандартизував валюти, закони і навіть письмово у такий спосіб, що ті, хто говорив на різних мовах у Китаї, могли спілкуватися через писання. Водночас Квін знищував будь-яку опозицію. На критику від Конфуція і його учнів відповідав спаленням книг з історії, літератури, філософії. Після смерті Квіна в 210 р. до н.е. в К.і. виникла громадянська війна, спричинена невдоволенням від надмірно жорсткого державного управління.

У 206 р. до н.е. у К.і. відбулося повстання під проводом колишнього селянина Ліу Пєнга (Liu Pang), який став першим імператором Ган. Династія Ган правила в К.і. більш ніж 400 років з коротким інтервалом в 9 р. до н.е. – 23 р. н.е., після чого столиця перемістилася на схід до Лаоянгу (Luoyang). У державному управлінні династія Ган поєднавала традицію династії Квін (сильне, централізоване управління) з Конфуціанським підходом. Хоча філософ Конфуцій помер в 479 р. до н.е., його вчення, зібрані в книзі, названій “Літературні збірки”, були все більш популярними сторіччями після його смерті. Конфуцій говорив про те, що успіх суспільства залежить від моральної якості його лідерів, а державне управління – від освічених, ввічливих і добросесних посадових осіб. Послідовники філософа сформували школу конфуціанства, яка підтримувала цей ідеал чесного і морально відповідального лідерства. Стримуване династією Квін, конфуціанство стало впливовим у К.і. в часи правління династії Ган. У 124 р. до н.е. імператор Ган Ву Ті (Han Wu Ti) заснував університет, щоб підготувати молодих чоловіків для державної служби за конфуціанською моделлю. В пізніші роки університет нараховував близько 30 тис. студентів. Стабільність К.і. у цей період досягалася, зокрема, завдяки урівноваженому функціонуванню чисельної бюрократії (близько 130 тис. державних службовців на початку 1-го ст. н.е.). На вершині влади стояв імператор, три його головні радники і дев’ять міністрів, кожному з яких підпорядковувалося велике міністерство. Країна була поділена приблизно на 80 провінцій, кожна з її власним правителем, а провінції ділилися на префектури. У 2-му ст. н.е. 60 млн мешканців країни було організовано в 1587 префектур, кожна

з яких підтверджувалася її власними фінансовими звітами. Імперія Ган розширилася за ці роки, особливо під керівництвом Ган Ву Ті, який володарював з 141 до 87 рр. до н.е. Після захоплення областей, зараз відомих як північний В’єтнам і Корея, і підкорення кочівників на півночі, Ган управляв величезними областями Азії.

У наступні віки в К.і. правила династія Танг і Суї (581-907 рр.), династія Сонг (960-1279 рр.) та династія Мінг (1368-1644 рр.), в часи яких також існували особливості управління, віросповідань, освіти, культури, ремесел, землеробства, будівництва тощо.

Літ.: *Das Ende der Weltreiche. Von den Persern bis zur Sowjetunion.* Herausgegeben von Alexander Demandt // Hamburg, 2007. – 284 s.; *Patricia S. Daniels and Stephen G. Hyslop. National Geographic Almanac of World History* // Washington, D.C. 2003-4688 U.S.A. 2006 (first paperback edition) National Geographic Society. – 384 p.; *Imperium. Von Aufstieg und Fall großer Reiche; Herausgegeben von Hans-Christian Huf* // Leipzig, 2004. – B.I. – 400 s.; *Imperium. Von Aufstieg und Fall großer Reiche. Herausgegeben von Hans-Christian Huf* // Leipzig, 2004. – B.II. – 336 s.

Грицяк І.А.

ІНТЕГРАЦІЙНІ ІДЕЇ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ.

Давня Греція посідає особливе місце в історії Європи, оскільки саме тоді закладалися основи всього її подальшого розвитку. Вона дала нам актуальні й нині цінності культури, мистецтва, філософії, зокрема й у галузі держави і політики (твори Сократа, Платона, Аристотеля), які й сьогодні надихають європейців. За часів Давньої Греції сформувалися такі характерні риси європейської цивілізації, як панування приватної власності, громадянське суспільство і сам інститут громадянства, ринковий характер економіки (з опорою на вільних громадян – приватних власників), законодавство, що враховувало не лише права, а й обов’язки громадян тощо.

Спадщина Давньої Греції має велике значення і для формування сучасної ідеї європейської єдності. Тут, у підсумку боротьби демоса з родовою аристократією, у VIII–VI ст. до н. е. сформувалися поліси (міста-держави), які, видозмінюючись протягом століть, були основною державною організацією античного суспільства. Поліси мали різні форми політичного ладу – від тиранії та олігархії до демократії, що зумовлювало існування

суперечностей між ними та суперництво. Проте поліси мали багато й спільних інтересів. Подоланню давнього грецького сепаратизму значною мірою сприяла діяльність союзів полісів. Саме досвід їх створення та діяльності брав за взірця для своєї моделі формування об'єднаної Європи герцог Сюлі у XVII ст.

У Давній Греції існувало три основних типи союзів: амфіктіонія, сіммахія і сімполітія. Традиційним було об'єднання полісів у великі релігійно-політичні союзи – амфіктіонії (виникли ще в VI ст.), які мали за мету відправлення культу в святилищі спільного божества, охорону і розпорядження його казною, розв'язання конфліктів, що виникали між членами союзу. Найбільш відомою була Дельфійська амфіктіонія, яка групувалася навколо храму Аполлона в Дельфах і об'єднувала 12 громад Середньої Греції та Фесалії. Дельфійська амфіктіонія здійснювала значний вплив на міждержавні відносини у всьому грецькому світі, засновувала третейські суди. Амфіктіонії не були політичними організаціями, але становили спільноти, близькі до них за своїм архетипом. Особливе значення для формування почуття ідентичності, яке справило свій вплив на майбутнє європейської цивілізації, мали греко-перське протистояння, а потім період еллінізму. Засновник пан'європейського руху граф Ріхард Куденхов-Калергі зазначав, що саме Давня Греція була першою Європою. Напруга у відносинах між нею і Персією, підкреслював він, обумовила усвідомлення протилежності між Європою і Азією та створила європейську ідею.

Найдавнішим військово-політичним союзом Греції – сіммахією – був Пелопонеський союз на чолі зі Спартою, створений близько 550 р. до н. е. В ході греко-перських воєн (500-449 рр. до н. е.) виникає Делоська сіммахія (478 р. до н. е.), яка пізніше отримала назву 1-го Афінського морського союзу, що об'єднував близько 200 міст. У другій половині V ст. до н. е. більшість грецьких полісів входили до складу цих союзів. Первісно Афінський морський союз не відрізнявся від традиційних союзів грецьких полісів. Однак дуже скоро набув ряд нових рис, які в кінцевому підсумку перетворили його на принципово нове політичне утворення.

До цих особливостей належали: достатньо чітка організація; суворий контроль поліса-

гегемона над внутрішнім життям союзників і багатоманіття форм контролю; явно виражена тенденція до створення єдиного державного утворення. З часом визначилися дві групи полісів: “союзники” – найбільші поліси, які брали безпосередню участь у війні з Персією (Самос, Лесбос, Хіос та ін.), та “підлеглі” – більшість членів союзу, що обмежували участь у ньому сплатою форосу (внеску у спільну воєнну казну). Це було вигідно, оскільки війна не відволікала громадян від господарства, але не менш вигідним це було для Афін, які на отримані кошти створили й утримували величезний флот, посилюючи тим самим владу над союзниками. “Підлеглі” поліси були поділені на 5 округів (Іонійський, Гелеспонтський, Фракійський, Карійський, Острівний), на чолі кожного з яких стояв афінський уповноважений, що здійснював загальний нагляд за округом. Контроль за союзниками здійснювали також спеціальні уповноважені, які відали розкладкою фороса (вона відбувалася раз на 4 роки, причому остаточне рішення у випадку скарг союзників належало афінській еклесії). У деяких полісах розміщувалися афінські гарнізони, командири яких також контролювали їх життя. Ряд полісів позбавився (як правило, після придушення антиафінських виступів) частини землі, яку передавали афінським громадянам – клерухам, що склали також один з елементів загальної системи нагляду.

В Афінах поступово вироблялася і втілювалася в життя достатньо цілеспрямована політика об'єднання союзних полісів в єдиний організм, яка мала кілька аспектів. По-перше, Афіни намагалися створити соціальну опору своєї влади на місцях, підтримуючи встановлення демократичних режимів. По-друге, вони намагалися зв'язати поліси економічними заходами, поставивши під свій контроль торгівлю союзних міст. Однак спроби створити ще більшу економічну єдність у межах союзу шляхом запровадження єдиної (афінської) монети, єдиних мір і вагів зазнали поразки. По-третє, Афіни намагалися позбавити союзників юридичної самостійності, оскільки процеси з усіх важливих справ мали відбуватися лише в афінських судах. По-четверте, Періклом робилися спроби перетворити Афіни на єдиний релігійний і культурний центр союзу. У підсумку всебічного контролю над союз-

никами – військового, адміністративного, юридичного, економічного – Делоська сіммахія перетворилася на Афінську архе. Зовнішньо це проявилось у перенесенні в 454 р. союзної казни з Делоса до Афін.

Існування Афінського союзу, безумовно, достатньо добре відображало тенденцію до досягнення певної єдності грецького світу. У межах союзу зміцнювалися економічні зв'язки, панування афінського флоту на морі гарантувало безпеку морських шляхів, спостерігалось піднесення добробуту більшості полісів-членів союзу. Але в основі об'єднання лежали передусім позаекономічні методи. Сама природа поліса як політично самостійного організму опиралася діям Афін з обмеження його суверенітету. Саме в цьому полягала основна причина слабкості союзу. Афіни не змогли створити об'єднання, в якому були б життєво зацікавлені всі поліси. У 404 р. до н. е. Афіни зазнали поразки у Пелопонеській війні і Афінський морський союз був розпущений.

Новим явищем у політичній організації Греції в V ст. до н. е. стало створення сімполітій – держав федеративного типу, найбільш відомими з яких були Фесалія і Беотія. З точки зору конституційної організації вони характеризувалися передачею полісами, що входили до їх складу, частки своїх прерогатив верховному органу, який управляв усією федерацією. Зовнішня політика “койнону (тобто союзу) фесалійців” визначалася урядом цього союзу, тоді як внутрішні справи вирішувалися в межах кожної з тетрад (чотирьох об'єднань, що склали в цілому Фесалію).

Іншим значним політичним утворенням був Беотійський союз на чолі з Фівами, який утворився у IV ст. до н. е. на базі 11 полісів. Але федеральне управління базувалося не на полісах, а на 11 територіальних одиницях (мерах). Фіви, Платеї, Феспії і Орхомен включали по дві мери, Танагра – одну, а невеликі поліси склали разом дві мери. Кожна мера посила до загальнобеотійського союзу по 60 представників, виконавчий орган складався з 11 беотархів (по одному від кожної мери). Армія будувалася за аналогічним принципом: кожна мера виставляла по 1 тис. гоплітів (важкоозброєна піхота) та 100 вершників.

Піднесення Македонії привело до скликання з ініціативи царя Філіпа II Панелінського конгресу в Коринфі (337 р. до н. е.) і прого-

лошення ним союзу всіх грецьких полісів, крім Спарти. Були вироблені єдині принципи взаємовідносин між союзними державами на основі встановлення загального миру і невтручання у справи один одного, заборону зміни державного ладу, існуючого на момент підписання договору. Обрані конгресом постійні представники мали постійно жити у Коринфі і керувати Панелінським союзом, розв'язувати всі виникаючі розходження. Таким чином македонський цар надав своєму пануванню в Греції легітимні форми.

Важливу роль в історії Греції III–II ст. до н. е. відіграли Етолійський (367–168 рр.) та Ахейський (280–146 рр.) союзи, які були політичною й військовою протиположністю македонському пануванню. Вони були федераціями, заснованими на засадах автономії і рівноправності всіх членів та з єдиною зовнішньою політикою і спільним громадянством. Діяльність як амфікцій, так і політичних союзів припинилася внаслідок завоювання Греції римлянами в II ст. до н. е.

Отже, можна погодитися з думкою Дж. Себайна та Т. Торсона, які підкреслюють, що більшість теперішніх політичних ідеалів бере свій початок від роздумів грецьких мислителів над інститутами міста-держави, зокрема, всі сучасні погляди на повний національний суверенітет пов'язані з міжнародним правом і знаходять паралель у грецьких зв'язках незалежних міст.

Літ.: *Большая советская энциклопедия*: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: БСЭ, 1970. – Т. 1; *История древнего мира*: в 2 ч.: учеб. пособие / под ред. А. Г. Бокшанина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1981. – Ч. II; *История Европы*: в 8 т. / пред. глав. ред. кол. З. В. Удальцова. – М.: Наука, 1988. – Т. 1; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції: навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко – К.: Міленіум, 2009; *Себайн Джордж Г.* Історія політичної думки: пер. з англ. / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон. – К.: Основи, 1997; *Словарь античности*: пер. с нем. – М.: Прогресс, 1989; *Шифман И. Ш.* Александр Македонский / И. Ш. Шифман. – Л.: Наука, 1988; *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte.* – Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London: Leicester University Press, 1992.

Прокопенко Л.Л.

ІНТЕГРАЦІЯ (від лат. *integrum* – ціле, *integratio* – відновлення) – поєднання, взаємопроникнення) – об'єднання в ціле будь-яких окремих частин; об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи. Прийнято виділяти такі види інтеграції: політична, правова, економічна, соціальна інтеграція.

Політична інтеграція (англ. *political integration*) – процес зближення двох і більше політичних структур, які направлені в бік їх взаємної співпраці; у більш вузькому розумінні – це формування окремого цілого комплексу політичних систем на міжнародному рівні. Одним із характерних результатів такої інтеграції є об'єднання цих структур. При цьому необхідна наявність як формальних, так і неформальних інститутів для спільного вирішення певних питань. Вважається, що в інтеграційному суспільстві підвищується рівень трансакцій між учасниками інтеграції. Політична інтеграція має дві форми: внутрішньодержавна і міждержавна. При цьому в середині кожної форми може відбуватися інтеграція на більш низьких рівнях, наприклад міжпартійна інтеграція, що веде до утворення єдиної, достатньо потужної партії.

Правова інтеграція – це різновид інтеграційних процесів, що ґрунтується на засадах об'єднання певних частин у єдине ціле. Такими частинами у межах відповідного правового простору є національні правові системи, а єдиним цілим – регіональні чи універсальні міждержавні правові системи. Складовою правової інтеграції є адаптація (від лат. – *adaptatio*), що трактується як пристосування тих чи інших явищ до навколишнього середовища, умов існування; зміна їх форми чи змісту під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників. У юридичному словнику “адаптація” тлумачиться як пристосування чинних внутрішньодержавних правових норм до нових міжнародних зобов'язань без внесення будь-яких змін до його законодавства.

Економічна інтеграція – об'єктивний процес розвитку глибоких, стійких взаємозв'язків та поділу праці між національними господарствами, створення міжнародних господарських комплексів у межах держави. Економічна інтеграція – форма інтернаціоналізації господарської діяльності (виробництва), зближення та поглиблення взаємодії національних економік. Вона зумовлена зростанням продуктивних сил, підвищенням рівня усуспільнення виробництва та науко-

во-технічною революцією. Економічна інтеграція виявляється в державних формах об'єднання країн. Економічна інтеграція сприяє посиленню взаємозв'язку та взаємодоповнюваності національних господарств на основі міжнародного поділу праці.

Інтеграційний процес характеризується: 1) планомірною зміною структури окремих країн, координацією співпраці держав, узгодженою ув'язкою асортименту продукції у країнах співдружності, а також спільним використанням науково-дослідного потенціалу на основі міжнародного поділу праці. Внаслідок цього прискорюється науково-технічний процес, повніше використовуються сировинні ресурси, підвищується ефективність функціонування національних господарств; 2) створенням та удосконаленням міжнародної співпраці, що поглиблює міжнародну спеціалізацію та кооперування виробництва; 3) активізацією ролі внутрішньої економічної політики у створенні умов для поглиблення ефективності господарських зв'язків з іншими країнами. Це виражається у перебудові економік поєднаних країн, скерованій на реалізацію взаємних і міжнародних норм якості та стандарту.

І. передбачає не тільки використання тих або інших особливостей галузевої структури виробництва в окремих країнах для взаємовигідного обміну діяльністю, але й цілеспрямовану перебудову структури національних господарств, що забезпечує значно вищий ступінь їх взаємодії та розширення можливостей міжнародного поділу праці. Творення економічних спілок – один з шляхів інтеграції країн, завдяки якому здійснюється міжнародний поділ праці та в кожній з країн з'являються додаткові можливості для розвитку економіки низки країн.

Соціальна інтеграція – прийняття особи іншими членами організації; процес встановлення оптимальних зв'язків між відносно самостійними недостатньо пов'язаними між собою соціальними об'єктами (індивідуумами, групами, соціальними класами, державами) і подальше їх перетворення в єдину, цілісну систему в якій її частини узгоджені та взаємозалежні на основі спільних цілей та інтересів. Під соціальною інтеграцією розуміють і форми підтримання соціальною системою стійкості і рівноваги суспільних відносин.

Літ.: *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. В. Т. Бусел. –

К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005; Сюр Н. В. Правова інтеграція України до Європейського Союзу: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Сюр Н. В. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ. – 2006; *Большой юридический словарь* / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – Т. 6. – М. : ИНФРА-М, 1998; *Философский энциклопедический словарь* / ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. – М. : [б. и.], 2003.

Хаварівська Г.С.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОАТЛАНТИЧНА (англ. Euro-Atlantic integration) – означає процес об'єднання країн Європи і Північної Америки на основі договірних зобов'язань, інституціоналізації взаємовідносин у сфері безпеки, політики, економіки, культури шляхом усунення штучних перепон для ефективного функціонування суб'єктів інтеграції. Вона зобов'язує членів-учасників дотримуватися спільних дій, цінностей, демократії, індивідуальної свободи, верховенства права і мирного розв'язання суперечок, підтримує цінності в євроатлантичному регіоні, сприяє координації дій та регулює взаємовідносини країн Європи і Північної Америки. Наявність політичних рішень щодо створення умов для інтеграції передбачає відповідний рівень політичної та економічної бази учасників І.є.

І.є. має такі ознаки: взаємопроникнення і переплетіння національних безпекових процесів для кожного учасника інтеграції; широкий розвиток міжнародної спеціалізації і кооперації в оборонній і військовій галузях, науці, техніці на основі найбільш прогресивних форм технологій; солідарні обов'язки і спільна відповідальність за конкретні військові дії та миротворчі заходи; глибокі структурні зрушення в економічних системах країн-учасниць; необхідність цілеспрямованого регулювання інтеграційного процесу, розроблення скоординованої оборонної стратегії та політики; регіональність територіальних масштабів, розвинена інфраструктура. Наведені особливості та ознаки характеризують процес інтеграції як необхідну умову об'єднання і функціонування, з урахуванням масштабності і глибини інтеграційних процесів, які стосуються майже всіх сфер суспільного життя кожної країни-учасниці І.є. та відбуваються на значному геополітичному просторі. В основі історичних розбіжностей поглядів окремих науковців у розумінні термінології І.є. міститься не лише нето-

жність дослідницького підходу та сфери розгляду явища інтеграції як такого, але й передусім, теоретичні розбіжності, неоднорідність філософського підходу до концепції інтеграції, що інколи призводить до взаємовиключення.

Як термін І.є. використовується в період з 1945 по 1949 рр., коли формувались інтеграційні погляди багатьох країн Європи та Північної Америки. Юридичне оформлення і наповнення терміну І.є. відбулося 4 квітня 1949 р., коли було підписано Північноатлантичний Договір про утворення Організації Північноатлантичного договору – НАТО (від англ. NATO – North Atlantic Treaty Organization), який став логічним завершенням І.є. Згідно з Договором фундаментальною роллю НАТО є збереження свободи та безпеки країн-членів шляхом використання політичних та військових засобів.

І.є., що привела до утворення Північноатлантичного договору (НАТО), сприяє забезпеченню *інституційної структури*, яка дає змогу досягти обраної мети і в якій усі держави-члени повною мірою зберігають суверенітет та незалежність. Основними інститутами політики та прийняття рішень завдяки І.є. є *Північноатлантична рада, Комітет оборонного планування і Група ядерного планування*. Найвищим політичним органом є Північноатлантична рада. Головує на засіданнях Ради *Генеральний секретар НАТО*. В результаті І.є. була відпрацьована єдина політика партнерства і співпраці, утворені цивільні та військові структури, розроблена стратегія і тактика миротворчих операцій та операцій з підтримання миру і співпраці з іншими міжнародними організаціями.

НАТО відіграє важливу роль, яка дедалі зростає, у сфері подолання кризових ситуацій та миротворчої діяльності. Засновниками названого Альянсу стали: Королівство Бельгія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Королівство Данії, Республіка Ісландія, Італійська Республіка, Канада, Велике Герцогство Люксембург, Королівство Нідерланди, Королівство Норвегія, Португальська Республіка, Сполучені Штати Америки та Французька Республіка. І.є. розширялась поетапно, до Договору приєдналися: 1952 р. – Грецька Республіка і Турецька Республіка; 1955 р. – Федеративна Республіка Німеччина; 1982 р. – Королівство Іспанія; 1990 р. – внаслідок об'єднан-

ня Німеччини територія колишньої Німецької Демократичної Республіки; 1999 р. – Республіка Польща, Угорська Республіка та Чеська Республіка; 2004 р. – Республіка Болгарія, Естонська Республіка, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Румунія, Словацька Республіка та Республіка Словенія; 2009 р. – Республіка Албанія, Республіка Хорватія.

Правовою основою І.є. є Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р., який складається з 14 статей. Він чітко окреслює мету, завдання та принципи співпраці країн-учасниць. Сторони-підписанти цього договору підтвердили свою відданість принципам і цілям Статуту ООН та прагнення жити в мирі з усіма народами і урядами, рішучість захистити спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права, сприяти стабільності і добробуту в Північноатлантичному регіоні, об'єднати зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки.

Економічною основою І.є. є єдиний внутрішній ринок, який діє на основі свобод руху товарів; осіб; послуг і капіталів; функціонування Зони вільної торгівлі, Митного союзу, Спільного ринку, Економічного та валютного союзу. Завдяки функціонуванню названих економічних інститутів забезпечується: гармонійний розвиток на території всього співтовариства; сталий і рівномірний розвиток держав-членів; зміцнення стабільності; забезпечення зростання рівня життя; зміцнення міждержавних відносин.

І.є. передбачає діалог і співпрацю з країнами-нечленами НАТО і зобов'язує країни-учасниці брати на себе частину ризиків і відповідальності за колективну безпеку, а також утримуватися від приєднання до будь-яких інших міжнародних зобов'язань, які можуть суперечити спільним принципам країн-учасниць інтеграції.

Головні завдання І.є. визначені у Стратегічній концепції Альянсу, яка залишається основою реалізації спільної політики загалом. Концепція містить такі політичні елементи, як: широкий підхід до поняття безпеки, який охоплює політичні, економічні, соціальні та екологічні чинники, а також оборонний вимір Альянсу; міцні трансатлантичні відносини; підтримання військової спроможності Альянсу, необхідної для забез-

печення ефективних військових операцій; розвиток оборонних можливостей європейських країн-членів Альянсу; збереження адекватних структур і процедур запобігання конфліктам і врегулювання кризових ситуацій; розширення Альянсу і політика відкритих дверей для вступу нових членів; продовження роботи щодо укладання далекосяжних угод з контролю за озброєнням, роззброєнням та боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення.

І.є. протягом існування НАТО зазнала низки реформ і реорганізацій, які мали забезпечити її здатність вийти за рамки обмеження “холодної війни” з метою поставити безпеку країн-членів Альянсу на більш позитивну і стабільну основу завдяки фундаментальній трансформації, змінам такого масштабу та інтенсивності, які раніше мало хто міг передбачити.

Літ.: *Державне управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції* : навч. посіб. / В. В. Говоруха, В. Г. Гульба, А. С. Тамм, А. В. Меляков та ін. ; за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н. В. П. Горбуліна. – К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 200 с.; *Основи європейської та євроатлантичної інтеграції України* : навч. посіб. / В. В. Говоруха, В. Г. Гульба, Ю. П. Сурмін та ін. ; за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н. В. П. Горбуліна. – К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 416 с.; *Політологічний енциклопедичний словник*. – К. : Генеза, 1997. – 430 с.; *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / [І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – 472 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 14); *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / [І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – 656 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 15); *Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію* : навч. посіб.-хрестоматія : у 2 ч. / уклад. і коментар : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова, О. М. Казакевич, З. І. Логвін, О. М. Руденко. – Ужгород : Ліра, 2007. – Ч. 2. – 346 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 5); *Інститути ЄС і НАТО. Глосарій основних термінів та понять* : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова, О. М. Казакевич, О. М. Руденко. – Ужгород : Ліра, 2007. – 220 с. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”; вип. 4); *Нормативно-правове забезпечення реалізації Україною стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію* : наук.-інформ. зб. – Вип. 26, ч.1. / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н. В. П. Горбуліна. –

К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2006. – 328 с.; НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи : навч. посіб. / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 258 с.

Артьомов І.В.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКА (European integration) – процес усупільнення державами-членами Європейського Союзу (ЄС) власних суверенітетів, створення ними спільних інституцій, яким вони делегували частину своїх національних повноважень для того, щоб рішення в певних сферах загальних інтересів могли ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні. Такий процес спільного прийняття рішень проводиться інституціями ЄС – Парламентом, Радою, Комісією тощо.

Зародки процесів європейської інтеграції (єдності) під різними мотивами й потребами сягають сивої давнини. Загалом вони базувалися передусім на подоланні перманентної агресивності й ворожнечі між європейськими народами, що періодично спричиняли міжусобні війни. Щоб якось запобігти цим негативним явищам і процесам, представники європейських еліт – інтелектуальної, політичної, економічної та інших – шукали виходу у формі численних проєктів. Проте їх суть зводилася, як правило, до таких, що передбачали федеративні чи конфедеративні утворення. Крім того, враховуючи конкретні історичні умови, найчастіше пропонувалося утворити такі спільні організаційні форми співпраці, як парламентські асамблеї, ради держав, судові органи, об'єднані збройні сили, економічні структури тощо. Однак пропозиції залишалися не втіленими в життя, основною причиною чого було небажання поступитися хоча б частинною абсолютного суверенітету спочатку з боку монархів, а згодом – і національних урядів.

Дослідники історії європейської інтеграції наголошують, що з часу занепаду Римської імперії Європа почала формуватися як історична, культурна, політична та соціальна спільність, яка, попри війни, релігійні розмежування, виокремлення національних держав, стала місцем інтенсивного обміну освічених еліт, знань, ідей, культур, товарів і капіталів. Протягом століть європейська ідея була мрією про гармонію та єдність, тим недосяжним ідеалом, до якого прагнули

кращі європейці, у той час як політичні реалії зводилися до гри європейських потуг за домінування чи рівновагу сил, а світогляд більшості населення континенту залишався обмежений регіональними, а з часом і національними горизонтами.

Інтелектуальний родовід європейського руху, як зауважує ірландський науковець Д. Дайнен, можна було б прослідкувати з античних часів, та його безпосередні корені сягають міжвоєнних років. Ідеї щодо європейської єдності, як зазначають американські вчені, були чітко сформульовані перед початком ХХ ст., включаючи сигнал, поданий ще в 1693 р. відомим англійським квакером Вільямом Пенном, для Європейського парламенту і закінчення мозаїки держав у Європі.

Найсучасніші уявлення про європейську інтеграцію починаються з оцінки наслідків Першої та Другої світових війн та з бажання забезпечити мир між європейськими націями. Після руйнувань і катастроф, спричинених війнами, багато хто сподівався на нову модель політичного співробітництва в Європі. Тому цей важливий підхід в історії сучасної європейської інтеграції, однак потрібно розглядати хоча б за період ХХ ст., в 20-х рр. якого був розроблений один з перших проєктів Європейського Союзу.

Результатом європейської інтеграції є сучасний ЄС, в основі якого перебувають Європейські Спільноти, створені ще в 50-х рр. минулого сторіччя. У свою чергу, появі Спільнот у Європі сприяли такі чинники, як історичні, культурні, соціальні, економічні та політичні, які були тісно пов'язані з Другою світовою війною та ситуацією, що виникла після її завершення. Передумовами виникнення явищ і процесів європейської інтеграції, які спричинили утворення в другій половині ХХ ст. Європейських Спільнот/Європейського Союзу, є:

- *тенденції до зміцнення миру та безпеки*: оновлювана Європа прагнула продемонструвати всьому світу категоричну відмову від застосування сили в міжнародних відносинах та реальні гарантії від повторення жорстокості двох світових воєн; крім того, спільне прийняття рішень мало стати перешкодою для появи нових конфліктів, а тісна політична та економічна співпраця – ефективним протиставленням поширюваному в деяких європейських країнах комунізму та економічній експансії США в Європі;

- потреби взаємного порозуміння між європейськими країнами, передусім між Німеччиною та Францією: європейська політика після Другої світової війни стала ґрунтуватися на спільному економічному функціонуванні та мирному співіснуванні всіх народів Європи;

- сподівання на економічний розвиток та добробут: передбачалося, що співпраця в межах об'єднаної Європи принесе її жителям економічний успіх та стабільність. Утворення спільного ринку на засадах вільного руху осіб, капіталу, товарів та послуг мало оптимізувати економічну діяльність та розвиток торгівлі в межах європейського континенту;

- прагнення реанімувати провідну економічну й політичну роль на міжнародній арені: європейські політики й урядовці, усвідомлюючи значне послаблення позицій їхніх країн у світі, спричинене двома світовими війнами, чудово розуміли, що лише тісна співпраця може повернути їм вплив, який вони втратили.

Європейська інтеграція має шість етапів свого становлення, розвитку та поглиблення.

На першому етапі (1950-1968) розпочиналося практичне втілення ідеї європейської інтеграції. 18 квітня 1951 р. в Парижі шість європейських держав – Франція, Німеччина, Італія та Бельгія, Нідерланди і Люксембург (Бенілюкс) – підписали Договір про заснування Європейської Спільноти з вугілля та сталі (ЄСВС). Паризький договір, який, по-суті, “узаконив” план Р.Шумана та Ж.Моне, став першим правовим інструментом європейської інтеграції, набрав чинності в липні 1952 р., а термін його дії передбачався на 50 років. Договір про ЄСВС закріпив її найсуттєвішу особливість – її наднаціональний, а не міжурядовий характер. Спільноту було влучно визначено західними вченими як напівфедерацію держав-членів у важливому економічному секторі та всіх інших секторах, де вони зберігають свій суверенітет. Одним із перших найважливіших спільних заходів країн-засновниць ЄСВС стало запровадження митного союзу в межах ринку вугілля та сталі, навіть не-тривале функціонування якого засвідчило, що модель ЄСВС спрацьовує досить ефективно, а тому цілком може бути поширена на всі інші товари. Також запроваджувалася така система управління ЄСВС, при створенні якої держави-члени багато в чому за-

позичували концептуальні структури й практику власного державно-правового розвитку. Такий підхід дав змогу при побудові інституційної системи ЄСВС та її функціонуванні використати основні положення теорії поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, і, зокрема, концепції розподілу повноважень.

Другий етап (1969-1973) характеризувався поглибленням і розширенням “Спільного ринку”. У грудні 1969 р. у Гаазі (Нідерланди) прийнято рішення про розширення Європейських Спільнот та поглиблення інтеграції. Початок 70-х рр. приніс Спільноті багато позитивних здобутків, особливо в економіці плані.

Третью етапу (1974-1984) властивий певний застій європейського будівництва. Друга половина 70-х рр. минулого століття відзначилася світовою економічною кризою, яка зачепила і Європейські Спільноти. Виникли труднощі з бюджетом, із сільськогосподарською політикою та функціонуванням спільного ринку. В реалізації політики європейської інтеграції все частіше й гостріше домінували національні інтереси окремих країн-членів.

На четвертому етапі (1985-1991) виникли нові інтеграційні структури. В лютому 1986 р. підписано Єдиний Європейський акт (ЄЄА), який модифікував Римські договори і закріпив програму переходу до 1993 р. до єдиного внутрішнього ринку, базованого на 4 свободах: вільному русі товарів, осіб, капіталу та послуг. Історична важливість ЄЄА полягає в тому, що він одночасно удосконалив три попередні засновницькі договори для подальшої успішної реалізації ідеї щодо створення єдиної Європейської Спільноти; також ЄЄА став одним із ключових правових актів конституційного характеру, який конкретизував умови побудови Європейського Союзу.

П'ятому етапу (1992-2009) притаманний розвиток та поглиблення євроінтеграційних процесів. Результатом стало утворення на основі Європейських Спільнот державами-членами нового міждержавного утворення – Європейського Союзу, що і було юридично закріплено Маастрихтським договором від 11 грудня 1991 р. Поглиблення євроінтеграційних процесів зумовило також удосконалення наднаціональних економічних, політичних, інституційних, правових та

інших структур (Амстердамський договір, 1997 р.); підготовку до подальшого розширення ЄС та його здійснення (Ніццький договір 2001 р.; договори 2004 та 2007 рр. про вступ до ЄС нових держав-членів).

Шостий етап (2009-н.ч.) – це подальший динамізм і розвиток європейської інтеграції. Цей період позначено новим етапом європейської інтеграції, в процесі якої використовується культурний, релігійний та гуманістичний спадок Європи, з якого розвинулися загальні цінності непорушності та невідчужуваності прав особистості, свобода, демократія, рівність та верховенство права. Етапи становлення й розвитку європейської інтеграції є доказом застосування еволюційного підходу до будівництва Європейського Союзу на принципах поваги до прав та основних свобод людини, свободи, демократії і верховенства права.

Реалізація державної політики у сфері європейської інтеграції здійснюється сьогодні Україною в таких ключових напрямках: підготовка до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (включно з угодою про створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі); лібералізація візового режиму між Україною та ЄС. Окремим важливим напрямом є співробітництво в енергетичній сфері.

Літ.: *Посельський В.* Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – К. : Смолоскип, 2002. – 168 с.; *Десмонд Дайнен.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Дайнен Десмонд ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2006. – 696 с.; *EU LAW. Text, cases, and materials. Third Edition.* Paul Craig and Grainne de Burca. 2003, Oxford, New York, 1242 p.; *Дюррозель Ж.-Б.* Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюррозель ; пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К. : Основи, 1995. – 903 с.; *Ніколас Мусис.* Усе про спільні політики Європейського Союзу / Мусис Ніколас ; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2005. – 466 с.; *Developments in the European Union / edited by Laura Cram, Desmond Dinan and Neil Nugent // St. Martin Press, New York, 1999. – 380 p.; Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) / пер. Держ. департаменту з питань адаптації законодавства ; за заг. ред. Олени Зеркаль. – К. : Ніка-Прінт, 2010. – 416 с.*

Грицяк І.А.

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖЕТНІЧНА – вид об'єднаних етнічних процесів, що полягають у взаємодії двох і більше етносів чи етнічних

груп у рамках поліетнічної держави і приводять до формування в них низки спільних духовно-культурних ознак, але не викликають зміни етнічної самосвідомості (у результаті такої взаємодії жодна з етнічних спільнот не втрачає своєї внутрішньогрупової ідентичності). **І.м.**, згідно з Дж. Беррі, є найбільш доцільною стратегією акультурації (інші стратегії акультурації – асиміляція, маргіналізація, сегрегація).

Але інтеграція може бути успішною стратегією акультурації лише тоді, коли основними установками домінуючої групи є відкритість і толерантність щодо культурних відмінностей. Ця стратегія передбачає як одну з важливих умов обов'язковий взаємний компроміс і взаємне пристосування, що включає визнання всіма групами права на культурні та національні відмінності. В ідеалі, як вважає Дж.Беррі, стратегія інтеграції вимагає від груп етнічних меншостей поступової адаптації до основних цінностей домінуючого суспільства, а більшість має адаптувати соціальні інститути (освіту, культуру, управління, судову справу тощо) для їх кращої відповідності потребам багатонаціонального суспільства. Інтеграційна стратегія найбільш придатна для реалізації тільки в такому мультикультурному суспільстві, в якому рівень упереджень є відносно низьким (тобто мінімально поширена символічна дискримінація або расизм, етноцентризм), існують позитивні взаємовідносини між різними культурними групами, досить широким є діапазон культурних цінностей суспільства, зримо виявляється ідеологія толерантності.

Слід зазначити, що інтеграційна стратегія не лише як теорія, а і як практична модель дедалі більше привертає до себе увагу фахівців деяких пострадянських країн. Зокрема, в Латвії та Естонії розроблено спеціальні державні програми інтеграції суспільства, органічною складовою яких є **І.м.**

Так, естонська програма покликана з урахуванням місцевих реалій забезпечити досягнення трьох основних цілей інтеграції: комунікативно-мовна інтеграція, тобто відтворення в Естонії єдиного інформаційного простору та естонськомовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності; політико-правова інтеграція, тобто формування лояльного до естонської держави населення і зменшення кількості людей, які не мають громадянства Естонії; со-

ціально-економічна інтеграція, тобто досягнення кожним членом естонського суспільства конкурентоспроможності та суспільної мобільності.

Подібні цілі має і державна програма інтеграції латвійського суспільства.

Зрозуміло, для України не є актуальними завдання політико-правової та соціально-економічної інтеграції в таких контекстах, як для держав Балтії.

Водночас з порядку денного українського державотворення вже котрий рік не знімається україн важливе питання щодо досягнення комунікативно-мовної інтеграції, відтворення єдиного інформаційного простору та спільного українськомовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності. Це завдання є центральним на шляху реалізації в Україні стратегії **І.м.**

Доводиться констатувати, що українська мова як державна ще не набула необхідного поширення в усіх її функціональних виявах і на всій території України. Суспільний і побутовий престиж української мови не є адекватним її виражальним можливостям та високому рівню розвитку. Питома вага використання української мови в усіх сферах суспільного життя є значно меншою порівняно з відсотком українців у загальній чисельності населення в Україні. Такий, досить не типовий для європейських країн, стан забезпечення функціонування державної мови не міг не позначитися на мовних орієнтаціях населення України.

Як засвідчують загальнонаціональні соціологічні опитування останніх років, ці орієнтації, як і раніше, розвиваються за моделлю так званої українсько-російської двомовності, яка часто відображає протиприродну розбіжність етнічного походження людини та її рідної мови і мови спілкування в сім'ї. Так, якщо відповідно до етнічної самоідентифікації, в опитуванні 2010 р., проведеному Інститутом соціології НАН України в рамках щорічного соціологічного моніторингу "Українське суспільство", взяли участь 84,7% українців, 12,2% росіян, 3,1% представників інших національностей, то показники відповідей щодо рідної мови фіксують дещо інші реалії: 65,1% – українська мова, 32,5% – російська, 2,3% – інша мова. При цьому тільки приблизно 42% респондентів спілкуються в сім'ї переважно українською мовою, 35% – переважно російсь-

кою, 0,9% – іншою мовою, 22,1% – порізно-му, залежно від обставин.

Тут не будемо спинятися на відомих і вже добре з'ясованих історичних і політичних причинах, що зумовили переваги на користь російської мови, якій, до речі, за даними вказаного опитування, 43,3% респондентів вважають за необхідне надати статус офіційної в Україні (39,6% – проти, 17,0% – не визначились). Зазначимо лише, що без створення належних умов, за яких українська мова як державна змогла б реалізувати свою державотворчу та консолідуючу суспільну роль, навряд чи можна серйозно говорити про інтеграцію етнополітичного простору в Україні.

Поза усіма іншими завданнями стратегія інтеграції покликана справити стабілізуючий вплив на етнополітичний ренесанс, що його нині переживає Україна і який за різних соціальних обставин може відігравати як функціональну, так і дисфункціональну роль. Як відомо, в основі відносин між етнічною більшістю (українською нацією) та етнічною меншістю (сукупністю неукраїнців) лежать, хоч і не завжди одномірно виявлені, спільність і розбіжність етнічних інтересів кожної з цих категорій. Спільність їх інтересів виявляється в головному – у прагненні побудувати демократичну, соціально орієнтовану, правову державу.

Проте в іншій важливій сфері – у прагненні етнічних спільнот до розширеного відтворення своїх етнокультурних і етноментальних характеристик – їхні інтереси не завжди збігаються. Це відбувається тому, що в багатонаціональній державі або в державі з багатонаціональним складом населення, якою є й Україна, етнічні інтереси формуються залежно від відмінностей у становищі різних етнічних груп у суспільному житті. Отже, етнічні інтереси певної спільноти соціологічно стають інтересами лише тоді, коли досягається відповідний рівень етнічної (групової) самосвідомості даної спільноти, а саме усвідомлення етнічних інтересів здійснюється під час перманентного процесу порівняння, тобто зіставлення рівня задоволення етнокультурних потреб "своєї" спільноти з аналогічним задоволенням потреб інших спільнот. Етнічні інтереси завжди спрямовані на збереження або зміну становища певної етнічної групи в суспільстві. Звідси **І.м.** має розглядатися як певний кон-

тинуум від своїх позитивних значень до негативних, від ситуацій, коли дії етнічних спільнот вписуються в коло відповідних вимог суспільства, до перешкод, що виникають на шляху міжкультурної взаємодії.

Одним з найважливіших досягнень державної етнонаціональної політики України за роки її незалежності стало створення умов для усвідомлення різними етнічними спільнотами своїх етнічних інтересів. Разом з тим певні розбіжності в цих інтересах, спричинені, зокрема, синхронністю процесів етнічного відродження як української нації, так і національних меншин, об'єктивно породили деяку конкурентність стосунків у цій сфері і водночас деякі суперечності розвитку поліетнічного українського суспільства. Хоч завдяки зваженій і досить ефективній державній етнонаціональній політиці міжетнічні суперечності в українському суспільстві майже не проявляються назовні, вони несуть у собі певний конфліктогенний потенціал. Що потрібно зробити для того, аби міжетнічні суперечності й надалі не переросли в міжетнічні конфлікти, а стали джерелом поступального конструктивного розвитку етнополітичної сфери?

Такий розвиток можна забезпечити, на наше переконання, тільки шляхом розробки й реалізації системи заходів, які б забезпечили усвідомлене, добровільне прийняття стратегії **І.м.** усіма етнічними спільнотами України. Її мета – розбудувати таке поліетнічне суспільство, в якому різні етнічні спільноти при збереженні своєї ідентичності вважатимуть Україну своїм домом і цінуватимуть її. **І.м.** – це не тільки потреба знаходження міри збігу етнічних інтересів, але і здатність до довіри.

Результатом інтеграційного процесу, який після широкого попереднього громадського обговорення його засад й досягнення відповідного консенсусу мав би бути втілений у спеціальній державній програмі, стане українська версія мультикультурного суспільства. Це суспільство і надалі визначав би культурний плюралізм. Але, разом з тим, воно характеризувалося б досить міцною загальною складовою.

Культурний плюралізм полягає в тому, що для національних меншин гарантуються всі можливості забезпечення їхньої самобутності, збереження і розширення їхніх етнокультурних прав на основі національного за-

конодавства, а також прийнятих Україною міжнародних зобов'язань. Зокрема, вже зараз стала очевидною необхідність визначення конкретних і дієвих механізмів реалізації прав етнічних спільнот на національно-культурну автономію, передовсім, права на одержання освіти рідною мовою, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо. Для цього потрібно якнайшвидше або розробити й ухвалити спеціальний закон про національно-культурну автономію, або внести відповідні зміни і доповнення до ст. 6 чинного закону “Про національні меншини в Україні”.

Відмінність інтеграції від тієї ж асиміляції полягає у двох процесах, що відбуваються одночасно: з одного боку, збереження мови та культурних особливостей етнічної групи, з другого – інтегрування в українському суспільстві на базі загальної складової.

На наш погляд, ця складова має бути територіально, політично і культурно детермінована з Україною і українською нацією. Наведемо лише один аргумент. Україна, як і переважна більшість європейських країн, до речі, як і Росія, самим своїм державним існуванням завдячує тому, що до цього прагнула насамперед нація, яка традиційно проживає на даній території, є на ній найчисельнішою етнічною спільнотою; територія розселення цієї нації визначила кордони держави, а самоназва нації – назву держави.

Щодо досягнення стратегічних цілей міжетнічної інтеграції, то загальною складовою цього процесу мають репрезентувати три основні цінності: українська державність, територіальний патріотизм, державна українська мова. Особливий наголос слід зробити на комунікативно-мовній інтеграції, за якої українська мова як державна змогла б реалізувати свою державотворчу та консолідуючу роль і утвердитися як основний засіб функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території країни водночас зі створенням найсприятливіших умов для вільного розвитку російської та інших мов національних меншин.

У цілому **І.м.** – це процес, який покликаний забезпечити утворення в Україні сучасної нації як поліетнічної спільноти, об'єднаної історичною долею, державною мовою, інститутом громадянства.

Водночас до інтеграційної сфери не можуть належати рідна мова національних меншо-

стей, освіта рідною мовою національних меншостей, етнічні традиції, релігійні вірування, сімейні традиції, індивідуальні стилі життя. З огляду на тривалий період перебування України у складі інших держав і (як наслідок) серйозне деформування в минулому її етнонаціональної сфери важко розраховувати на швидке досягнення повної І.м. українського суспільства. Інтеграція спрямована в майбутнє і не може бути обмеженою в часі. Сприятливими чинниками для успішного просування України шляхом І.м. є те, що: Україна дедалі ширше включається у світову спільноту демократичних держав, наслідуючи при цьому відповідне законодавство і практичний досвід вирішення етнополітичних питань; ми маємо власний досить цікавий та позитивний досвід розв'язання складних етнополітичних проблем (період УНР, частково за доби УРСР, після проголошення незалежності у 1991 р.); безпека і добробут етнічної більшості та етнічних меншостей в Україні невіддільні поняття; в українському етнополітичному просторі не існує міжетнічних суперечностей, які не можна було б вирішити мирними, компромісними засобами.

Літ.: *Berry J. W. Psychology of acculturation / J. W. Berry // Cross-cultural perspectives. – Lincoln, 1990; Berry J. W. Immigration, acculturation and adaptation / J. W. Berry. – Ontario, 1996; Євтух В. Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: навч. посіб. / В. Б. Євтух, В. П. Трошинський, Л. О. Аза. – К.: Київ. ун-т, 2003.*

Трошинський В.П.

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖНАРОДНА – процес сприяння цивілізаційному прогресу, у рамках якого держави виходять на позадержавний розвиток своїх економічних, правових та соціальних систем. Цей процес може бути циклічним та включати такі стадії: становлення, сталий розвиток, експансія та занепад, або нелінійним, тобто таким, у межах якого має місце порушення зазначеної вище послідовності стадій.

Термін “інтеграція”, що означає об’єднання ряду незалежних частин в одне ціле, увійшов у загальний вжиток як політологів, так і юристів-міжнародників у середині ХХ ст. для позначення процесу формування тіснішого об’єднання або навіть федерації між державами Західної Європи. Він використовувався для позначення цілого спект-

ра різних підходів до регіональної інтеграції, починаючи від традиційної міждержавної співпраці та закінчуючи формуванням наднаціональних організацій.

У сучасній науковій літературі існують різні напрями і підходи до розуміння природи і ролі інтеграційних процесів. Тут можна виділити два теоретичних аспекти: теорія інтеграційних процесів та теорія і практика економічної інтеграції. Зокрема, американські представники школи функціоналізму як критерії інтеграції пропонують розглядати досвід розробки та ідеї конституцій США та Швейцарії, в яких створені формально розділені (штати в США і кантони у Швейцарії) спільності. Водночас у роботі відомого румунського дослідника Девіда Мітрані, який був засновником функціоналізму, стверджується, що інтеграція різного рівня має місце у світових імперіях, блоках і міжнародних організаціях. Д.Мітрані обґрунтовує радикально відмінну форму міжнародного співробітництва, яка не починається з оформлення федеральних домовленостей, що супроводжуються правовими та конституційними складнощами, а пропонує модель міжнародної співпраці, що має починатися з особливих транснаціональних питань (таких як контроль за захворюваннями), за якою успіх такої “функціональної” домовленості приводив би до подальших зусиль з моделювання досвіду у поглибленні процесу. Цей процес супроводжується тим, що уряди починають визнавати підвищену відповідальність за забезпечення добробуту своїх громадян, яку вони не можуть нести в ізоляції, тому починають перекладати функціональну відповідальність на міжнародні структури.

Американський вчений Е.Хаас, засновник неофункціоналізму як підходу до інтеграції, поділяв понаднаціональні ідеї Д.Мітрані, проте виділяв ще як важливі інструменти для інтеграції особливі інституційні засоби, за допомогою яких держави окремого регіону можуть вийти за рамки націоналізму та брати участь у створенні нових форм міжнародних організацій. При цьому він визначав інтеграцію як “процес, при якому політичні “актори” кількох різних національних утворень поступаються своєю відданістю, очікуваннями та політичною діяльністю на користь нового більшого центру, інституційний процес якого перебуває понад існуючи-

ми юрисдикціями держав”. Науковець також стверджував, що такого процесу легше досягти у регіональному контексті, такому як Західна Європа, особливо у світлі її історії та спільних демократичних цінностей у післявоєнний період. На відміну від Д.Мітрані, Е.Хаас визнавав, що складно сепаратизувати функціональні (технічні) та політичні питання й уникнути конфліктів між державами у разі, якщо блага, отримані внаслідок такої співпраці, нерівномірно розподілені.

Водночас Б.Топорнін, характеризуючи поняття “співробітництво” й “інтеграція” як дихотомію, припускає, що “поняття інтеграція сьогодні прямо суперечить поняттю міждержавного співробітництва на основі принципів міжнародного права. При цьому під інтеграцією автор має на увазі вихід за межі такого співробітництва, аж до створення єдиної структури, що відрізняється наднаціональними (наддержавними) рисами”. Однак вагомим аргументом на користь того, що ці поняття не суперечать, а навпаки, органічно взаємопов’язані, служить той факт, що інтеграція починається саме з міждержавного співробітництва. Держави, укладаючи міжнародні угоди про співробітництво у визначених сферах міжнародних відносин, закладають фундамент для подальшої інтеграції, при цьому можна стверджувати, що інтеграційний процес відбувається вже на стадії співробітництва, але в рамках окремих сфер інтересів.

І.м. сприяє виникненню на міжнародній арені міжнародних економічних та політичних інтегративних утворень. Результатом **І.м.** стало виникнення таких утворень, як Європейський Союз, Європейська асоціація вільної торгівлі, Європейський економічний простір, АТЕС (Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво), МЕРКОСУР (Південно-американський спільний ринок) та інші.

Літ.: *Mitrany D. A working peace system / David Mitrany. – Quadrangle Books, 1966; Haas E. B. Dynamics of international relations / Ernst B. Haas, Allen Sues Whiting // McGraw-Hill series in political science. – McGraw-Hill, 1956; Топорнин Б. Н. Европейское право : учебник / Б. Н. Топорнин. – М. : Юрист, 1998; Тихомиров Ю. А. Цели и формы государственно-правовой интеграции / Ю. А. Тихомиров // Правовое обеспечение межгосударственной интеграции : сборник статей. – М. : [б. и.], 2005.*

Мовчан Ю.В.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ (від лат. inter-між, і patio-народ) – спільна назва міжнародних організацій переважно лівої політичної орієнтації, які діяли насамперед у європейських країнах, починаючи з другої половини XIX ст., та ставили перед собою досить різноманітне коло завдань: від захисту прав найманих працівників у міжнародному масштабі до глобальної перебудови суспільства на соціалістичних та комуністичних засадах. Слід зважити на те, що часто ці організації були незалежні (подекуди навіть ворожі) одна щодо одної. Вперше ідея “пролетарського інтернаціоналізму” була проголошена К.Марксом та Ф.Енгельсом. Вони намагалися довести, що соціально-економічні умови існування різних класів у суспільстві приведе до солідарної боротьби робітників усіх розвинених промислових країн, а інтернаціональний зв’язок тих, кого експлуатують, сприятиме революційній перебудові світу. Утопічність та безперспективність цієї ідеї продемонструвала сама історія XIX–XX ст., зокрема навіть фактом відсутності цілісної структури та розпуску кількох різноманітних **І.** На цей час існує Соціалістичний **І.**, який має статус дорадчого органу в Організації Об’єднаних Націй.

І-й І. (Міжнародне товариство робочих) – перша міжнародна організація робітників, засновниками та керівниками якої були К.Маркс та Ф.Енгельс, за теорією марксизму – перший етап на шляху створення “пролетарської” партії, продовження “Союзу комуністів” (1847-1852). Був створений у Лондоні (Велика Британія) 28.09.1864 р. В документах **І.** розкриті програмні принципи і тактичні положення марксизму: створення партії робітничих організацій різних країн, об’єднаних у федерацію, з метою завоювання політичної влади – диктатури пролетаріату. Керівним органом **І.** була Генеральна рада з її постійним комітетом. На початку 1870 р. була утворена російська секція **І.** Фактично **І.** являв собою скоріше профспілкове об’єднання, оскільки спрямовував свою діяльність на висування вимог щодо покращення умов праці, обмеження дитячої праці, особливих умов праці жінкам та т.ін. Однак існували і політичні вимоги розширення виборчого права, підтримка національно-визвольної боротьби в Ірландії та Польщі, була розгорнута робота на підтримку Паризької

Комуни. Внаслідок недостатньої спроможності **I.** до узгоджених міжнаціональних дій останній Конгрес у Гаазі (1872) схвалив рішення про доцільність створення самостійних національних робочих партій в окремих країнах. Формально **I.** був розпущений на конгресі у Філадельфії (США) в 1876 р.

2-й I. виник як міжнародна спілка політичних партій соціалістичного та соціал-демократичного спрямування країн Європи в 1889 р. **I.** створено за активної участі Ф.Енгельса. Найбільш впливовою в **I.** була соціал-демократична партія Німеччини, яка активно працювала в ідеологічному напрямі (більшовики на чолі з Леніним). Діяльність **I.** виявила непримиримі суперечності (як ідеологічні так і національні) різних лівих течій і партій, які з часом тільки поглиблювалися в умовах підготовки урядів країн Європи до війни. **I.** фактично розпався внаслідок голосування парламентських фракцій цих партій за військові асигнування своїх національних урядів на початку Першої світової війни в серпні 1914 р., що дискредитувало одне з його головних ідеологічних гасел: “Пролетарі не мають Батьківщини”. Спроби реально поновити його діяльність під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) були практично заблоковані урядами країн-учасниць війни (причому обох ворожих коаліцій), на теренах яких діяли партії, що входили до його складу. Формально **I.** був відновлений у 1919 р., а з 1923 р. отримав назву Соціалістичний робітничий **I.**, але вже не мав таких монолітності та впливу, які демонстрував до подій 1914 р. Остаточо ліквідований під час окупації Європи нацистською Німеччиною під час Другої світової війни (1939-1945 рр.).

2 1/2 I. (Міжнародне робітниче об'єднання соціалістичних партій) – спілка соціалістичних та соціал-демократичних партій переважно країн Центральної Європи, яка була заснована в 1921 р. **I.** має ще назву Віденський, який існував самостійно тільки протягом 1921-1923 рр. та об'єднував центристські соціалістичні партії і групи Австрії, Великої Британії, Франції, Німеччини, США, Греції, Югославії, меншовиків та есерів Росії. В 1923 р. спілка увійшла до складу відновленого 2-го **I.**

3-й I. (Комуністичний **I.**, Комінтерн) – створений в 1919 р. з ініціативи В.Леніна як міжнародна спілка комуністичних партій та груп світу. Найбільш радикальне з усіх

міжнародних об'єднань такого гатунку. Визначав себе як “штаб світової революції”, претендуючи на глобальну роль та відповідну політичну владу. Але фактично цілком залежав від СРСР – єдиної на той час країни в світі, де при владі перебувала комуністична партія. З часом перетворився на допоміжний ідеологічний засіб радянської зовнішньої політики. **I.** наголошував, що його історична місія – боротьба за диктатуру пролетаріату в усьому світі, об'єднання робітничого класу, ліквідація капіталізму. Комінтерн виник і розвивався на основі марксизму-ленінізму в боротьбі із соціал-демократизмом 2-го **I.** та іншими лівими течіями, які не поділяли цю ідеологію. Організаційним принципом побудови взаємовідносин у Комінтерні був демократичний централізм. Провідною секцією Комінтерну була Всесоюзна комуністична партія більшовиків Радянського Союзу. Перемога соціалістичної революції в Росії (Жовтневий переворот) ознаменувала собою об'єднання міжнародного руху лівих сил навколо Росії (Радянської республіки). Перший конгрес, який зібрав 35 комуністичних та лівих соціалістичних партій й заснував **I.**, та ще три конгреси відбулися під головуванням Леніна. Сьомий, останній конгрес Комінтерну, відбувся у 1935 р. і проголосив заснування єдиного фронту проти наростаючої загрози фашизму і війни. В рамках рішень конгресу була організована інтернаціональна допомога антифашистській боротьбі у Франції та Іспанії. Але подальша прихована політика змови Сталіна з Гітлером та Друга світова війна звели нанівець всі програмні принципи Комінтерну. Під час Другої світової війни, в умовах зміцнення військово-політичного союзу СРСР з провідними капіталістичними державами – США та Великою Британією, був розпущений за рішенням Й.Сталіна в 1943 р.

4-й I. – міжнародна спілка лівих груп антисталінського напрямку, яка базується на теоретичній спадщині радянського лідера-дисидента Л.Троцького. Спілка звинувачувала чинний уряд СРСР у зраді комуністичних ідеалів, “переродженні” та “термідорі”, натомість головною метою **I.** була світова революція. Був заснований Троцьким та його прихильниками у 1938 р. у Франції. Після вбивства Л.Троцького агентом радянської політичної розвідки тричі фактично розпа-

дався та знов розпочинав діяльність. На цей час троцькістський рух представлено у світі кількома політичними інтернаціоналами, найбільш впливовим із яких є новий, 4-й **I**. Найбільші його секції розміщені у Франції, Швеції, Італії та Бразилії. За результатами виборів 2009 р. 4-й **I**. має представника у Європарламенті.

I. Соціалістичний (Соцінтерн) – міжнародна спілка партій соціалістичного та соціал-демократичного спрямування європейських країн, правонаступник 2-го Інтернаціоналу. На сьогодні це одне з найбільш впливових міжнародних політичних об'єднань, яке справляє істотний вплив на формування політики Європейського Союзу. Заснований у 1951 р. на установчому з'їзді у м. Франкфурт-на-Майні 76 партіями та організаціями соціал-демократичного напрямку. Програмні принципи Соцінтерну викладені у декларації “Про цілі та завдання демократичного соціалізму”, в якій відображені основні концепції соціал-демократії: відмова від марксизму як теоретичної бази її ідеології та політики; влада робітничого класу за умови збереження приватної власності; поступова трансформація капіталізму в “демократичний соціалізм” без класової боротьби та революцій; мир у світі. Соцінтерн підтримав і оголосив соціалістичною ідеєю європейської інтеграції, сприяв мирному співіснуванню, співробітництву та паритетному роззброєнню соціалістичного й капіталістичного таборів. Керівні органи **I**. виступають проти єдності з комуністами, програмні документи офіційно поривають з марксизмом. На сьогодні Соцінтерн об'єднує понад 50 партій і груп, до них також тяжіють асоційовані міжнародні громадські організації жінок, молоді тощо. Вищі органи: Конгрес, який збирається раз в 2-3 роки, Рада **I**. (в неї входять по 2 делегата від кожної партії) та Бюро, постійно діючий орган – Секретаріат. Офіційний орган інформації – бюлетень “Socialist Affairs” (до 1971 р. “Socialist International Information”). Соцінтерн має статус дорадчого органу в ООН. Соціалістична партія України є членом **I**. з жовтня 2003 р.

Літ.: Програма принципів соціал-демократичної партії Німеччини. Стокгольм. декларація Соц. інтернаціоналу. – К. : Київ. братство, 1997. – 60 с.; Роговин В. З. Мирова революція и мирова война / В. З. Роговин. – М. : [б. и.], 1998. – 415 с.; Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? /

І. М. Дзюба. – К. : Видавн. дім “Киево-Могилянська акад.”, 2005. – 332 с.; *Відродження соціал-демократії в Україні: можливості і перспективи* / НАН України ; Ін-т філософії ; відп. ред. М. Попович. – К. : Стило, 1997. – 164 с.; *Нові шляхи історичного мислення* / Й. Рюзен ; пер. з нім. Володимир Кам'янець. – Львів : Літопис, 2010. – 358 с.

Загайнова Л.І., Бакаєв Ю.В.

ІНТЕРРЕГІОНАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – співпраця регіонів кількох держав, які не мають спільних кордонів, у межах трансрегіональних програм і проєктів. Поряд з міжтериторіальним, міжрегіональним та транскордонним співробітництвом, що передбачають територіальну наближеність учасників, активізується **I.c.**, характерною рисою якого є скоординована діяльність регіонів різних країн, що не мають спільних кордонів. Враховуючи масштабність **I.c.**, можна вважати його перспективним напрямом активізації інтеграційного процесу та новою формою економічного наближення держав світу, специфічною формою інтеграції на регіональному рівні.

I.c. передбачає взаємозв'язок не менше двох інституціоналізованих систем регіональної співпраці та означає процес розвитку співробітництва між окремими регіонами. У сучасних ринкових умовах **I.c.** з'явилося у формі багаторівневих міжнародних договорів, угод або домовленостей, що охоплюють велику кількість учасників. Сам по собі міжрегіональний характер взаємодії трансформує кожен регіон у суб'єкта, який водночас як продукує інтеррегіональний імпульс, так і формується під дією так званої інтеррегіональної взаємодії.

Основними напрямками **I.c.** є: економічний, енергетичний, соціальний, екологічний, інформаційний, інфраструктурний. Як вища форма регіоналізації, **I.c.** “працює” двома способами: по-перше, функціонально – для встановлення взаємозв'язків між окремими регіонами; по-друге, когнітивно – як засіб ідентифікації регіону. **I.c.** функціонує в конкретних соціально-економічних та політичних умовах, в яких регіони, будучи самостійними правовими одиницями, налагоджують між собою співпрацю. Таке співробітництво значною мірою обумовлено сучасними геополітичними та геоекономічними процесами, які визначають зовнішню й внутрішню політику держав щодо міжнародної діяльності.

І.с. притаманна багатогранність та різноманітність форм прояву, серед яких виокремлюються наступні: відносини між регіональними угрупованнями (наприклад НАФТА-ЄС); бірегіональні та трансрегіональні відносини, участь у яких не завжди прив'язана до конкретних регіональних угруповань. Так, дана форма співпраці охоплює не лише окремі держави, а й передбачає відповідний ступінь регіональної координації (наприклад АТЕС та Самміт Азія – Європа (АСЕМ)); “гібридні” відносини – між регіональними угрупованнями та окремими високорозвинутими країнами (наприклад АСЕАН – Австралія). На сучасному етапі **І.с.** успішно проявляється у формі партнерства між державами-членами ЄС та спрямоване на підвищення ефективності інструментів політики розвитку регіональної мережі за допомогою здійснення масштабного обміну інформацією. Враховуючи пріоритетність курсу інтеграції України до Європейського Союзу, питання інтенсифікації **І.с.** набувають особливого значення, оскільки розвиток такого співробітництва в Україні прискорить процес вироблення державної стратегії регіонального розвитку з урахуванням пріоритетів політики ЄС. При системному входженні регіонів України у процес **І.с.** необхідно враховувати не лише позитивні наслідки впливу такого співробітництва на суспільство, а й загрози. До позитивних факторів поширення **І.с.** належать: запровадження новітніх інструментів регіональної співпраці з європейськими та євразійськими країнами; прискорення поширення інноваційних технологій; формування наднаціональних зв'язків. **І.с.** покликане стимулювати соціально-економічне зростання регіонів на основі посилення їх конкурентних переваг, формувати сприятливий інвестиційний клімат, покращувати інформаційне забезпечення, модернізувати регіональні інфраструктури. До загроз **І.с.** належать: технологічні, виробничі, фінансові, інформаційні та екологічні. Причинами їх виникнення є недосконале законодавство у сфері регулювання **І.с.**, недостатні повноваження місцевих органів влади та неефективні механізми фінансування реалізації міжнародних проектів, незначна кількість регіональних програм міжнародного співробітництва, а також невідповідність законодавчого забезпечення регіонального розвитку потребам формуван-

ня конкурентоспроможної економіки на інноваційній основі.

І.с. є складовою системи управління зовнішніх відносин держави, яка здійснює регулювання економічної, культурної, екологічної, науково-технічної співпраці з іншими країнами. **І.с.** трансформує сутність та умови взаємних зобов'язань регіонів, що співпрацюють. Управління **І.с.** здійснюється як на державному (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, відповідні центральні органи виконавчої влади), так і на місцевому (обласні, районні державні адміністрації, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування) рівнях. Державне регулювання **І.с.** здійснюється за допомогою: створення нормативно-правової бази міжнародного співробітництва та забезпечення виконання законодавчих та підзаконних актів; укладення міжурядових угод, проведення міжнародних заходів і зустрічей; встановлення митних тарифів і послаблення нетарифних методів регулювання міжнародної торгівлі (експортні/імпортні мита, експортні субсидії, пільгове кредитування експортерів, експортні/імпортні квоти, ліцензування) відповідно до вимог СОТ; забезпечення преференційних режимів діяльності іноземних інвесторів (спеціальні економічні зони, території пріоритетного розвитку; створення технопарків, технополісів, регіональних центрів інноваційного розвитку; розробка і реалізація державних стратегій і програм регіонального розвитку.

Літ.: *Бабець І. Г.* Методологія аналізу системи управління інтеррегіональним співробітництвом у контексті економічної безпеки / І. Г. Бабець // Економічні науки. Серія “Економічна теорія та економічна історія” : зб. наук. пр. – Ч. І. – Луцьк : [б. в.], 2010; *Балян А. В.* Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини) : монографія / А. Балян. – Ужгород : Ліра, 2005; *Гладій І. Й.* Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект : монографія / І. Й. Гладій. – Тернопіль : Економічна думка, 2006; *Резнікова Н. В.* ОЧЕС: Від нового регіоналізму до нових можливостей глобальної взаємодії / Н. В. Резнікова, М. М. Відякіна // Зовнішня торгівля: право та економіка : наук. журн. – 2009; *Tsardanidis C.* The BSEC: From New Regionalism to Interregionalism? / C. Tsardanidis // Agora Without Frontiers. – 2005.

Валентюк І. В.

ІНФОРМАЦІЙНА ГЕОПОЛІТИКА.

Одне з сучасних визначень **геополітики** розкриває її як галузь знання, що вивчає закономірності взаємодії політики з системою неполітичних факторів, що формують географічне середовище (характер розташування, рельєф, клімат, ландшафт, корисні копалини, економіка, екологія, демографія, соціальна стратифікація, військова міць). Геополітика традиційно поділяється на фундаментальну і прикладну. *Прикладна геополітика* часто іменується *геостратегією*, яка розглядає умови прийняття оптимальних політичних рішень, що зачіпають перераховані вище фактори.

У прикладному аспекті **І.г.** являє собою діяльність суб'єкта управління щодо прийняття й реалізації політичних (управлінських) рішень залежно від умов, що складаються в інтегральних "віртуалізованих" просторових координатах. *Метою І.г.* є досягнення, підтримка, зміцнення й розширення влади (впливу) у цих координатах (просторах). Ця мета досягається переважно шляхом вирішення завдань ослаблення ("усунення" з простору конкурентної боротьби) конкуруючих співтовариств і завоювання, утримання й розширення контролю над життєво важливими ресурсами, інтегрованими або такими, що цілком перебувають в інформаційному просторі.

Літ.: *Політологія* : навч посіб. / Н. В. Грицяк, Б. Л. Дем'яненко, В. М. Дем'яненко ; за ред. В. М. Дем'яненка. – 3-тє вид. допов. і уточ. – К. : Видавн. центр ТОВ Софія – А, 2008; *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович ; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2007; *Манойло А. В.* Особенности информационной политики эпохи информационного общества / А. В. Манойло, Д. Б. Фролов, В. Б. Вепринцев // Проблемы информационной безопасности. Компьютерные системы. – 2002. – № 4.

Грицяк Н.В.

ІНФОРМАЦІЙНА МЕРЕЖА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ (EURYDICE) – головне джерело інформації про національні та європейські структури, системи та зміни в галузі освіти, створене для збирання і поширення інформації серед держав-членів Спільноти для реалізації спільної політики в освітній галузі. Мережа допомагає в проведенні порівняльного аналізу, підготовці звітів та досліджень із спільних пріоритет-

них питань у галузі освіти. З 1980 р. мережа є одним із стратегічних механізмів, передбачених Європейською Комісією та державами-членами, для підтримки європейського співробітництва у галузі освіти. З 2007 р. мережа була включена до програми дій ЄС у галузі неперервної освіти. Починаючи з 2011 р. інформаційна мережа **EURYDICE** складається з 37 національних одиниць у 33 країнах, що беруть участь у програмі ЄС з неперервної освіти (Lifelong Learning program).

Основні дані, які розміщуються в інформаційній мережі **EURYDICE**, такі: докладні описи та огляди національних систем освіти (National Education systems and Policies); компаративний аналіз тематичних досліджень, присвячених конкретним темам, що становлять інтерес співтовариства в галузі освіти (Thematic Studies); індикатори та статистика (Key Data Series); факти і цифри, що характеризують структуру національних систем освіти, навчальний рік, терміни і рівні навчання (Facts and Figures).

Інформаційна мережа **EURYDICE** тісно співпрацює з європейськими та міжнародними організаціями: Євростат (Статистичне бюро Європейського співтовариства), Центр досліджень у галузі неперервної освіти (CRELL), Європейський центр розвитку професійного навчання (Cedefop), Європейський фонд підготовки кадрів (ETF), Європейське агентство з розвитку в галузі особливих освітніх потреб, Рада Європи, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і ЮНЕСКО.

Літ.: *Мусіс Ніколас.* Усе про спільноти Європейського Союзу : пер. з англ. / Ніколас Мусіс. – К. : К.І.С., 2005 с.; *Європейський Союз* : словник-довідник / М. Марченко (ред.-упоряд.). – К. : К.І.С., 2005; *Тоді Філіп.* Нарис історії Європейського Союзу : пер. з англ. М. Марченко / Філіп Тоді. – К. : АНОД ; К.І.С., 2001.

Діденко Н.Г.

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО в широкому сенсі – впорядкований (неречовий і неенергетичний) вплив на об'єкти, що має антисоціальний або антиособистісний характер. **І.н.** виступає особливою формою соціального насильства, де інформаційна складова в результаті інверсії набуває самостійну сутність, на основі силових – речових та енергетичних – процесів. Його поширення пов'язане з антропологічною кризою,

модернізаційним шоком, розпадом традиційних культур, які вивільнили деструктивні та анти-соціальні імпульси. У вузькому сенсі **І.н.** – це несильовий вплив на ментальну сферу.

Порушення рівноваги між родовою й видовою сутностями людини, пов'язане з розпадом механізмів соціалізації, призводить до вивільнення антисоціальної енергії з подальшими колосальними потрясіннями для всього суспільства в різних формах соціального насильства. Незважаючи на деякі природні й антропологічні передумови насильства, воно за своєю суттю є феноменом культури, інституційним атрибутом соціальних процесів і відносин. Маючи універсальний характер, насильство конкретизується у відкритих і закамфльованих формах локально визначених сфер усього суспільного життя. У соціальній, політичній, економічній, духовній, сімейно-побутовій сферах воно виступає як детермінований соціально значущою інформацією силовий або несильовий вплив, що суперечить закономірному перебігу подій: фізичним та біологічним закономірностям, юридичним нормам, моральним принципам. Інформаційна компонента насильства присутня на будь-якому етапі розвитку суспільства, в будь-яких формах насильства, модулюючи їх і будучи атрибутом насильства.

З еволюцією суспільства інформаційна складова набуває явного, а не латентного характеру (при цьому речові та енергетичні компоненти не зникають), відбувається диференціація **І.н.** Основні властивості **І.н.**: нелінійність, прихованість, максимальна дальність і швидкість впливу, кумулятивність, нематеріальний та неенергетичний характер, нелокалізованість у соціальному часі та просторі, можливість фокусування, селективність, опосередкований характер соціального впливу, можливість клонування, віртуальний характер. Означені властивості не існують ізольовано, а утворюють систему атрибутів і модусів **І.н.**

У контексті сучасної соціокультурної ситуації інформаційні потоки включені в існуючі тенденції культурного розвитку, у нелінійність еволюції культури, складні соціальні трансформації. Процеси глобалізації культури доповнюються посиленням впливу локальних культурних течій, етнізації соціальних конфліктів. Монополізм глобальної транскультури, комп'ютерних мереж, професійних і спо-

живчих сайтів приховує небезпеку поглинання індивідуалізованих соціальних суб'єктів, які не в змозі ідентифікувати себе у власній локальності. Ідентичність індивідів виявляється під сумнівом, тут створюється кордон, пере-ступивши який інформація стає насильством. Типологізацію **І.н.** можна здійснювати за такими принципами: залежно від того, хто є суб'єктом і об'єктом насильства – окремі фізичні особи, групи, компанії; залежно від способів і механізмів здійснення насильства – вербальне, невербальне, аудіовізуальне; залежно від ступеня прояву насильства – явне й латентне, безпосереднє та опосередковане. Причому типологізація з позицій об'єкта і суб'єкта, між якими може відбуватися інверсія (хоча і не повною мірою), є основною. Соціальні інститути – держава, ЗМІ, освіта, сім'я – чітко відтворюють інформаційні та соціальні практики, в тому числі соціальні дії, пов'язані з насильством та агресією. Основними генетичними джерелами екстремізму і насильства виступають конструюючі їх духовні, культурні, економічні, політичні, психологічні та мовні джерела. Симулякр насильства, що виникає в пресі, радіопередачах, на телевізійному екрані, – це **І.н.**, укладене в самій природі образів.

Основними формами **І.н.** є: інформаційний пресинг, викривлена інформація, недостатня інформація, нелегітимна інформація. Звідси, найбільш загальними механізмами є: інформаційний тиск, спотворення інформації, приховування інформації, незаконне отримання інформації. Взяття влади над об'єктом відбувається за допомогою дискурсивного акту, що фактом свого виконання створює відповідний стан соціального об'єкта.

Літ.: Бачило І. Л. Информационное право : учебник / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов ; под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина. – 2-е изд., с изм. и доп. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2005; Кормич Б. А. Информационное право : учебник / Б. А. Кормич. – Х. : БУРУН і К, 2011; Панченко О. А. Информационная безопасность личности / О. А. Панченко. – 2-е изд. испр. – К. : КИТ, 2011.

Соснін О.В., Дзьобань О.П.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА–НАТО (англ. vector information plan of action Ukraine–NATO) – комплекс принципів та цілей, передбачених в інформаційній діяльності України на шляху її євроатлантичної інтеграції.

Принципи свободи слова і преси та вільне поширення інформації є наріжним каменем для утвердження демократичних держави і суспільства, що керуються верховенством права. Положення Конституції України щодо свободи слова та інформації відповідають ст. 19 Загальної декларації прав людини і ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Україна підтримує Резолюцію 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН, яка проголошує, що свобода інформації є основним правом людини і критерієм для всіх інших свобод. У зв'язку з цим суттєве значення має тісне співробітництво України з відповідними міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи та ОБСЄ.

Основними цілями в інформаційному векторі євроатлантичної інтеграції України є: вдосконалення і забезпечення реалізації гарантій свободи думки і слова, свободи преси, вільного висловлення поглядів і переконань та доступу до інформації; забезпечення вільного отримання, публікації та поширення інформації засобами масової інформації; імплементація відповідного законодавства для усунення перешкод діяльності ЗМІ; поглиблення інформаційного виміру співробітництва Україна-НАТО, включаючи парламентське співробітництво; підвищення рівня обізнаності громадськості з НАТО шляхом співробітництва України з НАТО у сфері інформації, включаючи співробітництво з Центром інформації і документації НАТО в Україні.

І.в.П.д.У.-НАТО як один з пріоритетних напрямів розвитку відносин Україна – НАТО насамперед, реалізується із застосуванням програмно-цільового підходу. Передусім це щорічні Плани дій Україна-НАТО, а також інші програми, плани та концепції. Серед останніх – Державна цільова програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки; Концепція Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки; Державна програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки; Державна програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки; Концепція Державної цільо-

вої програми формування позитивного міжнародного іміджу України; План заходів з нагоди 10-ї річниці підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору.

Літ.: Довідник НАТО, 2006 / Office of Information and Press NATO – 1110. – Brussels – Belgium : [s.n.], 2006; *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010; *Історія, теорія і практика європейської та євроатлантичної інтеграції України* / С. О. Телешун, В. Д. Бакуменко, Д. В. Вігер та ін. // Енциклопедичний довідник / за заг. ред. В. Д. Бакуменка, С. О. Телешуна. – К. : Вид-во НАДУ, 2006; *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, В. Д. Бондаренко та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – Вип. 14. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2008. – Вип. 15. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”).

Бакуменко В.Д.

ІОАННІНСЬКИЙ КОМПРОМІС (англ. Ioannina Compromise) – домовленість, досягнута на неофіційній зустрічі міністрів закордонних справ ЄС у грецькому місті Іоанніна 29 березня 1994 р. Серед рішень, прийнятих на цій зустрічі, – рішення *Ради ЄС* щодо застосування принципу кваліфікованої більшості в ЄС-16, тобто після четвертого розширення Союзу (в 1995 р. державами-членами ЄС стали Австрія, Фінляндія та Швеція, а Норвегія, яка також подавала заявку на вступ, не потрапила до Союзу через негативний результат національного референдуму).

Прийняття **І.к.** стало результатом зусиль євроскептично налаштованого уряду Великої Британії, який, стурбований тим, що після чергового розширення (1995 р.) граничне значення блокуючої меншості збільшиться до 26 голосів, спробував утримати його на наявному рівні (23 голоси). Після запеклих дискусій держави-члени погодились на компроміс, основне положення якого звучало так: “якщо члени Ради, які представляють від 23 (стара гранична величина блокуючої меншості) до 26 голосів (нова гранична величина блокуючої меншості), висловлюють наміри протистояти прийняттю рішення кваліфікованою більшістю, Рада докладе максимум зусиль,

щоб знайти в розумних часових межах задовільне рішення, яке може бути прийняте щонайменше 65 голосами з 87". Додана до Амстердамського договору (1997 р.) декларація поширила дію І.к. до набуття чинності наступного розширення Спільноти.

І.к. мав незначний вплив на процес прийняття рішень в ЄС, але він став свідченням зростаючої стурбованості великих держав-членів Союзу щодо впливу на кількість їх голосів у Раді майбутнього вступу в ЄС великої групи країн (від 10 до 12), серед яких була й велика за розміром та чисельністю населення Польща. Як і очікувалося, Ніщський договір (набув чинності 1 лютого 2003 р.) вніс суттєві зміни в розподіл голосів між державами-членами в Раді, додавши голосів і великим, і малим державам (також надав голоси державам-новачкам), але у такий спосіб, щоб ліквідувати дисбаланс голосів що, на думку великих держав, склався на користь малих держав. У результаті дію положень І.к. було припинено.

Однак про І.к. згадали під час напружених переговорів щодо реформування системи голосування в Раді ЄС у межах підготовки Договору реформ (нині – Лісабонського договору), які проходили 21-22 червня 2007 р. в Брюсселі. Ініціатором "нового І.к." була Польща, яка наполягала на запровадженні перехідного періоду до нової процедури голосування на основі принципу *подвійної більшості*, коли враховується й кількість країн, і кількість населення. В результаті досягнутого під час головвання компромісу декларація, що містила І.к. була, включена до протоколу до базового тексту договору.

Суть нової іоанінської формули полягає в тому, що у період з 1 листопада 2014 р. до 31 березня 2017 р., якщо члени Ради, що представляють (а) принаймні три чверті населення або (б) принаймні три чверті кількості держав-членів, необхідні для формування блокувальної меншості, висловлюють заперечення проти ухвалення Радою акта кваліфікованою більшістю, це питання обговорюється Радою. У процесі такого обговорення Рада має робити все можливе в межах своїх повноважень для досягнення у розумний строк та не порушуючи обов'язкові часові межі, встановлені законодавством Союзу, задовільного рішення щодо розв'язання питань, порушених членами Ради ЄС. З цією метою голова Ради за спри-

яння *Європейської Комісії* і допомоги членів Ради має брати на себе будь-яку ініціативу, необхідну для сприяння досягненню згоди на ширшій основі в межах Ради.

Експерти стверджують, що І.к. став одним з найбільш обговорюваних і водночас, найменш зрозумілих питань переговорів щодо укладення Лісабонського договору.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз : заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз : історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *The Council of Ministers* / F. Hayes-Renshaw, H. Wallace. – New York, N.Y. : Palgrave Macmillan, 2006.

Рудік О.М.

ШЕК (International Programme on the Elimination of Child Labour) – міжнародна програма з викорінення дитячої праці, започаткована Міжнародною організацією праці (МОП) у 1992 р. Головна мета програми – ліквідація дитячої праці у світі. Дитяча праця – одна з найбільш актуальних проблем сучасності, цим явищем охоплено 215 млн дітей у всьому світі. Уряд Німеччини став першим спонсором цієї програми, в якій спочатку брали участь шість держав. Сьогодні програма працює на п'яти континентах і майже у 90 країнах. Програма ШЕК базується на *всесвітньовизначених стандартах* у сфері праці. ШЕК реалізує стратегію "За світ без дитячої праці" на національному, глобальному, регіональному рівнях.

В основу діяльності програми ШЕК покладена політична воля та зацікавленість урядів різних країн щодо розв'язання проблеми дитячої праці у співпраці з організаціями роботодавців та працівників, неурядовими організаціями та іншими громадськими структурами. ШЕК забезпечує підтримку країн у боротьбі з дитячою працею і водночас у *всесвітньому масштабі* здійснює моніторинг за викоріненням дитячої праці. ШЕК у країнах функціонує передусім за допомогою Міністерства праці, але все частіше – за допомогою інших міністерств, зокрема міністерств освіти, національних статистичних агентств.

Україна була однією з перших країн, які ратифікували Конвенцію МОП № 182 “Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці” (жовтень 2000 р.). Приєднавшись до цієї Конвенції та інших міжнародних актів, уряд України виявив свої наміри щодо запровадження всіх необхідних заходів для боротьби із дитячою працею на національному рівні, у тому числі реформу законодавства та виділення необхідних коштів.

У червні 2002 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міжнародною організацією праці в особі **ШЕК** та Урядом України, представленим Міністерством праці та соціальної політики. Відповідно до Меморандуму було сформовано Всеукраїнську спостережну раду (ВСР) під егідою Міністерства праці та соціальної політики України, а міністра призначено Головою ради. Діяльність Програми **ШЕК** в Україні, основні заходи та стратегічні напрями узгоджуються та затверджуються національними партнерами МОП у рамках регулярних засідань ВСР.

З березня 2001 р. Програма **ШЕК** в Україні реалізується за трьома основними стратегічними напрямами:

– робота із законодавцями та розробниками політики з метою забезпечення відповідності законодавства, політики та інституційної бази міжнародним зобов’язанням України, а також спрямування державної політики на задоволення особливих потреб дітей, постраждалих від внутрішньої та транскордонної торгівлі з метою сексуальної та трудової експлуатації;

– у визначених регіонах з великим ступенем ризику проводяться пілотні проекти, спрямовані на: 1) надання безпосередньої допомоги дітям групи ризику та дітям, які залучені до найгірших форм дитячої праці; 2) підтримку зайнятості серед молоді (зокрема завдяки програмам професійної підготовки та профорієнтації) та навчання в молодіжних центрах за методикою “рівний-рівному” з метою запобігання торгівлі дітьми та соціальної реінтеграції потерпілих від торгівлі; 3) посилення спроможності фахівців до соціально-психологічної реабілітації дітей, постраждалих від торгівлі людьми; 4) створення, апробацію та підтримку становлення на національному рівні Системи моніторингу дитячої праці (СМДП);

– створення та розбудова бази даних, знань і досвіду на національному й субрегіональному рівні шляхом: 1) укладання посібників, рекомендацій та інших методичних матеріалів; пристосованих до місцевих умов; 2) документування, практичного відпрацювання та поширення найкращого досвіду протидії найгіршим формам дитячої праці. Серед основних досягнень програми **ШЕК** в Україні:

1. Питання протидії використанню дитячої праці стало частиною національного законодавства (Закон України “Про охорону дитинства”, “Кримінальний кодекс України” та ін.), та внесено до ряду національних програм, зокрема Загальнодержавної програми “Національний план щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 р.

2. Внаслідок діяльності програми **ШЕК** в Україні 5750 дітей було вилучено з найгірших форм дитячої праці або вбережено від пограблення до ситуацій торгівлі людьми завдяки наданню їм необхідних послуг, таких як: професійна орієнтація, професійно-технічна освіта, працевлаштування, позакласна діяльність, комп’ютерні курси, позашкільні навчальні заняття за методологією МОП “КРИК”, індивідуальні заняття та репетиторство, медичні послуги, юридичні консультації, літні табори, забезпечення шкільним приладдям тощо. Понад 4 тис. батьків працюючих або вилучених з дитячої праці дітей та дітей “групи ризику” отримали юридичні консультації щодо: 1) наявних можливостей працевлаштування; 2) курсів перепідготовки безробітних при Державній службі зайнятості; 3) чинних механізмів надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим родинам. Їх ознайомлено з проблемами дитячої праці та можливими наслідками раннього працевлаштування їхніх дітей.

3. 993 фахівці пройшли навчання з питань дитячої праці, серед них представники різних державних установ, організацій роботодавців та працівників, неурядових організацій, освітян, журналістів, представників молодіжних організацій та ін.

4. За сприяння програми **ШЕК** проведено низку унікальних досліджень, серед яких: “Праця дітей в Україні” (Державний комітет статистики України (1999)); “Найгірші форми дитячої праці в Україні” (Центр соціальних експертиз і прогнозів Інституту

соціології НАН України (2002)); “Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні” (Центр соціальних експертиз і прогнозів Інституту соціології НАН України (2003)); “Оцінка використання дитячої праці в шести секторах неформальної та незаконної діяльності” (Центр соціальних експертиз, Інституту соціології НАН України (2006)); “Шкода та ризики дитячої праці в сільському господарстві” (Національний науково-дослідний інститут промислової безпеки та охорони праці України (2008)). Видано ряд посібників, рекомендацій та інших методичних матеріалів, зокрема: освітній пакет “КРИК: зупиніть дитячу працю” – захист прав дітей через освіту, мистецтво та ЗМІ” (2008); посібник “Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці: узагальнення досвіду організацій Центральної та Східної Європи” (2007); практичний посібник “Звітність з питань дитячої праці” (2006); навчальний посібник “Сприяння працевлаштуванню молоді та запобігання економічній експлуатації дітей в Україні” (2007); методичний посібник для тренерів “Формуван-

ня життєвих навичок у дітей групи ризику” (2008); посібник “Моніторинг дитячої праці в Україні” (2008). У 2009 р. було розроблено та випущено компакт-диск “Боротьба проти використання дитячої праці в Україні: досвід 10-ліття”, до якого увійшли матеріали програми МОП-ШПЕК, створені у період з 1999 по 2009 рр. (у тому числі дослідження, посібники, інформаційні та промоматеріали, фотогалерея бенефіціантів проекту, малюнків дітей на тему дитячої праці, документальний фільм МОП-ШПЕК про дитячу працю, соціальний ролик про дитячу працю), а також національні та міжнародні нормативні акти із посиланнями на Інтернет-ресурси.

Літ.: *Action against child labour 2008-2009: IPEC progress and future priorities.* – International Programme on the Elimination of Child Labour. – Geneva, International Labour Office, 2010; *The International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). What it is and what it does.* – Geneva, International Programme on the Elimination of Child Labour, International Labour Office; Офіційний сайт МОП. – Режим доступу : [http://www.ilo.org.ua/Projects/IloArticles/Міжнародна-програма-звикоренення-дитячої-праці-\(МОП-ШПЕК\).aspx](http://www.ilo.org.ua/Projects/IloArticles/Міжнародна-програма-звикоренення-дитячої-праці-(МОП-ШПЕК).aspx)

Ярош Н.П.

К

КАМПАНІЯ “СТАЛА ЕНЕРГЕТИКА ЄВРОПИ” (англ. Sustainable Energy Europe Campaign) – демонстраційна кампанія, розпочата Генеральним директором Європейської Комісії з питань енергетики в 2005 р. у межах програми “*Розумна енергетика для Європи*”, метою якої є підвищення обізнаності громадян, підтримка сталого виробництва енергії та її розумного використання населенням і організаціями, приватними компаніями та органами влади, професійними та енергетичними агентствами, асоціаціями промисловості та НДО на всій території ЄС. **К.“С.е.Є.”** спочатку була розрахована на чотирирічний період (2005-2008 рр.), згодом продовжена до 2011 р. Від імені Генерального директорату з питань енергетики **К.“С.е.Є.”** управляється Виконавчим агентством з питань конкурентоспроможності та інновацій (англ. EACI).

К.“С.е.Є.” покликана сприяти досягненню цілей енергетичної політики ЄС та виконанню завдань у сферах відновлюваних енергетичних ресурсів, ефективності енергетики, чистого транспорту та альтернативних видів палива. Спеціальними цілями **К.“С.е.Є.”** є: підвищення обізнаності виробників політики на місцевому, регіональному, національному та європейському рівнях; поширення кращого досвіду; забезпечення високого рівня громадської обізнаності, розуміння та підтримки; стимулювання тенденцій зростання приватних інвестицій у технології, що забезпечують сталий та екологічно безпечний розвиток енергетики.

Усі проекти або заходи, які подаються до участі в **К.“С.е.Є.”**, мають відповідати таким критеріям: наявність внеску в досягнення енергетичних цілей ЄС до 2020 р.; відповідність щонайменше одному з шести напрямів кампанії; схвалення, чинність та гарантія фінансування; наявність суттєвого місцевого, регіонального, національного або міжнародного впливу; відповідність проект-

ної пропозиції критеріям участі; належність до Європи щонайменше одного із засновників проекту; наявність масштабної компоненти поширення результатів дослідницьких або демонстраційних проектів.

З метою вимірювання поступу на шляху до сталої європейської енергетики у межах **К.“С.е.Є.”** розроблено низку досяжних контрольних показників, які слугуватимуть орієнтирами для виробників політики та плановиків. **К.“С.е.Є.”** особливо підтримує та заохочує дії в таких головних напрямках: спільна робота громад; біопаливо для транспорту; енергозбереження в житлово-комунальному секторі; енергетична ефективність систем та приладів освітлювання; зміцнення міжнародного співробітництва з метою розвитку; поширення передового досвіду.

З 2005 р. до заходів **К.“С.е.Є.”** долучилися понад 1 200 організацій з усієї Європи, зокрема: близько 1 тис. проектів, що представляють державні та приватні організації зацікавлених сторін, місцеві, регіональні та національні органи влади, промисловість, енергетичні агентства, організації громадянського суспільства; 108 мережних організацій; волонтерів. У межах **К.“С.е.Є.”** проведено 478 “Днів Енергії” (будь-яка подія або захід – виставка, конференція, семінар, день відкритих дверей, медіа-кампанія, концерт тощо, що сприяють енергоефективності та відновлюваній енергії), до участі в яких залучалися широкі кола громадськості.

Одним із запланованих на 2011 р. проектів **К.“С.е.Є.”** за участю України є ініційована Федеральним міністерством навколишнього середовища Німеччини програма спільних дій, метою якої є передача досвіду та знань членам Асоціації енергоефективних міст України (заснована в 2004 р.) та надання їм допомоги у використанні інструментів “Кліматичного альянсу”. Проект заплановано на 2011 р.

Літ.: Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України : навч. посіб. /

О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Міленіум, 2009.
Рудік О.М.

КАРИБСЬКА СПІЛЬНОТА ТА СПІЛЬНИЙ РИНОК (англ. Caribbean Community and Common Market, CARICOM). Створений у 1973 р. на основі Договору Чагуарамаса як наступник Карибської асоціації вільної торгівлі, заснованої в 1968 р. Спільний ринок трактується як складова Карибської Спільноти. Остаточний Договір був оформлений після підписання ряду декларацій держав-членів Карибської Спільноти.

Членами Спільноти є 15 країн Карибського басейну та 5 асоційованих членів. Регіональні члени – Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Домініка, Гренада, Гаяна, Гаїті, Монсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Ямайка (загальна кількість населення – 15,9 млн осіб). Асоційовані члени – Ангільла, Бермуди, Віргінські Британські острови, Кайманові острови й острови Терці і Кайкіс (загальна кількість населення – 197 тис. осіб).

Метою **КАРИКОМ** є сприяння економічній інтеграції держав-членів шляхом створення спільного ринку, що передбачає єдиний зовнішній тариф, застосування правил походження товару, реалізація узгодженого плану фіскальних заходів. Крім того, передбачається координація зовнішньої політики країн-членів і співробітництво в технічній, соціальній і культурній галузях.

Договір Чагуарамас передбачає політичне та економічне співробітництво країн **КАРИКОМ**, узгодження їх позицій з найважливіших міжнародних політичних та економічних питань. У галузі економіки намічено забезпечити економічне зближення країн **КАРИКОМ** шляхом ліквідації митних зборів і кількісних обмежень; встановлення спільного митного режиму; проведення єдиної торговельної політики і загальної політики в галузі сільського господарства; координації грошової і фінансової політики; ліквідації обмежень на вільне пересування осіб, капіталу; співробітництва в галузі туризму, транспорту та зв'язку. Договір передбачає скасування митного обкладання майже всіх товарів, крім обмеженої групи, включеної в список винятків. Для менш розвинених країн встановлений 10-річний термін для лібералізації торгівлі.

Інтеграційна політика **КАРИКОМ** націлена на глибоку економічну інтеграцію і кооперацію у сфері транспорту, комунікацій і освіти. Через конференції або постійні комітети здійснюється діяльність з розвитку співробітництва у конкретних галузях економіки: промисловість (включаючи видобувну), енергетика, природні ресурси, фінанси, трудові ресурси, а також у сфері науки і техніки, міжнародних відносин та ін. Намічено створення регіонального валютного союзу, введення єдиної валюти, координація та гармонізація фінансового законодавства в країнах регіону.

Літ.: *Офіційний сайт КАРИКОМ.* – Режим доступу : <http://www.caricom.org/>

Стрельцов В.Ю.

КАРИБСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (Caribbean Development Bank) – спеціалізований орган співробітництва країн Карибського басейну. Заснований **КБР** на підставі угоди від 18 жовтня 1969 р. Учасниками **КБР** є 12 країн-членів Карибського співтовариства, а також Багамські острови, Канада, Великобританія та її володіння – Віргінські та Кайманові острови, острови Теркс і Кайкос. З 1972 р. членами **КБР** стали Венесуела й Колумбія. Офіційна мета банку – сприяти економічному і соціальному розвитку країн-членів, надавати їм технічну допомогу та ін.

Основним кредитним джерелом у рамках **КБР** виступає Спеціальний фонд розвитку, створений США, Канадою, Великобританією та Венесуелою. Позики надаються тим галузям, у розвитку яких зацікавлений монополістичний капітал. Керівні органи – *Рада керуючих і Виконавча рада*; місцезнаходження – Бриджтаун (Барбадос).

Міжнародна регіональна інтеграція полягає в тісному, органічному сплетінні національних економік країн, які компактно розташовані в певному просторі (регіоні). На досить високому рівні розвитку інтеграції національні економіки становлять єдине ціле, що характеризується єдиною виробничою структурою, спільною структурою регулювання з боку державних і недержавних інституцій, вільним рухом факторів виробництва і навіть політичною єдністю. Не в останню чергу під впливом успіху Європейської Економічної Спільноти у різних регіонах світу утворювалися десятки організацій, які мають за мету економічну інтеграцію. Найви-

доміші з них: в Азії: Рада арабської економічної єдності (1964); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, 1967); Організація Ісламська конференція (1971); Рада із співробітництва арабських країн Перської затоки (1981); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АПЕК, 1989); в Африці: Організація африканської єдності (ОАЄ, 1963); Центральнаафриканський митний і економічний союз (1966); Економічне співтовариство західноафриканських держав (ЕКО-ВАС, 1976); в Латинській Америці і Карибському басейні: Андська група (1969); Карибський спільний ринок (1973); Латиноамериканська економічна система (1975); Латиноамериканське інтеграційне об'єднання (1982); Міжамериканське інвестиційне співробітництво (1989).

Економічним стимулом процесу регіональної інтеграції мали стати регіональні банки розвитку. Спочатку планувалося, що ці банки складатимуться тільки з представників регіональних організацій; але вже невдовзі виявилось, що більшість з них не може існувати власними коштами, отже, за невеликим винятком (наприклад Ісламський банк), до їх складу входять і деякі розвинуті країни.

Система регіональних банків розвитку в цілому утворилася саме на третьому етапі, коли були засновані банки: Міжамериканський банк розвитку (МаБР, 1959); Центральнаамериканський банк економічної інтеграції (1960); Африканський банк розвитку (АфБР, 1964); Азіатський банк розвитку (АзБР, 1966); **КБР** (1970); Західноафриканський банк розвитку (1973); Арабський банк економічного розвитку в Африці (1973); Банк розвитку держав Центральної Африки (1975); Східноафриканський банк розвитку (1976). Крім того, було утворено різні регіональні фонди і програми допомоги країнам, що розвиваються (Арабський фонд економічного і соціального розвитку, Африканський фонд розвитку, Арабський валютний фонд та ін.). Ці фонди звичайно засновувались регіональними організаціями або регіональними банками розвитку.

Створення міжнародних валютно-фінансових організацій зумовлюється потребою в регулюванні, стабілізації та забезпеченні цілісності міжнародної фінансової системи. Передумови їх виникнення такі: створення транснаціональних корпорацій (ТНК) і

транснаціональних банків (ТНБ); розвиток міждержавного регулювання світових господарських зв'язків; необхідність спільного розв'язання глобальних проблем подолання криз у світовій валютній і фінансовій системі. Регіональні банки розвитку, вирішуючи специфічні проблеми валютно-кредитних відносин на регіональному рівні, формують ресурси для своєї діяльності з власного капіталу та позик, які вони отримують на міжнародних, а часто і на національних ринках капіталу. Регіональні банки надають переважно довгострокові кредити на фінансування інвестиційної діяльності приватних фірм і міжнародних проектів допомоги країнам, що розвиваються. Оскільки фінансування проектів надається на пільгових умовах, а не на звичайних ринкових, багато кредитів не повертається в строк, тому деякі регіональні банки розвитку, які об'єднують країни, що розвиваються, перебувають у досить складному фінансовому становищі.

Карибський спільний ринок (КСР) – регіональна міжнародна міжурядова організація, яка об'єднує держави басейну Карибського моря. Створенню КСР передувала діяльність Карибської асоціації вільної торгівлі (КАРИФТА), яка виникла 1965 р. Договір щодо КАРИФТА передбачав скасування внутрішньорегіональних митних зборів на низку товарів. КАРИФТА припинила своє існування в 1974 р. Домовленість щодо організації Співтовариства була досягнута на зустрічі глав держав КАРИФТА 1972 р., а вже наступного року країни Карибського басейну підписали Угоду про КСР (далі – Угода 1973). Відповідно до положень Договору 1973 держави-учасниці КСР зобов'язалися створити спільний ринок, розширити співробітництво у сфері промисловості, сільськогосподарства, транспорту, охорони здоров'я та ін., об'єднати зусилля у справі соціального розвитку, а також координувати зовнішню політику. В документі зазначено, що спільний ринок є складовою частиною Співтовариства. Угодою 1973 р. передбачено скасування мит і кількісних обмежень у торгівлі, спільне здійснення проектів в економічній і соціальній сферах, спільну торговельну політику щодо третіх країн. Згідно з положеннями Договору 1973 р. до асоційованих інститутів КСР належать: 1) **КБР** (серед його членів – Багамські острови, Британські Віргінські острови, Кайманові острови,

Великобританія, Канада, Колумбія, Венесуела); 2) Вест-Індська судноплавна компанія (утворена 1975 р. за участю держав-членів, а також Венесуели, Коста-Рики, Куби, Мексики, Нікарагуа); 3) Карибська рада експертизи; 4) Карибська метеорологічна організація; 5) Рада правової освіти; 6) Університети Гаяни та Вест-Індії.

Важливим фактором економічного розвитку Латинської Америки в останні десятиліття стало зростання внутрішньорегіональної співпраці, передусім у рамках інтеграційних об'єднань.

Літ.: Соколенко С. І. Карибський Банк Розвитку / С. І. Соколенко // Укр. Рад. Енцикл. – К. : [б. в.], 1987; *Гроші та кредит* : підруч. – 3-тє вид., переробл. і допов. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002; *Храмов В. О.* Зовнішньоекономічна політика : навч. посіб. / В. О. Храмов, Ю. А. Бовтрук. – К. : МАУП, 2002; *Світова економіка* : навч. посіб. / Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський, Н. С. Логвінова та ін. – К. : Центр навч. л-ри, 2010.

Фесенко Н. С.

КАРЛ V ГАБСБУРГ (1500–1558) – імператор Священної Римської імперії у 1519–1556 рр. По матері був онуком Фердинанда Арагонського та Ізабелли Кастильської, а по батькові – Максиміліана I. Завдяки об'єднаним політиці Фердинанда та Ізабелли Іспанія

перетворилася на одну з найбільших держав Європи. Вона включала не тільки більшу частину Піренейського півострова (крім Португалії), але й значну частину Італії (острови Сицилія і Сардинія, Неаполітанське королівство). У 1516 р. після смерті Фердинанда **К. VГ.** успадкував ці володіння, ставши іспанським королем під ім'ям Карлоса I. До цих володінь **К. VГ.** додав так звану “Бургундську спадщину” у складі Нідерландів, Люксембургу, частини Франції (Франш–Конте), пізніше приєднав Ломбардію. У 1519 р. після смерті другого діда – Максиміліана I, **К. VГ.** був обраний імператором Священної Римської імперії, що зумовило об'єднання величезних володінь іспанської корони з усіма землями, які входили до складу імперії (Німеччина, Чехія, Австрія, Угорщина). У 20–30-х рр. XVI ст. Іспанія завоювала Туніс, Мексику, Перу, Чилі, Колумбію, Філіппіни тощо і перетворилася

таким чином на світову державу (“Над якою ніколи не заходить сонце”), яка за своїми розмірами значно перевищувала кордони імперії Карла Великого. Величезні обшири території Габсбурзької держави підкріплювало її претензії на європейське панування.

У політиці **К. VГ.** габсбурзька ідея створення європейської і, в певному сенсі, світової імперії проявилася найбільш яскраво. За переконаннями **К. VГ.** був космополітом, що стало наслідком його виховання у Брюсселі при космополітичному дворі тітки Маргарити, правительки Нідерландів, де він виховувався після смерті батька Філіпа Вродливого і важкої хвороби матері Хуани. Ці якості характеру **К. VГ.** цілком відповідали загальній спрямованості ідеї католицької імперії, яку він наполегливо втілював протягом кількох десятиліть.

Цю ідею звичайно приписують канцлеру імператора (з 1518 р.) італійцю Меркуріно ді Гаттінарі. Однак лінія Габсбургів на створення універсальної європейської монархії вже повністю визначилася у політиці Максиміліана I (1493–1519). Саме при ньому імперські традиції Карла Великого, германських імператорів Оттонів і Штауфенів розквітли з новою силою, кристалізувавшись в ідею універсальної імперії габсбурзького дому. Максиміліан I вважав цілком можливим відродження духу давньоримської імперії. Мета полягала у створенні християнської світової імперії, досягненню якої мали слугувати усі доступні засоби. У габсбурзькій пропаганді, навіть в офіційних документах імперія розглядалася як втілення ідеї християнської держави, що сягає своїми коріннями “божю державу” св. Августина і монархії Данте. Причому імперія створювалася фактично без крові, за допомогою типово середньовічного метода – династичних шлюбів, в основі якого лежало суто феодальне уявлення про династичну природу держави. Імперія **К. VГ.** уявлялася як майбутня “державна Божа” на цьому світі. Але майбутнім Європи стала не християнська світова монархія, а розвиток національних держав і релігійний розкол.

Утворення величезної габсбурзької держави призвело до невідворотного її зіткнення з Францією. З 1494 р. вони почали війни за оволодіння Італією, які продовжувалися понад 60 років і переросли у війни між імперією Габсбургів й Францією за гегемонію в Європі. Прямо або опосередковано в ці війни

втягувалось чимало держав і земель Європи. Локальні війни і конфлікти почали набувати тенденцію до переростання у війни загальноєвропейського масштабу.

Вирішальний удар по спробах створити універсальну імперію завдали все ж не Франція та її союзник Османська імперія, а німецькі князі. Справа в тому, що, не підпорядкувавши своїй владі Німеччину, імператор не міг розраховувати на перемогу і над Францією і, в кінцевому підсумку, на створення універсальної імперії. З самого початку Реформації (1517) Німеччина розкололася на два табори, причому не тільки в ідеологічному, а й у політичному відношенні, оскільки на боці Реформації опинилось кілька значних німецьких князів. Реформація була не тільки релігійним, але в певному сенсі і політичним рухом, спрямованим проти універсалістських тенденцій Габсбургів. Аугсбурзький мир (1555), який проголосив знаменитий принцип: “Чия влада, того й віра” (Cuius regio, ejus religio), був кінцем епохи **К. VI**. Усвідомивши крах своїх планів, він зрікся престолу.

Коли його син, іспанський король Філіп II у 1559 р. остаточно поїхав з Фландрії до Іспанії, це означало кінець універсальної імперії **К. VI**., зміну орієнтації на Центральну Європу орієнтацією на Атлантичну імперію, центром якої була Іспанія з її заморськими колоніями. Сьогодні багато хто вбачає в політиці **К. VI** прообраз європейської інтеграції, а самого імператора слідом за Карлом Великим оцінюють як “батька Європи”. Якщо раніше імператора називали останнім імператором середньовіччя, вкладаючи, щоправда, різний зміст у це поняття, то тепер нерідко йменують передтечею сучасного федералізму.

Літ.: *Большая советская энциклопедия*: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: БСЭ, 1973. – Т. 11; *Всемирная история*: в 10 т. / гл. ред. Е. М. Жуков. – М.: Соцэкгиз, 1958. – Т. 4; *Иво-нин Ю. Е.* Императоры, короли, министры. Политические портреты XVI века: ист. очерки / Ю. Е. Иво-нин. – Днепропетровск: Вид-во ДДУ, 1994.

Прокопенко Л.Л.

КАРЛ ВЕЛИКИЙ (742-814) – франкський король з 768 р., імператор з 800 р. За його іменем названа династія Каролінгів. Після смерті в 768 р. батька – Піпіна Короткого –

К. В. став правити частиною Франкської держави, а після смерті брата Карломана в 771 р. став одноосібним правителем. Вступивши на престол у 26 років, протягом життя **К. В.** здійснив 53 воєнні кампанії, приєднавши до свого королівства близько 1 млн кв. км і розширивши кордони держави від р. Ебро, Піренеїв і Атлантичного океану на заході до Ельби, Середнього Дунаю і узбережжя Адріатичного моря на сході, від Фризького (або Німецького) і Балтійського морів на півночі до Південної Італії на півдні. Тобто вперше після падіння в 476 р. Західної Римської імперії **К. В.** об’єднав майже усі її колишні провінції. Нова держава користувалася великим впливом у міжнародних справах. Верховну владу **К. В.** визнавали королі Астурії та Галісії, у дружніх стосунках з ним були королі Нортумбрії і Шотландії, вожді ірландських племен.

Це підготувало західнохристиянський світ до створення власного політичного об’єднання у формі імперії, незалежної від Візантійської. Зародження думок про новий політичний лад відноситься до VIII ст., чому сприяли невпинні спустошливі напади на Західну Європу з-поза меж християнського світу. У зв’язку з цим обґрунтовується й реалізується ідея про перенесення імператорської влади на короля франків. Наприкінці 800 р. **К. В.** коронується в Римі папою Левом III (795–816) “імператором римлян”, що свідчить про величезний вплив на людину Середньовіччя римської традиції. **К. В.** був оголошений не імператором франків, а імператором римлян, хоча останні як народ уже давно не існували.

Це впливало з теорії чотирьох монархій, яка лежала в основі середньовічної історіографії. Ступенями світової історії вважалися Асиро-Вавилонська, Мідо-Перська, Македонська та Римська держави, при цьому до Римської імперії середньовічні хроністи включали і свою сучасність. Рим був оголошений “вічним” містом, “вічною” столицею світу, а історія середньовічної Європи оголошувалася складовою і прямим продовженням римської історії. Тому будь-яке політичне об’єднання в Європі вважалося реставрацією “вічної” Римської імперії. До того ж за Середньовіччя сучасної різниці між церквою та державою не існувало. Існувало єдине християнське суспільство, в якому монарх і церква робили одну справу, хоча й

виконували різну роботу. Між ними нерідко виникали суперечки, але йшлося не про відносини між церквою і державою в сучасному розумінні, а про розподіл Богом даної влади в об'єднаному християнському суспільстві. Тобто, Римська імперія являла собою лише цивільну форму католицької церкви, і, за поглядами сучасників, **К.В.** виконав обов'язок, який лежав на Римській імперії щодо Заходу. Більш того, згідно з уявленнями того часу, нова Римська імперія мала охопити весь християнський світ і стати останньою державою на землі, одночасно будучи Градом Божим, створеним церквою. Відродження Римської імперії мало переломне значення для Європи: Європа позбулася зовнішньої небезпеки з боку арабів і норманів і загрози поневолення ними; остаточно утвердився союз римського папства з молодим Франкським королівством; коронування **К.В.** і поява католицького імператора знищили рештки ознак влади візантійського імператора на Заході, зокрема затвердження ним пап; своєю чергою, новий "римський імператор" сприяв визнанню влади пап у всіх областях своєї держави, християнізації її населення; все, що входило до складу монархії або приєдналося згодом до об'єднаного і відокремленого нею світу, знайшло свій духовний центр у Римі.

У підсумку, поруч з греко-східною імперією на чолі з імператором, яка домінувала до того в християнському світі, виникає велика європейська держава, яка об'єднала романо-германський світ, зкувала його не тільки вогнем і залізом, але й єдністю церковного та адміністративного устрою і усвідомленням спільності інтересів. Цьому сприяли реформи **К.В.** щодо створення одноманітної системи освіти та запровадження латинської мови як мови навчання та літургії, кодифікації звичаєвого права, впровадження єдиної грошової системи тощо.

Як наслідок, завдяки Каролінгській державі Західна Європа підійшла до усвідомлення своєї культурно-релігійної єдності. В межах імперії не могло бути суто національних церков, оскільки не було кордонів між народами, які її населяли. Європа, дійсно тоді перетворилась у дещо більше, ніж географічний регіон, який розумівся на початку IX ст. як щось відмінне від Африки або Азії: тепер це був комплекс територій зі спільною долею. Сучасники, з огляду на це, називали **К.В.** "батьком Європи", його

онука Карла Лисого – "державцем Європи", а папу Іоанна VIII – "пастирем Європи". Недарма кожного року в Ахені – столиці **К.В.** – політику, який вніс найбільш вагомий внесок у досягнення європейської єдності, присуджується "Премія Карла Великого".

Літ.: *Большая советская энциклопедия*: в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: БСЭ, 1973. – Т. 11; *Всемирная история*: в 10 т. / гл. ред. Е. М. Жуков. – М.: Соцэґиз, 1957. – Т. 3; *Дейвіс Норман*. Європа: Історія / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000; *История Франции*: в 3 т. – М.: Наука, 1972. – Т. 1; *История человечества*: в 8 т. – Т. III / под ред. Й. Херрманна и Э. Цюрхера. – М.: МАГИСТР-ПРЕСС, 2003; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції: навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К.: Міленіум, 2009; *Терещенко Ю. І.* Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.: навч. посіб. / Ю. І. Терещенко. – К.: Перун, 1996; *Успенский Ф. И.* История Византийской империи: в 5 т. / Ф. И. Успенский. – М.: Астрель; АСТ, 2002. – Т. 2; *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte*. – Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003.

Прокопенко Л.Л.

КВАЛІФІКОВАНА БІЛЬШІСТЬ (англ. Qualified majority) – процедура голосування в *Європейській Раді* та *Раді ЄС*, відповідно до якої рішення вважається прийнятим, якщо за нього віддала голоси більшість держав-членів, в яких проживає більшість населення ЄС. У результаті низки інституційних реформ в ЄС система голосування **К.б.** замінила *одностайне голосування*, яке було значно менш ефективним (через ризик накладання вето) в умовах подальшого поглиблення інтеграційних процесів та розширення Спільноти. Правила голосування **К.б.** в Раді ЄС завжди були предметом дискусій та переговорів упродовж історії ЄС. Різні варіанти **К.б.** відображали фундаментальну проблему досягнення оптимального балансу у представництві малих і великих держав-членів, а також питання найповнішого урахування подвійної природи ЄС як союзу країн та народів. У результаті з часу прийняття Договору про заснування *Європейської економічної спільноти* в основу голосування **К.б.** була покладена система зважування голосів на основі дегресивної пропорційності, за якої середні та малі за розміром держави-члени отримали кількість голосів дещо більшу за частку їх населення в ЄС.

Маастрихтський договір, запровадивши базову структуру ЄС, поширив голосування **К.б.** на першу колону – осереддя політики Спільноти. **К.б.** була поширена на певні аспекти освітньої політики, розвиток транс'європейських мереж, транспорт, питання захисту прав споживачів, імплементацію програм Європейського фонду регіонального розвитку та на ширше коло питань охорони довкілля. У межах другої та третьої колон домінуючим правилом прийняття рішень залишалась однастайність, однак **К.б.** запроваджувалась на певні супутні або додаткові питання. *Амстердамський договір* не вніс очікуваних змін до формули зважування голосів для визначення **К.б.**, однак поширив застосування **К.б.** на певні питання зайнятості, соціальної політики, виконавчі рішення у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки (у разі підтримки щонайменше 10 держав-членів), а також на сферу юстиції та внутрішніх справ у контексті Шенгенського правового надбання (*acquis communautaire*) Спільноти. До Договору було уміщено положення (ст. 23(2)), яке дозволяло Раді ЄС у сфері спільної політики та політики безпеки не проводити голосування та передавати питання на розгляд та однастайне рішення Європейської Ради у разі незгоди держави-члена Ради ЄС із важливих міркувань національної політики, з рішенням, що мало прийматися **К.б.** Аналогом цієї статті у сфері юстиції та внутрішніх справ була ст. 40(2). Це положення отримало назву “аварійне гальмо”.

За результатами міжурядової конференції 2000 р. та після прийняття підготовленого нею *Ніццького договору* в Раді ЄС відбувся перерозподіл кількості голосів між державами-членами. З метою забезпечення легітимності рішень, що приймаються в Раді ЄС, на основі демографічного представництва держави-члени зі значною кількістю населення отримали дещо більше голосів, ніж інші. Крім того, коли акт приймався Європейською Радою або Радою ЄС **К.б.**, член Європейської Ради або Ради ЄС мав право вимагати проведення перевірки, щоб пересвідчитися в тому, що держави-члени, які складають **К.б.**, представляють щонайменше 62% населення Союзу. Якщо **К.б.** не відповідала цій умові, то акт не приймався. В доданій до *Ніццького договору* Декларації № 20 про розширення ЄС була закріплена

спільна позиція держав-членів щодо зважування голосів у Раді ЄС під час переговорів про вступ з Болгарією та Румунією, які мали отримати 10 та 14 голосів відповідно. Запроваджені *Ніццьким договором* правила **К.б.** на основі урахування трьох критеріїв – кількість голосів держав-членів, більшість держав-членів, більшість населення Союзу – були визнані експертами і практиками як надто складні і неефективні, особливо з огляду на подальше розширення ЄС.

Після підписання 16 квітня 2004 р. в Афінах Договору про вступ з 10 країнами-кандидатами в положення *Ніццького договору* були внесені певні зміни: а) дата набуття чинності нової системи зважування голосів переносилася з 1 січня 2005 р. на 1 листопада 2004 р., тобто на момент початку роботи нового складу Європейської Комісії; б) кожна країна-вступник отримувала кількість голосів у Раді ЄС відповідно до Декларації № 20 *Ніццького договору*; в) відповідно до Декларації № 21 *Ніццького договору* **К.б.** встановлювалася у кількості 232 голоси з 321 (тобто 72,3%); г) в перехідний період між 1 травня і 31 жовтня 2004 р. зберігалася стара система зважування голосів, яка встановлювала поріг **К.б.** у кількості 88 голосів з 124. Після 1 листопада 2004 р. акти Ради ЄС приймалися **К.б.** у 232 голоси з 321 в цілому, відображаючи більшість держав-членів з урахуванням кількості населення в них. Після чергового розширення ЄС в 2007 р. загальна кількість голосів в Раді ЄС склала 345. Акти приймалися **К.б.** за пропозицією Європейської Комісії, якщо було подано щонайменше 255 голосів на їх користь (тобто 73,91%), які представляли більшість держав-членів. В інших випадках **К.б.** становила щонайменше 255 голосів на їх користь, що представляють дві третини держав-членів.

Важливим етапом на шляху формування сучасної процедури голосування **К.б.** став процес розробки проекту Конституції ЄС, під час якого було напрацьовано, обговорено та узгоджено багато нових положень, які потім увійшли до Лісабонського договору. Була, зокрема, запропонована нова система голосування **К.б.** на основі методу подвійної більшості, яка внесла революційні зміни в процес прийняття рішень Радою ЄС шляхом скасування методу зважування голосів, який неодноразово ставав предметом запеклих дискусій між державами-членами, а також

запровадження двох умов досягнення **К.б.** замість трьох, що існували з часів *Ніццького договору*. Принцип блокуючої меншості (щонайменше 4 держави-члени) дозволяв запобігти ситуації, за якої три великих держави-члени (Велика Британія, Франція, Німеччина) могли б заблокувати будь-яке рішення Ради ЄС, навіть якщо за нього проголосували решта держав-членів.

З набуттям чинності *Лісабонським договором* (1 грудня 2009 р.) кількість питань, щодо яких Європейська Рада та Рада ЄС мали діяти одностайно, була значно скорочена. **К.б.** стала звичайною законодавчою процедурою. Відповідно до ст. 16(3) Договору про Європейський Союз (ДЄС) в редакції Лісабонського договору Рада ЄС діє **К.б.**, крім випадків, коли інше передбачено Договорами.

Питання визначення **К.б.** було одним з найбільш дискусійних як під час розробки проекту Конституції ЄС, так і в процесі підготовки Лісабонського договору. З двох альтернативних методів визначення **К.б.** – на основі методу зважування голосів або методу подвійної більшості – був обраний останній, що означало відмову від зважування голосів і заміну його двома іншими критеріями: більшості держав-членів (кожна держава-член отримує один голос в Раді ЄС) та більшості населення ЄС, що в них проживає.

З 1 листопада 2014 р. **К.б.** вважатиметься щонайменше 55% членів Ради ЄС, що має у своєму складі принаймні 15 осіб (для ЄС-27 ця умова виконується автоматично, оскільки 55% від 27 дорівнює 15) і в якій представлені держави-члени, що охоплюють принаймні 65% населення Союзу. Блокувальну меншість, тобто кількість держав-членів, здатних перешкодити прийняттю рішення, мають складати принаймні 4 члени Ради ЄС, інакше слід вважати, що **К.б.** досягнуто. Запровадження голосування **К.б.** на основі методу подвійної більшості відтерміновано до 1 листопада 2014 р., до якого продовжиться використання методу *зважування голосів*. Договором також передбачений перехідний період, що триватиме до 31 березня 2017 р., упродовж якого на вимогу будь-якої держави-члена може бути застосоване голосування **К.б.** на основі методу зважування голосів. За відсутності такої вимоги **К.б.** визначатиметься за новими правилами. Зазначені умови досягнення **К.б.** стосуються й голосування в Європейській Раді у разі, коли це передбачено Договорами.

Крім того, Декларацією щодо ч. 4 ст. 16 Договору про Європейський Союз та ч. 2 ст. 238 Договору про функціонування Європейського Союзу, проект якої був розроблений міжурядовою конференцією з підготовки Лісабонського договору, в процедуру голосування **К.б.** внесено важливе уточнення. Секція 1 Декларації надає членам Ради ЄС право у період з 1 листопада 2014 р. до 31 березня 2017 р. висловлювати заперечення проти прийняття акта Ради ЄС **К.б.** у разі, якщо вони представляють а) принаймні три чверті населення або б) принаймні три чверті кількості держав-членів (тобто 75% від 55% та 65% відповідно), необхідні для формування блокувальної меншості. З 1 квітня 2017 р. розмір вказаної частки має бути щонайменше 55% населення або щонайменше 55% кількості держав-членів (тобто від 55% та 65% відповідно). Це питання має обговорюватися Радою ЄС, яка має робити все можливе в межах своїх повноважень для досягнення у розумний строк та не порушуючи встановлені законодавством Союзу обов'язкові часові межі задовільного рішення щодо розв'язання питань, порушених членами Ради. Дані положення, які є новою формулою Іоанінського компромісу, надають членам Ради ЄС більше часу для формування ширшої підтримки рішення, що приймається. Як і раніше, Рада ЄС прийматиме простою абсолютною більшістю рішення з питань власної внутрішньої процедури, а також щодо певних питань організаційно-процедурного характеру. В Європейській Раді основною процедурою прийняття рішень є консенсус. Одностайність та голосування **К.б.** застосовуватимуться у випадках, прямо передбачених Договорами.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз: Основуючі акти в редакції Лісабонського договору с коментарями*. – М. : ИНФРА-М, 2008; Коніюка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Коніюка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К. : Істина, 2009; Hayes-Renshaw F. The Council of Ministers / F. Hayes-Renshaw, H. Wallace. – New York, N.Y. : Palgrave Macmillan, 2006; Horváth Z. The Union after Lisbon – The Treaty

reform of the EU / Z. Horváth, B. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010; Szyszczak E. Understanding EU Law / E. Szyszczak, A. Cygan. – London : Sweet & Maxwell, 2005; The Treaty of Lisbon : Implementing Institutional Innovations. – Brussels : European Policy Center, 2007.

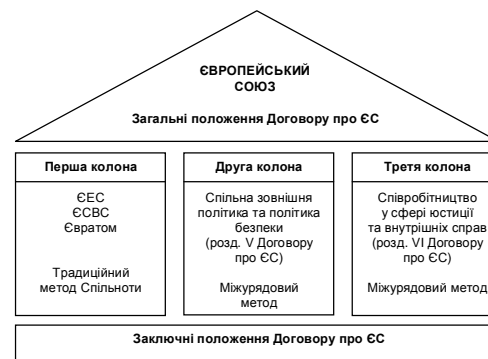
Рудік О.М.

КОЛОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (англ. Pillars of the European Union) – запроваджена *Маастрихтським договором* база структура ЄС, яка відобразила внутрішню організацію Союзу у вигляді трьох автономних сфер політики, виділених за критеріями правопорядку, процедури прийняття рішень та ступеня обмеженості суверенітету держав-членів. Поділ на **К.ЄС** мав на меті наочно продемонструвати, що структура ЄС складається з трьох автономних правопорядків. Водночас **К.ЄС** пов'язані одна з одною однаковим складом держав-членів та єдиною інституційною і правовою системами Союзу.

Ідея структури ЄС з трьома **К.ЄС** виникла і сформувалась під час переговорного процесу щодо підготовки *Маастрихтського договору*, в період роботи над текстом якого виникла пропозиція передати Союзу повноваження у таких сферах, як зовнішня політика, політика безпеки, оборона, політика надання притулку та імміграції, співробітництво в кримінально-правовій сфері та юстиції. Однак деякі держави-члени виступили проти цієї пропозиції, посилаючись на те, що ці сфери є надто чутливими для їх національного суверенітету, щоб застосовувати в них *традиційний метод Спільноти*. В результаті ці сфери залишились поза межами ЄС і були приєднані до нього як додаткові зовнішні друга та третя **К.ЄС**, у межах яких застосовувалося міжурядове співробітництво, зокрема система Європейського політичного співробітництва.

Набувши чинності 1 листопада 1992 р., *Маастрихтський договір* розділив політику ЄС на три головні сфери, які називалися **К.ЄС**, що формували базову структуру ЄС: 1) спільна політика трьох Спільнот: *Європейської економічної спільноти* (ЄЕС), *Євратому* та *Європейської спільноти вугілля і сталі* (ЄСВС) – перша **К.ЄС** або **К.ЄС Спільноти**; 2) спільна зовнішня політика та політика безпеки (розд. V консолідованої версії Договору про Європейський Союз) – друга **К.ЄС**; 3) правосуддя і внутрішні спра-

ви (розд. VI консолідованої версії Договору про Європейський Союз) – третя **К.ЄС** (див. рисунок).

Структура Європейського Союзу

Особливістю першої **К.ЄС** було те, що в її межах продовжували функціонувати Європейські спільноти – ЄСВС, ЄЕС, Євратом, – кожна з яких мала власні засновницькі документи, прийняті в 50-х рр. і дещо змінені та доповнені Єдиним європейським актом і Маастрихтським договором. Європейська економічна спільнота була перейменована на Європейську спільноту (прикметник “економічна” був вилучений у результаті поширення повноважень ЄЕС на інші сфери політики: охорону довкілля, освіту, культуру, громадянство тощо), що призвело до появи відомого дуалізму “Європейська Спільнота – Європейський Союз”, існування якого створювало термінологічну плутанину й ускладнювало розуміння природи Союзу. Саме в першій **К.ЄС** зосереджено весь обсяг наднаціонального в діяльності Союзу та його інститутів.

Після прийняття *Амстердамського договору* (набув чинності 1 травня 1999 р.) відбулося переміщення деяких питань політики, які найбільше хвилювали європейців (наприклад надання притулку, імміграція, співробітництво у сфері юстиції з цивільних питань, запобігання шахрайству), що перебували в межах третьої **К.ЄС**, до першої **К.ЄС**. В ЄС даний процес переміщення назвали *успільнотненням*. Водночас було посилено міжурядове співробітництво в кримінально-правовій сфері, що надало державам-членам більше можливостей координувати свої дії та досягати їх більшої ефективності та результативності. У зв'язку із цим третя **К.ЄС** була перейменована на “співробітництво поліцій та судових органів у кри-

мінально-правовій сфері”, хоча колишня назва “співробітництво у сфері правосуддя та внутрішніх справ” також вживалася, охоплюючи третю К.ЄС та сфери, які були переміщені до колони Спільноти.

Три К.ЄС функціонували на основі різних процедур прийняття рішень: традиційний метод Спільноти застосовувався у межах першої К.ЄС, а міжурядове співробітництво – у межах другої і третьої К.ЄС. Традиційний метод Спільноти передбачав монопольне право *Європейської Комісії* на подання законодавчої пропозиції на розгляд *Ради ЄС* та *Європейського Парламенту* – ключових інститутів процедури спільного прийняття рішень. У межах другої і третьої К.ЄС право на законодавчу ініціативу мали як *Європейська Комісія*, так і держави-члени, а для прийняття нормативно-правового акта Союзу була необхідна, як правило, одна-стайність. Єдиним інститутом ЄС, повноваження якого поширювалися на всі три К.ЄС, була Рада ЄС, що поєднувала в собі наднаціональну та міжурядову функцію, тоді як *Європейська Комісія* мала повноваження переважно у межах К.ЄС Спільноти. *Європейський Парламент* у межах другої та третьої К.ЄС виконував лише консультативну роль, а юрисдикція Суду ЄС на ці К.ЄС фактично не поширювалася (одним із винятків є Шенгенське надбання (*acquis communautaire*) у межах другої К.ЄС.

Розроблений *Європейським конвентом* проєкт *Конституції ЄС*, а потім і Договір про запровадження Конституції для Європи (підписаний лідерами ЄС у жовтні 2004 р., але не ратифікований Францією і Нідерландами) передбачали об’єднання К.ЄС в єдину структуру й повне поглинання *Європейської Спільноти* *Європейським Союзом*. Після набуття чинності Лісабонським договором (1 грудня 2009 р.), в результаті чого ЄС набув єдиної правосуб’єктності, поділ політик ЄС на К.ЄС був скасований.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи *Європейського Союзу*: підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х.: Магістр, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К.: К.І.С., 2006; *Європейський Союз*: Основополагаючі акти в редакції Лісабонського договору з коментарями. – М.: ИНФРА-М, 2008; Копійка В. В. *Європейський Союз*: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Ін Юре, 2001; Копійка В. В. *Європейський*

Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2009; Horváth Z. The Union after Lisbon – The Treaty reform of the EU / Z. Horváth, B. Ódor. – HVG-ORAC Publishing House, 2010.

Рудік О.М.

КОМІСІЯ ДЛЯ КРАЇН ПІВДЕННОЇ ЧАСТИНИ ТИХОГО ОКЕАНУ (див. *Тихоокеанська Спільнота*).

КОМІТЕТ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ (КМРЄ) – виконавчо-розпорядчий орган Ради Європи (РЄ), до складу якого входять міністри закордонних справ усіх країн-членів РЄ або постійні представники при РЄ цих країн.

КМРЄ є головним органом РЄ, який діє від імені Ради Європи відповідно до її Статуту. Сфери повноваження КМРЄ та порядок ухвалення рішень визначені Статутом Ради Європи.

КМРЄ є одночасно і урядовою структурою, в рамках якої обговорюються основні проблеми розвитку європейського суспільства, та колективним загальноєвропейським форумом, у рамках якого визначаються основні шляхи розвитку Європи. У співпраці з Парламентською Асамблеєю РЄ КМРЄ формулює фундаментальні цілі РЄ і здійснює моніторинг дотримання державами-членами їхніх зобов’язань.

Також КМРЄ визначає дії, які мають вживатися за рекомендацією ПАРЄ та Конгресу регіональних і місцевих влад РЄ, та за пропозиціями різних міжурядових комітетів і конференцій галузевих міністрів.

КМРЄ також схвалює Програму діяльності РЄ та бюджет.

Рішення в рамках КМРЄ приймаються одностайно або двома третинами голосів.

У сферу компетенції КМРЄ входить обговорення всіх питань, що стосуються спільних політичних інтересів: політичні аспекти європейської інтеграції, розвиток співробітництва, забезпечення дотримання прав людини та збереження демократичних інститутів.

Міністри закордонних справ зустрічаються двічі на рік для розгляду політичних питань *Європейської співпраці* та надання необхідних імпульсів для розвитку діяльності РЄ. Також відбуваються тижневі зустрічі на рівні послів або представників при РЄ, або доповідачів робочих груп з розгляду окремих питань перед прийняттям рішень.

Кожен з міністрів очолює **КМРС** протягом шести місяців. Головуючі змінюються щорічно у травні та листопаді.

КМРС також є своєрідним арбітром РЄ – якщо будь-який проект не підтримується всіма державами-членами, **КМРС** приймає рішення про можливість виконання державою-членом домовленостей за додатковими угодами в тій чи іншій сфері.

Рішення **КМРС** надсилаються урядам держав у формі рекомендацій чи спільно розроблених європейських конвенцій (підготовлених за участі урядових експертів держав-членів), які є офіційними зобов'язаннями для держав, що їх ратифікували. **КМРС** також приймає декларації та резолюції з поточних політичних питань. Одночасно **КМРС** надає державам необхідне сприяння та ресурси для дотримання фундаментальних цінностей РЄ.

У разі порушення державою ратифікованих конвенцій та угод **КМРС** може ухвалити рішення про виведення цієї країни з членства в РЄ. Загалом у рамках РЄ розроблено більше 180 конвенцій, які стосуються переважно прав людини та тих сфер діяльності РЄ, які охоплюють питання демократії, соціальні та культурні питання.

Передусім **КМРС** відповідає за дотримання Європейської конвенції про права людини, яка є наріжним каменем усієї системи захисту прав людини у Європі. У цьому зв'язку **КМРС** відіграє ключову роль у системі контролю за виконанням державами ухвалених Європейським Судом з прав людини рішень і у такий спосіб сприяє зміцненню довіри до всієї системи захисту прав людини у світі.

КМРС також має повноваження щодо прийняття рішення про членство держав у РЄ. Будь-яка держава, що отримала таку пропозицію, стає членом Ради Європи з моменту здачі на зберігання від її імені Генеральному секретарю РЄ документа про приєднання до Статуту РЄ.

Літ.: Киричук О. С. Рада Європи : навч. посіб. / О. С. Киричук, Я. Й. Малик, Я. М. Кашуба. – Львів : ПАІС, 2006; *The Council of Europe. 800 million of Europeans.* – Printed in the Council of Europe workshops in April 2003; *Polakiewicz J. Treaty-making in the Council of Europe / J. Polakiewicz // Council of Europe Publishing.* – Aug. 1999.

Шкумбатюк К.Л.

КОМІТОЛОГІЯ (від committee – комітет) – процес (процедура) вироблення заходів з упровадження законодавчих актів ЄС із залученням комітетів, до складу яких входять представники держав-членів ЄС. Заходи з упровадження потрібні, щоб зберегти час і зусилля законодавця, не обтяжувати законодавчі акти деталями: наприклад, у рамках спільної сільськогосподарської політики Рада ЄС ухвалює постанову про введення квот на вироблення сільськогосподарської продукції, проте квоти, які належатимуть кожній державі-члену ЄС, обраховуватимуть у рамках процедури **К.**, після консультацій з державами-членами. Як виконавчий орган Європейська Комісія має забезпечити впровадження законодавчих актів. З цією метою засновницькі договори надають Комісії два типи повноважень: делеговані Радою та Парламентом повноваження для ухвалення незакондавчих актів загального застосування на доповнення чи зміну деяких несуттєвих елементів законодавчого акта (ст. 290); виконавчі повноваження для забезпечення одноманітних умов виконання юридично обов'язкових актів (ст. 291). На виконання повноважень Комісія ухвалює два типи актів: перші мають назву “делеговані”, другі – “виконавчі”.

До набуття чинності Лісабонського договору і перші, і другі розроблялися за процедурою **К.**: Комісія готувала проект заходів та скликала комітет, який мав допомогти їй згодити заходи з впровадження з різними позиціями держав-членів. Комітети, до складу яких входили національні експерти, що представляють позиції держав-членів, починали процес консультацій та дискусій під головуванням представника Комісії. Результатом роботи комітету був висновок, який Комісія повинна була врахувати у своєму остаточному проекті заходів із впровадження.

За Лісабонським договором Комісія самостійно, без консультацій з комітетами, розробляє й ухвалює делеговані акти. Процедура **К.** зберігається для виконавчих повноважень і передбачає “механізми контролю за здійсненням виконавчих повноважень Комісії з боку держав-членів” (ст. 291, п. 3). Оформлення процесу **К.** почалося у 1960-х; процедура ухвалення заходів з упровадження змінювалася кілька разів. У липні 2006 р. було ухвалено останнє рішення Ради ЄС щодо **К.** (Comitology Decision). Цей доку-

мент замінив Рішення Ради ЄС від 28 червня 1999 р., який, у свою чергу, замінив документ від 13 червня 1987 р. Зміни, що вносилися до процедури **К.** протягом останніх десятиліть, стосувалися кількох аспектів: посилення повноважень Європейського Парламенту; збільшення прозорості, відкритості та публічності процесу.

До того, як було внесено зміни, передбачені Лісабонським договором, система **К.** включала чотири типи комітетів: дорадчий (advisory), управлінський (management), регуляторний (regulatory) та регуляторний з правом контролю (regulatory with scrutiny). Дорадчий комітет мав повноваження висловлювати думку, яку Комісія повинна була врахувати.

Управлінський комітет мав більше повноважень: якщо він не підтримував певних заходів Комісії, Комітет мав право апелювати до Ради ЄС. Під час голосування Рада могла внести зміни до проекту Комісії кваліфікованою більшістю голосів.

Регуляторний комітет діяв за схожою процедурою, з тією різницею, що він мав право апелювати як до Ради ЄС, так і до Європейського Парламенту. Проте Парламент міг бути лише поінформований: він не мав права вносити зміни, і тільки за Радою ЄС залишалося виключне право виправляти пропозиції Комісії.

Якщо для вироблення заходів впровадження скликався регуляторний комітет із правом контролю, то процедура передбачала можливість попередньої перевірки як з боку Ради ЄС, так і Європейського Парламенту. У випадку незгоди кожна з інституцій мала право блокувати заходи; у цьому разі Комісія повинна була зняти свою пропозицію та/або запропонувати іншу. Взагалі Європейський Парламент мав право слідкувати за процесом імплементації та вносити зміни до заходів впровадження тільки у випадку, коли законодавчий акт ЄС приймався за процедурою спільного рішення.

Система **К.** викликала критику: її називали “чорною скринькою” у системі прозорості і відкритості, що панують в ЄС.

Зміни у Лісабонському договорі (для виконання делегованих повноважень Комісії не потрібно консультуватися з державами-членами і скликати комітети) внесли зміни до процедури комітології. Вона урівнює права Ради та Європейського Парламенту та зали-

шає за ними право контролю (scrutiny right): у будь-який момент кожен з них може висловити заперечення або відкликати делеговані повноваження, якщо вважає, що Комісія перевищила повноваження або не погоджується із запропонованими нею заходами. Нові правила, запропоновані Комісією у проекті “Постанови Європейського Парламенту та Ради стосовно встановлення правил та загальних принципів для механізму контролю з боку держав-членів за реалізацією Комісією своїх виконавчих повноважень”, набули чинності 1 березня 2011 р. та мають спростити **К.**, зробити більш ефективною і прозорою.

Новими правилами передбачено дві процедури, замість чотирьох: дорадча, аналогічна до попередньої, та нова контрольна процедура, яка буде поєднувати риси управлінської та регуляторної процедур. Дорадча процедура застосовуватиметься “за замовчуванням” для всіх сфер ухвалення рішення, але, якщо раніше комітет міг відхилити пропозицію Комісії простою більшістю голосів, то тепер для цього потрібна кваліфікована більшість. Контрольна процедура вживатиметься тільки в окремих випадках, коли йдеться про загальні інтереси та широкомасштабні заходи (general scope) та окремі сфери: спільна сільськогосподарська політика, спільна торгівельна політика, безпека людини, рослин, тварин тощо.

Нові правила **К.** мають збільшити прозорість ухвалення заходів впровадження, полегшити доступ до інформації для Ради, Парламенту та всіх зацікавлених громадян.

Комісія зобов’язана вести архів (реєстр) діяльності комітетів. Архів включатиме таку інформацію: а) порядок денний нарад кожного окремого комітету; б) протоколи ухвалених рішень та списки членів комітету, делегованих кожною країною, їхні посади та місце роботи; в) проект заходів, за яким комітетові було запропоновано висловити свою думку; г) результати голосування; е) остаточний варіант заходів, на який погодився комітет; ф) інформація стосовно остаточного ухвалення заходів, що їх запропонувала Комісія; г) статистичні дані щодо діяльності комітетів.

Європейський Парламент і Рада ЄС мають право доступу до всіх вищеперахованих документів. Архів є публічним, з відкритим доступом до вищеперахованих даних.

Хоча нова процедура є більш зрозумілою, відкритою і прозорою за попередню, вона теж викликає нарікання: наразі невизначені відмінності між “делегованими” та “виконавчими” актами, відповідно незрозуміло, яку процедуру слід застосовувати у яких випадках. Можливо, з’ясування цього питання потребуватиме окремого законодавчого акта.

Літ.: *Конституційні акти Європейського Союзу* (в редакції Лісабонського договору) / пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко, за заг. ред. Геннадія Друзенка. – К.: К.І.С., 2010. – 536 с.; *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers* // Brussels, 9.3.2010. COM(2010) 83 final, 2010/0051 (COD). – Режим доступу : [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2010\)0083_/com_com\(2010\)0083_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2010)0083_/com_com(2010)0083_en.pdf)

Оржель О.Ю.

КОМПЕТЕНЦІЇ ЄС – сукупність юридично встановлених повноважень, управлінських функцій, прав та обов’язків органів чи посадових осіб ЄС, необхідних для реалізації цілей та завдань ЄС.

На думку Жака Делора, розмежування компетенцій, які є компетенцією Спільноти або національною компетенцією, є постійною проблемою, оскільки в основоположних договорах визначені лише галузі, а не їх змістовний опис. Для того щоб запобігти розмитості розподілу компетенцій в ЄС, Маастрихтським договором впроваджено принцип субсидіарності. Застосування цього принципу забезпечує постійне оцінювання обґрунтованості дій ЄС з погляду наявних можливостей, доцільності та ефективності на національному, регіональному та місцевому рівнях. Амстердамський договір додав до Договору про заснування Європейської Спільноти Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності і декларацію про розподіл компетенцій.

На сьогодні існують як *виключні компетенції держав-членів*, так і *К.ЄС: виключні компетенції; спільні компетенції; компетенції щодо вжиття заходів з підтримки*.

Виключна компетенція Спільноти (Exclusive competence of the Community) – стосується тих сфер, у яких ЄС користується найбільшими повноваженнями та само-

стійно приймає рішення. Статтею 2b Лісабонського договору встановлено, що: 1. ЄС матиме виключні повноваження в таких сферах: митний союз; встановлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку; монетарна політика – для держав-членів, валютою яких є євро; збереження морських біологічних ресурсів у рамках спільної політики у сфері рибальства; спільна комерційна політика. 2. ЄС матиме також виключні повноваження для укладення міжнародних угод, якщо така процедура передбачена законодавчим актом Союзу, або є необхідною для надання Союзу можливості здійснювати свої внутрішні повноваження, або тією мірою, якою її укладення може вплинути на спільні правила або змінити їх обсяг.

Спільна компетенція – сфери, в яких обов’язкові законодавчі акти можуть приймати ЄС та держави-члени. Держави-члени здійснюють свою компетенцію тією мірою, якою ЄС нею не скористався. До того ж, держави-члени здійснюють свою компетенцію у випадках, коли ЄС прийняв рішення припинити здійснення своєї компетенції. До сфер спільних компетенцій належать: внутрішній ринок; соціальна політика в аспектах, визначених у засновницьких Договорах; економічна, соціальна та територіальна єдність; сільське господарство та рибальство, за винятком збереження морських біологічних ресурсів; довкілля; захист прав споживачів; транспорт; транс’європейські мережі; енергетика; простір свободи, безпеки та справедливості; спільні проблеми безпеки у сфері охорони здоров’я в аспектах, визначених у засновницьких Договорах.

Компетенція вживати заходи з підтримки. ЄС має повноваження вживати заходи з підтримки, координації та доповнення дій держав-членів. Сферами таких дій на європейському рівні є: охорона та зміцнення здоров’я людини; промисловість; культура; туризм; освіта, професійне навчання, молодь та спорт; цивільний захист; адміністративне співробітництво.

Виключні компетенції держав-членів – сфери, в яких національні або регіональні уряди приймають самостійні рішення. Прикладами національних компетенцій є освіта та навчання, туризм.

За 50 років система прийняття рішень в ЄС пройшла значний шлях еволюційного роз-

витку. Протягом цього періоду спостерігається поступове розширення компетенцій Спільноти, або “дрейф компетенцій”, проте в ЄС є дуже багато речей, які важко чітко віднести до будь-якого виду компетенцій. Сьогодні лідери ЄС говорять, що одним із завдань, яке мала б вирішити Європейська Конституція, а тепер Лісабонський договір – це чітке визначення розподілу повноважень між ЄС, національними та регіональними рівнями.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2009; *Мудрий Я. М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / Я. М. Мудрий ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009.

Яскевич А.Й.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД (див. *Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод*).

КОНВЕРГЕНЦІЯ – термін, що використовується в економіці для визначення зближення різних економічних систем, економічної та соціальної політики різних країн.

Термін **К.** одержав визнання в економічній науці узв'язку з активним поширенням у 60-70-х рр. теорії конвергенції. Ця теорія розроблялася в різних варіантах представниками інституціоналізму (П.Сорокіним, У.Ростоу, Дж.К.Гелбрейтом (США), Р.Ароном (Франція), економетрикою (Я.Тінбергеном (Нідерланди)), Д.Шельським та О.Флехтхаймом (ФРН)). У ній взаємодія та взаємовплив двох економічних систем – капіталізму та соціалізму – у процесі науково-технічної революції розглядалися як головний фактор руху цих систем до певної “гібридної”, змішаної системи. Згідно з гіпотезою **К.** єдине індустріальне суспільство не мало бути ні капіталістичним, ні соціалістичним. Воно мало об'єднати переваги обох систем і при цьому не мати їх недоліків.

На практиці еволюційна трансформація капіталізму в розвинених країнах у напрямі до постіндустріального суспільства, сучасної змішаної економіки відбувалася, зокрема, під впливом як позитивного, так і ще більшою мірою негативного досвіду країн, що відносили себе до соціалістичних. Не-

можливість вдалого розвитку цих країн у рамках властивої для них одержавленої економічної системи, глибока криза, а потім і крах цієї системи призвели до того, що вже у 80-х рр. теорія **К.** в означеному вище розумінні втратила колишню популярність і стала предметом історії економічної думки.

Однак теорія **К.** є значно складнішою за розглянутий варіант її тлумачення. Теорія цивілізації також надала згаданим вище та іншим авторам підстави для розвитку ідеї **К.** Отже, теорія **К.** доводила думку про те, що розвиток усіх компонентів цивілізації рано чи пізно приведе до виникнення раціональних форм, тим більше, що науково-технічний прогрес у сфері комунікацій прискорює поширення передових ідей. Таким чином, **К.** уже в “класичному” варіанті теорії тлумачилась і як збільшення подібності між різними суспільствами, що перебувають на одній стадії історії, усунення зовнішньої позаекономічної нерівності, логіка стирання соціальних конфліктів, ліберально-демократичних перетворень. Зокрема, ідеологом політичної **К.** у 60-70-ті рр. був А.Сахаров.

Сьогодні термін “**К.**” застосовується до опису процесів інтеграції. У підґрунті світових інтеграційних процесів лежать спільні тенденції та імперативи науково-технічного та соціально-економічного прогресу. Вони зумовлюють зближення, тобто **К.** економік усе більшої кількості країн за умов збереження їх національних особливостей.

Отже, **К.** – це зменшення розриву (зближення) в показниках економічного розвитку між національними державами. Розрізняють поняття реальної і номінальної **К.** Під номінальною **К.** мається на увазі зближення таких номінальних змінних, як ціни, виробничі витрати та валютні курси. Реальна **К.** характеризує зменшення різниці в таких реальних змінних, як продуктивність праці, доходи та рівень життя.

Нове значення в цьому контексті термін **К.** отримав у 90-х роках ХХ ст. у зв'язку з процесами розширення старих союзів інтегрованих країн та з проблемою необхідності взаємного регулювання показників економіки при створенні вищих стадій інтеграції – валютних союзів у Європі.

Створення європейського спільного ринку сприяло посиленню як реальної, так і номінальної **К.** країн ЄС. Проте неможливо гарантувати стабільність номінальної та реальної **К.** доти, доки вони не супроводжувати-

муться інституційною **К.**, тобто гармонізацією діяльності економічних інституцій та практики, а також установленням рамкових умов, які слугують орієнтиром для поведінки окремих суб'єктів ринку. Заснування Європейської системи центральних банків є важливим компонентом інституційної **К.** у сфері грошової політики. Важливим є й введення критеріїв **К.** – умов, виконання яких дає державам ЄС право приєднатися до третього етапу Економічного й монетарного союзу (ЕМС). Договір про ЄС визначає п'ять критеріїв **К.**, які стосуються цінової стабільності, дефіциту бюджету, державного боргу, стабільності національної валюти та відсоткових ставок. Проте компетенція в таких сферах, як соціальна політика або регулювання ринку робочої сили, залишається на національному рівні. Для підвищення ефективності економічної політики в межах інтегрованого союзу ці елементи на подальших етапах інтеграції мають також бути гармонізовані й перенесені на наднаціональний рівень. Але **К.** – це не лише економічне зближення. **К.** в широкому значенні передбачає добровільне сприйняття належних дій для досягнення загальної мети. Наприклад, Болонський процес, по суті, є **К.** національних систем вищої освіти в Європі. Аналогічним чином процеси європеїзації, переходу на нові шаблі інтеграції держав-членів ЄС, останні розширення Євросоюзу, які не повністю відповідали логіці економічної **К.**, – все це говорить про те, що, незважаючи на певні помилки, зупинки та відступи (наприклад ситуація з Конституцією для Європи тощо), об'єктивні процеси **К.**, зокрема регіональної, сприятимуть подальшому розширенню та розвитку таких новітніх унікальних інтеграційних утворень, як Європейський Союз.

Літ.: Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество : пер. с англ. / Дж. Гелбрейт. – М. : Политиздат, 1969; Meissner H. Konvergenztheorie und Realität, 2 Aufl. / H. Meissner. – В., 1971; Rose G. Was steckt hinter der Konvergenztheorie? / G. Rose. – В., 1969; Sorokin P. A. The basic trends of our times / P. A. Sorokin. – New Haven, 1964.

Баранцева К.К.

КОНСАЛТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ – консалтинг (англ. consulting – консультування, лат. consulto – раджуся) – будь-яка форма надання допомоги відносно змісту або структури завдання, за умови, що консуль-

тант сам не відповідає за їх виконання. **К.д.** є одним з важливих елементів соціально-економічної системи, її управлінською складовою як для суспільства в цілому, так і для державних органів зокрема.

Однією з основних причин запровадження **К.д.** є відсутність навичок своєчасно й адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в економічній сфері і диктують потребу в нових формах і методах роботи.

Виникнення **К.д.** як самостійної професії пов'язане з науковим розвитком теорії управління, засновниками якої були такі видатні вчені, як Фредерік Тейлор (F.Taylor), Генрі Гантт (H.Gantt), Гаррінгтон Емерсон (H.Emerson). Водночас теорії управління притаманне ускладнення її методів. Загострення конкуренції в умовах активізації розвитку промисловості спричинило появу так званого четвертого фактора виробництва – інформативності. Тому необхідність швидкого запровадження теоретичних і практичних досліджень у будь-якій сфері стало передумовою появи і подальшого розвитку консалтингу. Його представники мали достатньо великий досвід вирішення різноманітних проблем і готові на комерційній основі поділитися ним. Поява консультативних послуг припадає на другу половину XIX ст. **К.д.** зародилася у середині 20-х рр. XX ст. і мала епізодичний, безсистемний характер.

Започаткування консалтингового бізнесу було пов'язано з бажанням колишніх успішних підприємств і керівників, які за різних причин відійшли від справ, передали свій досвід іншим компаніям. Так було створено першу консалтингову фірму “Служба ділових досліджень”, яка з'явилася на початку XX ст. в Чикаго і пропонувала клієнтам проведення робіт з підвищення ефективності функціонування промислових підприємств.

У той час з'явилися перші професійні консультанти: Тоуерс Перрі (T.Perry) та Гаррінгтон Емерсон (H.Emerson). Вони заснували перші консалтингові фірми, які займалися питаннями управління людськими ресурсами, маркетингом, фінансами тощо. У 1925 р. Джемм О.МакКінсі (D.McKinsey) і Ендрю Томас Карні (A.T.Kearney) у партнерських стосунках заснували компанію, яка стала основою двох великих компаній – консалтинговим фірмам “McKinsey & Co” і “A.T.Kearney”.

У 20-30 рр. XX ст. послугами консалтингових компаній користувалися великі промис-

лові фірми, з'явився попит на консультування в державному секторі і військово-промисловому комплексі, що відіграло значну роль під час Другої світової війни.

Далі відбулося становлення консалтингу як професії та прибуткового бізнесу. Більшість консалтингових компаній стали спеціалізованими. Консалтинг отримав настільки потужне поширення, що у США у 70-ті рр. минулого століття на кожних 100 підприємців у промисловості припадав 1 консультант. У 80-ті роки навіть з'явився термін “консультанто-озброєння”, який визначав відношення загальної кількості мешканців країни до числа консультантів. У Японії цей показник дорівнював 2,5; у США – 4,5; у країнах Західної Європи – 12,5.

З початку 60-х рр. консультуванням почали займатися фірми “Великої Вісімки”: Arthur Andersen; Arthur Young; Coopers & Lybrand; Deloitte Hackings & Sells; Ernst & Whinny; Peat, Marwick; Price Waterhouse; Touché Ross. У подальшому деякі з перерахованих фірм об'єдналися й утворили “Велику шістку”: Arthur Andersen; Ernst & Young; Coopers & Lybrand; Deloitte & Touché; KPMG; Price Waterhouse. Далі відбулося злиття у Price Waterhouse та Coopers & Lybrand. На сьогодні існує “Велика п'ятірка”.

У травні 1987 р. в Парижі відбулася Всесвітня конференція консультантів з управління. У ній взяли участь консультанти з 231 консалтингової фірми з Великої Британії, США, Аргентини, Австралії, Бельгії, Бразилії, Голландії, Данії, Канади, Китаю, ФРН, Фінляндії, Франції, Ісландії, Індії, Ірландії, Італії, Японії, Монако, Норвегії, Португалії, Іспанії, Швеції, Швейцарії та Філіппін. Ця конференція відкрила нову еру в розвитку консалтингу як бізнесу і професії.

Багатий досвід у сфері **К.д.** на сучасному етапі мають США, Японія, Англія, Франція. Сьогодні консультування має свою власну стратегію і сформований ринок послуг. Структура консультаційних інститутів має суспільне визнання у світі, постійно зростає і розширюється, водночас продовжуючи науковий розвиток. Однією з перших фундаментальних праць з досліджуваної проблеми є монографія “Управлінське консультування” за редакцією Мілана Кубра. У передмові до цього видання зазначається, що з 50-х рр. минулого сторіччя “Програмою підготовки керівних кадрів” Міжнародної організації праці

(МОП) велике значення приділялося розвитку служб консультування. У межах проектів технічного співробітництва МОП надавалася допомога багатьом країнам-учасникам в організації місцевих консультаційних служб для різноманітних секторів економіки та підготовки кадрів викладачів і консультантів з питань управління. У 1976 р. з'явилося перше видання книги як довідника і посібника з питань консультування, яке було визнано фахівцями всього світу. Понад 15 спеціалістів поділилися досвідом надання консультаційних послуг. Метою видання є підвищення професійного рівня практичного консультування з питань управління і забезпечення інформацією окремих осіб та організацій, які надають консультаційні послуги. Ця книга є введнням у професійне консультування і досліджує його наукові характеристики: методи, організаційні принципи, правила поведінки, практику навчання і розвитку.

На сьогодні у світі накопичений значний і цікавий досвід співробітництва між державою й недержавними консалтинговими організаціями, організаційного оформлення партнерських відносин між ними. Така практика існує як на центральному, так і на місцевому рівнях державної влади.

У науковій літературі розглядаються суб'єкти консультаційної діяльності, їх виникнення і подальший розвиток. Зокрема, виокремлюються такі основні виробники консалтингового продукту, тобто суб'єкти консультаційного впливу:

- консалтингові транснаціональні корпорації (“Велика п'ятірка”: Price Waterhouse, KPMG, Ernst & Young, Artur Andersen, Deloitte & Touché), які мають розгалужену мережу регіональних представництв, об'єднаних єдиною корпоративною стратегією та культурою;
- великі багатофункціональні фірми, в яких працює близько сотні професійних консультантів, які спеціалізуються на обслуговуванні великих компаній та пропонують увесь спектр послуг у розв'язанні найскладніших проблем. Як правило, такі фірми займаються також і дослідницькою діяльністю, що дає їм змогу постійно вдосконалювати пропонований продукт;
- вузькоспеціалізовані фірми, які зазвичай надають консалтингові послуги дрібним і середнім фірмам. Вони пропонують свої послуги в обмеженому секторі консультування в певному територіальному просторі, що сприяє досягненню високої якості обслуговування;

– університети, навчальні центри, які, проводячи базову підготовку спеціалістів, здійснюють тренінги, заохочуючи до отримання консалтингових знань та їх подальшого використання;

– окремі консультанти – висококваліфіковані спеціалісти, які мають досвід роботи і, як правило, виступають або в ролі експертів з будь-яких проблем, або постійних консультантів невеликих фірм.

К.д. передусім являє собою інтелектуальну діяльність з аналізу і рекомендацій щодо перспектив подальшого розвитку при використанні наукових та організаційних інновацій у різних сферах і галузях суспільної діяльності.

Літ.: *Верба В. А.* Управлінський консалтинг в Україні: місія нездійснена? / В. А. Верба // Синергія. – 2004. – № 3. – С. 12-18; *Нисевич Е. В.* Проблеми формування і розвитку інноваційної інфраструктури / Е. В. Нисевич, Е. Б. Муханова. – М. : Ин-т економіки АН ССРСР, 1991. – С. 41-45; *Трофимова О.* История становления консалтинга / О. Трофимова. – Режим доступа : <http://www.uamc.com.ua>; *Кубр М.* Управленческое консультирование : в 2 т. : пер. с англ. / М. Кубр. – М. : СП “Интерэксперт”, 1992. – Т. 1-2. – С. 319, 350; *Краснейчук А. О.* Становлення і розвиток консультаційної діяльності в державному управлінні України : дис. ... канд. держ. упр. : 25.00.02 / Краснейчук А. О. – К., 2008. – 210 с.

Краснейчук А. О.

КОНФЕРЕНЦІЯ ООН З ПИТАНЬ ТОРГІВЛІ ТА РОЗВИТКУ (ЮНКТАД) – один з основних органів Генеральної асамблеї ООН у сфері торгівлі та розвитку.

ЮНКТАД була заснована в 1964 р. як постійний міжурядовий орган для прискорення торговельного та економічного розвитку країн, що розвиваються. **ЮНКТАД** поступово еволюціонувала в авторитетну інституцію, діяльність якої значно сприяє проведенню політичних дебатів та розв’язанню питань, пов’язаних із розвитком, з особливим акцентом на те, щоб національні політики та міжнародні дії були взаємодоповнюваними та сприяли сталому розвитку. У системі ООН вона виступає координаційним центром з проблем розвитку, а також суміжних питань торгівлі, фінансів, технологій, інвестицій і сталого розвитку.

Основною метою **ЮНКТАД** є сприяння інтеграції країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою у світову економіку і розвитку через торгівлю та інвестиції.

ЮНКТАД здійснює дослідження і аналіз політики у сфері міжнародної торгівлі, проводить міжурядові наради, налагоджує технічне співробітництво та взаємодію з громадянським суспільством і підприємницьким сектором.

Основними функціями, покладеними на **ЮНКТАД**, є: виконання ролі міжурядового форуму з обміну думками та досвідом відповідних експертів з метою досягнення консенсусу з ключових питань; дослідження, політичний аналіз та збирання даних, що виносяться на обговорення представників урядів та експертів; надання технічної допомоги відповідно до особливих потреб держав, що розвиваються, приділяючи при цьому особливу увагу найменш розвинутим країнам та державам з перехідною економікою. За необхідності **ЮНКТАД** співпрацює з іншими організаціями та країнами-донорами для надання технічної допомоги.

Вищим органом управління є Конференція **ЮНКТАД**, засідання якої проводяться один раз на чотири роки на рівні міністрів з метою визначення головних напрямів політики і вирішення питань, пов’язаних з програмою діяльності. Виконавчим органом **ЮНКТАД** є Рада з торгівлі та розвитку, яка забезпечує роботу між сесіями Конференції. Вона щорічно подає звіти про свою діяльність Конференції та Генеральній Асамблеї через ЕКОСОП. Усі держави-члени **ЮНКТАД** можуть бути членами Ради. Рада проводить регулярні сесії один раз на рік. Крім того, можуть проводитися спеціальні сесії, засідання комісій та інших допоміжних органів з широкого спектру проблем світової торгівлі та економіки. Рада здійснює контроль за всією сферою діяльності **ЮНКТАД**. Робочими органами Ради є комісії, які здійснюють координацію діяльності за певними напрямками: інвестиції, технології і фінансові питання, торгівля товарами та послугами, приватне підприємництво.

Секретаріат **ЮНКТАД** є частиною секретаріату ООН і очолюється Генеральним секретарем. До складу Секретаріату входять дві служби: координації політики та зовнішніх відносин, а також 9 відділів: сировинних товарів; міжнародної торгівлі, сфери послуг та ефективності торгівлі; економічного співробітництва між країнами, що розвиваються, і спеціальних програм; глобальної взаємозалежності; транснаціональних кор-

порацій та інвестицій; науки і техніки; найменування розвинутих держав; послуг у сфері управління та оперативно-функціонального забезпечення програм. До складу Секретаріату входять об'єднані підрозділи, які працюють спільно з регіональними комісіями. Секретаріат обслуговує два допоміжні органи – Комісію з міжнародних інвестицій та транснаціональних корпорацій, а також Комісію з науки і техніки з метою розвитку. Секретаріат забезпечує усний переклад виступів на засіданнях, приймає, перекладає та розсилає документи Конференції, її основних комітетів та інших сесійних органів, публікує та розсилає звіти засідань, резолюції, доповіді та інші документи Конференції.

Основними напрямками діяльності **ЮНКТАД** є сприяння й розвиток торгівлі та диверсифікації товарів, інвестицій та підприємств, технологій та логістики. Окрему увагу **ЮНКТАД** приділяє державам Африки та іншим найменш розвинутих держав світу.

Діяльність **ЮНКТАД** суттєво вплинула на всю систему регулювання міжнародної торгівлі. Вона сприяла модернізації ГАТТ, у складі Генеральної угоди з'явилася нова – четверта частина, в якій було визначено особливу роль і місце країн, що розвиваються, у міжнародних економічних відносинах. Із діяльністю **ЮНКТАД** пов'язані також зміни в діяльності МВФ і МБРР – вони стали враховувати і потреби найменш розвинутих країн. **ЮНКТАД** є ініціатором надання невідносинних і недискримінаційних преференцій, що стали важливими елементами сучасної системи регулювання міжнародної торгівлі. У рамках **ЮНКТАД** була створена “Група 77”, названа так за кількістю країн, що розвиваються, які розробили спільну платформу захисту своїх економічних інтересів у міжнародній торгівлі. “Група 77” відіграла важливу роль у формуванні міжнародної стратегії ООН з економічних питань та відносин з країнами, що розвиваються.

ЮНКТАД розробила і втілила нові організаційні форми роботи, що дають змогу знаходити баланс інтересів різних країн і різних груп країн з питань міжнародного економічного співробітництва.

Літ.: *Офіційний сайт Конференції ООН з питань торгівлі та розвитку.* – Режим доступу : <http://www.unctad.org>

Київець О.В.

КОНФЛІКТ ВОЄННИЙ – спосіб розв’язання суперечностей між державами з двостороннім застосуванням зброї або у разі збройного зіткнення всередині держави. Він може відбуватися у формі: регіональної війни (конфлікт середньої інтенсивності); війни між державами (коаліціями держав), які для досягнення своїх політичних цілей використовують усі наявні сили та засоби, не виключаючи застосування зброї масового ураження; локальної війни (конфлікт середньої інтенсивності) – війни між державами, що ведуться з обмеженими цілями, для досягнення яких використовуються звичайні засоби збройної боротьби з обмеженням масштабу і району їх застосування; збройного конфлікту (конфлікт низької інтенсивності) – обмеженого збройного зіткнення між двома державами чи збройного зіткнення всередині держави, яке є сукупністю воєнних (бойових) дій і не переходить у війну (коли немає правового акта про оголошення стану війни).

Таке визначення **К.в.** міститься у ст. 19. Воєнної доктрини України (редакція 2004 р.). Подібний підхід притаманний широкому розумінню **К.в.** як гострої форми зіткнення сторін щодо розв’язання суттєвих протиріч у процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройної сили. На схожих теоретико-методологічних принципах розроблена і Воєнна доктрина Російської Федерації від 5 лютого 2010 р., де у ст. 5 зазначається, що воєнний конфлікт – форма розв’язання міждержавних і внутрішньодержавних протиріч із застосуванням воєнної сили (поняття охоплює всі види збройного протиборства, включаючи крупномасштабні, регіональні, локальні війни і збройні конфлікти). У вузькому розумінні **К.в.** розглядається як одна з форм збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну. Прихильники такої точки зору характеризують **К.в.** як одну з найбільш гострих форм, способів розв’язання внутрішніх і зовнішніх суперечностей держав, класів, націй, етнічних, релігійних та інших соціальних груп шляхом збройного насильства. Але при цьому зазначені суперечності вважаються, як правило, другорядними, місцевими, відносно швидкомирними. Вони мають політичний характер і розв’язуються лише частково.

На думку adeptів вузького розуміння **К.в.**, він радикально відрізняється від війни щонайменше у трьох аспектах.

По-перше, з точки зору рівня інтересів, що відображаються в поставленій меті. На їхню думку, політична мета будь-якої війни є більш чи менш прямим виявленням докорінних інтересів держав, соціальних груп, які її ведуть. Мета ж воєнного конфлікту пов'язана з інтересами нижчого, так би мовити "тактичного", рівня, які залежать передусім від конкретної соціальної кон'юнктури і лише опосередковано відбивають докорінні інтереси правлячого класу. Війни ведуться державами в ім'я основних цілей, які визначають прагнення і рушійні мотиви сторін на тому чи іншому відносно тривалому та якісно своєрідному історичному етапі. У воєнних конфліктах наявні цілі проміжні, більш рухомі, динамічні, які значною мірою змінюються залежно від обставин. До таких належать встановлення диктату або контролю в одному з регіонів, зрив (зменшення рівня) співробітництва тих чи інших держав, тиск або ослаблення того чи іншого уряду, певні територіальні завоювання або встановлення контролю над природними ресурсами та ін.

По-друге, з огляду глибини та обсягу політичних цілей. Воєнні конфлікти, порівняно з війнами, відчужено обмежені за своїм характером. У війнах, зокрема й локальних, завжди наявні рішучі політичні цілі, тобто такі, які значною мірою зачіпають саме існування протилежних сторін. При цьому під існуванням розуміється збереження соціально-політичного (соціально-економічного) ладу держави, її політичної системи, національного суверенітету, територіальної цілісності, самостійності та ін.

Цілі локального (регіонального) воєнного конфлікту не мають, як правило, такого вирішального характеру. Вони не ставлять під сумнів власне існування учасників, а є скоріше пробними, перевіреними або демонстраційними. До таких цілей у військовій літературі й на практиці прийнято відносити такі: локальна проба сил сторін; перевірка міцності оборони і твердості політичної лінії тієї або іншої країни; підтримка дружніх держав в інтересах досягнення обмежених політичних, економічних, психологічних цілей; залякування можливістю проведення великомасштабної акції та ін.

По-третьє, обмеження цілей локальних (регіональних) воєнних конфліктів розглядається стосовно рівня кардинальності запланованих результатів протистояння.

Ті фахівці, які відстоюють вузьке розуміння **К.в.**, вважають, що за своїм соціально-політичним і стратегічним змістом будь-яка війна є воєнним конфліктом, але не кожен конфлікт є війною. Різницю між ними вони визначають, використовуючи критерії якісного аналізу. Йдеться передусім про ступінь залучення армії і суспільства до воєнного зіткнення. Для воєнного конфлікту характерне виникнення особливого стану тільки збройних сил (чи певної їх частини) і, можливо, незначної частини економіки держави та, частково, суспільства.

Фахівці НАТО у своїх основоположних документах тривалий час використовували (іноді роблять це й досі) поняття "спектр-конфліктів", оскільки "воєнний конфлікт" в англійській мові - робочому інструментові Північноатлантичного альянсу - трактується значно ширше, ніж "війна".

Протягом 1980-х рр. під впливом американських розробок у західній воєнно-теоретичній думці стає прийнятним здійснювати поділ воєнних конфліктів за інтенсивністю, а саме: високої інтенсивності; середньої інтенсивності; низької інтенсивності.

Досягнутий консенсус щодо інтенсивності воєнних конфліктів був нетривалим. Навколо цього питання почалася (й сьогодні не припиняється) гостра дискусія, пов'язана з боротьбою різних підходів, світоглядних позицій. Одні фахівці брали до уваги кількісні показники: масштаб бойових дій, чисельність військ, що беруть у них участь, відносну частку військ до населення тієї території, де ведуться бойові дії, другі - якісні (політичні цілі, інтереси, потреби, національні та державні цінності, ідеали та ін.). Треті висували на перший план можливості зброї, що використовувалася, четверті - економічні та технологічні досягнення країни чи військово-політичного блоку в цілому, п'яті акцентували увагу на освітньому рівні суспільства тощо.

Однак варто зауважити, що саме поняття "Конфлікт низької інтенсивності" ("Low-Intensity Conflict" або LIC) багато і майже однотайно критикувалося, з одного боку, - за надмірну широту та невизначеність, а з другого - за неадекватну реаліям збройної боротьби простоту і обмеженість.

Отже, у 1990 р. в іншому, спільному для всіх видів збройних сил США документі (JCS Pub. 3-0) було здійснено нову спробу визна-

чення так званих “головних станів”, а саме: мирні змагання; конфлікт; війна. При цьому передбачалося, що кожний з них характеризуватиметься схожістю у змісті та технологіях підготовки, планування, масштабах застосування військ (сил), певним типом військових операцій, алгоритмом діяльності військ та ін., що також було спростовано реаліями воєнної науки і практики.

Прагнення подолати розпливчастість та невизначеність базових понять воєнних конфліктів матеріалізувалося в новій версії основоположного статуту Сухопутних військ США FM 100-5 “Операції” (14 червня 1993 р.), де в другій частині весь спектр операцій було поділено на “Війна” (“War”) – та “Операції, що не є війною” (“Operations Other Than War (OOTW)).

У червні 1995 р. вийшов спільний для всіх видів збройних сил США документ з викладенням доктринальних положень для воєнних операцій, що не є війною – Спільна доктрина для воєнних операцій, що не є війною (Joint Pub 3-07, Joint Doctrine For Military Operations Other Than War). Однак уже наступного місяця на конференції вищого керівного складу збройних сил США було прийнято рішення щодо обмеження використання цього поняття.

У статутах збройних сил багатьох країн обличені спроби використання поняття **К.в.** як інструмента класифікації, проте підкреслюється взаємозв’язок трьох сфер: фізичної, інформаційної та моральної. Проте це зовсім не означає, що в дискусії про війни і **К.в.** поставлена крапка. В “операції, що не є війною” є багато захисників і прихильників через її простоту, зрозумілість і практичність. Отже, ясності щодо різниці між війною та **К.в.** серед вітчизняних і зарубіжних практиків, воєнних експертів-теоретиків не існує.

Літ.: Закон України про основи національної безпеки України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>; *Воєнна доктрина України від 15 черв. 2004 р.* – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Law/04_vdu.html; *Военная доктрина Российской Федерации от 5 февр. 2010 г.* – Режим доступу : <http://trof-av.narod.ru/files/zakon/doktrina.htm>; *Богданович В. Ю.* Основи державного управління забезпеченням обороноздатності України: теорія і практика : монографія / В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжеев, І. Ю. Свіда. – Львів : ЛІСВ, 2008; *Дяченко В. І.* Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних

конфліктів : Ч. І. Історія становлення / В. І. Дяченко, М. В. Цюрупа, П. В. Шумський. – К. : Сфера, 1999; *Клаузевиц К. фон.* О войне : в 2 т. / К. фон Клаузевиц. – М. : ООО “Изд-во АСТ” ; СПб. : Terra Fantastica, 2002; *Лиддел-Гарт Б.* Стратегия непрямых действий (Энциклопедия военного искусства) / Б. Лиддел-Гарт ; сост. С. Переслегин, Р. Исмаилов. – М. : ООО “Фирма “Изд-во АСТ” ; СПб. : Terra Fantastica, 1999; *Мандрагеля В. А.* Причини та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз / В. А. Мандрагеля. – К. : СУ, 2003 р.; *Ситник Г. П.* Національна безпека України : навч. посіб. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – Хмельницький ; К. : Вид-во “Кондор”, 2007.

Мандрагеля В. А.

КОНФЛІКТ ЗБРОЙНИЙ ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ (лат. conflictus – зіткнення) – форма розв’язання суперечностей між державами або етнічними групами між собою та державою, що характеризується застосуванням збройної сили. Крім збройного протистояння, можливе також політичне, економічне й інформаційне протистояння. Саме неоднорідність етнічного простору породжує проблеми, суперечки та напруженість між етносами. У світі існує близько 230 держав і лише близько 20 з них етнічно однорідні, де національні меншини становлять менше від 5% населення. У 40% країн світу проживає п’ять і більше нацменшин і кожна з них може претендувати на незалежність. Переважна більшість держав може стати ареною **К.з.е.** Протягом другої половини ХХ ст. в світі відбулося близько 300 етнічних конфліктів, переважна більшість яких мала збройний характер. За даними ООН, у **К.з.е.** загинуло більше населення, ніж у “класичних” війнах. Збільшення їх кількості призвело до розпаду СРСР, Югославії та країн “третього світу”. За даними Стокгольмського міжнародного інституту з дослідження проблем миру, в середині 90-х років ХХ ст. понад 70% військових конфліктів на планеті мали етнополітичний або міжетнічний характер.

К.з.е. може мати тяжкі руйнівні наслідки не лише для сторін, що розпочали конфлікт, а й для всього світу. З етнічного конфлікту між сербами і Австро-Угорщиною розпочалась Перша світова війна, що мала тяжкі наслідки – мільйони загиблих і біженців. **К.з.е.** відбуваються у вигляді відкритого протистояння, участі бойових сил, депортацій та етнічних чисток. Як приклад, у 1974 р. Туреччина

здійснила військову інтервенцію на Кіпр, у результаті чого відбулись масові етнічні чистки: було вигнано 140-160 тис. греків-кіпріотів з півночі та 60 тис. турків-кіпріотів з півдня. Виділяють **К.з.е.** між етнічною групою та державою (Абхазія, Нагірний Карабах, Країна басків) та конфлікти між етнічними групами (серби та албанці в Косово, киргизи та узбеки в Ошській області); за сферами проявів та причинами виникнення: етнотериторіальні, етноекономічні, етнокультурні, етнорелігійні, етноісторичні, етнопсихологічні). Крайнім проявом **К.з.е.** є геноцид та депортація – систематичне фізичне винищення членів певної етнічної групи. Найяскравішими проявами насильства є різні форми збройної боротьби – оборонні та наступальні бойові дії, партизанська боротьба, збройний переворот і тероризм. Використання сучасних озброєнь призводить до збільшення людських жертв та матеріальних збитків. Проте найбільшу загрозу становить тероризм та застосування зброї масового ураження. Етнічно вмотивоване насильство у збройному конфлікті не обмежується лише різними формами збройного протистояння, а має більш широке значення. Зокрема, це виявляється у феномені етнічних чисток, масових заворушеннях, що супроводжуються етнічними “погромами” та викраденням людей. З феноменом насильства у конфлікті безпосередньо пов’язані показники його інтенсивності та тривалості: чим більшою є тривалість та інтенсивність конфлікту, тим більшими є його деструктивні наслідки та складнішим урегулювання. Відповідно до цього посилюється загроза, яку несе конфлікт національній безпеці. Насильницькі дії однієї зі сторін викликають аналогічні дії з боку іншої, що, у свою чергу, зумовлює циклічну взаємозумовленість насильства, яке здійснюють суб’єкти конфліктних відносин, загострення конфлікту й ускладнює його врегулювання. В період Першої світової війни геноциду зазнали вірмени Османської імперії, під час Другої світової війни – євреї та цигани, в 90-х рр. – етноси хугу і тутсі в Руанді. На початку ХХІ ст. у світі нараховувалось понад 30 збройних конфліктів, учасники яких боролись за незалежність, або навпаки, за територіальну цілісність держави. Значна частина рухів, які вважають себе національно-визвольними, теоретично можуть перейти до збройної боротьби за незалежність. Серед

них – каталонці в Іспанії, шотландці в Англії, фламандці і валлони в Бельгії, угорці в колишній Югославії. Здебільшого цієї загрози вдається уникати політичними методами, надаючи цим народам більше автономії, політичних впливів тощо.

Приблизно чверть усіх національно-визвольних рухів переходять до збройної боротьби. У ХХ ст. відбулися три хвилі **К.з.е.**, які завершилися створенням низки нових національних держав. Перша хвиля настала після закінчення Першої світової війни та розпаду Австро-Угорської та Оттоманської імперій, друга – із закінченням Другої світової війни та краху колоніальної системи, а третя – після розпаду СРСР та занепаду світового соціалістичного ладу. В умовах внутрішньодержавного збройного конфлікту відбувається руйнація звичних соціальних цінностей та установок, що призводить до трансформації суспільства, в якому розпочинають діяти раніше неприйнятні норми тотального насильства, погіршується соціальне забезпечення і зростає вірогідність виникнення епідемій, підвищення рівня безробіття, виникнення голоду. Залучення до бойових дій дітей, накопичення у цивільного населення зброї підвищують рівень злочинності, епідеміологічних захворювань та духовної й фізичної деградації частини населення. Причинами **К.з.е.** можуть бути етнотериторіальні спори та суперечки – прагнення етнічної еліти створити власну державу. Це війни за національну самоідентифікацію груп людей, об’єднаних спільною релігією, мовою, історією, кольором шкіри і т.ін. Причинами виступають також рівень життя етнічних меншин, боротьба за ресурси і власність, а предметом спорів – земля та її надра; історична пам’ять дискримінованих етнічних груп, порушення прав національних меншин. Окремі вчені вважають причиною **К.з.е.** – відмінності, зумовлені культурною відсталістю між різними суспільностями. Подібні конфлікти можуть виникати і в результаті глобалізації і модернізації, коли одні національні меншини виявилися краще пристосованими до нових умов, що викликає заздрість і ненависть тих, хто не зумів використати відповідні зміни.

Існує низка чинників, які відіграють чималу роль в розпалюванні **К.з.е.** Серед них – слабкість держави, проблеми із забезпеченням внутрішньої безпеки, наявність дискри-

мінаційних інститутів, особливості етнічної географії певної країни, культурна і економічна дискримінація національних меншин. **К.з.е.** часто виникають у географічно ізольованих регіонах, де тривалий час компактно проживає етнічна група, що має досвід боротьби за незалежність, або якщо в сусідній державі спостерігається серйозний внутрішній конфлікт, який може стати досвідом для сусідніх держав. Якщо держава демократична, ліберальна, існує відповідне законодавство, можливості етнічних конфліктів зводяться до мінімуму. Визначають чинники, що свідчать про наявність кризи в державі, яка може перерости у відкритий збройний конфлікт. Коли етнічна група вимагає більшої автономії, ніж вона має в певний момент, ця небезпека зростає залежно від того, чи ця меншина мала коли-небудь державну незалежність, незважаючи на те, де і коли ця держава існувала і чому втратила незалежність. І чим вища організованість груп, які обстоюють незалежність, тим більше шансів, що вони розпочнуть збройну боротьбу.

Важливе значення має також наявність інфраструктури та інформаційних технологій у меншини, які претендують на самовизначення і проживають у різних країнах. На можливість початку збройного конфлікту може вплинути і високий рівень народжуваності етнічної меншини. Низький рівень народжуваності, зменшення чисельності меншини та впливовості призводить до її асиміляції або зникнення. Можливості початку збройних конфліктів значно зростають тоді, коли конкретна етнічна група в минулому уже вела подібну боротьбу і має певний досвід та давні традиції.

Виникають **К.з.е.** за однією й тією самою схемою: етнічна група вимагає від держави розширення своїх прав і привілеїв і зрівняння їх з правами домінуючої нації. Після того, як влада відмовляє у задоволенні таких вимог, вважаючи, що їх виконання може призвести до дестабілізації в суспільстві і розпаду держави, етнічні меншини намагаються привернути увагу міжнародного співтовариства і починають боротьбу за автономізацію або за відокремлення від держави. Успішною ця боротьба стає тоді, коли сусідні держави зацікавлені в послабленні свого конкурента-сусіда і підтримують ці рухи, надаючи їм не лише моральну підтримку, але часто і матеріальну, аж до озброєння. Крім

того, значну роль відіграє наявність багатой і впливової діаспори, яка, як правило, надає підтримку подібним рухам. Без допомоги ззовні самі по собі етнічні рухи є безуспішними.

Літ.: Дацюк А. В. Збройні етнополітичні конфлікти та шляхи їх врегулювання в контексті забезпечення національної безпеки держави : автореф. дис. ... канд. політ. наук / А. В. Дацюк. – К., 2007; *Экономика и политика в современных международных конфликтах* / отв. ред. А. Д. Богатуров. – М. : ЛКИ, 2008; *Cesarz Z., Stadtmüller E. Problemy polityczne współczesnego świata.* – Wrocław, 2000.

Красівський О.Я.

КОНФЛІКТ МІЖНАРОДНИЙ – конфлікт, який виникає за участі двох чи кількох міжнародних акторів, має міжнародно-політичні наслідки, а об'єкт конфлікту виходить за межі юрисдикції будь-якого з його учасників. За умов протидії кількох міжнародних сил чи акторів виникає зіткнення їхніх інтересів, що призводить до гострого протиборства. Наслідки виникнення конфлікту на міжнародному рівні бувають різними: конфлікт може перетворитись у міжнародну кризу.

К.м. можна розглядати: як філософську категорію, що позначає зіткнення однієї сили з іншою; як наукову категорію, методологічною функцією якої є операціоналізація основних ознак конфліктних ситуацій у світовій політиці; як категорію соціальної поведінки для позначення ситуації існування двох чи кількох сторін у боротьбі за щось, що не може належати їм усім одночасно; як можливість або ситуацію; як структуру; як подію або процес. Наведений перелік тлумачень **К.м.** свідчить про комплексність та системність цього явища, а для повного розуміння конфлікту необхідно його вивчити в усіх вищезазначених проявах.

Особливості **К.м.**: учасниками конфлікту можуть бути як держави, так і інші міжнародні актори, здатні переслідувати політичні цілі; міжнародний конфлікт може розпочинатися як внутрішній, але його ескалація здатна виводити об'єкт конфлікту за межі юрисдикції його учасників, внаслідок чого конфлікт призводить до міжнародних наслідків; розвиток міжнародного конфлікту відбувається в специфічних умовах анархії міжнародної системи, яка зменшує ефективність міжнародно-правових інструментів його вирішення; міжнародний конфлікт може набувати різних форм, і час-

то поняття, що асоціюються з конфліктом, позначають лише один з можливих шляхів його врегулювання (наприклад ультиматум). Структура **К.м.** – це сукупність стійких динамічно взаємозалежних і організуючих конфлікт його елементів. До найважливіших з них традиційно відносять суб'єкти (сторони) конфлікту, його об'єкт або об'єктне поле (іноді й предмет), відносини між суб'єктами та учасників (треті сторони). Крім того, необхідно також встановити рамки **К.м.** (часові, географічні, системні) та середовище, у якому він протікає. Після осмислення цих складових стає зрозумілою структура **К.м.** та його місце серед інших соціальних відносин. Коло суб'єктів **К.м.** здебільшого складається із суверенних держав. Сьогодні ініціаторами та сторонами **К.м.** можуть бути також національно-визвольні рухи, терористичні угруповання, сепаратистські сили, транснаціональні корпорації та, цілком можливо, й окремі індивіди. Суб'єкти **К.м.** характеризуються комплексом інтересів та можливостями їх захисту, тобто силловими можливостями, якщо силу розуміти в сучасному, ширшому значенні.

Об'єктом **К.м.** є матеріальні або нематеріальні цінності, з приводу яких інтереси його суб'єктів є несумісними через те, що повне володіння або контроль над цими цінностями не можуть бути досягнуті одночасно всіма сторонами конфлікту. Об'єктом **К.м.** може бути територія, політичний вплив, військова присутність, ідеологічний контроль тощо. В сучасних **К.м.**, зазвичай, об'єктами виступають ресурси. Як правило, **К.м.** виникає внаслідок переплетіння кількох різноманітних протиріч, у результаті чого утворюється система взаємопов'язаних об'єктів – об'єктне поле **К.м.**

Деякими дослідниками виокремлюється також предмет **К.м.** як конкретна, специфічно визначена цінність, з приводу якої сторони вступають у конфліктні відносини. Відносини між суб'єктами **К.м.** являють собою практичну взаємодію їхніх стратегій. Залежно від фази **К.м.** та його об'єкта вони концентруються переважно в одній або кількох суміжних сферах. Лише масштабні **К.м.** (“тотальні”) зачіпають усі сфери відносин між сторонами. Відносини між суб'єктами визначають тип **К.м.** За переважаючим значенням окремої сфери відносин можна виокремити економічні, політичні, військові, інформаційні **К.м.** Система відносин вибудовується

не лише між сторонами, але й між учасниками **К.м.** Це – різного роду треті сторони: посередники, третейські судді, миротворці, арбітри тощо. Ключовою відмінністю учасників від суб'єктів **К.м.** є відсутність прямої зацікавленості в розподілі об'єкта **К.м.**, проте в них є зацікавленість у певних наслідках **К.м.** або в характері його врегулювання.

Існує велика кількість типологій **К.м.**, кожна з яких по-своєму актуальна, але при цьому й по-своєму обмежена. Традиційно класифікація **К.м.** здійснюється за такими ознаками, як суб'єкт (конфлікти між державами, визвольні війни, блокове протистояння тощо); об'єкт (матеріальний конфлікт, конфлікт цінностей тощо); стратегії сторін (економічні, політичні, військові тощо); рівень насильства (військовий чи мирний конфлікт); географічний масштаб (глобальний, регіональний, локальний). Крім того, серед **К.м.** виділяють: традиційні, виникнення яких припадає на період існування біполярної системи; внутрішні конфлікти з міжнародними наслідками; асиметричні конфлікти та міжнародно-терористичні акти. Сучасні структурні зміни полярності, гомогенності та ієрархічності міжнародної системи змінили контекст протікання всіх типів **К.м.**, а трансформація природи елементів та системних зв'язків вплинули на їх внутрішню структуру.

Основні функції **К.м.**: інтегративна – полягає в сприянні подоланню внутрішніх суперечок і неузгодженостей; інформаційна – проявляється в його сприянні обміну інформацією між елементами соціальних систем; організаційна – засіб формулювання та вирішення протиріч; стабілізаційна – у **К.м.** знаходять вихід найгостріші протиріччя, здатні зруйнувати систему; інноваційна – підтримання життєздатності систем суспільних відносин, оскільки **К.м.** примушує суб'єктів та учасників генерувати ідеї щодо того, як здобути перемогу або розв'язати конфлікт. **К.м.** виконує ці функції у міжнародних системах.

Фазою **К.м.** називається характеристика стану конфліктного процесу в окремо визначений період часу. Фаза визначається власними структурними особливостями і є відносно самостійною системою, пов'язаною, однак, із змістом та природою конфлікту в цілому. Виділяють такі основні фази **К.м.**: латентна (нульова); ініціація (“відкриття”); ескалація; закріплення; деескалація; врегулювання або вирішення; постконфліктне будівництво та

примирення. Перехід між фазами **К.м.** відбувається по-різному, але у цей момент завжди існує ймовірність наростання кризи у відносинах, якісної зміни протистояння. Залежності від форми й типу конфлікту переходу між фазами можуть бути або дискретними, помітними, стрибкоподібними, або ж прихованими, майже непомітними.

Тенденції розвитку сучасних **К.м.** зумовлені складною структурою сьогоденної постбіполярної системи, у якій співіснують по-різному організовані ієрархічні рівні. Це спричинило виникнення різних типів і форм **К.м.** Посилилась тенденція щодо активізації сепаратистських рухів у Південно-Східній Азії й Африці, загострилися міжетнічні конфлікти на Балканах, у Закавказзі, на Кіпрі. З іншого боку, держави почали приділяти значну увагу посиленню системи своєї безпеки, що, об'єктивно, викликає прагнення послабити потенціал фактичних чи ймовірних конкурентів. На міжнародному рівні засобами забезпечення безпеки для держав виступають формування міждержавних альянсів і створення сприятливих міжнародних режимів. Тому постбіполярна система виглядає як монополярна система, у якій функцію т. зв. "колективного гегемона" виконує група держав, об'єднана ліберальною ідеологією і принципами вільної торгівлі. Всередині цього "колективного гегемона" існує мультиполярна структура, чого не можна сказати про відносини зовнішнього характеру. Існує ймовірність того, що відносини між "колективним гегемоном" і зовнішнім середовищем можуть зумовлюватись прагненням постійно зміцнювати гегемонію, аж до моменту досягнення повного контролю над абсолютною більшістю ресурсів міжнародної системи. Отже, через невпевненість у власній безпеці як "колективного гегемона", так і його зовнішнього середовища, формується основа для сучасних **К.м.**

З 1992 р. Україна бере участь у врегулюванні **К.м.**, що включає: посередництво; скерування у зону конфліктів миротворчих контингентів збройних сил для підтримання миру, а також спостерігачів за роззброєнням, дотриманням режиму припинення вогню і забезпечення прав людини у складі міжнародних місій; надання матеріально-технічних ресурсів та послуг. Миротворча діяльність України в основному відбувається під егідою таких структур безпеки, як ООН та ОБСЄ.

Літ.: Доронина Н. И. Международный конфликт / Н. И. Доронина. – М. : Междунар. отношения, 1991; Конфликтология / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін. / за ред. Л. М. Герасіної та М. І. Панова. – Х. : Право, 2002; Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин : підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. / М. З. Мальський, М. М. Мацяк. – К. : Кобза, 2003; Международные конфликты / под ред. В. В. Журкина и Е. М. Примакова. – М. : Изд-во "Междунар. отношения", 1972. – 237 с.

Козут П.В.

КОНФЛІКТ ПОЛІТИЧНИЙ – особливий стан політичних відносин, причиною якого є розходження інтересів, поглядів, цілей політичних груп у процесі отримання, перерозподілу та використання політичної влади, оволодіння ключовими позиціями у владних інститутах та структурах, завоювання права на вплив або доступ до прийняття рішень щодо розподілу влади і власності в суспільстві. **К.п.**, на відміну від економічного, соціального, релігійного, етнічного та інших конфліктів, притаманно винесення протигорства на рівень владних відносин, тобто більш високий соціально-політичний рівень.

Основоположниками теорії **К.п.** вважаються К.Маркс та А.Токвілл, в основі теорії яких перебувала ідея неминучості солідарності всередині соціальних союзів та конфліктів між ними. К.Маркс абсолютизував роль **К.п.**, вважаючи його основою *політичного процесу*. У свою чергу, А.Токвілл вважав, що *демократія* включає баланс між силами конфлікту та консенсусу, відповідно він побоювався зникнення **К.п.** через виникнення одного центру влади – держави, яка не буде мати конкуруючих груп. Сучасні наукові уявлення про **К.п.** є результатом тривалої еволюції ідей про конфлікти в різних сферах суспільної життєдіяльності. В цілому теорії конфліктів були сформовані в ХІХ-ХХ ст. та пов'язані з роботами Е.Блека, М.Вебера, М.Гектора, Г.Моски, Р.Дарендорфа, Е.Дюркгейма, Дж. Ротшильда, Р.Парка, Т.Парсонса, П.Сорокіна, Г.Спенсера та ін.

Значення та місце **К.п.** у *політичному процесі* може бути уточнено на основі його *функцій*. Під функцією **К.п.** маються на увазі визначені в певних часових рамках наслідки та направленість його впливу на суспільство в цілому або на окремі сфери людської життєдіяльності. Суб'єктами **К.п.** виступають *держава, класи, соціальні групи, політичні партії* та рухи, окремі особистості (*політичні лідери, громадські діячі*) тощо.

К.п., відображаючи суперництво тих чи інших суб'єктів (інститутів) з одними силами, виражає їх співробітництво з іншими, стимулюючи формування політичних коаліцій, угод, різноманітних союзів. Виходячи з цього **К.п.** передбачає чітке формулювання позицій сил, які беруть у ньому участь, що позитивно впливає на структурування *політичного процесу*.

К.п. є поліфункціональним, тобто говорити про його позитивне або негативне значення можна лише умовно. Зокрема, з одного боку, він може призвести до загибелі людей, політичної кризи, втрати легітимності влади, дестабілізувати та дезінтегрувати суспільство, завдати матеріальних втрат, з другого – виконує стабілізуючу роль, сприяє залагодженню протиріч та оновленню суспільства, стимулює переоцінку цінностей, прискорює процес становлення нових структур тощо.

Основними причинами **К.п.** виступають:

– розбіжності людей (їх груп, об'єднань) у базових цінностях та політичних ідеалах, оцінці історичних та актуальних (сучасних) подій, а також в інших суб'єктивних уявленнях про політичні явища;

– різноманітні форми суспільних відносин, передусім нерівне становище, яке займають громадяни в соціально-політичній системі, розбіжності між очікуваннями, практичними намірами та вчинками людей, нестача різноманітних ресурсів. Ці об'єктивні джерела **К.п.** детермінують протиріччя між правлячою *елітою* та *контрелітою*, різними *групами інтересів* та *групами тиску*, що ведуть боротьбу за доступ до владних ресурсів;

– процеси ідентифікації громадян, усвідомлення ними своєї належності до релігійних, етнічних, соціальних та інших спільностей і об'єднань, що визначає розуміння ними свого місця в соціально-політичній системі. Виділяють три основні типи **К.п.**: конфлікт інтересів (притаманний для економічно розвинутих країн, стосується соціально-економічних питань та достатньо легко регулюється), конфлікт цінностей (переважно має місце в країнах, що розвиваються та мають нестійкий державний устрій) і конфлікт ідентифікації (виникає в умовах протилежності рас, етносів, релігійних та мовних питаннях). Виділяють також горизонтальні та вертикальні **К.п.**

Горизонтальний **К.п.** – це конфлікт між соціальними групами, класами та індивідуумами.

Вертикальний **К.п.** – це конфлікт між суб'єктами політичної влади, що представляють її різні рівні (наприклад центральні та місцеві органи влади, громадяни та різні державні структури).

Технології та практика управління **К.п.** визначаються не лише загальними правилами, але й політичним, соціально-економічним та культурним станом окремо взятого суспільства, його історичними, національними, релігійними, ментальними та культурними особливостями. **К.п.** не виникає спонтанно, його об'єктивно існуючі причини поступово накопичуються та в результаті можуть призвести до конфлікту лише у випадку їх усвідомлення суб'єктами (*політичними лідерами, партіями, групами інтересів* тощо). Будь-який **К.п.** проходить чотири стадії.

Стадія виникнення **К.п.** характеризується наявністю невдоволення існуючим станом справ певними групами, атмосферою напруженості, яка виникає між опозиційними групами, що свідчить про наявність предмета суперечки та конкуренції. Характеризується втратою довіри до владних інституцій, зростанням політичної активності громадян тощо. На даному етапі важливо визначити справжні причини конфлікту, що дають змогу встановити певні норми та правила взаємодії сторін, і сприятиме введенню конфлікту в рамки, які дають змогу контролювати його перебіг та розвиток.

Стадія початку **К.п.** пов'язана з переростанням антагонізму у протистояння, власне конфлікт у відкритому вигляді. Визначаються кордони конфлікту, його інтенсивність та рівень напруги.

Стадія наростання **К.п.** характеризується розгортанням конфліктних дій, їх масовістю, сторони конфлікту переходять до практичних дій. Стадія закінчення **К.п.** є найбільш складною фазою, адже від результату його закінчення залежить нове позиціонування політичних сил у суспільстві. Виділяють три варіанти закінчення **К.п.**:

– придушення опору супротивника з позиції сили;

– примирення сторін (на основі прийняття консенсусного рішення, яке може мати характер повного або часткового врегулювання конфлікту). Іноді конфлікт може вирішитися сам по собі – наприклад через втрату актуальності предмета суперечки, виснаження ресурсів, втоми учасників тощо. Оптимальним варіантом є взаємний вииграш сторін на основі інтегрованої взаємодії;

– нерозв’язаність конфлікту та його подальша трансформація з якісно новими ознаками. Основними видами **К.п.** в Україні є конфлікти: між владою та опозицією; між *законодавчою та виконавчою гілками влади* в контексті становлення *інституту президентства*; між *політичними партіями та фракціями в парламенті*; між *фінансово-політичними групами*; всередині державно-адміністративного апарату (боротьба за переділ ресурсів та повноваження).

К.п. в Україні мають специфічні особливості. По-перше, це конфлікти у сфері самої влади з приводу контролю над реальними важелями влади. По-друге, влада відіграє значну роль у конфліктах, які виникають не у сфері політики, але опосередковано торкаються системи влади. По-третє, влада достатньо часто виступає посередником під час вирішення **К.п.**, паралельно з цим провокуючи їх у вигідній для себе тональності. В цілому **К.п.** в Україні – це наслідок нерегульованості повноважень між різними інститутами влади, а також недосконалості *правових норм* та конституційних основ вирішення конфліктів загалом. Разом з тим, на відміну від інших пострадянських країн, в яких **К.п.** переходили в насильницьку фазу (у деяких випадках мова йде про громадянську війну), в Україні відмітною національною рисою *політичної культури* є відсутність подібної насильницької політичної конфронтації.

Літ.: *Здравомыслов А. Г.* Социология конфликта / А. Г. Здравомыслов. – М. : АО Аспект пресс, 2004; *Лебедева М. М.* Политическое урегулирование конфликтов / М. М. Лебедева. – М. : Наука, 2004; *Лунев В. В.* Политические конфликты / В. В. Лунев // Социолог. исследования. – 2008. – № 4; *Политическая конфликтология* / под ред. С. А. Ланцова. – СПб. : Питер, 2008.

Рейтерович І.В.

КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ У СФЕРІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ (LLL) зародилася в рамках Болонського процесу, разом з тим є актуальною та перебуває на порядку денному Лісабонського процесу. Освіта / навчання впродовж життя (lifelong learning) – це процес формального і неформального навчання та самонавчання, яке відбувається у будь-якому віці, за різними формами і з різною метою. Концепція освіти впродовж життя (або цілежиттєве навчання) у сфері європейської освіти з’явилася на початку ХХІ ст., проте поки

що не оформилася остаточно як концепція: існує загальне розуміння того, що навчання, в тому числі навчання впродовж життя, є суспільно важливим і тому потребує підтримки як з боку держави, так і ЄС; проте немає загальновизнаного в ЄС та в державах-учасниках Болонського процесу визначення навчання впродовж життя, а також узгоджених поглядів до того, як підійти до організації навчання впродовж життя, які саме форми освіти, періоди тощо вважати освітою / навчанням впродовж життя.

Кілька факторів на початку ХХІ ст. підняли значущість навчання впродовж життя, перетворили його на пріоритетний напрям Болонського процесу та освітніх програм ЄС: знаннєва економіка (економіка знань), інноваційний розвиток, стрімкий розвиток технологій потребують високої кваліфікації, підвищують вимоги до працівників; зобов’язання в рамках Болонського процесу полегшити доступ до вищої освіти, залучити до навчання більше студентів різного віку і різних соціальних груп, зробити вищу освіту більш демократичною, посилити зв’язок між університетом і суспільством, академічною спільнотою та громадою; глобалізація і світова конкуренція змушують держави змагатися на рівні людських ресурсів; економічна криза, зміни на ринку праці, необхідність перекваліфікації спонукають до навчання тих, хто хоче знайти роботу.

Держави-члени ЄС, а також країни-учасниці Болонського процесу досить широко тлумачать термін “навчання впродовж життя”; під ним розуміють навчання дорослих, неформальну освіту та/або “незвичайних” студентів, наприклад літніх людей, які навчаються в університеті “третього віку”; “навчання впродовж життя” може означати професійне навчання та/або підвищення кваліфікації, що не завершуються присудженням ступеня; заочне, вечірнє, дистанційне навчання; е-навчання та інші його форми.

Одним з документів, де представлені засади вищезазначеної концепції, є Хартія навчання впродовж життя Європейської асоціації університетів (European Universities’ Charter on Lifelong Learning). Розроблена у 2008 р. після консультацій з багатьма стейкхолдерами – університетами, ректорами, викладачами, науковцями, роботодавцями тощо, Хартія складається з двох частин: перша окреслює коло відповідальності університетів, які готові взяти зобов’язання із

запровадження навчання впродовж життя, друга описує напрями державної підтримки тих ВНЗ, які віддані ідеям навчання впродовж життя і готові приєднатися до Хартії.

Приміром, ВНЗ повинні включити навчання впродовж життя до своєї місії, вивчати і досліджувати цю сферу вищої освіти, працювати над виробленням загальних підходів і окремих програм навчання впродовж життя. Запровадження програм навчання впродовж життя, адаптованих до потреб різних категорій і верств населення, диверсифікація цих програм залежно від попиту мають полегшити доступ до навчання для студентів різних вікових і соціальних груп, розширити асортимент освітніх послуг. Полегшення доступу до вищої освіти не повинно зашкодити стандартам якості освіти; з цією метою університетам пропонується розробити та надавати в рамках програм навчання впродовж життя додаткові послуги (консультативні, психологічні, академічні тощо). Також залучення до навчання різних категорій і верств населення ставить на порядок денний питання визнання попереднього навчання (наприклад навчання мігрантів за кордоном, зарахування досвіду роботи як періоду навчання тощо).

Хартія зазначає, що реалізувати зобов'язання університетів можливо тільки за підтримки держав. Держави зобов'язані підтримувати ті ВНЗ, які висловили свою прихильність і відданість навчання впродовж життя і взяли відповідні зобов'язання – адже навчання впродовж життя є суспільно важливим явищем. Підтримка держави може набувати форм додаткового фінансування спеціальних послуг і програм, що їх надають ВНЗ; або зменшення юридичних перепон, що заважають навчання впродовж життя, у тому числі визнання попереднього навчання. Також у межах національних систем забезпечення якості освіти необхідно передбачити заходи, які б гарантували високу якість освіти і навчальних програм, що їх пропонують університети в рамках програм навчання впродовж життя.

Європейський Союз активно підтримує навчання впродовж життя через запровадження освітньої програми під такою самою назвою. Це рамкова програма з бюджетом 7 млрд євро, розрахована на 2007-2013 рр. Бенефіціарами програми є студенти, вчителі, викладачі, тренери, інші працівники освіти. Рамкова програма “Навчання впродовж життя” складається з чотирьох підпрограм, розрахованих на різні сектори і рівні освіти: Коменіус для шкіл; Еразмус для вищої освіти; Леонардо

да Вінчі для професійної підготовки; Грюнтіг для освіти (навчання) дорослих.

На додаток до вищезазначених програм рамкова програма “Навчання впродовж життя” включає наскрізні програми і проекти, що підтримують заходи та ініціативи ЄС за такими напрямками: навчання іноземним мовам, інформаційно-комунікативні технології, поширення кращого досвіду, накопиченого шляхом реалізації освітніх проектів і програм, фінансова підтримка співробітництва в освіті між державами-членами.

Ще одним елементом рамкової програми є програма Жана Моне, покликана поширювати ідеї Об'єднаної Європи, сприяти проведенню досліджень і викладанню європейських студій в усьому світі.

У рамках Болонського процесу більшість держав-учасниць віддають належне освіті/навчання впродовж життя: університети, з одного боку, органи державної влади – з другого, працюють над тим, щоб збільшити відсоток населення, охопленого програмами освіти/навчання впродовж життя. Проте оскільки у більшості країн такі програми не є формалізованими, сьогодні важко назвати цифри щодо участі населення різних країн у цих програмах.

Нові завдання перед державами-членами ЄС поставила Стратегія “Європа 2020” : нею передбачено, що до 2020 р. кількість дорослого населення віком від 25 до 64 років, яке братиме участь у програмах навчання впродовж життя, зросте до 15%.

Літ.: Дзяд О. В. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України : навч. посіб. / О. В. Дзяд, О. М. Рудік ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого та ін. – К. : Мілленіум, 2009. – 668 с.; *European Universities' Charter on Lifelong Learning*. – Режим доступу : www.eua.be; *Офіційний веб-сайт програми “Навчання впродовж життя”*. – Режим доступу : eacea.ec.europa.eu/lfp/about_lfp/about_lfp_en.php

Оржель О.Ю.

КООРДИНАЦІЯ – продуманий та свідомий процес співробітництва індивідів, структур, організацій з метою узгодження спільних дій для максимізації спільного здобутку.

Кожна організована людська діяльність потребує розв'язання двох проблем розвитку. По-перше, з метою розширення продуктивності діяльності має здійснюватися розподіл праці. По-друге, з розвитком розподілу праці виникає проблема кооперації, яка, фактично, полягає в **К.** спільної діяльності спеціалізованих

підрозділів організації чи спеціалізованих організацій з метою одержання найкращого можливого результату, виходячи з наявних ресурсів. Отже, **К.** – це набір інструментів і практик, що в процесі кооперації різнорідних спеціалізованих елементів системи має сприяти уникненню докладання подвійних зусиль для досягнення однієї мети, втрати часу, нехтування через неузгодженість дій важливими завданнями, конфліктів між спеціалізованими структурами організації, а також забезпечувати стабільність, послідовність, логічність, погодженість, раціональність та порядок у процесі прийняття чи втілення рішення елементами системи, що кооперуються.

Відповідно до зазначених вище двох груп цілей **К.** виокремлюються два її типи – “негативна **К.**” та “позитивна **К.**”. “Негативна **К.**” здійснюється з метою запобігання втручанням різних елементів однієї системи у сферу компетенцій чи інтересів інших елементів чи іншої системи. Вона має забезпечити уникнення негативних побічних ефектів у діяльності й забезпечити кращий результат діяльності порівняно з тим, який міг би бути досягнутий без такого типу **К.** Вона передбачає в основному двосторонню взаємодію структур, залучених у спільну діяльність, а також структур, на які ця діяльність може у той чи інший спосіб впливати. “Позитивна **К.**” є зусиллям із залучення та використання всіх спільних можливостей, включених у діяльність акторів. Вона має на меті максимізацію спільного здобутку та потребує в основному багатосторонньої взаємодії акторів.

Хоча проблема координації супроводжує діяльність повсякчас, сьогодні вона стає особливо актуальною, передусім, у публічному секторі. Зростаюча в умовах глобалізації міжнародна взаємозалежність і одночасно з нею фрагментація публічного сектору, перехід від централізованого управління до поліцентричного врядування роблять посилену **К.** життєво необхідною. Крім того, ключові соціальні проблеми, що сьогодні перетинають компетенцію окремих відомств чи структур та не відповідають традиційно сформованим складовим управлінським систем, а також все популярніші ідеї “нового державного менеджменту”, які мають на меті поступове наближення публічної адміністрації до традицій менеджменту в приватному секторі, вимагають змін у традиційному ставленні до механізмів та головних акторів процесу **К.**

Відповідно, рівноцінними стали такі типи **К.**, як **К.** вертикальна (яка може бути **К.** “зго-

ри донизу (top-down co-ordination)”) й **К.** “знизу догори (bottom-up co-ordination)”) та горизонтальна **К.**

Вертикальна **К.** передбачає ієрархічність структур, що взаємодіють. Перший з її підтипів – **К.** “згори донизу (top-down co-ordination)”) – передбачає владні відносини центральної ланки **К.** по відношенню до інших задіяних структур, послідовний рух від встановлення пріоритетів спільної діяльності до їх імплементації, побудову об’єднуючих рамок, що обмежують діяльність координованих структур, наявність чітких цілей **К.**, графіків їх досягнення, планів спільних дій, звітів структур перед центральною ланкою та моніторингу процесу **К.** Другий підтип – **К.** “знизу вгору (bottom-up co-ordination)”) – базується не на владних зусиллях, а на усвідомленні учасниками взаємодії необхідності **К.** та її забезпечення за рахунок постійного обігу інформації і безпосередньої співпраці між усіма акторами. Горизонтальна **К.** передбачає узгодження незалежних політик між рівнозначними чи не підпорядкованими одна одній структурами/акторами.

Відповідно до специфіки координаційних механізмів традиційно виокремлюють такі рівні **К.**:

1. Взаємоузгодження: **К.** через неформальну комунікацію.
 2. Пряме управління: одна людина/структура дає команди або інструкції кільком іншим, чия робота є взаємопов’язаною.
 3. Стандартизація робочого процесу: створення та введення у спільне користування програм, планів, інструкцій стосовно взаємопов’язаних завдань.
 4. Стандартизація результатів: через уточнення цілей, проміжних та кінцевих результатів спільної діяльності тощо.
 5. Стандартизація умінь та знань: **К.** досягається завдяки однаково навчанню, кваліфікації, одержаними акторами.
 6. Стандартизація норм: у дію вводяться спільні для всіх акторів норми (закони, ціннісні орієнтири тощо), так що всі актори діють відповідно до однакового набору очікувань.
- При цьому з удосконаленням організації **К.** найдієвіші засоби зміщуються від взаємоузгодження та неформальної **К.** до прямого управління, потім до стандартизації та парадоксальним чином, врешті-решт, до взаємоузгодження (механізм, що найкраще забезпечує найбільш комплексні форми роботи). Це явище визначають як один з головних парадоксів

організаційної “постмодерності”: чим складнішою стає постмодерна організація/інституція, тим більше ми потребуємо таких механізмів **К.**, як безпосередній обмін інформацією, безпосередні людські контакти, неформальний діалог та неформальна кооперація. На сьогодні існує велика кількість шкал, за якими можна оцінити здатність певної структури до **К.**, але найбільш актуальною та відомою сьогодні виступає прогресивна шкала **К.** політик та одночасно шкала здатності до **К.**, розроблена професором публічного менеджменту, директором дослідницьких програм Європейського інституту публічної адміністрації (European Institute of Public Administration, ЕІРА) Лесом Меткафом. Перша версія “шкали Меткафа” перелічувала опції для **К.** певних політик на національному рівні з боку урядів, залучених до міжурядових переговорів. Аналогічна шкала була розроблена Л.Метка-

фом для порівняльного вивчення **К.** європейських політик у національних адміністраціях. Пізніше шкала почала широко використовуватись для досліджень горизонтальних відносин між різними агенціями та стала інструментом бенчмаркінгу, за допомогою якого вимірюють або порівнюють спроможність до горизонтальної адміністративної **К.** Але ця шкала стосується не лише горизонтальної **К.** як такої, але й усього розмаїття випадків **К.**, побудованої за допомогою процесу “знизу вгору”, яка, замість застосування ієрархічного підходу, базованого на приписах та контролі, передбачає побудову мереж децентралізованих акторів. Базою “шкали Меткафа” є введення додаткових координаційних функцій на кожному наступному рівні. При цьому **К.** на вищому рівні передбачає підвищення здатності до **К.**, а також наявності здатності до **К.**, передбаченої нижчими рівнями.

Узагальнений варіант “шкали Меткафа”

Рівень 9	Всеохоплююча спільна стратегія	Рівень, рідко досяжний на практиці
Рівень 8	Встановлення спільних пріоритетів	Пріоритети можуть встановлюватись як центральною ланкою у вигляді загальних установок, так і в результаті самостійного узгодження окремими структурами спільних пріоритетів
Рівень 7	Встановлення параметрів для структур (центральною ланкою)	Центральна ланка встановлює обмеження на діяльність інших акторів, визначаючи швидше те, що вони не мають робити, ніж те, що вони мають робити
Рівень 6	Розв'язання міжструктурних відмінностей	Якщо міжструктурні відмінності не були узгоджені в процесі горизонтальної К. на рівнях 2-5, центральна ланка підключається у ролі арбітра
Рівень 5	Пошук згоди між структурами (пошук консенсусу, узгодження конфліктних ситуацій)	Структури працюють разом на рівні негативної К. у спільних комітетах, проектних групах тощо, оскільки усвідомлюють свою взаємозалежність та спільний інтерес в узгодженні розбіжностей
Рівень 4	Запобігання розходженням між структурами (“говоріння в один голос”)	Структури працюють разом на рівні негативної К. тимчасово, з метою спільного досягнення певної цілі, усвідомлюючи розбіжності між собою
Рівень 3	Консультації з іншими структурами (двосторонній процес, зворотний зв'язок)	Структури/актори інформують один одного про свою діяльність, консультуються з іншими у процесі формулювання своєї політики або позиції
Рівень 2	Переговори (комунікація) з іншими структурами (інформаційний обмін)	Структури/актори тримають один одного у курсі своїх справ, інформують інших про те, як вони розв'язуватимуть певні проблеми. Створюються надійні та доступні канали регулярної комунікації
Рівень 1	Незалежне прийняття рішення структурами	Кожна структура / актор зберігає автономність у межах власної сфери

При цьому Л.Меткаф підкреслює, що вищий рівень означає вищу здатність до **К.**, але складна **К.** є важкою та витратною. Тому рівень **К.**, що безпосередньо застосовується, має відповідати потребам ситуації й не завжди має бути максимальним. Якщо питання може бути розв'язане без широких консультацій та колективного прийняття рішення, то ці заходи не мають задіюватись. Визначення відповідного рівня **К.** щодо конкретного питання є важливим політичним та управлінським рішенням і часто залежить від специфіки адміністративної культури: деякі країни є більш консенсус-орієнтовані, ніж інші, які потребують більше часу та ресурсів для **К.** та узгодження відмінностей. Водночас ефективність вищих рівнів **К.** залежить від надійності нижчих рівнів. Відповідно, стабільна та надійна система **К.** залежить від побудови необхідних здатностей у порядку, представленому в таблиці – з рівня 1 вгору. Наприклад, **К.** може бути невдалою через двозначності або неузгодженості з боку законодавчого підґрунтя діяльності однієї із сторін (рівень 1), невдачі також можна пов'язати з дефіцитом інформації (рівень 2) або браком консультацій (рівень 3). Цих “провалів” **К.** можна уникнути завдяки адекватній інформації та вдалим консультаціям, але обидва рівні є винятково необхідними для вдалого пошуку консенсусу стосовно політик, що виробляються у разі серйозного конфлікту (рівень 4). Однак на противагу цьому, традиційний менеджмент найчастіше починає з визначення загальних всеохоплюючих пріоритетів та загальних стратегій (рівень 7, 8). Це приховано не враховує необхідності надійності **К.** на усіх нижчих рівнях. Відповідно, загальні заяви, політичні програми та інші вирази широких пріоритетів залишаються порожньою риторикою без інфраструктури координації.

Літ.: Braun D. Introduction: Organising the political coordination of knowledge and innovation. Guest editorial, Special issue on the political coordination of knowledge and innovation policies / D. Braun // Science and Public Policy. – 2008. – N 35 (4). – P. 227-240; Dunleavy P. New public management is dead – long live digital-era governance / P. Dunleavy, H. Margetts, S. Bastow // Journal of Public Administration Research and Theory. – 2006. – № 16 (3). – P. 467-494; Metcalfe L. International Policy Co-ordination and Public Management Reform / L. Metcalfe // International Review of Administrative Sciences. – London : Thousand Oaks

and New Delhi, Sage. – 1994. – Vol. 60. – P. 271-290; Peters B. G. Managing Horizontal Government: The Politics of Coordination. Canadian Centre for Management Development / B. G. Peters. – January 1998. – Research Paper No. 21. – 70 p.; Scharpf F. W. Games in Hierarchies and Networks / F. W. Scharpf. – Boulder : Westview Press, 1993. – P. 125-166.

Баранцева К.К.

КОПЕНГАГЕНСЬКІ КРИТЕРІЇ (англ. Copenhagen Criteria) – ухвалений на засіданні *Європейської Ради* в Копенгагені (Данія) перелік основних критеріїв вступу в ЄС (політичних, економічних, членства), яким мають відповідати держави, які хочуть стати членами Союзу.

Після падіння комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) й розпаду СРСР наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. у світі розпочався процес фундаментальних змін у відносинах між Сходом і Заходом. Закінчення холодної війни, розпад Східного блоку й утворення великої групи так званих посткомуністичних держав створили принципово нову ситуацію в Європі. Процес *європеїзації* посткомуністичних країн ЦСЄ поставив на порядок денний ЄС питання прийняття нових членів, що вимагало вироблення зрозумілих й універсальних критеріїв вступу. У ст. 49 *Маастрихтського договору* зазначалося, що будь-яка європейська держава, що поважає принципи свободи, демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також принцип верховенства права, може подати заявку на вступ в ЄС. Умови прийому та зміни в засновницьких договорах Союзу, які цей прийом тягне за собою, є предметом угоди між державами-членами та державою-кандидатом.

Подальше уточнення основних умов вступу відбулося на Копенгагенському саміті ЄС в червні 1993 р. Глави держав і урядів ЄС погодилися з тим, що асоційовані посткомуністичні держави ЦСЄ можуть стати членами ЄС. Однак вступ відбудеться як тільки асоційована держава буде здатна взяти на себе обов'язки членства, виконавши обов'язкові економічні та політичні умови: існування стабільних інститутів, що є гарантами демократії; верховенство права, повага до прав людини і меншин та їх захист; існування діючої ринкової економіки; спроможність впоратись із ринковими силами та тиском конкурентного середовища в межах ЄС; здатність взяти на себе обов'язки, що вип-

ливають із членства, у тому числі прихильність цілям політичного, економічного і монетарного союзу. У рішенні, прийнятому на саміті, зазначалося, що здатність ЄС прийняти нових членів, зберігаючи при цьому динаміку та рушійні сили європейської інтеграції, також є важливим фактором спільного інтересу як Союзу, так і держав-кандидатів.

Подальше уточнення основних умов вступу відбулося на наступних самітах. Так, у рішенні Мадридського саміту ЄС (грудень 1995 р.) було наголошено на необхідності пристосування національних адміністративних структур до європейських, а також ефектної імплементації європейського законодавства відповідними адміністративними та судовими структурами держави-кандидата. У рішенні Люксембурзького саміту (грудень 1997 р.) зазначалося, що “відповідність політичним **К.к.** є передумовою початку будь-яких переговорів про вступ. Економічні **К.к.** та здатність виконувати зобов’язання, які впливають із членства, повинні оцінюватись далекоглядно та гнучко”. Наголошувалось також на тому, що рішення щодо початку переговорів зовсім не означає їх успішного завершення. Результати переговорів та подальший вступ різних держав-аплікантів будуть залежати від ступеня відповідності кожної з них **К.к.**, а також здатності ЄС прийняти нових членів. Згодом **К.к.** були розподілені у групи – політичні, економічні, інституційні, – кожна з яких має свої складові.

До групи політичних **К.к.** входять такі субкритерії: забезпечення свободи парламентських і президентських виборів, а також виборів до місцевих органів влади; створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних ЗМІ; захист особистих прав і свобод людини; прийняття законодавства, що надійно захищає права меншин, створення відповідних установ; здійснення заходів з протидії дискримінації у всіх сферах суспільного життя; гарантії незалежності судової влади, покращання функціонування судів; створення надійно діючих інститутів у сфері юстиції і внутрішніх справ, гарантії незалежності судової влади, покращення роботи судів; посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією; вирішення питань правового забезпечення та посилення спроможності боротьби з відми-

ванням коштів. З метою оцінки виконання державами-кандидатами умов членства *Європейська Комісія* у кожному своєму висновку виходить за межі формального опису політичних інститутів і відносин між ними. Комісія на основі ряду детальних критеріїв оцінює, чи має демократія реальний характер. При цьому перевіряється, як захищаються конституційні права і свободи, зокрема свобода слова в процесі діяльності політичних партій, неурядових організацій і засобів масової інформації.

Група економічних **К.к.** має дві складові: існування діючої ринкової економіки; спроможність впоратись із ринковими силами та тиском конкурентного середовища в межах ЄС, виконання кожної з яких оцінюється на основі аналізу низки факторів. Фактори першої складової – встановлення рівноваги між попитом та пропозицією в результаті вільної взаємодії ринкових сил; лібералізація цін і торгівлі; відсутність значних перешкод для входу на ринок (створення нових підприємств) та виходу з нього (банкрутство, ліквідація); наявність відповідного законодавства, у тому числі регулювання прав власності; дотримання законів та виконання контрактів; досягнення макроекономічної стабільності, у тому числі відповідної стабільності цін, усталеності державних фінансів та платіжного балансу тощо – є основою будь-якої ринкової економіки, тому їх має бути здійснено ще до початку переговорів про вступ. Факторами другої складової є: наявність діючої ринкової економіки з рівнем макроекономічної стабільності, достатнім для прийняття суб’єктами економічної діяльності рішень в умовах стабільного і передбачуваного клімату; достатня кількість, і за належну ціну, людських і матеріальних ресурсів, у тому числі інфраструктура (енергопостачання, телекомунікації, транспорт тощо), освіта і дослідження, а також перспективи діяльності в цій сфері; ступінь впливу політики уряду і законодавства на конкурентоспроможність за допомогою торговельної політики, політики конкуренції, надання державної допомоги, підтримки малих та середніх підприємств тощо; прогрес, досягнутий у реструктуризації підприємництва; рівень і темпи торговельної інтеграції держави-кандидата з ЄС, досягнуті напередодні розширення (обсяг і структура торгівлі з державами-членами);

достатня частка малих фірм у структурі економіки, почасти завдяки тому, що малі фірми, як правило, отримують більшу вигоду від спрощеного входження в ринок і почасти через те, що домінування великих фірм може означати більшу інертність у пристосуванні до умов ринку.

У 1995 р. на засіданні Європейської Ради в Каннах (Франція) було прийнято рішення, що найефективнішим способом виконання інституційних критеріїв є адаптація національного законодавства до спільного правового надбання ЄС (*acquis communautaire*). Виконання інституційних критеріїв є ключовим аспектом підготовки держави-кандидата до вступу в ЄС, оскільки вимагає не лише включення надбання (*acquis*) до національного законодавства, а й забезпечення його дійової імплементації за допомогою відповідних адміністративних та судових структур. Під час проведення переговорів про вступ застосовуються критерії, які відповідають 31 розділу надбання (*acquis*). Спільний доробок лежить в основі процесу європейської інтеграції, оскільки зобов'язує держави-члени імплементувати всі попередні та наступні спільні заходи та акти. Впровадження надбання у національні правові системи є необхідною умовою завершення процесу вступу держави-кандидата в ЄС.

Як і попередні договори, Лісабонський договір не містить переліку критеріїв вступу. В ст. 49 Договору про Європейський Союз в редакції Лісабонського договору зазначається лише, що будь-яка європейська держава, яка поважає цінності ЄС (ст. 2) та віддана їх поширенню, може подати заявку на набуття членства в Союзі. Умови приєднання та зумовлені ним зміни до договорів, на яких заснований ЄС, є предметом угоди між державами-членами та державою, що подає заявку.

Характерною рисою **К.к.** стала їх більша суворість і вимогливість порівняно з вимогами, що висувалися до країн-вступників під час попередніх хвиль *розширення ЄС*. Крім того, у ході переговорів ЄС з державами-кандидатами перелік основних критеріїв може доповнюватися. Хоча **К.к.** були першим визначеним комплектом цільових умов для кандидатів на вступ, їх розмитий та загальний характер надає ЄС широкий простір для інтерпретації. Після кожного етапу оцінювання поступу посткомуністичних країн ЦСЄ, здійсненого на основі **К.к.**, ЄС ство-

рював нові субкритерії, зокрема розроблений Комісією критерій адміністративної спроможності. Згодом субкритерії були розроблені в межах таких інструментів розширення, як щорічний звіт Європейської Комісії щодо поступу та угоди про партнерство заради вступу, які посилили та розширили *обумовленість ЄС* у процесі розширення.

Літ.: Волес В. Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К.: К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2009; Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. – К.: ІСАС, 2004; *Driven to Change: The European Union's Enlargement Viewed from the East* / ed. by A. Dimitrova. – Manchester; New York: Manchester University Press, 2004. *European Union Enlargement* / ed. by N. Nugent. – New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2004; *The Enlargement of the European Union* / ed. by M. Cremona. – Oxford: Oxford University Press, 2003.

Рудік О.М.

КОРПОРАТИВНО-ПРАВОВІ ДИРЕКТИВИ ЄС – сукупність нормативно-правових документів, розроблених і прийнятих Радою ЄС та Європейською Комісією з метою гармонізації корпоративного права держав-членів ЄС. **К.п.д.ЄС** належать до так званого “м’якого права”, оскільки вони є обов’язковими щодо поставлених цілей, однак форми і методи досягнення залишені на розсуд держав-членів. Вони ухвалюються для подальшої імплементації та не мають прямої дії. Якщо положення **К.п.д.ЄС** є безумовними та сформульовані достатньо чітко, фізичні особи мають право посилатися на такі положення Директиви у національних судах за позовом проти держави. Правовою підставою для розробки **К.п.д.ЄС** стала норма, закріплена у п. “g” ч. 2 ст. 44 Римського договору. Відповідно до неї Рада та Комісія за мірою необхідності координують захисні приписи, які держави-члени адресують компаніям в інтересах учасників компаній і третіх осіб, з тим, аби забезпечити рівноцінність цих приписів. Отже, основою гармонізації корпоративного права є координація саме *захисних приписів*, які застосовуються в інтересах учасників компаній і третіх осіб.

На початку гармонізації у сфері права компаній було заплановано ухвалення 15 дирек-

тив. Для зручності вони були пронумеровані залежно від сфери регулювання. Втім, унаслідок існування суттєвих відмінностей у корпоративному праві держав-членів тільки деякі з них набрали чинності. На сьогодні діють:

Перша Директива Ради (щодо захисту прав третіх осіб) № 68/151/ЄС “Про координацію захисних положень, які для забезпечення захисту інтересів учасників та третіх сторін вимагаються державами-членами від компаній відповідно до положень параграфу другого Статті 58 Договору для того, щоб досягти еквівалентності такого захисту у межах Співтовариства” від 9 березня 1968 р.

Друга Директива Ради (щодо заснування публічних акціонерних товариств і підтримання і зміни їх статутного капіталу) № 77/91/ЄС “Про координацію захисних положень, які для забезпечення захисту інтересів учасників та третіх сторін вимагаються державами-членами від компаній відповідно до положень параграфу другого Статті 58 Договору стосовно створення публічних компаній із обмеженою відповідальністю, їх діяльності та змін у їх капіталі для того, щоб досягти еквівалентності таких положень” від 13 грудня 1976 р.

Третя Директива Ради (щодо злиття публічних акціонерних товариств) № 78/855/ЄЕС “Про злиття публічних компаній із обмеженою відповідальністю” від 9 жовтня 1978 р.

Четверта Директива Ради (щодо звітності товариств) № 78/660 “Про річну звітність певних видів компаній” від 25 липня 1978 р.

Шоста Директива Ради (щодо поділу публічних акціонерних товариств) № 82/891/ЄЕС “Про поділ публічних компаній із обмеженою відповідальністю” від 17 грудня 1982 р.

Сьома Директива Ради (щодо консолідованої звітності товариств) 83/349 “Про консолідовану звітність” від 13 червня 1983 р.

Восьма Директива (щодо аудиту) 84/253 “Про призначення осіб, відповідальних за здійснення обов’язкового аудиту бухгалтерських документів” від 10 квітня 1984 р.

Одинадцята Директива Ради (щодо філій) № 89/666/ЄЕС “Про вимоги щодо розкриття інформації про філії, відкриті у державі-члені деякими видами компаній, створених відповідно до законодавства іншої держави” від 21 грудня 1989 р.

Дванадцята Директива Ради (щодо товариств з одним учасником) № 89/667/ЄЕС “Про приватні компанії із обмеженою відпо-

відальністю з одним учасником” від 21 грудня 1989 р.

Тринадцята Директива Європейського Парламенту та Ради (щодо поглинання) № 2004/25/ЄС “Про придбання значного пакета акцій (поглинання) відкритих акціонерних товариств на території ЄС” 21 квітня 2004 р.

Директива Європейського Парламенту та Ради (щодо прав акціонерів) № 2007/36/ЄС “Про здійснення деяких прав акціонерів у товариствах, акції яких включені до біржових реєстрів” від 11 липня 2007 р.

Слід зазначити, що Четверта, Сьома та Восьма директиви спрямовані на гармонізацію (зближення) правил складання, перевірки й розкриття фінансової звітності компанії і складають так званий “Європейський бухгалтерський кодекс”. Ухвалені директиви також розподіляються Єврокомісією на такі, що спрямовані на реалізацію заходів першої стадії (Перша, Друга директиви) та заходи другої стадії (Третя, Одинадцята та Дванадцята директиви), які є ключовими для гармонізації корпоративного права держав-членів ЄС. До неключових директив належать Шоста та Тринадцята директиви – адаптація їх положень не є першочерговим, проте істотним завданням в контексті формування необхідного підґрунтя для досягнення суцільної гармонізації у майбутньому.

Науковцями **К.п.д.ЄС** розподіляються на чотири покоління залежно від характеру вимог, які в них містяться. Перше покоління директив (Перша, Друга, Третя, Шоста) характеризується значною імперативністю, спричиною, зокрема, тим, що вони були розроблені під значним впливом німецької правотворчості. Друге покоління директив (Четверта, Сьома, Восьма) мали на меті спробувати відійти від німецького впливу та поєднати підходи різних держав-членів щодо зниження ступеня імперативності відповідних положень. Третє покоління директив (Дванадцята) характеризується стислістю викладу, що залишає спосіб імплементації відповідних норм переважно на розсуд національних органів. Останнє – четверте – покоління нині представлено Тринадцятою директивою. Вона має “рамковий” характер, тобто закріплює лише загальні принципи та основні вимоги щодо врегулювання питань поглинання компанії і надає максимально можливий ступінь свободи національному законодавцеві у виборі способів та методів впровадження відповідних норм.

Крім перелічених вище **К.п.д. ЄС** Єврокомісією розроблялися (розробляються) проекти ще кількох директив: П'ятої директиви щодо питань управління акціонерним товариством; Дев'ятої директиви щодо правового статусу акціонерних товариств, які входять у склад групи; Десятої директиви про транскордонні злиття товариств; Чотирнадцятої директиви про переведення зареєстрованого місцезнаходження товариства з однієї держави в іншу без втрати ним правосуб'єктності. Не всі із зазначених проектів мають шанси набути статусу чинних директив. Наприклад, після кількох невдалих спроб підготувати проекти П'ятої та Дев'ятої директив Єврокомісія офіційно відмовилась від наміру гармонізувати національне законодавство держав-членів у цій сфері шляхом прийняття відповідних директив. Десята, Чотирнадцята та П'ятнадцята директиви деякий час були об'єктом розгляду Єврокомісії, але не були узгоджені навіть на рівні проекту.

Літ.: Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: Перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України / О. Р. Кібенко. – Х. : Страйд, 2005; Кібенко О. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis ЄС та законодавства України / О. Кібенко, Сарбах А. Пендак. – К. : Видавн. організація "Юстиніан", 2006; Дубовицкая Е. А. Европейское корпоративное право / Е. А. Дубовицкая. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2008.

Сафронова О.М.

КРАЇНИ БРІК (англ. BRIC) – акронім, який походить від назви чотирьох країн, що демонструють темпи пришвидшеного економічного розвитку: Бразилії, Росії, Індії, Китаю (Brazil, Russia, India, China). Вперше це скорочення було запропоновано у 2001 р. аналітиком банку Голдман-Сакс Дж.О'Нейлом (Jim O'Neill).

На **К.БРІК** припадає 26% території Землі, 42% населення планети та 14,6% світового ВВП (дані 2008 р.). Вказані країни виробляють близько 40% світового обсягу пшениці, 50% свинини, більше ніж 30% м'яса птахів, 30% яловичини. На їх території зосереджено 32% (0,5 млрд га) орних земель.

Після закінчення "холодної війни" уряди **К.БРІК** розпочали масштабні економічні та політичні реформи з метою інтеграції у світову економічну систему як її повноцінних суб'єктів. Для забезпечення конкурен-

тоспроможності своєї продукції на регіональних та світовому ринках кожна з країн розпочала реалізацію масштабних модернізаційних програм, зосередивши увагу на іноземних інвестиціях, освіті, розвитку підприємництва та підвищенні рівня внутрішнього споживання. Всі чотири країни світовими транснаціональними корпораціями (ТНК) розцінюються як "привабливі" для подальшого здійснення зарубіжних інвестицій. За попередніми розрахунками, сумарна економіка цих країн до 2050 р. перевищить сумарну економіку країн "Великої сімки" (G-7).

Швидкий економічний розвиток цих країн пояснюється наявністю у них значної кількості ресурсів, важливих для світової економіки: у Бразилії – сільськогосподарської продукції, Росії – природних ресурсів (насамперед, енергоносіїв), Індії – інтелектуальних ресурсів, вартість яких менша від вартості західних та японських аналогів, Китаю – дешевих трудових ресурсів. Велика чисельність населення Індії і Китаю зумовлює загальну дешевизну праці в них та стимулює темпи економічного зростання, які дещо переважають відповідні бразильські та російські показники.

Налагодження політичних зв'язків в межах **К.БРІК** розпочалося у вересні 2006 р. Тоді під час 61-ї сесії Генеральної асамблеї ООН в Нью-Йорку відбулась перша зустріч міністрів іноземних справ чотирьох країн (всього таких зустрічей відбулось 4). Перша робоча зустріч глав держав БРІК відбулась 9 грудня 2008 р. в Тосяко-Онсен (Японія) після зустрічі "Великої вісімки". У ній взяли участь Президент Бразилії Луїс Інасіу Лула да Сілва, Президент Росії Дмитро Медведєв, Прем'єр-міністр Індії Манмохан Сінгх та Голова КНР Ху Цзиньтао.

16 червня 2009 р. у Єкатеринбурзі (Росія) відбувся перший саміт **К.БРІК** на рівні глав держав, під час якого було прийнято кілька спільних документів, у тому числі спільна заява з питань глобальної продовольчої безпеки.

15-16 квітня 2010 р. у Бразилія (Бразилія) пройшов другий саміт **К.БРІК**. За його підсумками було підписано низку міждержавних договорів, які стосувалися подолання світової економічної кризи, створення нового фінансового порядку (зокрема права більшого впливу інших країн на діяльність Світового банку та МВФ).

Розвиток **К.БРІК** поки що відбувається в умовах відсутності наддержавних регулятив-

них органів. Разом з тим різні аналітичні джерела вказують на те, що ці країни мають значний інтеграційний потенціал, реалізація якого дасть їм змогу більш ефективно впливати на глобальні економічні та політичні процеси.

У 2011 р. до групи БРІК приєдналася Південно-Африканська Республіка (Republic of South Africa), яка є економічним лідером Африканського континенту південніше від Сахари. Розширення групи пропонується відобразити у її новій назві – БРІКС.

З Росією та Китаєм Україна розвиває відносини стратегічного партнерства, з Бразилією та Індією – двостороннього співробітництва.

Літ.: *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* / за заг. ред. Б. І. Гуменюка, С.О. Шергіна. – К. : [б. в.], 2009; *Економіка зарубіжних країн* / за ред. Ю. Г. Козака та ін. – К. : [б. в.], 2007; *Лукашевич В.* Глобалістика / В. Лукашевич. – Львів : Новий Світ-2000, 2004; *Пахомов С. Ю.* Глобальна конкуренція: нові явища, тенденції та чинники розвитку / С. Ю. Пахомов. – К. : КНЕУ, 2009; *Семенець О. Е.* Сучасна Індія: наука, технології, стратегічні сектори / О. Е. Семенець. – К. : КНЕУ, 2006.

Смолянюк В. Ф.

КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ (англ. developing countries) – країни Азії, Африки, Латинської Америки та Океанії, що були колоніями та напівколоніями розвинутих капіталістичних країн, або країни, залежні від держав-лідерів, які мають формальні ознаки державного суверенітету, але залишаються нерівноправними учасниками світового політичного та економічного процесів; країни, які мають низькі стандарти діяльності демократичних урядів, вільної ринкової економіки, соціальних програм та гарантій прав людини для своїх громадян. Термін “**К.р.**” витіснив термін “слаборозвинені країни”, до переліку яких належали і колонії. В умовах “холодної війни” вони ототожнювалися з країнами “третього світу”, “країнами, що не приєдналися”, “нейтральними націями” або “новоутвореними незалежними націями”.

У переважній більшості до цих країн належать ті, які в 60-х рр. ХХ ст. у процесі розпаду колоніальних імперій звільнилися від колоніальної залежності та формально стали повноправними членами міжнародного співтовариства. Ці країни змінили структуру міжнародних відносин та традиційного міжнародного права. Останнє як еволюційне за своїм походженням та характе-

ром з “міжнародного права цивілізованих націй” (у якому колоніальні народи розглядалися як “нецивілізовані” або “напівцивілізовані” і були лише його об’єктом) трансформувалося в універсальне міжнародне право, що відображає потреби часу та вимоги нової спільноти народів, які базуються на суверенній рівності і співробітництві. Домінуючу роль у такому праві відіграють принципи суверенітету та рівності державами. Представляючи більшість людства, ці країни в політичному та соціально-економічному сенсі є доволі неоднорідними. До них належать буржуазні парламентські республіки, феодальні монархії, диктаторські режими тощо. За показниками рівня життя, освіти, охорони здоров’я та ін. переважна більшість **К.р.** є найбільш бідними та відсталими.

За національним складом ці країни здебільшого є поліетнічними, що зумовлюється історико-політичними, економічними та ін. причинами, національними та культурними відмінностями, які в умовах соціально-класової диференціації лише поглиблюються. Водночас **К.р.** об’єднує низку спільних рис: колоніальне минуле та детермінована ним економічна і соціальна відсталість; залежність та нерівноправне становище в глобалізованій економіці сучасного світу як його експлуатованої периферії; перехідний характер суспільно-політичних структур; намагання посилити самостійні виміри економічної та політичної діяльності тощо.

У 1964 р. на першій сесії Конференції ООН з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД) **К.р.** створили “Групу 77”, учасники якої заявили про свій намір спільно шукати шляхи розв’язання найважливіших економічних проблем. Нині налічується понад 120 **К.р.**, проте попередня назва збереглася. Група складається з трьох регіональних підгруп – азійської, африканської та латиноамериканської, за рекомендаціями яких здійснюється прийом нових членів. Маючи Хартію та координаційні органи, Група розробляє та узгоджує позиції **К.р.** з найважливіших питань міжнародних економічних відносин, готує проекти документів для ООН та ін. міжнародних організацій.

Іншою міжнародною структурою, яка була створена за активної участі **К.р.**, став проголошений у 1961 р. Рух неприєднання. Його ініціаторами стали Індія, Єгипет, Індонезія, Гана і Югославія. Керівники перелічених

країн відстоювали принципи демократії, рівності та виключення з міжнародних відносин будь-яких проявів диктату, зверхності та претензій на гегемонію.

Цілі й принципи Руху неприєднання базуються на загальнодемократичних засадах. Це: боротьба проти колоніалізму і неокolonіалізму, апартеїду, расизму, усіх форм гегемонізму й експансіонізму, за мирне співіснування держав, забезпечення миру і безпеки, розрядку міжнародної напруженості, припинення гонки озброєнь, особливо ядерних, досягнення загального і повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем, прагнення до перебудови міжнародних економічних відносин на справедливих і демократичних засадах, установлення нового міжнародного інформаційного порядку.

За активною участі **К.р.** були прийняті такі резолюції Генеральної Асамблеї ООН: Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р.; Декларація про постійний суверенітет над природними ресурсами 1967 р.; Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970; Визначення агресії 1974 р.; Декларація про встановлення нового економічного порядку і Програма дії 1974 р.; Хартія економічних прав і обов'язків держав 1974 р. та ін.

Дискусійним моментом аналізу сучасних міжнародних процесів є віднесення до групи **К.щ.р.** деяких постсоціалістичних країн, державно-інституційне оформлення яких значно залежить від зовнішніх економічних, фінансових, політичних, інформаційних та ін. впливів.

Літ.: Бочан І. О. Глобальна економіка / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк. – К. : Знання, 2007; *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* / за заг. ред. Б. І. Гуменюка, С. О. Шергіна. – К. : [б. в.], 2009; *Економіка зарубіжних країн* / за ред. Ю. Г. Козака та ін. – К. : [б. в.], 2007; *Лукашевич В.* Глобалістика. – Львів : Новий Світ-2000, 2004; *Національні моделі економічних систем.* – К. : КНЕУ, 2010; *Современная мировая политика. Прикладной анализ* / под ред. А. Д. Богатурова. – М. : [б. и.], 2009.

Смолянук В. Ф.

КРИЗА ЕКОНОМІЧНА СВІТОВА.

Відносна стабілізація провідних країн світу змінилася в 1929-1933 рр. грандіозною світовою економічною кризою. Головними її причинами стали надмонополізація виробництва, відсутність будь-якого його регулюван-

ня, диспропорція між зростанням обсягів виробництва і рівнем доходів значної частини населення. Платоспроможність населення зменшилася, і воно не в змозі було купувати товари, кількість яких все зростала. Цим гальмувався обіг грошей, вони не надходили власникам товарів, які, у свою чергу, в результаті не могли виплачувати зарплату. Платоспроможність зменшувалась, і все йшло по тому самому замкненому колу. Криза розпочалася зі стрімкого падіння курсу акцій на нью-йоркській біржі в жовтні 1929 р. Вона виявилася в різкому падінні виробництва, зменшенні обсягу торгівлі, зниженні життєвого рівня населення, безробітті, соціальній напрузі. Криза охопила всі країни світу, але найбільше США і Німеччину. Так, за обсягом виробництва промисловість США відкотилася до рівня 1903 р., Німеччини і Великої Британії – до рівня 1896 р. Загальне скорочення виробництва у світі становило 38%. У США збанкрутувало 5 тис. банків, розорилося 100 тис. бізнесменів, кількість безробітних досягла 17 млн осіб, а в Німеччині – 7 млн. Реальна зарплата зменшилася на 40%. 14% фермерських господарств розорилися.

У 1932 р. Президент США Франклін Рузвельт проголосив “новий курс”. Основна його ідея “нового курсу” – державне регулювання виробництва, активне втручання в приватне підприємництво з метою запобігання кризі надвиробництва. Держава повинна була стати координатором економічного життя. Рузвельт розпочав зі зміцнення фінансової системи. Золотий стандарт було скасовано, золото заборонялося вивозити за кордон. Долар девальвували. Було зміцнено позиції великих банків, які отримали від держави 3 млрд дол. Проте 3 тис. дрібних банків розорилися. Уся промисловість була розділена на 17 груп, для яких вироблялися “кодекси чесної конкуренції”, що визначали обсяг виробництва, ціни на продукцію, нижче яких не можна було продавати, ринки збуту, рівень зарплати. Це посилювало концентрацію виробництва в руках власників найбільших компаній і було фактично примусовим картелюванням.

На програму допомоги безробітним було асигновано 3 млрд дол. США. Для безробітної молоді організовували трудові табори з військовою дисципліною. Гроші намагалися вкладати в такі проекти, які не призводи-

ли б до зростання випуску товарів, а навпаки, потребували їх (наприклад прокладання шляхів).

Для стабілізації сільського господарства фермерам за відповідну компенсацію пропонувалося скорочувати площі посівів і поголів'я худоби. Тільки за один рік посіви пшениці і кукурудзи зменшились на 7 млн га. Держава закупила і знищила 23 млн голів великої рогатої худоби і 6 млн свиней. Це було зроблено для того, щоб підтримати на певному рівні ціни на м'ясо. Фермери отримали компенсацію, що зробило їх платоспроможнішими. Така політика була вигідною великим сільськогосподарським компаніям і багатим фермерам. Вони не засівали малородючі землі, отримуючи за це компенсацію, але в результаті агротехнічних заходів підвищували врожайність на інших ділянках. Дрібні та середні фермери, які не мали такої змоги, страждали від скорочення посівів.

“Новий курс” сприяв зупинці кризових явищ. У 1933 р. криза поступово почала переходити в депресію, яка потім змінилася короткочасним піднесенням виробництва. Коли ситуація змінилася, найбільші промисловці зажадали обмежити втручання держави в економіку. У 1935-1936 рр. основні закони, які становили підвалини “нового курсу”, було скасовано.

За масштабами глобальних процесів та їх наслідків сучасна світова економічна криза не поступається світовій економічній кризі 1929-1932 рр. та світовим війнам минулого століття. Результатом Першої світової війни було посилення глобального впливу країн Антанти та США. Другої – значне посилення США, яка стала світовим економічним та політичним лідером і світовим фінансовим центром. У результаті Третьої світової – “холодної” – квазівійни, яка стала політичним продовженням Другої, зазнала краху світова комуністична система та виникли нові геополітичні системи у вигляді Євросоюзу та союзу країн південно-східної Азії – Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво. Ці нові геополітичні утворення стали реальною протиположністю США на світовій політичній та економічній арені.

Такий стан справ не міг не призвести до системної глобальної фінансової, економічної та політичної кризи, оскільки економіка США вже понад два десятиліття не може повною мірою виконувати роль економічного світового локомотива, в результаті чого

перетворилася з товарного донора в акцептора товарів усього світу. США стала найбільшим експортером послуг, у тому числі фінансових, але навіть такий статус за останні десять-дванадцять років уже не може врятувати США від колосального дефіциту платіжного балансу в зовнішній торгівлі. За цей самий час державний борг США подвоївся і досяг рівня майже 11 трильйонів доларів США, або 75% ВВП.

Очевидно, що за таких економічних показників країни Федеральній Резервній Системі США разом з МВФ та Світовим банком вже важко якісно і стабільно виконувати роль міжнародного центробанку, а долару США – роль міжнародної платіжної та резервної валюти.

Щоб зберегти статус найпотужнішої економіки світу після того, як на початку століття індекси фондових бірж США досягли свого піку і практично перестали зростати, уряд США разом з ФРС мусив стимулювати через кредитування зростання споживання власного населення, у тому числі через іпотечне кредитування. Це призвело до значного зростання цін іпотечних активів, вартості акцій іпотечних банків та фондів США, а також створення та розквіту гігантських за масштабами фінансових пірамід.

Разом з падінням американської економіки почали падати і економіки країн, залежні від експорту та “накачані” кредитними доларами США. Уже на початку 2008 р. американський фондовий ринок, який у 2007 р. пережив небувалий розквіт (індекс Dow Jones подолав позначку 14 тис. пунктів), перестав цікавити інвесторів. Це призвело до швидкого зростання світових цін на золото, що вже створювало повне відчуття наближення світової кризи. Поряд з фінансовою почали поглиблюватися паливна та продовольча світові кризи.

Уже у вересні 2008 р. нова світова криза стала незаперечним фактом: 15 вересня оголосив про банкрутство американський інвестиційний банк Lehman Brothers, який мав активами 639 млрд дол. США. Після цього стрімко упали: котирування акцій та світові ціни на нафту, і навіть світові ціни на золото, оскільки інвесторам нічого не було потрібно, крім грошей.

Ці події викликали панічні настрої, будь-які фінансові операції почали вважатися ризикованими, банки стикнулися з необхідністю

списання безнадійних боргів у величезних масштабах, під сумнів було поставлено платоспроможність найбільш відомих у світі фінансових компаній. Результатом став вплив капіталу з фінансового ринку і вкладення грошей у надійні державні папери, дохід за якими в результаті різко знизився. Вкладення грошей у фінансові інструменти через інвестиційні фонди фактично припинилося.

Банки зробили набагато більш жорсткішими умови надання кредитів, і курси акцій різко впали. До квітня 2009 р., за підрахунками МВФ, світова криза коштувала 4054 млрд дол. США. З них знецінення американських фінансових активів становило 2712 млрд дол. США, європейських – 1193 млрд дол. США і японських – 149 млрд дол. США. Найбільші втрати внаслідок неповоротних кредитів зазнала загальносвітова банківська система – 2,47 трлн дол. США, причому про дві третини цих втрат банки навіть нікому не повідомили. На початку жовтня 2008 р. адміністрація Джорджа Буша домоглася від Конгресу дозволу витратити 700 млрд дол. США на купівлю безнадійних боргів у американських банків, а також на купівлю пакетів акцій цих банків. У свою чергу, лідери 15 країн Єврозони, а також Великобританії вирішили здійснити масовані грошові вливання у фінансову систему на суму понад 1 трлн євро. Німеччина оголосила, що виділяє для цього 500 млрд євро, Франція взяла на себе зобов'язання витратити 350 млрд євро, Іспанія – 100 млрд євро, а Австрія – 85 млрд. Головною метою виділення коштів називали гарантування кредитів, що видаються банками один одному строком до п'яти років: коли який-небудь банк не зможе повернути кредит, за нього це зробить влада. Таким чином, відбулася націоналізація ринку міжбанківського кредитування. Але було прийнято рішення і про пряму купівлю акцій банків, які перебувають на межі банкрутства: якщо який-небудь європейський банк виявиться неплатоспроможним, влада країн Єврозони буде зобов'язана його придбати. У кампанію з націоналізації тут же включилися країни, де євро не є національною валютою. Так, Норвегія заявила, що націоналізує норвезьку філію ісландського банку Kaupthing, що переживав важкі часи.

Також на початку жовтня 2008 р. про найбільш рішучі заходи з націоналізації оголосила Великобританія. Британський уряд

придбав акції нестабільних на той час банків на 37 млрд фунтів стерлінгів – 60% акцій Royal Bank of Scotland і 43,5% акцій банку, який мав утворитися в результаті примусового злиття банків HBOS і Lloyds TSB.

У відповідь США зробили новий крок у сфері націоналізації. Після того як керівники найбільших американських банків були викликані на спеціальну нараду в Міністерство фінансів, голова відомства Генрі Полсон оголосив, що прийнято рішення про придбання пакетів акцій “великого числа” банків та інших фінансових організацій на загальну суму 250 млрд дол. США (дев'ять банків уже погодилися на таку операцію). І це на додаток до того, що США видали держгарантії на 3,5 трлн дол. США, що обертаються на грошовому ринку, і націоналізували іпотечні компанії, що розпоряджаються 5,3 трлн дол. США. У 2009 р. новий президент США Барак Обама продовжив справу свого попередника і в лютому домігся ухвалення нового плану бюджетної допомоги американській економіці – їй було виділено ще 787 млрд дол. США.

Надаючи держдопомогу світовій економіці, що була на межі обвалу, уряди всіх країн світу намагалися якомога швидше відзвітувати про ефективність витрачання цих коштів. Оригінальності вони не проявили, і у вересні 2009 р., до першої річниці світової кризи, всі уряди оголосили, що в їхніх країнах спад виробництва закінчився і розпочався помірний підйом.

У зв'язку з другою річницею світової кризи знову почалися розмови про другу її хвилю. Реалізуючи програми масштабної антикризової допомоги економіці, яка доходить до націоналізації, уряди західних країн привчили приватний сектор до того, що держава завжди допоможе. Якщо цю допомогу скоротити, у підприємців виникне відчуття, що їх кинули напризволяще, – відчуття, близьке до панічного. Якщо допомогу не скорочувати, а, навпаки, розширювати, щоб все-таки домогтися збільшення зайнятості, то поглибитися нинішня і без того серйозна європейська і американська боргова криза.

Літ.: *Глобалізація і безпека розвитку* / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко, М. О. Гончаренко та ін. ; за ред. О. Г. Білоруса. – К. : ІСЕМВ НАН України, КНЕУ, 2001; *Криза* у Великому тлумачному словнику сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел, ред.-лексикографи : В. Т. Бусел, М. Д. Васи-

лега-Дерибас та ін. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005; Сльозко О. Депресія у світовій економіці: сучасні тенденції / О. Сльозко // Зовнішні справи. – 2009. – № 2.

Кальниш Ю.Г.

КРИТЕРІЙ КОНВЕРГЕНЦІЇ (англ. Convergence criteria) – офіційно визначений в ЄС набір макроекономічних індикаторів (відомих також як Маастрихтські критерії), досягнення яких створює умови для переходу держав-членів ЄС до третього етапу приєднання до *Економічного і монетарного союзу* ЄС (ЕМС) та прийняття ними єдиної європейської валюти – євро. **К.к.**, погоджені державами-членами ЄС в 1991 р., відображають ступінь економічної конвергенції (наближення), якої необхідно досягти для запровадження євро.

Процес економічної та монетарної інтеграції розвивався паралельно з еволюцією ЄС. Після створення в 1957 р. *Європейської Економічної Спільноти* держави-члени зосередились на розбудові спільного ринку. У 1986 р. було розпочато процес побудови єдиного внутрішнього ринку ЄС для товарів, послуг, людей і капіталів. Однак з часом стало зрозумілим, що для функціонування та подальшого розвитку цього ринку необхідна тісніша економічна і монетарна співпраця. Вирішальну роль у розбудові ЕМС відіграв *Маастрихтський договір* (1992 р.), в якому були визначені мета та умови створення ЕМС і запровадження євро, а також **К.к.** Підготовчий період формування ЕМС складався з трьох етапів: 1) завершення створення єдиного внутрішнього ринку ЄС (1990-1994 рр.); 2) підготовка до створення ЄЦБ та Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ), а також досягнення економічної конвергенції (1994-1999 рр.); 3) встановлення обмінних курсів валют та запровадження євро (з 1999 р.).

Усі держави-члени ЄС є частиною ЕМС, який являє собою найвищий етап економічної інтеграції на основі єдиного внутрішнього ринку. ЕМС передбачає тісну координацію національних економічних і фінансових політик, а для тих держав-членів, які відповідають **К.к.**, – єдину монетарну політику та валюту. Однак євро поки що не є валютою всіх держав-членів ЄС. Данія та Велика Британія мають закріплене в Договорах право на *неучасть* у третьому етапі ЕМС, а решта держав-членів (сім посткомуністичних дер-

жав-членів та Швеція) поки що не відповідають **К.к.** До таких держав-членів застосовується відступ від положень Договорів. У міру виконання **К.к.** вони приєднуються до зони євро.

Прийняття спільної валюти є надзвичайно важливим і відповідальним кроком для економіки будь-якої держави-члена. Для того щоб узяти участь у третьому етапі ЕМС, кожна держава-член зобов'язана виконати чотири **К.к.**, визначені у ст. 140(1) Договору про функціонування Європейського Союзу. Відповідні строки, протягом яких необхідно дотримуватись **К.к.**, докладно викладено в Протоколі № 13 “Про **К.к.**”, що додається до Договорів. **К.к.** є: 1) досягнення державою-членом високого рівня цінової стабільності; сталі показники цін та середній рівень інфляції в ній протягом одного року перед перевіркою, що не перевищує більш ніж на 1,5 відсоткових пункти рівень трьох держав-членів, які мають найкращі показники цінової стабільності. Інфляція вимірюється за індексом споживчих цін на порівняльній основі, враховуючи різницю в національних визначеннях; 2) стабільність державного фінансового стану держави-члена; підставою оцінювання є досягнення стану державного бюджету без надмірного дефіциту, який слід розуміти так, що на час перевірки держава-член не підпадає під дію рішення Ради ЄС про існування в ній надмірного дефіциту; контрольні значення даного критерію, зазначені у ст. 1 Протоколу № 12 “Про процедуру щодо надмірного дефіциту” договорів, є такими: 3% для співвідношення запланованого або фактичного державного дефіциту до валового внутрішнього продукту за ринковими цінами; 60% для співвідношення державного боргу до валового внутрішнього продукту за ринковими цінами; 3) дотримання державою-членом нормальних меж коливань, передбачених механізмом валютно-обмінних курсів Європейської монетарної системи, без тяжких ускладнень протягом щонайменше останніх двох років перед перевіркою, зокрема не проведення девальвації двостороннього центрального курсу своєї валюти відносно євро за власною ініціативою; 4) тривалість конвергенції, досягнутої державою-членом, щодо якої застосовується відступ, та її участі в механізмі валютно-обмінних курсів, що відображено в рівні довгостро-

кової процентної ставки; середня довгострокова номінальна відсоткова ставка, що спостерігається у державі-члені протягом одного року перед перевіркою, не перевищує більш ніж на 2 відсоткові пункти відсоткової ставки у щонайбільше трьох державах-членах, що мають найкращі показники цінової стабільності. Відсоткові ставки вимірюються на основі довгострокових державних боргових зобов'язань або подібних цінних паперів, враховуючи різницю в національних визначеннях.

Статистичні дані, необхідні для застосування Протоколу № 13, надаються Європейською Комісією. Рада ЄС, діючи одностайно за пропозицією Комісії та після проведення консультації з Європейським Парламентом, а у разі потреби з ЄЦБ та з Економічно-фінансовим комітетом ухвалює необхідні положення для визначення деталей **К.к.**, які замінюють Протокол.

Принаймні раз на два роки або на запит держави-члена, щодо якої застосовується відступ, Комісія та ЄЦБ звітують Раді про прогрес держав-членів, щодо яких застосовується відступ, у виконанні зобов'язань щодо руху до ЕМС. Ці "звіти щодо конвергенції" включають дослідження ступеня досягнення **К.к.**, а також сумісності національного законодавства кожної з держав-членів з надбанням спільноти (*acquis communautaire*), зокрема щодо незалежності національних центральних банків та відповідності їх статутів Статутам ЄСЦБ та ЄЦБ. У звітах також враховуються результати інтеграції ринків, стан та розвиток балансів поточних платежів, дослідження розвитку витрат праці на одиницю продукції та інші цінові показники. Звіти щодо конвергенції готуються з 1996 р. Звіти, підготовлені в 1998 р. Комісією та Європейським монетарним інститутом (попередник ЄЦБ), сформували підґрунтя для рішення Ради ЄС щодо запровадження євро в перших одинадцяти державах-членах. У жовтні 2004 р. відбулася перша оцінка готовності до запровадження євро десяти держав-членів (позачергова, оскільки Комісія та ЄЦБ просто скористалися нагодою під час планової оцінки готовності Швеції), які вступили в ЄС в травні цього самого року. Підготовка позачергових звітів щодо конвергенції здійснювалася в 2000 р. (на прохання Греції), в 2006 р. (за запитом Литви і Словенії) та в 2007 р. (за запитом Мальти і Кіпру). Після

запровадження з 1 січня 2002 р. готівкового євро в дванадцяти державах-членах (Австрія, Бельгія, Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція), висновки щодо повної відповідності **К.к.** та готовності запровадити євро були зроблені щодо Словенії (євро з 2007 р.), Мальти, Кіпру (євро з 2008 р.), Словаччини (євро з 2009 р.) та Естонії (євро з 2011 р.). Черговий звіт щодо конвергенції запланований на 2012 р.

Рішення про те, які з держав-членів, щодо яких застосовується відступ, виконали необхідні умови на основі **К.к.**, за пропозицією Комісії приймає Рада ЄС після проведення консультацій з Європейським Парламентом та обговорення у Європейській Раді. Рада протягом шести місяців після отримання пропозиції Комісії скасовує відступи щодо відповідних держав-членів *кваліфікованою більшістю* тих її членів, які представляють держави-члени, валютою яких є євро.

З метою гарантування стабільності ЕМС держави-члени, що входять до зони євро, уклали в 1997 р. Пакт про стабільність і зростання, який передбачає здійснення Європейською Комісією та Радою ЄС фіскального моніторингу держав-членів. Рада ЄС отримала право після низки попереджень накладати штрафні санкції на держави єврозони в разі порушення ними бюджетної дисципліни і виходу за межі показників **К.к.** У березні 2005 р. Європейська Рада під тиском Франції та Німеччини зробила вимоги Пакту більш гнучкими, що полегшило його виконання. Показники бюджетного дефіциту та державного боргу залишилися незмінними, але рішення про наявність у державі-члені надмірного дефіциту мали прийматися на основі певних параметрів: динаміки бюджету, скоригованого з урахуванням економічного циклу, рівня дефіциту, тривалості періоду повільного зростання, а також вірогідності того, що дефіцит пов'язаний із заходами з підвищення продуктивності.

Створення ЕМС сприяло економічній стабільності в зоні євро. Рівень інфляції, наприклад, становить близько 2% на рік, що нижче за середній показник 3,3% в 90-х рр., і значно нижче за середні рівні 70-х та 80-х рр. (9,3% та 7,5% відповідно). Євро досить швидко стало світовою валютою. Після запровадження в 1999 р. використання євро в зарубіжних резервах зросло з 18% до 25% в

2007 р. Однак світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. та її тяжкі наслідки, особливо для деяких країн зони євро (Греція, Ірландія, Португалія), змусила ЄС вжити низку заходів для їх подолання та запобігання кризам у майбутньому. У березні 2011 р. на саміті ЄС в Брюсселі лідери Союзу прийняли рішення щодо формування постійного Механізму європейської стабільності для забезпечення фінансової стабільності євро зони (передбачено внесення відповідних змін до ст. 136 ДФЄС), а також створення “Пакту Євро плюс”, який має забезпечити “нову якість економічної координації” в ЄС. Пактом передбачено зміцнення фіскального нагляду, новий рівень макроекономічного врядування, а також реалізацію стратегії “Європа 2020”, яка містить пріоритети фіскальної консолідації та структурних реформ. Оскільки Пакт є відкритим для інших держав-членів Союзу, до нього приєдналися шість країн, які не входять до зони євро: Данія, Польща, Латвія, Литва, Болгарія та Румунія.

У Європі існує ряд третіх країн – Монако, Сан-Марино, Ватикан, Чорногорія, – які запровадили євро як національну валюту, однак вони не є членами євروزони. Перші три країни зробили це шляхом укладення спеціальних монетарних угод з ЄС, що надало їм право чеканити монети євро. Міжнародний валютний фонд визначає це явище як “часткове прийняття” євро.

Літ.: *Волес В.* Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Європейський Союз* : Основополагаючі акти в редакції Лиссабонського договору с коментаріями. – М. : ИНФРА-М, 2008; *Копійка В. В.* Європейський Союз : заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *European Council Conclusions 24-25 March 2011* // EUCO 10/11. – Brussels, 25 March 2011.

Рудік Н.М.

КУДЕНХОВ-КАЛЕРГІ РІХАРД (1894-1972) – граф, австрійський політик, науковець, публіцист. Його сім’я мала справжній європейський родовід: коріння Куденхов знаходилось у фламандському Брабанті, а Калергі – на Криті, сам він був сином австро-угорського дипломата і японки зі старовинного самурайського роду. У 1923 р. **К.-К.** видав книгу “Пан-Європа”, наступного року

під його керівництвом підготовлено “Пан’європейський маніфест”, ідеї якого лягли в основу створення очоленого ним Пан’європейського союзу. Походження, числені особисті міжнародні контакти сприяли поширенню ідеї створення “Сполучених Штатів Європи”. 1926 р. у Відні відбувся перший Пан’європейський Конгрес, наступні конгреси скликалися у Берліні (1930), Базелі (1932), Відні (1935) та Нью-Йорку (1943). У повоєнний час **К.-К.** заснував Європейський парламентський союз. У 1952-1956 рр. був почесним головою Європейського руху. Проблеми, з якими стикалася Європа після Першої світової війни, і очевидна слабкість Ліги Націй переконали **К.-К.** в необхідності європейської єдності. **К.-К.** постійно писав про занепад Європи, про її великі борги, роздробленість, незаспокоєність і послабленість, роз’єднаність через національні і громадські війни, її великі людські та економічні втрати, економічний і валютний хаос. **К.-К.** вважав, що тільки об’єднана Європа здатна протистояти іншим світовим центрам сили: Панамериці (США), Британській імперії, СРСР (Євроазії) і далекосхідній Азії (Китай та Японія). Єдина Європа мала об’єднати всі європейські країни, крім Великої Британії та СРСР. Велика Британія однозначно належала до європейської цивілізації, була країною, яка сповідувала принципи демократії, але застереження щодо неї впливали з її дуже широким, позаєвропейським імперським амбіціям, оскільки центр інтересів Британської імперії був в басейні Індійського океану, навколо якого групувалися імперські володіння (Південна Африка, Австралія, Нова Зеландія, Індія тощо). Тому союз утворювався без неї, але не проти неї: **К.-К.** передбачав тісне співробітництво між двома близькими між собою угрупованнями. Хоча в майбутньому **К.-К.** не виключав членства Великої Британії, коли її інтереси в Європі переважать інтереси в домініонах. Що стосується Радянського Союзу, то тут на заваді стояли три чинники: по-перше, демографічний (величина СРСР та його різноманітність), по-друге, цивілізаційний (на його погляд, СРСР постав на базі туранської цивілізації), по-третє, ідеологічний (недемократичний лад). Пан’європейську ідею **К.-К.** виводив з традиції римського універсалізму та гуманістичної спадщини і прагнув до створення

загальноєвропейської спільноти через культуру і спільну свідомість. Вірив у реальність об'єднання, посилаючись на такі приклади, як успішне утворення США в 1776 р., Швейцарської єдності в 1848 р., розвиток Германської імперії після 1871 р. Основним чинником об'єднання континенту **К.-К.** вважав розвиток франко-німецької співпраці. Створення конфедерації мало пройти в кілька етапів: на першому – скликання пан-європейської конференції за участю 26 європейських держав, на другому – укладення угоди про взаємні гарантії кордонів і обов'язкове вирішення внутрішньоєвропейських суперечок спільним судом, на третьому – утворення митного союзу і створення єдиного господарського простору і на четвертому – утворення Сполучених Штатів Європи і прийняття федеральної Європейської конституції. Передбачалося створення двопалатного парламенту, який складався б з палати націй та палати держав. Депутатів першої з них мали обирати громадяни країн-членів, депутатів другої – делегувати держави-учасниці. Пан'європу **К.-К.** бачив як єдину економічну і політичну цілісність щодо зовнішнього світу. Її основу мав творити універсальний європейський народ з окремою ідентичні-

стю, яка базується на доробку християнсько-елліністичної культури. Переваги Пан'європи, на думку **К.-К.**, полягали в можливості відвернення вибуху внутрішньоєвропейського збройного конфлікту, забезпечення нейтральності континенту у світових конфліктах, створення бар'єру від загрози Росії ("білої" чи "червоної"), розширення можливостей протистояння зовнішній економічній конкуренції та раціоналізації європейських зусиль у сфері озброєння.

Літ.: *Посельський В.* Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посіб. / В. Посельський. – К. : Таксон, 2005; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009; *Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte.* – Stuttgart/München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003; *Jastawski Kazimierz.* Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw / Kazimierz Jastawski. – Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 2004; *Derek Heater.* The idea of European unity / Derek Heater. – Leicester and London: Leicester University Press, 1992; *McCormick John.* Understanding the European union: A Concise Introduction (3rd edn) / John McCormick. – N-Y: Palgrave Macmillan, 2005.

Прокопенко Л.Л.

Л

ЛАЕКЕНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ (англ. Laeken Declaration) – один з ключових документів ЄС, прийнятий 15 грудня 2001 р. під назвою “Майбутнє Європейського Союзу” за підсумками засідання *Європейської Ради*, що проходила 14-15 грудня 2001 р. в Лаекені – передмісті столиці Бельгії Брюсселя. Прийняття **Л.д.** стало продовженням процесу, започаткованого Декларацією “Майбутнє Союзу” (додаток № 23 до *Ніщцького договору 2000 р.*), поява якої була викликана розчаруванням лідерів та громадськості ЄС результатами міжурядової конференції 2000 р. з підготовки змін до засновницьких договорів Спільноти напередодні масштабного розширення на Схід. У Ніщцькій декларації держави-члени визначили подальші кроки щодо поглиблення інституційних реформ, запропонувавши триетапну процедуру “глибшого й ширшого обговорення майбутнього Союзу”: початок відкритого обговорення; перехід до більш структурованих дій, деталі яких мали бути визначені на саміті Європейської Ради в Лаекені в грудні 2001 р.; скликання в 2004 р. нової міжурядової конференції для прийняття рішень щодо поправок до засновницьких договорів ЄС. Основною метою **Л.д.** було установлення орієнтирів для подальших інституційних та правових перетворень в устрої *Європейського Союзу* з урахуванням нових геополітичних реалій, вимог демократизації й належного врядування та очікуваного розширення на Схід. Після огляду історичних передумов європейської інтеграції, досягнень і проблем, що постали перед Союзом (розд. I), у тексті **Л.д.** було сформульовано 60 цільових питань щодо майбутнього Європи, які стосувалися таких ключових тем, як: визначення та чіткий розподіл повноважень між Союзом і державами-членами; спрощення договорів ЄС (без зміни суті) з метою їх кращого розуміння; визначення статусу *Хартії фундаментальних прав*, проголошеної в Ніщі в

грудні 2000 р.; посилення ролі національних парламентів в європейській архітектурі; модернізація інституційної структури та запровадження Конституції для громадян ЄС (розд. II). У розд. III йшлося про скликання спеціального *Конституційного конвенту з майбутнього Європи* з метою відкритого, гласного, компетентного обговорення майбутнього устрою ЄС. Був визначений склад, робочі органи, тривалість роботи та порядок діяльності Конвенту, а також формат його підсумкового документа.

Саме Конституційний конвент, що розпочав свою роботу 28 лютого 2002 р., розробив проект *Конституції ЄС*, який після доопрацювання на міжурядовій конференції (розпочала роботу 4 жовтня 2003 р.) 18 червня 2004 р. був підписаний лідерами держав-членів ЄС на Брюссельському саміті. Хоча Договір про запровадження Конституції для Європи, урочисто підписаний главами держав і урядів держав-членів ЄС у Римі 29 жовтня 2004 р., і не був ратифікований, ідеї та підходи **Л.д.** знайшли відображення у *Лісабонському договорі*, прийняття якого 13 грудня 2007 р. ознаменувало завершення важливого етапу реформування та оновлення ЄС. **Л.д.** увійде в історію завдяки тому, що в цьому документі вперше на такому високому рівні було заявлено про перспективи прийняття в майбутньому єдиної Конституції ЄС, яка мала замінити чинні засновницькі договори. В **Л.д.** також було вперше проголошено прагнення ЄС перетворитися на “силу”, або “державу”, здатну відіграти провідну роль на планеті як гарант стабільності та орієнтир в сучасному багатополлярному світі.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Видво ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Конституція для Європи. Конституційні акти Європей-

ського Союзу / за заг. ред. Г. Друзенка. – К. : Юстиніан, 2008; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К. : Істина, 2009; *Рудік О. М.* Конституція ЄС: етапи розробки та основні положення / О. М. Рудік. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2005; *Тюшка А. В.* Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність / А. В. Тюшка. – К. : К.І.С., 2007.

Рудік О.М.

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЇ (англ. Latin American Integration Association, LAIA) створена в 1980 р. згідно з Договором Монтевідео, що набув чинності в 1982 р. ЛАІ замінила собою Латинською асоціацію вільної торгівлі – ЛААВТ, утворену в 1960 р. Членами ЛАІ є 12 латиноамериканських країн: Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Куба, Колумбія, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі, Еквадор.

Метою ЛАІ є розвиток і активізація економічного співробітництва, спрямованого на розширення ринку. У завдання ЛАІ входять: регулювання взаємної торгівлі між країнами регіону; поетапне створення латиноамериканського спільного ринку шляхом стимулювання утворення зони економічних преференцій.

Договір про створення ЛАІ визначає загальні правові рамки для регіональної інтеграції і дає державам-членам можливість вести переговори і укладати угоди з економічних питань, що становлять взаємний інтерес.

Літ. : *Офіційний сайт ЛАІ*. – Режим доступу : <http://www.aladi.org/>

Стрельцов В.Ю.

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА (англ. Latin American Economic System; LAES) – економічна консультативна організація, що об'єднує 26 країн Латинської Америки. Договір про створення ЛАЕС (“Панамський договір”) підписано 17 жовтня 1975 р. в Панамі з метою об'єднання зусиль латиноамериканських країн для співробітництва та сприяння інтеграційним процесам, координації планів розвитку, зовнішньоекономічної політики; розробки загальної регіональної економічної стратегії; складання економічних проектів; виконання досліджень; відстоювання інтересів країн-членів в економічній та соціальній сферах тощо.

Вищий орган – *Латиноамериканська рада*, що періодично скликається на сесії. Штаб-квартира ЛАЕС розташована в Каракасі – столиці Венесуели.

Після Другої світової війни у Латинській Америці поширилися інтеграційні процеси як прояв поглиблення інтернаціоналізації господарських зв'язків з метою прискорення та інтенсифікації економічного розвитку. До речі, латиноамериканські країни першими серед країн, що розвиваються, стали на шлях економічної інтеграції ще в 1960 р., після майже десятирічної підготовки, копійної узгоджувальної роботи.

На кінець 70-х рр. інтеграція охопила майже всі країни Латинської Америки. Із самого початку вона була орієнтована на перспективу і передбачала реалізацію таких масштабних намірів, як створення спільного латиноамериканського ринку, спеціалізацію та кооперування промисловості, а пізніше – й сільського господарства, проведення єдиної валютної політики і навіть координацію економічного розвитку. Для створення передумов для спільного ринку передбачалися поступове зменшення митних зборів, ліквідація торговельних, валютних та інших обмежень, запровадження єдиного зовнішнього тарифу щодо нелатиноамериканських країн. За логікою розвитку інтеграційного процесу передбачалося також створення зон вільної торгівлі, пізніше – митного союзу і, зрештою, – спільного ринку.

У цілому латиноамериканська інтеграція ґрунтується на прагненні країн регіону об'єднати зусилля в межах співробітництва “Південь – Південь”, вийти із стану периферійності в системі світового господарства, посилити позиції в міжнародних економічних відносинах, у міжнародному поділі праці. Ці ідеї було обґрунтовано експертами Економічної комісії країн Латинської Америки (ЕКЛА), дослідження якої стали головним теоретичним фундаментом латиноамериканської інтеграції. Зокрема, колишній виконавчий секретар Економічної комісії ООН для Латинської Америки, аргентинський економіст Рауль Пребіш одним з перших започаткував обґрунтування латиноамериканської інтеграції, акцентуючи особливу увагу на співробітництві у сфері промисловості та сільського господарства, координації національних програм економічного розвитку країн регіону. На думку Р.Пре-

біша, інтеграція сприяла б розв'язанню таких проблем, як створення більш місткого багатонаціонального спільного ринку на базі ізольованих національних ринків та розширення регіональної торгівлі на основі неконвертованих національних валют. Ідеї латиноамериканської інтеграції вперше було сформульовано на сесії ЕКЛА в 1949 р.

Практично ці ідеї знайшли втілення у створенні 1960 р. двох торговельно-економічних угруповань – Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛАВТ), що об'єднала десять країн Південної Америки та Мексику, і Центральноамериканського спільного ринку (ЦАСР) за участі п'яти країн Центральної Америки. Їхня діяльність певним чином сприяла зниженню митно-торговельних бар'єрів, підписанню нових угод, таких як, скажімо, про кооперування, зростання регіонального товарообігу, зокрема швидке розширення торгівлі готовими виробами. У результаті більш інтенсивного розвитку зовнішньої торгівлі промисловими товарами на засадах субрегіональних економічних відносин її обсяг значно зріс.

Своєрідність інтеграційного процесу в Латинській Америці зумовлена розмірами регіону і полягає в тому, що він розвивався шляхом створення нових угруповань, а не шляхом приєднання до вже існуючих.

Під впливом інтеграційних процесів у Латинській Америці було створено близько 30 міждержавних економічних організацій, покликаних координувати розвиток окремих, найбільш важливих галузей у регіональному масштабі. Зокрема, йдеться про такі об'єднання, як Латиноамериканська Асоціація судновласників, Латиноамериканська Асоціація автошляхового транспорту, Асоціація взаємодопомоги державних нафтових компаній та ін. З метою фінансування проектів економічної інтеграції було створено Міжнародний банк розвитку (МБР). 1965 р. банком засновано Інститут Латиноамериканської інтеграції, покликаний досліджувати проблеми та здійснювати консультативні функції у цій сфері.

Сьогодні існують кілька великих регіональних угруповань: Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ), в її рамках утворені: Андська група, Лаплатська група, Амазонський пакт; Карибське співтовариство (КАРИКОМ), раніше Карибська асоціація вільної торгівлі; Центрально-американський спільний ринок; Латиноамериканська економічна система

(ЛАЕС); МЕРКОСУР (інтеграція країн південного конуса).

Серед усіх угруповань можна виділити 4 групи: класичні торгові союзи (ЗВТ), наприклад КАРИКОМ; багатонаціональні промислово-координаційні і консультаційні організації (основна увага приділяється: виробничій інтеграції, розробці спільних скоординованих планів розвитку енергетики, нафтовидобувній промисловості, станкобудуванню; приладобудуванню); об'єднання, які спільними зусиллями розробляють окремі проекти, наприклад, Лаплатська група, що займається питаннями економіки і екології басейну рік Ла-Плата, переходить до комплексних програм. Особливість цієї організації полягає в тому, що вона є загальноконтинентальною організацією (в Латинській Америці всього 37 держав, члени ЛАЕС – 26). Мета: розробка скоординованої політики в галузі сільського господарства, виробництва продовольства, розробка і реалізація загальних планів розвитку енергетики, машинобудування, валютно-фінансової інтеграції (утворений Латиноамериканський банк). ЛАЕС виступає за загальну стратегію розвитку зовнішньоекономічних зв'язків з США.

Інтеграційний процес у Латинській Америці свідчить, що шлях до економічного об'єднання в межах такого регіону складний і суперечливий, а зближення країн, що розвиваються, може бути ефективним за умови одноразового здійснення відповідних економічних, соціальних та політичних перетворень. Однак, незважаючи на труднощі як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, економічна інтеграція в Латинській Америці має перспективу.

Перед Українською державою постала проблема вироблення власної принципово нової, порівняно з імперською, моделі економічних відносин з країнами Латинської Америки. Вона має спиратися насамперед на всебічно визначені й обґрунтовані економічні інтереси. Тому починати доведеться з відмови від імперської спадщини у цій сфері, від політичних цілей та ідеологічних амбіцій, які брали гору над економічними інтересами у взаємовідносинах з країнами “третього світу”. Доведеться також долати відчутну незбалансованість торгівлі з регіоном, яка, до того ж, була вкрай нестійкою.

Структура експортно-імпортних зв'язків України з Латинською Америкою повинна, очевидно, формуватися відповідно до за-

гального характеру експорту-імпорту країн регіону. В наш час помилково сприймати Латинську Америку лише як джерело сировини. Країни латиноамериканського регіону давно вже не “бананові республіки”. У деяких з них створено сучасні виробництва на базі новітніх технологій, а експорт високоякісних конкурентоспроможних готових виробів обробної промисловості на світовий ринок став звичайним явищем. Саме з урахуванням таких змін Україна може розвивати взаємовигідні економічні зв'язки, скажімо, з Мексикою, Аргентиною, Бразилією, Венесуелою та іншими країнами регіону. Зовнішньоекономічні відносини мають бути орієнтовані на співробітництво на рівні об'єднань, фірм, підприємств на основі глибокого аналізу галузевого спектра співробітництва – від галузей, основаних на новітніх технологіях, із урахуванням конверсійних процесів в оборонних виробництвах, до сільського господарства. Міждержавний рівень зовнішньоекономічних взаємин має ґрунтуватися на загальній концепції ринкового господарства, в умовах якого головним суб'єктом зовнішньоекономічних зв'язків є промислове об'єднання або підприємство. А тому повинен бути створений механізм заохочення українських підприємств до встановлення прямих зв'язків із зарубіжними партнерами. В інтересах України встановити зв'язки з такою досить впливовою міждержавною інтеграційною структурою регіону, як **ЛАЕС**. Заснування безпосередніх зв'язків з цією організацією, яка має багатий досвід об'єднання країн з різною соціально-економічною і політичною орієнтацією, демонструє вдале поєднання інтересів малих і великих держав, що мають неоднаковий рівень економічного розвитку, може слугувати ланкою опосередкування розвитку ділових відносин України з країнами-членами **ЛАЕС**, а також з різноманітними міждержавними підприємницькими організаціями, з галузевими й субрегіональними механізмами та інститутами. Україна має “заново відкрити” для себе Латинську Америку як один із регіонів світу, що несе в собі невичерпні потенційні можливості як для дво-, так і для багатосторонніх економічних, технологічних і науково-технічних зв'язків.

Літ.: Солонінко К. С. Міжнародна економіка : навч. посіб. / К. С. Солонінко. – К. : Кондор, 2008; Філіпенко А. С. Економіка зарубіжних країн / А. С. Філіпенко. – К. : [б. в.], 2006.

Фесенко Н.С.

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ З ЕНЕРГЕТИКИ (ісп. Organización Latinoamericana de Energía, **OLADE**) створена відповідно до договору, підписаного в 1973 р., який набрав чинності в 1974 р. До неї увійшли 26 держав-членів: Аргентина, Барбадос, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гаїті, Гаяна, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініканська Республіка, Колумбія, Коста-Рика, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Чилі, Еквадор, Ямайка.

Мета **ЛАОЕ** – здійснення співробітництва, координація та консультації в галузі енергетики. Основні напрями діяльності **ЛАОЕ**: розробка загальнорегіональних програм і концепцій розвитку енергетичного сектору з урахуванням загальноекономічних проблем розвитку; реалізація проектів регіонального розвитку енергетики із залученням державного і приватного капіталу країн Латинської Америки і Карибського басейну; посилення взаємодії, інтенсивного обміну технологіями, розширення комерційних зв'язків в енергетичному секторі.

Програма латиноамериканської енергетичної співпраці визначає загальні рамкові умови розвитку енергоресурсів країн Латинської Америки і Карибського басейну і є інструментом забезпечення технічної та фінансової допомоги з боку міжнародного співтовариства. Програма передбачає: узгодження виробництва та споживання енергії з умовами соціально-економічного розвитку країн; розвиток і диверсифікацію енергоджерел; раціоналізацію виробництва та споживання енергії. Діяльність **ЛАОЕ** направлена також на поглиблення економічної інтеграції в енергетичному секторі.

Секретаріат **ЛАОЕ** розробляє програми в наступних сферах енергетичного сектору: планування і прогнозування розвитку енергетики, ефективне використання і зберігання енергоресурсів; економія енергії та енергетична політика; копаліни, енергоресурси, енергетика та охорона навколишнього середовища.

Літ.: Офіційний сайт **ЛАОЕ**. – Режим доступу : [http:// www.olade.org](http://www.olade.org)

Стрельцов В.Ю.

ЛІГА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ (League of Arab States), (**ЛАД**) – міжнародна міжурядова організація, одна з регіональних організацій арабських держав Південно-Західної

Азії, Північної і Північно-Східної Африки. Заснована 22 березня 1945 р. в м. Каїр (Єгипет) на конференції арабських держав. Членами ЛАД є Алжир, Бахрейн, Джибуті, Єгипет, Ємен, Ірак, Йорданія, Катар, Коморські Острови, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Сомалі, Судан, Туніс та Палестина. Має статус спостерігача при ООН. Згідно зі ст. 2 Статуту ЛАД метою організації є забезпечення тісніших відносин між державами-членами Ліги, налагодження співробітництва у політичній, економічній, фінансовій сферах, у питаннях культури, транспорту, оборони тощо. Статут ЛАД доповнений трьома спеціальними додатками (про самостійність Палестини та її представництво у Раді ЛАД, про участь у роботі ЛАД арабських держав, що не є членами Ліги, про призначення генерального секретаря ЛАД), а також Договором про спільну оборону та економічну співпрацю між країнами-учасницями Ліги. Керівний орган – Рада ЛАД (місцезнаходження – м. Каїр), складається з представників держав-членів Ліги, скликається двічі на рік. Завданнями Ради є реалізація цілей організації, нагляд за виконанням угод, укладених між членами Ліги. Рішення Ради, прийняті одностайно, є обов'язковими для держав-членів, а прийняті більшістю голосів – обов'язкові лише для держав, що проголосували за них. На вимогу будь-якої держави-члена Ліги, якщо цього вимагають обставини, скликаються надзвичайні сесії. Рада пропонує свої послуги для врегулювання будь-якої конфліктної ситуації, що виникла між державами-членами.

Виконавчим органом Ліги є генеральний секретаріат, очолюваний генеральним секретарем, якого Рада обирає на 5 років більшістю у 2/3 голосів. До керівних органів ЛАД також належать Нарада керівників держав та урядів, Економічна і Соціальна Рада.

З метою налагодження та поглиблення співробітництва у відповідних сферах під егідою Ради утворюються постійні комітети (з політичних, економічних, соціальних, військових та ін. питань). У комітетах представлені всі держави-члени ЛАД.

У межах ЛАД діє 10 спеціалізованих міністерських рад та 3 органи, що регулюють воєнну сферу: Рада спільної оборони; Постійний військовий комітет; Консультативна військова організація

(військова нарада начальників генеральних штабів збройних сил країн-учасниць договору).

Основними документами, які регламентують діяльність ЛАД, є: Пакт ЛАД (1945), Договір про спільну оборону та економічне співробітництво арабських держав (1950), Хартія національних економічних дій (1980). Важливими економічними проектами ЛАД є введення в експлуатацію Арабського газопроводу (Єгипет – Йорданія – Сирія – Ліван – Туреччина), а також створення Великої Арабської зони вільної торгівлі, яка здатна об'єднати 95% економічної продукції арабських країн та ін.

Головними напрямками соціально-гуманітарної діяльності ЛАД проголошені модернізація системи освіти, підвищення ролі жінок в арабському суспільстві, сприяння соціальному захисту дітей, заохочення молодіжних і спортивних програм, збереження арабської культурної спадщини, розвиток культурного обміну між державами-членами, стимулювання літературної й інтелектуальної творчості, сучасний переклад технічних термінів для використання в державах-членах, подальший розвиток туризму. Ліга пропонує заходи щодо боротьби із злочинністю і наркоманією, а також вирішує питання працевлаштування та захисту арабських заробітчани-мігрантів.

Усі держави-члени ЛАД є членами Організації Ісламська конференція. В межах ЛАД утворені міждержавні об'єднання, менші за кількістю учасників – Рада співпраці країн Перської затоки та Союз арабського Магрибу.

Спостерігачами ЛАД є Еритрея (з 2003 р.), Венесуела (з 2006 р.), Індія (з 2007 р.).

Літ.: *Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України*: монографія / Рада нац. безпеки і оборони України. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; відп. ред. Б. О. Парахонський. – К.: Фоліант, 2008; *Восток / Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений* / под ред. А. Д. Воскресенского. – М.: МГИМО; РОССПЭН, 2002; *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* / за заг. ред. Б. І. Гуменюка, С. О. Шергіна. – К.: [б. в.], 2009; *Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации* / под ред. П. А. Цыганкова. – М.: Альфа-М, ИНФРА-М, 2008; *Міжнародні організації* / за ред. Ю. Г. Козака та ін. – К.: [б. в.], 2011.
Смолянук В. Ф.

**ЛІСАБОНСЬКИЙ ДОГОВІР ПРО ВНЕ-
СЕННЯ ЗМІН У ДОГОВІР ПРО ЄС ТА
ДОГОВІР ПРО ЗАСНУВАННЯ ЄВРО-
ПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА**
(Treaty of Lisbon amending the Treaty on
European Union and the Treaty establishing the
European Community) або Лісабонський до-
говір (Lisbon Treaty) – міжнародний договір,
підписаний 27 державами-членами ЄС, що
вносить зміни і доповнення в установчі до-
говори ЄС. **Л.д.** підписаний на саміті ЄС
13 грудня 2007 р. в Монастирі ієронімітів у
м. Лісабон (Португалія), після чого документ
підлягав ратифікації національними парла-
ментами 27 держав ЄС. Станом на 13 лис-
топада 2009 р. **Л.д.** ухвалили всі 27 держав
ЄС. Угода набрала чинності з 1 грудня 2009 р.
Л.д. мав на меті замінити Договір про за-
провадження Конституції для Європи (Treaty
establishing a Constitution for Europe), відомий
ще як Європейська Конституція
(European Constitution), що так і не вступив у
дію. На відміну від Європейської Конституції,
яка мала створити новий окремий договір, що
визначав би конституційні засади ЄС, **Л.д.** лише
вносить зміни і доповнення до попередніх ус-
тановчих договорів ЄС, зокрема до Дого-
вору про Європейський Союз (Treaty on
European Union), відомого ще як Маастрихт-
ський Договір, та Договору про заснуван-
ня Європейського Співтовариства (Treaty
establishing the European Community), відомо-
го ще як Римський Договір, який за **Л.д.**
отримав назву Договору про функціонуван-
ня Європейського Союзу (Treaty on the
Functioning of the European Union).

Передумовою для ухвалення **Л.д.** була гостра
необхідність реформувати правову систе-
му ЄС внаслідок істотного розширення ЄС
у 2004 р. (10 держав) та у 2007 р. (2 держа-
ви), вдосконалити та пристосувати її під нову
кількість держав, виробити нові механізми
для розв’язання проблем глобального харак-
теру на рівні ЄС.

Через невдалий процес ратифікації Євро-
пейської Конституції на референдумах
Франції та Нідерландів реформування ЄС
опинилось під загрозою. У березні 2007 р.
держави-члени ЄС прийняли Берлінську
декларацію щодо створення нового уста-
новчого договору, що мав набути чинності
ще до виборів до Європейського Парламен-
ту у 2009 р. Однак процес підписання но-
вого договору був ускладнений через не-

обхідність досягнення компромісу між усі-
ма державами-членами ЄС.

На відміну від Європейської Конституції з
Л.д. усунули суперечливі положення про
зовнішні ознаки державності (прапор, гімн,
девіз, знак євро), а також таке джерело пра-
ва ЄС, як європейський закон.

За **Л.д.** визнано міжнародну право-
суб’єктність ЄС, що надає ЄС безпосередньо,
а не через Співтовариства, як це було раніше,
можливість укладати міжнародні договори та
угоди і набувати членство у міжнародних
організаціях. Скасовуються “стовпи” ЄС, які
призводили до непорозумінь у відносинах з
третіми країнами щодо розподілу компетенції
між ЄС та державами-членами, а Європей-
ський Союз став правонаступником Євро-
пейського Співтовариства. Таким чином, три-
опорна система ЄС була ліквідована і замість
Європейського Співтовариства ЄС став по-
вноправним суб’єктом міжнародного права.
Раніше Європейське Співтовариство та ЄС
мали різні установчі договори і використовували
різні правила ухвалення рішень.

Л.д. розвинув та вдосконалив відносно нову
галузь права ЄС – право прав людини, нада-
ючи обов’язковості Хартії основних прав
ЄС, що була підписана ще у 2000 р. і визна-
чає основні права людини в ЄС.

Важливими є положення, що визначають
компетенцію ЄС та держав-членів ЄС. Ліса-
бонський договір визначив сферу виключно-
ї компетенції ЄС, сферу спільних повнова-
жень, а також повноваження, що належать
виключно державам-членам ЄС. Зокрема,
Л.д. чіткіше, ніж раніше, визначає межі по-
вноважень ЄС. ЄС існує лише тією мірою,
наскільки держави-члени ЄС передали йому
частину своїх суверенних прав. Тобто дер-
жави-члени ЄС як суверенні держави мають
всю сукупність владних повноважень, крім
тих, які вони добровільно погодились пере-
дати у виключну компетенцію ЄС, зокрема
у сфері дотримання правил конкуренції, мо-
нетарної політики Єврозони та спільної тор-
гівельної політики. У сфері охорони здоро-
в’я, освіти та промисловості, туризму, куль-
тури, спорту, цивільного захисту для кращо-
го виконання цих функцій ЄС може їх
підтримувати та координувати. Крім того,
існує спільна компетенція у сфері внутріш-
нього ринку, сільського господарства, транс-
порту та енергетики, що здійснюється
спільно ЄС та державами-членами.

Л.д. введено новий інструмент залучення громадян до ухвалення рішень – так звана “ініціатива громадян” – означає, що один мільйон громадян з не менше семи держав-членів ЄС може подати петицію до Європейської Комісії для внесення пропозицій щодо тих чи інших законопроектів, що надало їм можливість прямо висловлюватися щодо законотворчого процесу в ЄС. Крім того, Рада ЄС (Рада Міністрів), розглядаючи законопроекти та голосуючи щодо них, має проводити зустрічі з громадськістю.

Договір збільшує кількість сфер діяльності ЄС, щодо яких Європейський Парламент та Рада ЄС діятимуть за процедурою “спільного ухвалення рішень”. Депутати Європейського Парламенту, обрані громадянами ЄС, мають більший вплив на законодавство та бюджет ЄС. Європейський Парламент уподібнюється до нижньої палати бікамерального законодавчого органу, в рамках якого Європарламент представляє громадян ЄС, а Рада ЄС, як вища палата, захищає інтереси держав-членів.

Національні парламенти держав-членів також отримали більше можливостей безпосередньо впливати на процес ухвалення рішень в ЄС. Нова система так званого завчасного попередження надає їм право вносити коментарі до законопроектів.

Л.д. з метою досягнення економічного та валютного союзу вводить зобов’язання усім державам, зокрема, що будуть приєднуватись надалі до ЄС, зробити євро офіційною валютою, за винятком тих держав, що до підписання Договору відмовились від євро, наприклад, Велика Британія. Європейський Центральний Банк стає інституцією ЄС.

Вперше за **Л.д.** регламентовано вихід зі складу ЄС, адже до цього часу механізму виходу з Союзу не було. Однак Гренландія, що є автономією у складі Королівства Данії, вийшла зі складу Європейського Економічного Співтовариства у 1982 р. за результатами референдуму. Це був єдиний випадок сесії зі складу ЄС.

Суттєві зміни за **Л.д.** відбулися в інституційній сфері, а також у механізмах ухвалення рішень в ЄС. Європейська Рада стала інституцією ЄС, було регламентовано її роль та завдання. Створено посаду Президента (голови) Європейської Ради на постійній основі, якого обирають члени Ради. Раніше в Раді головували глави держав чи урядів ЄС

почергово протягом шести місяців. Першим Президентом Європейської Ради було обрано Германа Ван Ромпея, колишнього прем’єр-міністра Бельгії у 2009 р. Президент (голова) головує на засіданнях Ради, спрямовує її роботу та представляє ЄС у зовнішніх відносинах на найвищому рівні. З метою вдосконалення ефективності діяльності ЄС на міжнародній арені запроваджено нову посаду Високого представника із закордонних справ та політики безпеки (об’єднано з функціями високого представника зі спільної зовнішньої та політики безпеки), який водночас є Віце-президентом Європейської Комісії. Також створено Європейську дипломатичну службу, до якої входять відповідні управління Генерального секретаріату Ради ЄС та Європейської Комісії, а також відряджені працівники дипломатичних відомств держав-членів.

Щодо порядку прийняття рішень в ЄС, то з 1 листопада 2014 р. Рада ЄС переходить до системи прийняття рішень кваліфікованою більшістю голосів (так званої подвійної більшості). Тепер рішення вимагатимуть підтримки 55% держав-членів ЄС, що представлятимуть принаймні 65% населення ЄС. Сфера застосування голосування кваліфікованою більшістю значно розширюється.

У сфері спільної безпекової та оборонної політики ЄС **Л.д.** передбачив створення Європейської оборонної агенції, а також встановив зобов’язання щодо взаємної оборони та солідарності у разі збройного нападу або терористичної атаки на одну з держав-членів ЄС. Рішення з питань оборони потребують одностайного схвалення всіма 27 державами-членами ЄС.

ЄС за **Л.д.** поглиблює співробітництво щодо створення спільного європейського режиму надання притулку, інтегрованої системи управління зовнішніми кордонами ЄС, принципу взаємного визнання судових рішень національних судів держав-членів, розширення повноважень Євроюсту і Європолу.

Л.д. містить положення щодо зобов’язань держав-членів ЄС подолати регіональні та глобальні екологічні проблеми, зокрема у контексті зміни клімату, глобального потепління; належного функціонування енергетичного ринку, проблем енергопостачання, досягнення його ефективності та економії енергії, а також розвитку нових та відновлюваних джерел; створює нові засади для

співпраці держав-членів ЄС у спорті, сферах гуманітарної допомоги, цивільного захисту, туризму та дослідження космосу.

Л.д. вніс деякі зміни щодо порядку організації двостороннього діалогу між Україною та ЄС. Це зумовлено насамперед через зміну статусу Представництва Європейської Комісії в Україні: після набуття чинності **Л.д.** воно перетворилося на Представництво ЄС в Україні. Головними завданнями Представництва ЄС в Україні є: сприяти політичним та економічним зв'язкам між Україною та ЄС шляхом підтримання ефективного діалогу з урядовими установами та підвищення поінформованості про ЄС, його установи та програми; відстежувати впровадження Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС; інформувати громадськість щодо розвитку ЄС, роз'яснювати та відстоювати окремі аспекти політики ЄС; брати участь у впровадженні програм зовнішньої допомоги ЄС.

Л.д. є результатом компромісу 27 європейських держав щодо збалансованої інституційної рівноваги між наднаціональними та міжурядовими чинниками, інтересами великих та малих держав-членів, який об'єктивно дає можливість розширеному ЄС діяти більш ефективно й узгоджено у рамках здійснення спільних політик і на міжнародній арені.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основа Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудика. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009; *Европейский Союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями.* – М. : Инфра-М, 2008; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – 3-те вид., змінене і доповн. – К. : Істина, 2010; *Путівник по Лісабонському договору.* – К. : Фастпринт, 2010; *Craig P. The Lisbon Treaty: Law, Politics, and Treaty Reform* / Paul Craig. – Oxford : Oxford University Press, 2010; *The Lisbon Treaty: A Legal and Political Analysis* / Jean-Claude Piris. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010.

Решота В.В.

ЛЮДСТВО – сукупність людей, людська спільнота (генетично походить від понять “люд”, “люди”, “людино”) як соціально-біологічна і соціально-історична спільність осіб, які здійснюють осмислений обмін інформацією, володіють комунікативними взаємозв'язками в процесі виробництва і творіння людини як вищої ціннісної істоти

суспільства, матеріальних благ та духовних цінностей. З давніх часів у повсякденній буттєвості виділялося дві складові – люди, спільнота (рід, плем'я, союз племен, народність, нація) і природні умови (географічне середовище), які перебувають у тісній взаємодії і взаємопереплетенні. Життєвість людини (**Л.**) протікає в умовах природного середовища, а останнє – олюднюється багатогранною діяльністю людини (**Л.**) – суб'єкта історичних епох і цивілізацій.

Л. можна уявити як кількість усіх людей земної кулі, що перебувають у стані від народження до смерті; як об'єднання осіб, які жили в певну історичну епоху; як кількість осіб, що живуть на Землі в сучасний період (6,6 млрд осіб). Сутність **Л.** як цілісності, як планетарної сукупності людей хвилювали мислителів ще з Давньої Греції та Риму. Зацікавленість цими проблемами значно зростає на межі XIX-XX (XXI) ст. як серед західних, так і вітчизняних учених (М.П. Драгоманов, Г.С. Сковорода, Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко, М.С. Грушевський, В.І. Вернадський). Нині, на межі тисячоліть, інтерес до проблем **Л.** сягнув апогею, ставши не лише теоретичною проблемою, а й увійшов до реальних суспільно-політичних сфер життя. Нині не існує єдиної концепції розуміння **Л.**, оскільки вона обумовлювалася полярними системами суспільного устрою – соціалізм і капіталізм, різноплановим розумінням нації і етносу, співвідношення загальнолюдських і національних цінностей тощо. Більшість науковців схиляється до тези, що **Л.** включає в себе складові: людська особа; етнос; нація і саме **Л.** як єдність усіх мешканців планети в єдину велику об'єктивну цілісність.

Окремі дослідники заперечують поняття “**Л.**”, зокрема американський філософ Стюарт Чейз у книзі “Тиранія слів” стверджував, що **Л.** немає як самостійної сутності: “Спробуй покликати: Гей, **Л.**, сюди”. І ні один Адам не відгукнеться на ваш заклик”. Скептиків щодо феномена “**Л.**” чимало. Історія об'єктивно стверджує, що **Л.** існує реально і об'єктивно, є його всесвітня історія, яка складається з історії окремих народів, націй, етносів, держав, де кожен з відзначених складових має свою специфічну і спадкоємну історичну реальність – історію **Л.**

Сучасні глобальні загальнолюдські проблеми істотно впливають на долю світової циві-

лізації, загальний поступальний розвиток Л. і світова цивілізація, будучи на роздоріжжі, має зробити історичний вибір – подальший розвиток людської цивілізації.

Літ.: Шморгун А. А. Этносоциальное развитие человечества и цивилизационный процесс / А. А. Шморгун // Цивилизационная модель современности. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 219-258; *Проблема человека в западной философии.* – М. : [б. и.], 1988.

Надольний І.Ф.

ЛЮКСЕМБУРЗЬКИЙ КОМПРОМІС (англ. Luxembourg Compromise) – домовленість, досягнута в січні 1966 р. лідерами держав-членів *Європейської економічної спільноти* (ЄЕС), яка ознаменувала завершення так званої кризи “порожнього крісла”, що виникла в липні 1965 р. внаслідок демонстративної відмови Франції, в особі президента П’ятої республіки Шарля де Голля, від свого місця в *Раді Міністрів ЄЕС*.

Хоча безпосередньою причиною конфлікту стала суперечка між Францією та *Європейською Комісією* довкола питання фінансування спільної сільськогосподарської політики (ССП), його корені слід розглядати у ширшому контексті об’єктивної неминучості зіткнення національних інтересів з наднаціональними під час поглиблення процесу європейської інтеграції. Фактично голова *Європейської Комісії* Вальтер Гальштайн (Walter Hallstein) мав на меті розширити повноваження цієї інституції, посиливши у такий спосіб наднаціональну природу Спільноти, що було абсолютно неприйнятним для президента Франції.

Л.к. поклав край кризі у відносинах між Францією та п’ятьма державами-членами ЄЕС, яка була спричинена, по-перше, небажанням Шарля де Голля достроково (в середині 1968 р. замість кінця 1970 р.) переходити на формування власних фінансових ресурсів ЄЕС, зокрема для фінансування ССП, і, по-друге, набуттям чинності з 1 січня 1966 р. положення *Римського договору* 1957 р. про перехід до голосування в Раді міністрів кваліфікованою більшістю з обмеженого кола питань. Керівництво Франції, яке віддавало перевагу збереженню міжурядового підходу, висловило свою незгоду шляхом застосування політики “порожнього крісла”, тобто відмови від участі і в засіданнях Ради Міністрів, і в роботі її комітетів

(з 30 червня 1965 р.). У результаті бойкоту Францією засідань Ради Міністрів її робота впродовж шести місяців була фактично паралізована, оскільки за відсутності французького представника цей інститут міг приймати лише несуттєві технічні рішення. Однак, усвідомлюючи ризики продовження самоізоляції та її негативний вплив на національну економіку, Шарль де Голль погодився розпочати переговори з урегулювання ситуації, що склалася. Під час переговорів у Люксембурзі 17-18 та 28-29 січня 1966 р. прем’єр-міністр Люксембургу П’єр Вернер (Pierre Werner) як чинний голова Ради Міністрів запропонував компромісне рішення, яке лягло в основу коротенької декларації, підписаної міністрами закордонних справ держав-членів ЄЕС. Ключовим положенням **Л.к.** стало таке: “У разі, якщо рішення щодо пропозиції Комісії, яке має прийматися в Раді більшістю голосів, має велике значення для однієї або більше держав-членів Спільноти, члени Ради докладають максимум зусиль, щоб у прийнятних часових межах знайти рішення, яке задовольнило б усіх її членів з повагою до їх взаємних інтересів та інтересів Спільноти”. Це означало, що будь-яка держава-член ЄЕС зберігала за собою право вето навіть стосовно тих рішень, щодо яких Договором було передбачено застосування процедури кваліфікованої більшості, навіть не пояснюючи, яким саме “життєво важливим національним інтересам” вони загрожують.

Досягнення **Л.к.**, який хоча й був лише політичною декларацією і не став поправкою до Договору, значно зменшило ефективність процесу прийняття рішень у Спільноті, пригальмувало процес поглиблення європейської інтеграції, підірвало авторитет та довіру до *Європейської Комісії*, де-факто обмеживши її право на законодавчу ініціативу, і, врешті-решт, призвело до втрати позицій європейськими федералістами. З іншого боку, **Л.к.** є свідченням високого рівня політичної культури європейців, толерантного ставлення в Спільноті до іншої думки або позиції, уміння лідерів ЄС поступатися своїми інтересами і знаходити рішення складних соціально-економічних проблем.

Л.к. не скасував голосування *кваліфікованою більшістю*, яке продовжувало застосовуватись. Більше того, із зростанням кількості держав-членів Спільноти викори-

стання запропонованого **Л.к.** механізму урегулювання суперечок ставало все більш проблемним. З набуттям чинності *Єдиним європейським актом* 1 липня 1987 р. сфера прийняття рішень кваліфікованою більшістю значно розширилась, що привело до втрати **Л.к.** свого значення. Після прийняття *Лісабонського договору* кваліфікована більшість взагалі стала “звичайною законодавчою процедурою”, тоді як одноставне прийняття рішень є скоріше винятком, ніж правилом.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *The Council of Ministers / F. Hayes-Renshaw, H. Wallace.* – New York, N. Y. : Palgrave Macmillan, 2006.

Рудік О.М.

ЛЮТТВАК ЕДУАРД (англ. Edward N. Luttwack) – американський історик, спеціаліст з питань міжнародних відносин, історії воєнних конфліктів і стратегії дій збройних сил. Політичний консультант Держдепартаменту і Міністерства оборони США. Народився в 1942 р. у Трансильванії (Румунія). До 11 років жив в Італії та Ізраїлі, навчався в школі-інтернаті у Великій Британії. Вивчав економіку в Лондонському університеті. У 1964-1966 рр. викладав в університеті м. Баф (Велика Британія), у 1972 р. переїхав у США, де в 1975 р. здобув науковий ступінь доктора в Університеті Джона Хопкінса. Автор книг “США-СРСР – баланс ядерної зброї” (1974), “Велика стратегія Радянського Союзу” (1983), “Пентагон і мистецтво війни” (1984), “Стратегія: логіка війни і миру” (1987), “Турбокапіталізм: переможці та переможені у світовій економіці” (1999). Найвідомішою книгою **Л.** є “Державний переворот: прак-

тичне керівництво”, що перекладалася і перевидавалася 14 мовами світу.

Л. вважають творцем геоекономіки. Засадничі підходи щодо нової галузі науки було закладено в його статті “Від геополітики до геоекономіки: логіка конфлікту, граматики торгівлі”, опублікованій в журналі “National Interest” влітку 1990 р. Прийнято вважати, що цією статтею покладено початок як дискусій навколо нової науки, так і запроваджено саму назву цієї науки: геоекономіка. Першопочатково **Л.** вважав, що місія геоекономіки полягає в переорієнтації мобілізаційних сил із зовнішніх на внутрішні фактори. “Якщо внутрішнє згуртування (нації) повинно бути підтримано консолідуючою загрозою, то сьогодні такою повинна стати загроза економічна”. Різницю між геоекономікою і геополітикою **Л.** виводить з очевидного для 90-х рр. ХХ ст. факту щодо втрати монополності військово-силових аргументів у розв’язанні світових проблем, і того факту, що до останнього часу держави були не тільки суб’єктами світового змагання, а й самі водночас творили поле змагальності. А тому акценти звернені на економічні аргументи.

Пізніше **Л.** в роботі “Турбокапіталізм: переможці і невдахи в глобальній економіці” розвинув тезу щодо “консолідованої економічної загрози”. Він висунув нині популярні поняття “турбокапіталізму”, що рухаються по траєкторії фінансових потоків, і “привида бідності”, що проявляється перед країнами із-за норовливості, як їх сьогодні вже називають, геофінансів. Певною мірою висловлені раніше ідеї **Л.** знайшли відображення в статтях італійських дослідників Карла Жана, Паоло Савони, Бруні Рочча Фульчері, Освальдо Кукуцца, Серджо Фіоре, що з’явилися у книзі “Геоекономіка”.

Літ.: *Глазунов О. Н.* Государственный переворот. Стратегия и технология / О. Н. Глазунов. – М. : [б. и.], 2007; *Люттвак Е.* Помилка надмірного песимізму / Е. Люттвак // Dziennik 20.12.08. – Режим доступу : <http://zgroup.com.ua>

Розпутенко І.В.

М

МАКІНДЕР ХЕЛФОРД ДЖОН (Makinder Hjeljord Dzhon, 1861-1947) – геополітик, політичний діяч. Викладав в Оксфорді починаючи з 1887 р., поки не був призначений директором Лондонської економічної школи. З 1910 по 1922 р. був членом палати громад, у 1919-1920 рр. – британським посланником на півдні України. Сформулював впливову глобальну геополітичну концепцію у 1904 р. в роботі “Географічна вісь історії”, згодом концепція **М.** змінювалася під впливом подій світових воєн у роботах “Демократичні ідеали та реальність” (1919) і “Завершеність земної кулі і завоювання світу” (1943). **М.** виходив з уявлення про світ як про географічне і політичне ціле, в якому, особливо після “колумбової ери” великих географічних відкриттів і глобального розширення Європи, ключовим є протистояння сухопутних і морських держав. **М.** стверджував, що для держави найвигіднішим географічним положенням було б середнє, центральне. З планетарної точки зору, в центрі світу лежить Євразійський континент, а в його центрі – “серце світу” або “серце”. “Хартленд” – це осередок континентальних мас Євразії, найсприятливіший географічний плацдарм для контролю над усім світом. Хартленд є ключовою територією в більш загальному контексті в межах Світового острова (World Island), що містить три континенти: Азію, Африку та Європу. Здійснює ієрархію планетарного простору через систему концентричних кіл. У самому центрі – “географічна вісь історії” або “вісьовий ареал” (pivot area). Це геополітичне поняття географічно тотожне щодо визначення Росії. “Окидаючи швидким поглядом широкі потоки історії, – писав він, – не можна позбутися думки про певний тиск на неї географічних реальностей. Великі простори Євразії, недоступність морських суден, але в давнину відкриті для полчищ кочівників, що покриваються сьогодні ме-

режею залізниць, – чи не є саме вони осовим регіоном світової політики? Тут існували й продовжують існувати умови для створення військової та економічної могутності ... Росія замінила Монгольську імперію. Місце колишніх відцентрових рейдів степових народів змінилося на її тиск на Фінляндію, Скандинавію, Польщу, Туреччину, Персію і Китай. У світі в цілому вона займає центральну стратегічну позицію, порівнянну з позицією, яку займає Німеччина в Європі. Вона може завдавати ударів по всіх напрямках, але й сама отримувати удари з усіх напрямків ... Мало ймовірно, щоб яка-небудь з мислимих соціальних революцій могла б змінити її фундаментальне ставлення до безкрайніх географічних меж її існування... За осовим регіоном, у великому внутрішньому півмісяці, розташовані Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія і Китай; у зовнішньому ж півмісяці – Англія, Південна Африка, Австралія, США, Канада і Японія ...”

Незважаючи на те, що в книзі “Демократичні ідеали та реальність” **М.** не виокремлює Україну як самостійну державу – на вміщеній мапі її назва відзначена тим самим шрифтом, що і назви перерахованої сімки, проте без окреслення лінії кордонів, – він добре розумів реалії і знав справжнє число противників самостійності України. Щоб зайвий раз їх дратувати, створення незалежної України передбачалося його рекомендаціями уряду. Відвідавши за дорученням міністра закордонних справ Д. Керзона Одесу та Новоросійськ з повноваженнями Британського Верховного комісара, мав зустрічі з провідними політиками та військовиками, зокрема з Денікіним, якого безрезультатно намагався переконати визнати де-факто новостворені держави і схилити до співпраці з поляками проти більшовиків. У рапорті урядові та доповіді на засіданні Кабінету Міністрів **М.** запропонував створити “альянс прикордонних держав з Україною

включно” та ліги цих держав з країнами Східної Європи, а також доводив доцільність створення широкої східноєвропейської антиросійської та антибільшовицької коаліції. План М. був відхилений урядом, не отримав він також особистої підтримки військового міністра У.Черчилля. Сучасний дослідник Б.Блауєт відзначає в цьому зв’язку, що недалекоглядні політики, які більше непокоїлися результатами майбутніх виборів, були просто нездатні адекватно оцінити значення пропозиції, яка спиралася на футурологічний аналіз з 25-річним випередженням. Він вважає також, що саме така позиція Англії була однією з причин, які призвели до руйнації молоді Української держави: “Британія усунулася, разом з нею відійшла й підтримка, на яку сподівалися багато потенційно самостійних регіонів, як, наприклад, Україна”.

Літ.: Антонюк О. Національні інтереси України у контексті геополітики сучасної Росії / О. Антонюк // Політика і час. – 2000. – № 5-6; Василевський О. Українська геополітика. Вектор визначено / О. Василевський, С. Василенко // Віче. – 2000. – № 9; Клочко Р. Ю. Геополітична складова державницької думки в Україні / Р. Ю. Клочко // Економічна та соціальна географія. – 2004; Гаджиев К. С. Введение в геополитику : учеб. для вузов / К. С. Гаджиев. – М. : Издат. корпорация “Логос”, 1998; Гончар М. Н. Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Василевський, М. Н. Гончар. – К. : [б. в.], 1995; Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея, 1997; Зарудний Є. О. Таласократія vs. телурократія: типи культури і моделі суспільства / Є. О. Зарудний. – Х. : ХНУ, 2005; Нартов Н. А. Геополитика : учеб. для вузов / Н. А. Нартов. – М. : ЮНИТИ, 1999; Тихонравов Ю. В. Геополитика : учеб. пособие / Ю. В. Тихонравов. – М. : ИНФРА-М, 2000.

Розпутенко І.В.

МЕМОРАНДУМ ПРО ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ У ГАЛУЗІ ПІДТРИМКИ ОПЕРАЦІЙ НАТО З БОКУ УКРАЇНИ (Memorandum of Understanding in Ukrainian Host Nation Support for the execution of NATO Operations) – повна назва – Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і штабом Верховного головнокомандувача Об’єднаних збройних сил НАТО в Атлантиці та штабом Верховного головнокомандувача Об’єднаних збройних сил НАТО в Європі щодо забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України (Memorandum of Understanding between the

Cabinet of Ministers of Ukraine and Headquarters, Supreme Allied Commander Atlantic and Supreme Headquarters Allied Powers Europe regarding the provision of Ukrainian Host Nation Support for the execution of NATO Operations) – документ, підписаний між урядом України та штабом головнокомандувача Організації Північноатлантичного договору щодо врегулювання практичних питань у ході навчань за програмою НАТО “Партнерство заради миру” чи безпосередньо операцій; служить постійною основою з питань визначення ролі країни, що приймає, а також обов’язків обох сторін: командування НАТО, країни, що приймає (у даному випадку – України) та країн НАТО і держав-партнерів, які відряджають свої війська. У рамках Меморандуму практичні питання щодо проведення конкретних навчань чи операцій вирішуватимуться на робочому рівні без потреби проводити переговори щодо кожного окремого випадку тренувальних чи інших операцій на рівні найвищого керівництва.

Документ підписано Державним секретарем Міністерства оборони України з питань міжнародного співробітництва генерал-полковником В.І.Банних та заступником Верховного головнокомандувача адміралом І.Форбсом в Києві 9 липня 2002 р. та ратифіковано Законом України № 1607-15 від 17 березня 2004 р.

Меморандум складається зі вступу, 11 статей та додатка зі списком документів, на які є посилання в тексті документа.

Згідно з п. 2.1 ст. II метою меморандуму є запровадження політики і процедур для визначення місць забезпечення підтримки операцій або навчань, для надання підтримки з боку країни, що приймає, силам, які дислокуються на її території, або силам, які отримують підтримку з боку країни, що приймає, під час операцій.

Основною метою меморандуму є регулювання питань надання країною-господарем оперативної, матеріально-технічної та фінансової підтримки силам НАТО та забезпечення конфіденційності і захисту інформації під час проведення операцій і навчань. Меморандум має рамковий характер і сприяє подальшому розвитку та поглибленню механізмів, передусім практичного співробітництва між Україною та НАТО, досягненню оперативної взаємосумісності з державами-членами та країнами-партнерами НАТО.

Положення меморандуму не суперечать міжнародно-правовим зобов'язанням України, які випливають з інших чинних для неї міжнародних договорів. Україна забезпечує виконання положень меморандуму у спосіб, який не порушуватиме її міжнародно-правових зобов'язань, у тому числі відносно третіх держав.

Положення меморандуму застосовуватимуться після того, як рішення про допуск на територію України підрозділів збройних сил відповідних іноземних держав буде прийнято в порядку, встановленому законодавством України, зокрема Законом України "Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України".

Меморандум бере до уваги такі нормативно-правові документи та положення: Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р.; Рамковий документ "Партнерство заради миру" від 10 січня 1994 р.; Угоду між сторонами Північноатлантичного договору про статус їхніх збройних сил від 19 червня 1951 р.; Угоду між державами-учасницями НАТО та іншими державами-учасницями програми "Партнерство заради миру" про статус їхніх сил від 19 червня 1995 р.; Подальший додатковий протокол до Угоди між державами-учасницями НАТО та іншими державами-учасницями програми ПЗМ про статус їхніх сил від 19 грудня 1997 р. (994_043); Протокол про статус Міжнародного військового штабу, створеного згідно з Північноатлантичним договором (Парижський протокол) від 28 серпня 1952 р.; структуру сил НАТО; принципи та політику НАТО з питань матеріально-технічного забезпечення; принципи та політику НАТО щодо підтримки з боку країни, що приймає; керівництво Військового комітету щодо військового запровадження стратегії Альянсу; стандарти НАТО (STANAG) та Політичні директиви стосовно матеріально-технічного забезпечення та фінансових відшкодувань, які застосовуються; Спільну доктрину та процедури щодо підтримки з боку країни, що приймає.

Літ.: Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО на Атлантиці та штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі щодо забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=950_005; Закон України про поря-

док допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1479-14>; Міжнародна інтеграція : навч. посіб. / І. В. Артьомов, В. Д. Бакуменко, О. М. Ващук та ін. – Ужгород : Ліра, 2009. – 472 с. – (Серія "Євроінтеграція: український вимір". – Вип. 14).

Ващук Ф.Г.

МИТНА ПОЛІТИКА ЄС – одна з основ Європейського Союзу, що регулює внутрішню- та зовнішньоекономічну політику, суттєвий елемент функціонування єдиного ринку; спільні правила, на яких ґрунтується діяльність 15 митних адміністрацій ЄС, що діють як єдине ціле. Ці правила виходять за межі Митного союзу зі спільним тарифом, поширюючись на всі аспекти торговельної політики (преференційна торгівля, охорона здоров'я, екологічний контроль, спільна сільськогосподарська та риболовна політика, захист внутрішніх економічних інтересів шляхом застосування нетарифних інструментів тощо). **М.п.ЄС** спрямована на забезпечення ефективного контролю торговельних потоків, розробку та впровадження сучасних методів посилення співробітництва між різними службами, що беруть участь у цьому процесі.

Одним з основних принципів **М.п.ЄС**, що ґрунтується на спільному митному тарифі, є державне забезпечення рівних можливостей для конкуренції національних виробників у межах єдиного ринку з виробниками третіх країн, які займаються експортом до ЄС. Упровадження цього принципу має наслідком визначення конкретних заходів у сфері контролю зовнішньої торгівлі, а також є основою єдиної агропромислової політики ЄС. У рамках **М.п.ЄС** спільний митний тариф, що адаптується до вимог Всесвітньої торговельної організації, розглядається як інструмент лібералізації світової торгівлі, що спрямовано на погодження позиції ЄС з іншими країнами світу щодо вільної торгівлі та пільгових тарифних режимів. **М.п.ЄС** розглядає доходи від мит як основне фінансове джерело Спільноти. При чому всі мита перерозподіляються між різними країнами-членами ЄС через структурні фонди, а також відповідно до спільної агропромислової політики.

Єдина агропромислова політика (САП) також є принципом **М.п.ЄС**, оскільки агропро-

мисловий сектор є основою економічної системи ЄС. ЄАП була вироблена з метою зменшення державного втручання в процеси європейської економічної інтеграції та створення спільного ринку. Функціонує на основі фіксації спільної ціни, колективного фінансування заходів підтримки сільськогосподарської промисловості ЄС та заходів колективного захисту виробників країн-членів від зовнішньої конкуренції. Передбачає застосування граничної ціни (крупни, цукор, молочні продукти, оливкова олія) або шлюзової ціни (свинина, яйця, м'ясо птиці), які є мінімальним порогом цін, від якого імпорту із третіх країн може надходити вільно. При імпорті деяких видів сільськогосподарської продукції, придбаній за низькою ціною за межами ЄС, коли вона виходить на європейський ринок, встановлюються додаткові мита (імпортні збори), спрямовані на компенсацію різниці між ціною на світовому ринку і граничною/шлюзовою ціною. При експорті прибуток від деяких видів сільськогосподарської продукції, яка виходить на європейський ринок, повертається еквівалентно експортній субсидії, покриваючи різницю між ринковою ціною та граничною/шлюзовою цінами з метою забезпечення конкурентоспроможності європейських виробників агропромислової продукції на іноземних ринках.

М.п.ЄС визначає заходи контролю зовнішньої торгівлі, які поділяються на зовнішні та внутрішні, відповідно, обмеження експорту та імпорту. До зовнішніх заходів відносять експортні обмеження, що продиктовані інтересами безпеки або пов'язані з реалізацією економічної політики щодо третіх країн, включаючи міжнародні санкції: заборона експорту товарів (виключно хімічна та біологічна продукція) без обов'язкового ліцензування; повне або часткове обмеження експорту до країн, на які накладено ембарго; обмеження на експорт високотехнологічної продукції подвійного призначення (військового та цивільного), яке залежить від країни, до якої планується поставляти товар. До внутрішніх заходів належать імпортні обмеження, метою яких є захист внутрішнього ринку та товаровиробників країн-членів ЄС від конкуренції з боку третіх країн: обмеження імпорту продукції, яка може призвести до порушення одного із секторів економіки ЄС (продукція чорної металургії, продукція

мультиволокна); каталогізація продукції, що може імпортуватися тільки в межах, встановлених ЄС, та визначаються преференційними режимами тарифування (агропромислова продукція, текстиль, металургійна продукція тощо), потребує ліцензування та квотування; встановлення граничних тарифів, які є простими квотами, але їх кількісний ліміт менш жорсткий, внаслідок чого продукція, до якої було застосовано це обмеження, не може завдати суттєвої шкоди секторам економіки ЄС, ніж квотована; призупинення дії тарифів на імпортуванням кількості, а обмеженням термінів; застосування податків на основі антидемпінгових мит (для товарів, що складаються на території ЄС) і додаткових мит до товарів, субсидованих для експорту (цей захід застосовується в окремих випадках до товарів, вироблених на території ЄС) з метою запобігання створенню простих складів іноземними компаніями, які завдяки цьому прагнуть уникнути антидемпінгових правил, змінюючи правила визначення країни походження товару.

Іншим принципом **М.п.ЄС** є угоди про вільну торгівлю, які сприяють розвитку торгівлі шляхом встановлення взаємних поступок у тарифах, зберігаючи при цьому відмінності між Митним союзом (МС) і зоною вільної торгівлі (ЗВТ). ЗВТ створюється з метою повного усунення мит і торговельних обмежень між країнами, що утворюють ЗВТ, які зберігають власний митний тариф і зовнішньоторговельну політику. ЗВТ має встановити правила визначення товарів, які можуть вільно пересуватися з однієї країни до іншої в межах зони незалежно від того, чи це відбувається в самій зоні, чи товари імпортуються ззовні. Вони переважно регулюються правилами визначення країни походження товару.

МС спрямований на забезпечення економічної інтеграції на основі зняття обмежень у межах союзу (різні податки з продажів можуть цьому перешкоджати). Всі члени МС використовують єдиний митний тариф і спільну торговельну політику щодо товарів з третіх країн. Ураховуючи, що внутрішні кордони змінюються й відповідно правила визначення країни походження товарів, що встановлюють товари, які можуть вільно пересуватися в межах МС, застарівають, ЄС бере участь у підписанні міжнародних угод,

спрямованих на вирішення проблем у торговельних відносинах (наприклад угода між країнами-членами ЄС, які є членами Європейського економічного простору, і групою, сформованою Ісландією, Ліхтенштейном та Норвегією; угода між ЄС і Швейцарією, яка не є членом ЄП; угоди про вільну торгівлю між ЄС і країнами Центральної і Східної Європи).

Режими преференційних тарифів як принцип **М.п.ЄС** застосовуються з метою лібералізації торгівлі на основі двосторонніх або багатосторонніх угод (Ломейська конвенція, Середземноморські угоди, Система узагальнених преференцій). Для запобігання шахрайству, пов'язаному зі змінами спрямованості трафіку, товари, які можуть отримати користь від режимів преференційних тарифів, мають відповідати двом умовам: походити з країни-партнера та ввозитися безпосередньо з території бенефіціара до місця призначення.

Захист економічних інтересів ЄС нетарифними засобами щодо недоброякісної конкуренції (введення санкцій щодо субсидій, антидемпінгові мита, цінові зобов'язання), які мають відповідати критеріям, передбаченим Угодою СОТ та встановленим законодавством ЄС. До цих засобів належить також номенклатура спільного митного тарифу, митні правила визначення країни походження товару, обмеження кількості імпорту. Загальним механізмом забезпечення спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС із застосуванням санкцій та ембарго в контексті **М.п.ЄС** залишається Митний союз як засіб впливу на треті країни, при чому митниця відіграє провідну роль у здійсненні економічних санкцій щодо імпорту та експорту, у тому числі перетворюючись на дієвий засіб контролю над експортом зброї та товарів подвійного призначення.

М.п.ЄС визначає місце та роль митниці, узгоджених із пріоритетами внутрішньої та зовнішньої політики Співтовариства, спрямованих на: посилення світової торгівлі; сприяння справедливій торгівлі; підвищення інвестиційної привабливості ЄС та сприяння створенню нових робочих місць; сприяння розвитку країн-членів; допомога країнам-кандидатам до вступу в ЄС; забезпечення захисту громадян Співтовариства та бізнесу у сферах, пов'язаних з імпортом та експортом; захист єдиного ринку у поєднанні

із забезпеченням максимальної вигоди від нього для всіх його суб'єктів; спрощення системи збирання доходів, мит, ПДВ, акцизів. Іншим важливим напрямом забезпечення безпеки в рамках **М.п.ЄС** є охорона здоров'я та навколишнього середовища шляхом контролю за імпортом з третіх країн, який має високий рівень ризиків: харчові продукти – м'ясо, птиця, молоко, яйця, овочі, фрукти, вино; радіоактивні матеріали; відходи та небезпечні вантажі, у тому числі продукція, що може завдати шкоди озоновому шару. Також відповідно до Вашингтонської конвенції (1983) здійснюється нагляд та запобігання міжнародній торгівлі видами дикої фауни і флори. У рамках **М.п.ЄС** визначаються заходи щодо регулювання сфери захисту культурної спадщини, розробляються механізми запобігання експорту культурних цінностей, що охороняються, а також механізми сприяння поверненню таких цінностей до країн, яким вони належать.

Літ.: *Europe: world partner.* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1991; *Questions and answers: How does the European Union manage agriculture and fisheries?* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1998; *The European Union and world trade.* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1999; *The Official Journal of the European Communities; The single market.* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1996; *The Single market and tomorrow's Europe,* Coedition, European Commission. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1997; *The single market review, Subseries III, "Dismantling of barriers: customs and fiscal formalities at frontiers".* – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 1997.

Вітер Д.В.

МИТНА ТЕРИТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – простір, на якому діє митно-тарифне законодавство ЄС.

М.т.ЄС вперше була визначена Регламентом Ради № 1496/68 від 27 вересня 1968 р. За цим регламентом митна територія сформована шляхом механічного складання митних територій країн-засновників, тобто вона є сукупністю територій держав-членів або окремих регіонів, на яких діють норми і правила Митного союзу (ст. 1 регламенту Ради 1496/68 про визначення митної території Співтовариства). Зміни, які вносилися до митної території ЄС в подальші роки, в ос-

новному були пов'язані з приєднанням нових членів. Про це свідчить Регламент Ради ЄС № 319/85 від 7 лютого 1985 р., зміни до Регламенту ЄС № 2151/84, відповідно до яких Гренландія була виключена зі складу митної території ЄС з 1 лютого 1985 р. і має статус заморської території, а Канарські острови – включені до складу **М.т.ЄС** через регламент ЄС № 1911/91 від 26 червня 1991 р. Митний Кодекс ЄС не містить визначення митної території. Він лише обмежується простим переліком територій держав-членів, що становлять Митний союз ЄС. Згідно з п. 1 ст. 3 Митного Кодексу митна територія Європейського співтовариства включає території таких держав, як Королівство Бельгія; Королівство Данія (за винятком Фарерських островів і Гренландії); Федеративна Республіка Німеччина (за винятком острова Хальгаланд і анклав на швейцарській території – Бюсінгена); Королівство Іспанія, за винятком Сеути і Меліди; Республіка Греція; Республіка Франція, за винятком заморських Департаментів (нові Каледонії, острів Wallis-e-Futura, Французької Полінезії і Австрійської землі, а також Французької Антарктики) і громадських територій (Mayotte e S.Pierre-et-Miquelon); Ірландія; Республіка Італія, за винятком Муніципалітетів Лівіньо і Кампіоне д'Італія, а також національних вод озера Лугано, що розміщені між береговою лінією і політичним кордоном зони між Понте Реза і Порте Черезіо; Велике Герцогство Люксембурзьке; Європейська територія Королівства Нідерланди; Республіка Португалія; Сполучене Королівство Великобританії і Північної Ірландії, а також Англо-норманські острови і острів Мен. Як правило, території країн-членів ЄС, вилучені зі складу митної території союзу, є географічно відособленими регіонами, при цьому конституції відповідних країн надають їм право самостійно вирішувати питання про входження до міждержавних союзів. Таким чином, **М.т.ЄС** складається з державних територій держав-членів, включаючи їх територіальні і внутрішні води та повітряний простір, з урахуванням вилучень і доповнень. Території, що не входять до складу територій країн-членів, через міжнародні конвенції або договори можуть включатися до складу **М.т.ЄС**. Наприклад, п. 2 ст. 3 Кодексу, а також ст. 2 Регламенту ЄС № 1496/68 від 27 вересня 1968 р. про визначення **М.т.ЄС**

свідчить, що, беручи до уваги відповідні конвенції і угоди, можна віднести до **М.т.ЄС** такі території, що не входять до складу держав-членів ЄС: Німеччина – австрійські території Юнгхольц і Міттельберг; Франція – територію Принципата Монако; Італія – територію Республіки Сан-Марино.

Статус територій цих держав, як правило, регулюється спеціальними міжнародними договорами. Наприклад, статус австрійських територій Юнгхольц регулюється Угодою від 3 травня 1868 р.; статус Міттачберг – Угодою від 2 грудня 1890 р.; відносно Монако діють положення Конвенції, підписаної в Парижі 18 травня 1963 р.; відносно Сан-Марино застосовується Конвенція від 31 березня 1939 р. До складу **М.т.ЄС** входять також територіальні води, внутрішні водні шляхи, доступні для морських перевезень, і повітряний простір країн-членів ЄС (п. 3 ст. 3 Кодексу). **М.т.ЄС** складається не тільки з шести митних територій держав-засновників, як було записано в ст. 1 Регламенту ради ЄС № 1496/69 від 27 вересня 1968 р., а й територій держав-учасників. Це свідчить про те, що **М.т.ЄС** завжди змінюватиметься у міру вступу нових держав до ЄС.

У Митному Кодексі ЄС йдеться тільки про території 12 держав, що утворюють митну територію держав-членів, оскільки Кодекс був прийнятий до вступу Австрії, Фінляндії і Швеції до ЄС у 1995 р. П. 3 ст. 3 Митного Кодексу Співтовариства лише додає до перерахованих вище митні території держав-членів. Наприклад, згідно з цією статтею до складу **М.т.ЄС** входять також територіальні води, внутрішні морські води і повітряний простір держав-членів ЄС, а також територіальні води, внутрішні морські води і повітряний простір територій, що не входять до складу територій країн-членів, але через міжнародні конвенції або договори, включені до **М.т.ЄС** (наприклад австрійська територія Юнгхольц і Міттельберг, Принципат Монако і Республіка Сан-Марино). Митна територія ЄС на сьогодні становить об'єднану територію 27 держав-членів.

Літ: *Борисов К. Г.* Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов. – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; *Мороз Д. А.* Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; *Сандровский К. К.* Международное таможенное право : учеб. для вузов по спец.

“Правоведение” / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005; *Regulation* (EC) No 450/2008 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 laying down the Community Customs Code (Modernised Customs Code) // Official journal of the European Union L 145/1 2008. – 4 черв.

Доротич С.І., Липовська Н.А.

МИТНИЙ КОДЕКС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ (Community Custom Code) – кодекс, який визначає засади організації та здійснення митної справи в ЄС, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митних адміністрацій країн ЄС.

М.к.ЄС був прийнятий 12 жовтня 1992 р. (утв. в 1992 р. регламентом 2913/92, що й набув чинності з 1 січня 1994 р.) і регламенту 2454/93 про порядок застосування **М.к.ЄС**.

У **М.к.ЄС** представлені: митний тариф; правила митного оцінювання; митний контроль; антидемпінгові й компенсаційні заходи; правила визначення походження товарів; оплата збирання й умови оплати (із відстроченням, компенсація і т.ін.); трактування можливих квот.

М.к.ЄС базується на концепції внутрішнього ринку, містить загальні правила і процедури, що забезпечують вжиття тарифних та інших заходів, здійснюваних на рівні ЄС у зв'язку з торгівлею товарами між ЄС і третіми країнами, реалізацію загальних заходів сільськогосподарської і торговельної політики виходячи з вимог цих загальних політик. У **М.к.ЄС** з 1992 р. передбачено, що з метою допущення до вільного обігу товари ввозяться із застосуванням відповідних видів контролю, що є досить складним і тривалим процесом. Проте ввезення товарів до вільних митних зон не передбачає обов'язку проведення всіх видів контролю товарів, крім відповідного запису в облікових книгах. Такі норми мають на меті сприяти розвитку товарообігу відповідних територій із закордоном, що, зрештою, має сприяти економічному зростанню.

24 червня 2008 р. набув чинності оновлений **М.к.ЄС**. Основними причинами для оновлення митного законодавства стали потреба в уніфікації всіх митних норм з метою їх єдиного застосування на всій території ЄС, а також у спрощенні митних приписів для покращення товарообміну з третіми країна-

ми, що, врешті-решт, має позитивно вплинути на економічний розвиток ЄС.

Система митних режимів в оновленому **М.к.ЄС** була значно реформована, і з 13 видів митних призначень і митних режимів в новому кодексі було передбачено лише 3: допуск до вільного обігу, спеціальні митні режими та експорт. Відповідно до ст. 135 ОМКЄС товари можуть бути розміщені під будь-який з перелічених спеціальних митних режимів: транзит, який включає транзит внутрішній і зовнішній; складування, яке включає тимчасове зберігання, митний склад і вільні митні зони; особливе використання, яке включає тимчасове ввезення і кінцеве призначення; переробка, яка включає внутрішню і зовнішню переробку.

Митні режими в ЄС було змінено і уніфіковано відповідно до значимості кожного з них для міжнародного товарообігу. Об'єднання більшості митних режимів у групу спеціальних дало змогу значно спростити та уніфікувати порядок надання дозволу на використання товарів відповідно до цих режимів, а також уніфікувати норми щодо застосування інституту митного боргу.

У разі використання митних режимів в ЄС, крім допуску до вільного обігу, немає обов'язкової вимоги щодо сплати податків та зборів. Така норма передбачає можливість розвитку міжнародного товарообігу і водночас сприяння розвитку внутрішньої економіки країн-членів. Відмова від стягнення мита зумовлена тим, що такі товари не допускаються до вільного обігу на території ЄС і тим самим не становлять небезпеки для вітчизняного ринку. Проте, якщо ввезені товари не були використані за призначенням відповідно до обраного митного режиму, тобто були порушені митні правила, то власник товарів набуває статусу митного боржника і зобов'язаний сплатити всі податки та митні платежі.

У **М.к.ЄС** передбачено відповідні норми щодо управління ризиками. Згідно з приписами Кодексу ЄС ризик – це ймовірність у разі ввезення, транзиту, перевезення і кінцевого використання товарів в обігу між митною територією ЄС і третіми країнами, а також наявності товарів, які не мають статусу європейських, що унеможливають відповідне застосування засобів європейського або національного права; ризики наражають фінансові інтереси Спільноти і її держав-

членів, становлять загрозу для безпеки Спільноти, публічного здоров'я, навколишнього середовища чи споживачів.

Яскравим прикладом реалізації охоронної функції митних режимів у рамках **М.к.ЄС** є поняття “економічні обставини”, яке вживається при застосуванні митних режимів внутрішньої або зовнішньої переробки. На кожен вид митного режиму в **М.к.ЄС** міститься окреме визначення економічних обставин, але головною метою застосування цього інституту є захист інтересів європейських товаровиробників.

Літ.: Балабанов И. Т. Внешнеэкономические связи : учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. / И. Т. Балабанов. – М. : [б. и.], 2001; Козьрин А. Н. Таможенные режимы / А. Н. Козьрин. – М. : [б. и.], 2000; Мировая экономика : учеб. пособие для вузов / под ред. И. О. Николаевой. – 2-е изд. – М. : [б. и.], 2000; Митний кодекс Європейського Союзу, затверджений Рішенням Європейського Парламенту і Ради (ЄС) від 23 квіт. 2008 р. № 450/2008 // Уряд. вісн. Європейського Союзу. – 2008. – 4 черв. (№ L 145/1); Митний кодекс Європейського Союзу, затверджений Рішенням Ради (ЄСГ) від 12 жовт. 1992 р. № 2913/92 // Уряд. вісн. Європейського Союзу. – 1992. – 19 жовт. (№ L 302/1); Regulation (EC) N 450/2008 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 laying down the Community Customs Code (Modernised Customs Code) // Official journal of the European Union L 145/1 2008. – 4 черв.

Липовська Н.А.

МИТНИЙ СОЮЗ – об'єднання держав, що мають загальний митний тариф для торгівлі з третіми країнами і стягування імпортного мита у взаємній торгівлі. **М.с.** спрямований на економічну інтеграцію без обмежень усередині союзу. Всі члени **М.с.** застосовують єдиний митний тариф і єдину торговельну політику щодо товарів з третіх країн.

Робоча група зі створення Європейського митного союзу Організації Європейського економічного співробітництва (ОЕС) визначила, що **М.с.** є тарифним співтовариством, у якому гармонізовано все митне законодавство і додатково – інші збори і податки, стягувані при імпорті. За тим самим визначенням в економічному союзі **М.с.** доповнюється свободою пересування осіб, послуг і капіталу. Крім того, економічному союзу властива загальна торговельна політика. При цьому у всіх вищезазначених сферах союз діє як єдине ціле.

М.с. є вищим рівнем зближення порівняно із зоною вільної торгівлі, в якій усуваються митні тарифи і кількісні обмеження у взаємній торгівлі при збереженні самостійності країн-учасниць у митно-тарифному регулюванні на кордонах з третіми країнами. Це така зона вільної торгівлі, учасники якої погодили свою митну політику щодо держав-членів. Митні території держав, що утворили **М.с.**, втрачають самостійне значення. Їх об'єднання дає нову якість – єдину митну територію.

Перший **М.с.** став відомим як Європейська економічна спільнота (European Economic Community; свого часу відомий як Спільний Ринок), започаткований Римським договором 1957 р. і введений в дію з 1 січня 1958 р. Останній згодом став відомим як Європейська спільнота і визнається сьогодні як “перший стовп” Європейського Союзу.

М.с. має єдиний митний кордон. На території союзу діють єдині митні закони і правила щодо ввезення усіх видів товарів до будь-якої з країн-учасниць. В ідеалі мають існувати єдине митне право і єдиний набір митних правил для всіх країн-учасниць **М.с.** (митний кодекс).

М.с. має включати: загальний зовнішній митний тариф, що використовується всіма країнами-учасницями в процесі торгівлі із зовнішніми країнами, що не є членами такого **М.с.**; створення єдиного органу з наглядом за використанням тарифу і прийняттям рішень про його зміни; угоду про поділ мита, що збирають митні органи всіх країн. Кожна країна-учасниця має право одержувати свою частку митних надходжень незалежно від того, в яку з країн імпортуються товари і де одержується податок.

Як показує наявний міжнародний досвід, необхідно проводити єдину торговельну політику в рамках **М.с.** Таку торговельну політику мають формувати всі країни-учасниці. Виникає також необхідність створення єдиного органу, що на основі голосування приймає би рішення з питань ведення загальної торговельної політики. Необхідно також, щоб у разі приєднання до СОТ рішення приймалися одногосно всіма країнами-учасницями **М.с.** При цьому часткова участь виключена. Має бути створений орган для узгодження розбіжностей між учасниками, а також між учасниками і наддержавним органом **М.с.**

з тим, щоб забезпечити рівноправність щодо виконання правил і положень договору про М.с. Цей орган повинен бути наділений повноваженнями приймати рішення, обов'язкові для виконання всіма його учасниками.

У разі введення загального митного кордону митниці зберігаються, але діють тільки на зовнішніх кордонах М.с. при проведенні операцій із третіми країнами та між країнами-учасницями М.с.; на внутрішніх кордонах вони не діють. Вільне просування товарів з однієї країни в іншу, відсутність митних зборів, вільний доступ до товарів, виготовлених у країнах-учасниках М.с. – відмітна риса такого союзу. Товари, імпортовані з третіх країн на територію М.с. будь-якою із країн-учасниць, проходять митний контроль у першій країні, куди вони потрапляють. Як правило, країнами-учасницями встановлюється єдиний митний тариф. Проте можливим також є використання національного митного тарифу або усередненого тарифу. Крім того, приймається єдина торговельна політика. Митний збір з третіх країн передається до загального фонду, що використовується в процесі формування бюджету М.с. Фінансування загального бюджету М.с. і його секретаріату відбувається, як правило, пропорційно до чисельності населення країн-учасниць і їх участі в міжнародній торгівлі. Обов'язковим є використання єдиного мита. Бажано також уніфікувати податкову систему країн-учасниць і прийняти єдині стандарти. Вихід із М.с. означає поновлення національного суверенітету над своїми митними кордонами, створення власних законів та правил, введення власних мит і т.ін.

Літ.: Борисов К. Г. Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов. – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; Митна служба в системі державного управління : навч. посіб. / Н. А. Липовська, П. В. Пашко, І. В. Письменний та ін. – Д. : АМСУ, 2009; Мороз Д. А. Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; Сандровский К. К. Международное таможенное право : учеб. для вузов по специальности "Правоведение" / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005; Митна справа : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. А. Д. Войцещука. – К. : Мануфактура, 2006.

Липовська Н.А.

МИТНИЙ СОЮЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (European Union Customs Union) –

митний союз країн Європейського Союзу та кількох інших країн, важливий складник спільного ринку. Його створення стало першочерговим завданням після підписання Римського договору і завершилось у 1968 р. При цьому найважливішими були такі заходи: скасування всіх митних зборів та обмежень між країнами-членами; запровадження єдиного зовнішнього тарифу щодо товарів третіх країн, однакового для всієї Європейської Спільноти (прибуток від його стягнення став одним із джерел формування власних ресурсів Спільноти); спільна торговельна політика як зовнішній аспект митного союзу (на міжнародному рівні Спільнота виражає спільну позицію всіх держав-членів).

Підписавши Римський Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р., ст. 9 якого передбачалося створення такого митного союзу, і встановивши перший етап на виконання своїх зобов'язань зі створення митного союзу з 1 липня 1968 р. загальний митний тариф для всіх держав-членів ЄС, ці держави тим самим добровільно позбавили себе більшої частини свого митного суверенітету, передавши повноваження з правового регулювання в митній сфері "єдиному європейському законодавцеві". З цього моменту правове регулювання митних правовідносин перестало бути предметом ведення держав-членів і стало винятковим предметом ведення ЄС. Другим важливим етапом становлення митного союзу ЄС стала кодифікація й систематизація правових актів ЄС у сфері митного регулювання – прийняття Митного Кодексу Європейського Співтовариства і регламенту 2454/93 про порядок застосування Митного Кодексу ЄС. Членами М.с.ЄС є всі країни, що входять до складу ЄС, а також кандидат у члени ЄС Туреччина та мікродержави, що межують з ЄС – Андорра, Монако і Сан-Марино.

Митний союз є вищим рівнем зближення порівняно із зоною вільної торгівлі, в якій усуваються митні тарифи і кількісні обмеження у взаємній торгівлі при збереженні самостійності країн-учасниць у митно-тарифному регулюванні на кордонах з третіми країнами. Оскільки створення Митного союзу було одним з перших і найважливі-

ших завдань інтеграції європейських держав, що підписали установчі договори, протягом минулих десятиліть було створено митне право ЄС, основою якого є: Договір про ЄС; Митний кодекс, прийнятий у формі Регламенту Ради ЄС; Регламент Комісії, що встановлює порядок застосування Митного кодексу і, по суті, доповнює Регламент Ради ЄС; рішення Суду ЄС щодо митних питань (інтеграційне право, що регулює митні відносини і визначає поняття митного права ЄС), представлене значним масивом актів Ради, Комісії і рішень Суду.

Територія держав, що входять до **М.с.ЄС**, є єдиною митною територією з єдиним митним тарифом і правилами. Проте немає повного збігу між національною політичною територією і митною територією ЄС. Наприклад: згідно з п. 1 ст. 1 митного кодексу Франції митна територія включає сухопутну територію, територіальні води і повітряний простір Французької Республіки за винятком заморських володінь і департаменту Сен-Пієр (Saint – pier), і Мікелон (Miguelon), а також королівства Монако. Зони, вільні повністю або частково від митного режиму (Франко-зона), можуть бути створені усередині цих територій. Разом з тим території, що належать іноземним державам, можуть входити до митної території. Це якраз випадок Французьких департаментів Гваделупи, Мартиніки, Гаяни, які входять до складу митної території Французької Республіки, і безпосередньо до складу митної території Співтовариства.

Для визначення просторових меж дії митно-правової норми використовується поняття митного кордону. Митний Кодекс ЄС 1993 р. не містить визначення поняття митного кордону, проте він існує. Про існування такого кордону свідчить наявність охорони зовнішнього митного кордону кожної держави-члена, митних пунктів, а також вільної митної зони та вільного митного складу і т.ін. Митний кордон у рамках міжнародних інтеграційних економічних об'єднань у системі держав визначається самими державами на основі національного права і міжнародних договорів і угод.

У ЄС існує розмежування цієї зони на митні райони, в яких здійснюють загальні і спеціальні повноваження митні служби. Митний кордон окреслює просторові межі дії митного законодавства певної держави і роз-

діляє митні території суміжних країн, тобто встановлює сферу дії митного суверенітету держави. Теорія митного права і практика використання різних митних режимів передбачають розмежування понять зовнішнього і внутрішнього митного кордону. У Митному Кодексі співтовариства немає статті, яка б позначала такі відмінності, але Європейська Комісія слушно зазначає, що тоді як вільне переміщення товарів усередині ЄС представляє внутрішній аспект Митного союзу, єдиний митний тариф становить його зовнішній аспект. Він застосовується до імпорту товарів, що перетинають зовнішній кордон Митного союзу.

Зовнішній митний кордон розділяє митні території суміжних держав, і, як правило, збігається з державним кордоном (за винятком митних анклавів, ексکلавів та інших ситуацій). На зовнішньому митному кордоні діє адміністративно-правовий режим, установлюваний законодавством про державний кордон. Внутрішні митні кордони проходять у глибині митної території. Вони виникають у зв'язку з використанням окремих митних режимів (вільної митної зони, вільного митного складу). В ЄС внутрішній митний кордон, як уже зазначалося, практично не існує. Згідно з п. 2 ст. 8а Договору про створення ЄЕС 1957 р. внутрішній ринок має бути простором без внутрішніх кордонів, у якому згідно з положеннями цього договору забезпечується вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталів.

Найважливішим інструментом здійснення інтеграційних процесів став митний тариф, який був введений у дію ст. 18-29 договору про ЄЕС у 1958 р. і став повною мірою застосовуватися із завершенням перехідного періоду, тобто з 1968 р. Цей митний інструмент у край важливий не тільки для стягнення митного збору, а й для низки сфер діяльності Співтовариства, наприклад, збирання статистичних даних, пов'язаних із зовнішньою торгівлею або із вжиттям заходів торговельної сільськогосподарської або фіскальної політик.

У 1985 р. у замку Шенген (Люксембург) уряд Бельгії, Люксембурга, Нідерландів, Федеративної Республіки Німеччини і Французької Республіки уклали Угоду про поступове скасування контролю на загальних кордонах. Вона спрямовувалась на взаємне визнання віз однієї держави Європейських співтова-

риств на території інших, поступове скасування контролю на внутрішніх кордонах, установлення режиму вільного пересування для всіх громадян країн-учасниць Угоди, а також інших держав ЄС і третіх країн. У 1990 р. була підписана Конвенція про застосування цієї угоди. У цей самий рік до неї приєдналася Італія, а в 1991 р. – Іспанія і Португалія. Угода набула чинності 26 березня 1995 р. 1 липня того ж року були повністю ліквідовані системи контролю на внутрішніх кордонах країн “сімки” (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Німеччина, Іспанія і Португалія). У 1996 р. до Конвенції приєдналися Данія, Фінляндія і Швеція.

Проте слід зазначити, що до утворення унікального ринку існували численні митні формальності на кордонах. До 1993 р. всі перевізники, транспортери зупинялися на внутрішніх кордонах Співтовариства для врегулювання “митних” і податкових формальностей і навіть були об’єктом перевірки. Спільні процедури та правила були зібрані в єдиному адміністративному документі (Single Administrative Document), який замінив усі попередні нормативні акти. Відколи (з 1993 р.) офіційно почав діяти спільний ринок, усі традиційні перевірки на внутрішніх кордонах були скасовані разом з митними формальностями. Отже, митні служби країн-членів втратили функції стягування акцизного збору, ПДВ та накопичення статистичної інформації.

ЄС на сьогодні володіє власною територією, яка утворюється шляхом механічного додавання митних територій країн-учасниць, тобто вона є сукупністю територій держав-членів або окремих регіонів, на яких діють норми і правила Митного союзу; тут встановлено правила походження товарів, митний режим, які чітко регулюються Митним кодексом ЄС 1993 р. і регламентами.

1 січня 1993 р. всі види митного контролю на внутрішніх кордонах були скасовані. Проте частковий контроль продовжує здійснюватися в межах боротьби проти незаконного розповсюдження і переміщення наркотиків і проти таємної імміграції, але контроль на дорогах відсутній. Коли іноземний товар потрапляє на вільну митну територію (якщо тільки ця територія не розміщена в районі державного кордону), він перетинає як зовнішній, так і внутрішній митний кордон. У цьому разі на зовнішньому кордоні

огляд проводиться, як правило, без митного очищення і зводиться передусім до виявлення товарів, заборонених до ввезення на митну територію країни і вивезення за її межі. Митне очищення здійснюється при перетині внутрішнього кордону. Таким чином, створюється своєрідна система подвійного митного контролю: на зовнішньому кордоні здійснюється митно-поліцейський контроль, а на внутрішньому – митно-тарифний. Охорона внутрішнього митного кордону забезпечується митниками спільно з адміністрацією вільної митної території.

Завдання на майбутнє передбачають тіснішу співпрацю між національними адміністраціями та боротьбу з шахрайством шляхом послідовного виконання програм “Митниця 2002” та “Митниця 2007”, а також інтеграції митних служб нових країн-членів.

Літ.: Борисов К. Г. Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов. – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; Мороз Д. А. Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; Сандровский К. К. Международное таможенное право : учеб. для вузов по спец. “Правоведение” / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005.

Липовська Н.А.

МИТНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ СОЮЗ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АФРИКИ (див. *Економічна Спільнота держав Центральної Африки*).

МИТНИЙ ТАРИФ – документ, який містить систематизований перелік ставок мита, яке справляється з товарів, що ввозяться на митну територію.

М.т. закріплюється відповідним законом. Товарною номенклатурою **М.т.** є Гармонізована система опису та кодування товарів (ГС), розроблена у межах системи ГАТТ/СОТ. Останньою редакцією є ГС 2007 р.

У низці випадків термін “**М.т.**” вживається в значенні “мито”, “ставка мита”.

З розвитком міжнародної торгівлі структура **М.т.** постійно ускладнюється. Якщо раніше існувала одна ставка мита, що накладалася на всі імпорتنі товари, а тариф складався з однієї колонки (простий тариф), то сьогодні застосовуються різні ставки мита та тарифи, які вже складаються із кількох колонок (складні). Сьогодні розрізняють такі типи **М.т.**: простий (одноколонний) **М.т.**; складний (багатоколонний) **М.т.**

Простий **М.т.** передбачає встановлення для кожного виду товарів єдиної ставки мита, яка застосовується незалежно від країни походження товарів. Практика свідчить, що застосування таких тарифів не може забезпечити швидкого та адекватного реагування на зміни економічної ситуації як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Складний **М.т.** передбачає встановлення двох або кількох ставок мита для одного виду товару, вони застосовуються до товарів, імпортованих з країн, з якими у державі немає торговельних договорів, а це дає змогу ефективно регулювати зовнішньоекономічні відносини. У такому складному тарифі, як правило, найбільшим є генеральне, або повне, мито.

М.т. виконує такі функції: фіскальну – забезпечує надходження грошей до доходної частини бюджету; захисну – охороняє вітчизняне виробництво (окремі національні галузі економіки) від надмірної іноземної конкуренції, яка може завдати шкоди національному виробникові; регулівну – впливає на формування структури виробництва, механізм ціноутворення, заохочує розвиток певних галузей та стримує розвиток інших; торговельно-політичну (яка може розглядатися також як елемент регулівної функції) – є інструментом непрямого впливу на економічну політику інших країн, відіграє певну роль у досягненні балансу економічних інтересів різних країн.

Функції, які покладаються на **М.т.**, в основному залежать від рівня розвитку економіки країни. Так, у країнах, що розвиваються, **М.т.** виконують насамперед фіскальні функції, тобто є джерелом отримання додаткових коштів та поповнення державного бюджету. В країнах із розвинутою економікою **М.т.** виконують переважно функцію регулятора зовнішньоторговельних потоків, а у трудомістких галузях **М.т.** – захисну функцію, забезпечуючи інтереси національних виробників. Це зумовлює необхідність оцінки ефективності митного оподаткування, надання загальної характеристики мита, необхідність аналізу застосування **М.т.** з точки зору товарних позицій, які ними оподатковуються.

Зміст протекціоністської функції **М.т.** полягає в тому, що при стягненні мита з імпортованих товарів збільшується їх вартість у процесі реалізації на внутрішньому ринку краї-

ни-імпортера. Це, у свою чергу, підвищує конкурентоспроможність аналогічних товарів, що виробляються національною промисловістю чи сільським господарством.

Поряд з протекціоністською функцією **М.т.** виконує фіскальні функції – забезпечує надходження додаткових коштів від стягнення мита до бюджету країни. Фіскальне мито суттєво відрізняється від мита, що виконує протекціоністські функції, тим, що воно є джерелом доходів, які надходять до бюджету, і впливає на витрати покупців, які не можуть обходитися без імпортованих товарів. Проте здебільшого мито, спочатку виконуючи виключно фіскальні функції, з часом набуває рис протекціоністського, тому можна вважати, що суттєвої різниці між ними не існує.

Сьогодні за умов активізації процесів лібералізації у світовій торгівлі політика протекціонізму концентрується здебільшого в окремих, досить вузьких галузях. У торгівлі між розвиненими країнами протекціоністські заходи вживаються в сільському господарстві, текстильній промисловості, виробництві одягу та сталі, а в торгівлі розвинених країн із країнами, що розвиваються – переважно у галузі експорту промислових товарів.

На відміну від протекціонізму вільна торгівля передбачає ліквідацію митних та інших бар'єрів на шляху руху товарів між країнами. Політика вільної торгівлі – це політика мінімального державного втручання у зовнішню торгівлю.

Розвинуті країни можуть знижувати ціни на товари за рахунок зниження попиту на них або з метою поліпшення умов торгівлі можуть вводити митний тариф, який змусить іноземних постачальників знизити ціни. Така ситуація є характерною для цілої низки сільськогосподарських товарів, які мають досить низький рівень еластичності попиту, при цьому їх виробництво та споживання сконцентровані в кількох місцях. Після введення додаткового податку або підвищення ставки мита (імпортного мита) постачальник, побоюючись втратити вигідний експортний ринок, може вдатися на зниження ціни, що перевищує розмір податку, який вводиться або ставка якого підвищується. Однією з умов, за якої експортери готові піти на таке зниження ціни, є високий рівень споживання у країні, що імпортує, або вводить нове мито. Як приклад можна розглядати поста-

чання масла на початку 70-х рр. ХХ ст. до Великобританії з Нової Зеландії. Вступ Англії до “Спільного ринку” та пов’язане з цим підвищення ввізного мита змусило постачальників різко знизити ціни, що дало змогу, навіть втративши певні прибутки, зберегти за собою більшу частину британського ринку.

Нині рівень ставок **М.т.** у промислово розвинених країнах є відносно низьким – близько 6% від вартості товару, тоді як у державах з перехідною економікою та в країнах, що розвиваються, рівень митного обкладання імпорту є значно вищим.

М.т. передбачає встановлення ставок мита: преференційних, пільгових, повних. Подібна структура митного тарифу є типовою і дає змогу використовувати мито диференційовано, залежно від конкретного торговельно-політичного режиму, що встановлюється у зовнішній торгівлі країни з іншими країнами. Більшість країн Європи та Америки мають аналогічно побудовані митні тарифи.

М.т. розрізняють товари за ознакою виробництва, тобто товари, що належать до однієї галузі виробництва і які об’єднуються в окремі групи. Так, у промислово розвинених країнах **М.т.** будуються таким чином, щоб рівень оподаткування збільшувався разом із ускладненням ступеня обробки товарів. Таким чином, розмір діючої ставки митного захисту має збільшуватися пропорційно до зростання різниці між розміром мита на готові вироби та сировину і частки сировини, яка входить до певного виробу.

М.т. також виконує функцію створення умов ефективної та безпечної інтеграції країни до світової економіки. Однак це є завданням не тільки митно-тарифної, а й митної політики країни у цілому.

У всьому світі **М.т.** вважається одним з основних інструментів структурного державного управління економікою.

Літ.: Борисов К. Г. Международное таможенное право : учеб. пособие для студентов вузов / К. Г. Борисов. – М. : Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2004; Митна служба в системі державного управління : навч. посіб. / Н. А. Липовська, П. В. Пашко, І. В. Письменний та ін. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2009; Мороз Д. А. Международные организации. Некоторые вопросы теории / Д. А. Мороз. – М. : [б. и.], 2005; Письмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія / Л. М. Письмаченко. – Донецьк :

ТОВ “Юго-Восток, Лтд.”, 2008; Сандровский К. К. Международное таможенное право : учеб. для вузов по спец. “Правоведение” / К. К. Сандровский. – 3-е изд., испр. – К. : Знание, 2005; Митна справа : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. А. Д. Войцешука. – К. : Мануфактура, 2006.

Доротиш С.І., Липовська Н.А.

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА – свідомий і цілеспрямований вплив суспільства на міграційні процеси з метою формування їх найбільш бажаної інтенсивності, спрямованості та складу на основі притаманних їм закономірностей і тенденцій.

М.п. у вузькому розумінні спрямована на регулювання чисельності, складу, спрямованості переміщень населення, а в більш широкому – це державна доктрина чи концепція регулювання міграційних процесів, нерозривно пов’язана з економічною, соціальною, демографічною, національною, культурною політикою.

З одного боку, **М.п.** є процесом узгодження державних інтересів у сфері з інтересами мігрантів, місцевих громад, економічних та політичних еліт, партій та інших інститутів, а з другого – це процес взаємодії між державами з метою забезпечення динамічного розвитку і країн походження, і призначення мігрантів, спрямованого на подолання асиметрії, покладеної в основу глобальних переміщень людських потоків.

Адекватна **М.п.** має відповідати кільком критеріям: її розробники та їхні соціальні партнери мають бути добре інформованими щодо міграційної ситуації, причому використовувати максимально актуальну і достовірну інформацію; формування **М.п.** має бути відкритим і прозорим, тобто зрозумілим для суспільства, що тільки й може забезпечити громадську підтримку; особливо важливо, щоб політика мала чіткі цілі та завдання, бажано сформульовані таким чином, щоб вони досягалися послідовно.

Цілі **М.п.** є поняттям конкретно-історичним, змінюваним залежно від етапу розвитку держави і суспільства, а її конкретний зміст великою мірою залежить від суспільного ладу, історичних традицій та особливостей культури, міжнародних зв’язків, розстановки політичних сил тощо. Саме від того, які цілі визначено, що в міграційній сфері визнано таким, що відповідає інтересам держави, суспільства та окремих його членів, залежить формулювання конкретних завдань та

створення інструментів для їх вирішення, тобто міграційного законодавства та уповноважених у міграційній сфері інституцій.

Для правильного вибору мети необхідним є глибокий аналіз міграційних процесів та соціально-економічного становища країни впродовж досить тривалого часу. При цьому необхідно враховувати внутрішні закономірності розвитку міграційних процесів, зокрема їх тристадійність (де першою стадією є формування рухливості населення, другою – власне переміщення, а третьою – приживаність мігрантів на новому місці), що вимагає різних методів та політичних інструментів державного впливу на різних стадіях міграційного процесу. Важливо також усвідомлювати механізми прийняття індивідуального рішення щодо міграції, на яке впливають як умови життєдіяльності людей (об'єктивні фактори міграції), так і особистісні реакції на ці умови (суб'єктивні фактори міграції, які залежать від віку, статі, сімейного стану, освіти та інших характеристик особи, а також ціннісних орієнтацій).

У найбільш загальній формі мета **М.п.** може мати лише три варіанти: зменшення імміграції/еміграції, збільшення імміграції/еміграції, збереження у цій сфері статусу-кво. За даними ООН, ставлення урядів до міжнародних міграцій під впливом усвідомлення їх потенціалу, а також пов'язаних з ними викликів почало змінюватися. Якщо в 1996 р. 40% урядів країн світу ставили за мету зменшення імміграції, то впродовж наступного десятиліття ця частка скоротилася майже вдвічі. Із 78 держав, які в 1996 р. вважали за необхідне знизити рівень імміграції, нині 35 заявили, що хотіли б залишити імміграцію на існуючому рівні, 7 не планують жодних регулятивних заходів, а 5 спрямовують зусилля на збільшення імміграції. Лише 31 країна світу, як і раніше, має на меті зменшення імміграції. У групі розвинутих країн 1996 р. 60% намагалися стримати імміграцію іноземців, тепер таку позицію декларують лише 12%, тобто 6 країн (Данія, Естонія, Франція, Італія, Нідерланди, Румунія). Разом з тим Данія, Франція та Нідерланди мають програми залучення кваліфікованих працівників, а Італія – некваліфікованих мігрантів на тимчасовій основі.

Серед країн, що розвиваються, частка держав, які прагнули зменшити імміграцію, також скоротилася (в Азії, де раніше більшість країн прагнули зменшити імміграцію, – до 1/3).

На противагу цьому частка урядів, які бажали б зменшити еміграцію власних громадян, залишається незмінною і становить близько 25% країн-членів ООН. Водночас уряди країн походження все активніше вдаються до заходів із захисту прав громадян, працевлаштованих зарубіжними роботодавцями, заохочення мігрантів до повернення на батьківщину, зміцнення зв'язків з громадами співвітчизників за кордоном. 11 країн походження вважають за потрібне на сучасному етапі розвитку збільшити еміграцію. Це Бангладеш, Індія, Індонезія, Йорданія, Непал, Пакистан, Таїланд, Туніс, Тувал, В'єтнам та Ємен. Залежно від визначення стратегічної мети розробляються тактичні пріоритети та завдання **М.п.**, що реалізуються в чотирьох основних сферах: 1) сприяння нормативній міграції працівників, спеціалістів, студентів, сімей, туристів і т.ін., тобто безпечному пересуванню з однієї країни до іншої з мінімальними труднощами і затримками і на законних підставах; 2) регулювання міграції з метою запобігання прибуттю осіб, яким на законних підставах відмовлено у в'їзді, скорочення нерегульованих міграційних потоків, боротьба із правопорушеннями у сфері міграції; 3) надання вимушеним мігрантам (біженцям, внутрішнім переміщеним особам, жертвам воєнних конфліктів) захисту та допомоги як в облаштуванні в місцях притулку, так і в поверненні на батьківщину в разі нормалізації ситуації; 4) сприяння максимальному використанню позитивного впливу міграції на розвиток в інтересах окремих мігрантів та суспільства в цілому, зокрема інтеграції мігрантів у суспільство країни прийому, переказам зароблених за кордоном коштів, поверненню кваліфікованих мігрантів на батьківщину, зміцненню зв'язків з діаспорами тощо.

Формування **М.п.** України розпочалося після здобуття незалежності. Її основні принципи задекларовані в Конституції України, серед яких – право на свободу пересування і вибір місця проживання, право вільно покидати країну і повертатися на її територію, обов'язок держави надавати підтримку громадянам, які перебувають за кордоном, рівність прав іноземців, можливість отримання ними притулку в Україні тощо. Указами Президента було визначено основні напрями **М.п.** політики, серед яких – сприяння репатріації українців та вихідців з Украї-

ни інших національностей; сприяння поверненню та облаштуванню колишніх депортованих за національною ознакою; захист соціально-економічних інтересів і прав українських працівників-мігрантів; надання допомоги біженцям; регулювання імміграції іноземців відповідно до інтересів країни.

Літ.: Малиновська О. А. Міграція та міграційна політика : навч. посіб. / О. А. Малиновська. – К. : Центр учб. л-ри, 2010; Юдина Т. Н. Миграция: словарь основных терминов : учеб. пособие / Т. Н. Юдина. – М. : Изд-во РГСУ ; Академ. проект, 2007.

Малиновська О.А.

МІГРАЦІЯ МІЖНАРОДНА – переміщення людей через державні кордони, на відміну від внутрішньої міграції, що є переміщенням всередині однієї країни між її адміністративними одиницями, населеними пунктами.

За визначенням, запропонованим Міжнародною організацією з міграцій (МОМ), “міжнародна міграція пов’язана з перетином одного або й кількох міждержавних кордонів і призводить до зміни правового статусу особи”.

За напрямом відносно окремої території сукупність зовнішніх переміщень населення розподіляється на еміграцію, тобто вибуття, та імміграцію, або прибуття.

Щодо учасника міжнародних переміщень, тобто міжнародного мігранта (іммігранта, емігранта), відповідно до рекомендацій ООН ним є будь-яка особа, яка змінила країну свого звичайного проживання, тобто країну, де вона має місце проживання і де звичайно проводить щоденні години відпочинку. Таким чином, поїздки з метою рекреації та туризму, відвідини друзів та знайомих, відрядження, поїздки на лікування або релігійне паломництво, а також “човникова міграція” не вважалися міграцією.

Відповідно до умов прийняття рішення про переїзд **М.м.** поділяється на добровільну і вимушену. Перша є наслідком вільного вибору, коли переїзд не зумовлений неможливістю знайти альтернативу за місцем попереднього проживання, і має здебільшого економічні мотиви, зокрема покращання матеріального становища. На протигагу цьому причини вимушеної **М.м.** є переважно політичними. Це політичні, етнічні, релігійні та інші переслідування, воєнні конфлікти, а також стихійні лиха, екологічні чи техногенні катастрофи.

Розподілом **М.м.** на добровільні та вимушені можливості її типологія не обмежується. Тип

М.м. – це сукупність сталих і сутнісних її рис, до яких можна віднести причини, мету, частоту поїздок, тривалість перебування, правові підстави тощо. Оскільки міграційні переміщення одночасно мають не одну, а кілька характеристик, їх поділ не є однозначним і остаточним, окремі типи **М.м.** перетинаються, а їх учасники, лише один раз змінивши місце проживання, можуть бути суб’єктами міграційних переміщень різних типів.

За ознакою постійності перебування за місцем призначення виокремлюють незворотну **М.м.** (повну, стаціонарну), яка є переселенням для постійного проживання. Всі інші типи **М.м.** можна об’єднати під назвою тимчасової, тобто такої, що здійснюється на певний строк, після закінчення якого мігрант повертається до попереднього місця проживання.

Якщо в основу типології покласти мету міграційних переміщень, то найбільш поширеною формою виявиться трудова міграція (міграція робочої сили), тобто переїзди з метою працевлаштування.

Щоденні (або щотижневі) поїздки з країни проживання до країни працевлаштування називаються маятниковою міграцією. Оскільки, як правило, їх здійснюють мешканці прикордонної зони, таких мігрантів називають “фронтальєрами”.

Переміщення до місць тимчасової роботи (сільгоспроботи, будівництво, сфера послуг протягом курортного сезону) та проживання в зарубіжній країні впродовж кількох місяців при наступному поверненні на батьківщину є сезонною міграцією.

Швидко розвивається навчальна міграція, тобто така, що здійснюється з освітньою метою. Поширеним на сьогодні видом міграції є незаконна (нелегальна, нерегульована) міграція, яка відбувається з порушенням правил в’їзду, перебування або здійснення економічної діяльності.

Наведений перелік не є вичерпним. Використовуючи інші суттєві ознаки переміщень, можна виділяти інші типи міграцій, наприклад сімейну (з метою воз’єднання сімей), екологічну, етнічну, транзитну тощо.

Виокремлення найважливіших ознак і, відповідно, типу міграції є надзвичайно важливим при виробці та вжитті політичних та управлінських заходів у міграційній сфері, оскільки кожний з її типів потребує специфічного підходу. Проблема, однак, полягає в тому, що однозначної межі між ними не існує.

М.м. притаманна всім людським суспільствам та державам. Проте в кожний історичний період вона відрізнялася певними характеристиками. Серед особливостей сучасної доби передовсім слід згадати розширення масштабів та наростання інтенсивності переміщень населення, що є результатом глобалізації світової економіки, революції у засобах транспорту і зв'язку, все більшої поваги до прав людини, у тому числі і права на свободу пересування. За оцінками, понад 214 млн осіб, або 3,1% населення планети, є міжнародними мігрантами, тобто проживають не в тих країнах, де вони народилися.

Наступна особливість – якісні зміни в моделях **М.м.**: все менше домінує традиційне переселення для постійного проживання, а значного поширення набули короткотермінові трудові чи навчальні поїздки, тривалі, проте все ж тимчасове перебування за кордоном, поетапно **М.м.** з однієї країни до іншої, яка часом завершується поверненням на батьківщину.

Урізноманітнився склад міграційних потоків: серед мігрантів зростає частка висококваліфікованих осіб, молоді, жінок, які становлять на сьогодні уже 49,6% мігрантів, що дає підстави стверджувати про фемінізацію **М.м.**

Ускладнилися вектори руху мігрантів на планеті. Населення все більшої кількості держав включається в міжнародні переміщення, причому поділ на країни походження та призначення вже не такий однозначний: все більше держав одночасно і віддають, і приймають населення. Хоча основним регіоном тяжіння для мігрантів залишаються розвинуті країни, проте третина світових мігрантів циркулює між країнами, що розвиваються. Сьогодні **М.м.** у сучасному світі справляє як ніколи великий вплив на демографічну, соціально-економічну, етнокультурну ситуацію. Її наслідки, як і будь-якого складного соціального процесу, неоднозначні. Попри це світовою спільнотою визнано значний позитивний потенціал **М.м.** як могутнього чинника розвитку в інтересах і країн походження, і країн призначення, і самих мігрантів. Рівень використання цього потенціалу та мінімізації негативних наслідків **М.м.** залежить від цілеспрямованої політичної та управлінської діяльності національних держав та їх міжнародного співробітництва.

Літ.: Малиновська О. А. Міграція та міграційна політика : навч. посіб. / О. А. Малиновська. – К. : Центр учб. л-ри, 2010; *Международная мигра-*

ция и развитие : Докл. Генер. секретаря. Организация Объединенных Наций. А/60/871. – Режим доступа : http://www.un.org/russian/esa/economic/a59_325.pdf; Юдина Т. Н. Миграция: словарь основных терминов : учеб. пособие / Т. Н. Юдина. – М. : Изд-во РГСУ ; Академ. проект, 2007.

Малиновська О.А.

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ (від лат. migration – переміщення, переселення) за найбільш широким визначенням – просторовий рух населення між населеними пунктами однієї або різних адміністративно-територіальних одиниць незалежно від його тривалості, регулярності та цілей. Це можуть бути епізодичні переміщення, тобто такі, які здійснюються несистематично і не мають сталих маршрутів, маятникова **М.н.**, що регулярно з'єднує місця проживання та зайнятості, сезонна, тобто зумовлена сезонною зайнятістю, а також територіальні переміщення, пов'язані із зміною місця проживання, що відповідає вузькому розумінню **М.н.**

У науковій літературі термін **М.н.** вживається як в однині, так і в множині внаслідок множинності окремих актів переселення, які формують цей феномен.

Сутність **М.н.** виявляється через її функції. Серед них – прискорювальна, селективна та розподільча. Прискорювальна функція полягає в тому, що територіальні переміщення людей зумовлюють розширення знань, обмін досвідом, взаємозбагачення особистостей як мігрантів, так і мешканців території, куди вони прибувають. Інакше кажучи, **М.н.** сприяє розвитку населення. Розподільча функція **М.н.** здійснюється внаслідок переміщень населення під впливом нерівномірності попиту і пропозиції робочої сили, умов і можливостей прикладання праці та її оплати. Селективна функція виявляється у тому, що різні соціально-демографічні групи беруть участь у міграційних переміщеннях по-різному. Наприклад, більш рухливими є особи працездатного віку. Легше наважуються на переїзд нещодавні мігранти, ніж корінні мешканці, які ніколи не міняли місця проживання.

Переселенням притаманні економічна і соціальна функції. Перша зводиться до поєднання із засобами виробництва робочої сили та її носія – працездатного населення, що має призводити до забезпечення кількісної та якісної відповідності між матеріальними та особистісними факторами виробництва. Друга виявляється у підви-

щенні в результаті міграції життєвого рівня мігрантів, їхнього соціального статусу.

Притаманні міграціям функції можуть використовуватися для досягнення певних політико-управлінських цілей, наприклад перерозподілу населення та робочої сили, освоєння нового виробництва та підприємницького досвіду тощо.

Міграції є процесом, тобто сукупністю подій, а саме фактів вибуття, прибуття чи переселення. Виділяють три його стадії: початкову, основну та завершальну, кожна з яких має свої якісні характеристики.

Початкова стадія міграційного процесу – це формування міграційної рухливості, готовності до зміни місця проживання. Основна стадія – власне переселення. Завершальною стадією міграційного процесу є приживаність мігранта. Вона означає перехід новоселів до складу постійних жителів і включає, з одного боку, пристосування людини до нових умов життя, тобто адаптацію, а з другого – створення нових умов життя відповідно до потреб людини, тобто облаштування.

Близький до приживаності термін інтеграція. Проте його зміст є ширшим. Інтеграція передбачає не лише адаптацію та облаштування мігрантів на новому місці проживання, а й пристосування суспільства, що приймає, до них. Уявлення про стадійність міграційного процесу є принциповим для управління ним, оскільки засоби державного впливу мають бути якісно різними на різних його стадіях. Фактори **М.н.** – це сукупність умов, що впливають на прийняття рішення про переїзд. Вони поділяються на постійно діючі, які не піддаються управлінню (клімат, природні умови), тимчасові, на які держава може впливати опосередковано (наявність соціальної інфраструктури, привабливих робочих місць, етнічний та гендерний склад населення); змінні, що піддаються прямому регулюванню (розмір заробітної плати, встановлення чи скасування пільг).

Фактори **М.н.** впливають на неї не прямо, а опосередковано, через свідомість людини, тобто міграція є результатом взаємодії об'єктивних соціально-економічних умов та індивідуальної реакції на ці умови, її фактори можуть бути як об'єктивними, так і суб'єктивними.

Звідси управління міграційним процесом має відбуватися шляхом або зміни середовища, що впливає на міграційну поведінку людини, або зміни самої людини, точніше, її свідомості.

Літ.: *Малиновська О. А.* Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями / *О. А. Малиновська.* – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Рыбаковский Л. Л.* Стадии миграционного процесса / *Л. Л. Рыбаковский.* – М. : М-во по делам федерации, нац. и миграц. политики Рос. Федерации, 2001; *Юдина Т. Н.* Миграция: словарь основных терминов : учеб. пособие / *Т. Н. Юдина.* – М. : Изд-во РГСУ ; Академ. проект, 2007.

Малиновська О. А.

МІГРАЦІЯ ТРУДОВА (англ. labour migration) – просторова активність (переміщення, переселення) робочої сили та працездатного населення в межах національного або міждержавного простору, пов'язана з перетином кордонів населеного пункту, територіально-адміністративної одиниці або держави і мотивована пошуком нового місця роботи. **М.т.** передбачає, що особа наймається в працедавця. За визначенням Конвенції ООН про працівників-мігрантів працевлаштування особи відбувається інакше, ніж за власний рахунок. Тобто особи, які змінюють своє місце перебування з метою заснування підприємницької діяльності, не належать до **М.т.** Метою **М.т.** виступає поліпшення умов життя за рахунок вищої оплати праці. Існує розгалужена класифікація **М.т.** Існують такі види **М.т.**: зовнішня або міжнародна – пов'язана з перетином державного кордону; і внутрішня – в межах держави; зворотна – переміщення працівників, які мають намір повернутися до попереднього місця перебування через певний час; і незворотна – переїзд працівника на постійне місце проживання на іншій території; постійна – характеризується системністю і стабільністю потоків трудових мігрантів; й епізодична – здійснюється нерегулярно як у часі, так і в просторі; маятникова – масові циклічні (щоденні, щотижневі, щомісячні тощо) переміщення працівників з місця проживання до місця працевлаштування і назад, відбуваються без зміни місця проживання; сезонна – **М.т.**, обсяг і частота якої залежить від пори року; організована – здійснюється завдяки діяльності різних організацій: органів державної влади і управління, агентств з працевлаштування, громадських організацій тощо і неорганізована (самостійна) – здійснюється самостійно працівником без звернення до спеціальних структур; легальна – відбувається з дотриманням норм права країни походження і призначення; і неле-

гальна – пов’язана із правопорушеннями різного роду: нелегальне прибуття, нелегальне перебування, нелегальне працевлаштування; кваліфікована і некваліфікована – ці види залежать від рівня кваліфікації робочої сили, яка мігрує; масова – одночасне або впродовж короткого періоду переміщення великої кількості працівників з одного місця перебування; і поодинокі – окремі випадки переміщення малої кількості працівників; прогнозована або передбачувана – **М.т.**, кількість, напрямки або інші особливості якої можна передбачити, і раптова/спонтанна – пов’язана зазвичай із надзвичайними ситуаціями, а тому не може бути спрогнозована або передбачена; вимушена – відбувається у зв’язку із введенням примусових заходів, імперативних приписів органів державної влади; і добровільна – здійснюється за власним бажанням працівника, проте може стимулюватись, заохочуватись органами державної влади, приватними структурами чи іншими зацікавленими організаціями; успішна і неуспішна – розкривається через суб’єктивне сприйняття особою умов свого перебування та працевлаштування порівняно з тими, які особа мала до міграції; далека і близька – критерієм цієї класифікації виступає відстань, яку долає мігрант, хоча в умовах глобалізації цей вид може втрачати свою сутність; впорядкована, контрольована, планова – здійснюється відповідно до потреб ринку праці, передбачених органами державного управління і завдяки діяльності цих органів.

Існують різні причини **М.т.** Насамперед її пов’язують з бажанням особи поліпшити свій соціально-економічний статус у зв’язку з безробіттям, довготривалими невиплатами заробітної плати, її малими розмірами, зубожінням тощо. Проте **М.т.** фахівців дефіцитних професій, тобто тих, на які існує високий попит, може відбуватись незалежно від соціально-економічних умов у місці проживання, а з метою отримання ще більших прибутків, кращого соціального забезпечення, ліпших можливостей для самореалізації тощо. Іншим прикладом причин **М.т.** є імперативні приписи держави, як у випадку примусової міграції.

Виділяють різні фактори, які можуть сприяти **М.т.**, заохочувати її або ж, навпаки, стримувати, причому ці фактори можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми.

До внутрішніх сприяючих факторів можна віднести: соціально-економічну ситуацію, спад виробництва і кризи народного господарства, реформаційні прорахунки та невдачі, які настають у результаті політики уряду, загострення економічних протиріч і соціальних суперечностей, скорочення ринку праці, що призводить до масового безробіття на території походження **М.т.** Факторами заохочення є дії зацікавлених осіб ззовні, прикладами яких є державні програми сусідніх з Україною країн (Польща, Болгарія та ін.) щодо залучення з України молоді та робочої сили. Такі фактори є зовнішніми. Стримуючі фактори можуть бути і зовнішніми, і внутрішніми та пов’язані, зазвичай, із впровадженням різних обмежувальних, контрольних, каральних заходів, які здійснюються урядами країн призначення чи/і походження мігрантів. До загальних сприяючих факторів належить розвиток комунікацій: транспортних, інформаційного зв’язку тощо.

Результати **М.т.** можуть бути різними: позитивними і негативними та змінюватись у часовому вимірі. Зокрема, виїзд громадян позбавляє уряд малорозвиненої держави проблем забезпечення їх місцем роботи, проте через 10-15 років, з розвитком держави, може з’ясуватись, що не вистачає робочої сили. Так само країна, яка приймає трудових мігрантів, в короткостроковій перспективі розв’язує проблему нестачі фахівців, адже відбувається приплив тих кадрів, які забезпечують своєю діяльністю галузі виробництва, культури, науки, техніки та ін. Однак з часом уряду цієї країни доведеться вирішувати питання інтеграції мігрантів у суспільство, подолання міжкультурних, міжетнічних конфліктів, расизму, ксенофобії тощо. Зростання **М.т.** “породжує велику кількість політико-правових, соціально-економічних, мовно-культурних та інших проблем, які можуть призводити до антиміграційних настроїв серед населення” приймаючої країни. Наслідком цього можуть ставати обмежувальні заходи, які вживає уряд приймаючої країни: вислання мігрантів, зменшення міграційних квот, прийняття більш жорстких міграційних законодавчих актів, посилення міграційного контролю і нагляду тощо. **М.т.** приводить до формування діаспори. Масова **М.т.** може приводити до локального поселення трудових мігрантів і утворення специфічних мікрорайонів, які

характеризуються етнічною одноманітністю, дотриманням звичаїв, традицій країни походження мігрантів, а з часом приймаюча країна може втратити контроль над внутрішніми процесами, що відбуваються в подібних мікрорайонах (наприклад поселення китайців, т. зв. “чайнатауни”, афроамериканців, т. зв. “гарлеми” в Нью-Йорку в США; поселення мусульман, ромів румунського походження – у Франції). Це, у свою чергу, може призвести до різних форм соціального виключення мігрантів та актів протесту місцевого населення проти мігрантів або ж, навпаки, – мігрантів проти місцевого населення. Політика уряду у сфері **М.т.** є показником стану суспільства: держави з нестабільною внутрішньою ситуацією побоюються в результаті **М.т.** порушити суспільну рівновагу, тоді як сильні благополучні країни сприймають її як джерело збагачення й урізноманітнення суспільного буття. Саме ставлення до **М.т.** визначає тип міграційної політики, яку буде втілювати уряд відповідної держави. Сьогодні уряди більшості країн світу та міжнародних організацій виступають за створення системи впорядкованої, контрольованої та планової **М.т.**

У сучасних умовах регулювання **М.т.** може здійснюватись на різних рівнях: державному (законодавство певної країни), міждержавному (двосторонні угоди між певними країнами), регіональному (прийняття спільних положень, які регулюють **М.т.** між країнами певного регіону. Ці положення є спільними як у відносинах між державами, що їх прийняли, так і у їх відносинах з іншими державами. Зразком тут виступає міграційна політика Європейського Союзу, договори СНД, НАФТА) та глобальному (правові акти організацій загальносвітового масштабу, таких як ООН, МОП, МОМ. Зазвичай містять положення загального характеру, наприклад щодо захисту прав трудових мігрантів).

В Україні особливу увагу вивченню **М.т.** почали приділяти з кінця 90-х рр. ХХ ст. Серед найвідоміших вітчизняних дослідників цього питання варто згадати: Ю.Римаренка, Б.Кравченка, О.Малиновську, В.Скуратівського, І.Петрова, О.Хомра, А.Платонова, С.Мосьондза, О.Левцуна та ін. У листопаді 2004 р. відбулися парламентські слухання щодо стану та проблем правового і соціального статусу сучасної української **М.т.** У червні 2007 р. було проведено засідання

Ради національної безпеки та оборони України, присвячене державній міграційній політиці України та невідкладним заходам щодо підвищення її ефективності.

Літ.: *Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри* : енциклопедія. – К. : Довіра, 1998; *Малиновська О.* Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : монографія / О. Малиновська. – К. : Вид-во НАДУ, 2004; *Бондырева С. К.* Миграция (сущность и явление) / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М. : Изд-во Моск. психолого-социального ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО “МОДЭК”, 2004; *Конвенції та рекомендації / Міжнародна організація праці.* 1-2 т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 2001; *Євтух В. Б.* Етносоціологія: терміни та поняття : навч. посіб. / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко та ін. – К. : Вид-во УАННП “Фенікс”, 2003; *Соціальна політика* : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – 2-е вид., допов. та переробл. – К. : Вид-во УАДУ, 2003.

Чулаєвська М.Є.

МІЖАМЕРИКАНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ (МАБР) (англ. Inter-American Development Bank, IDB) створений у 1959 р. на основі Угоди, підготовленої спеціальним комітетом Організації американських держав (ОАД). Членами **МАБР** є 46 країн, у тому числі 26 країн Латинської Америки і Карибського басейну, які в сукупності мають 50,02% голосів і 22 нерегіональних члени, включаючи Бельгію, Великобританію, Німеччину, Данію, Ізраїль, Іспанію, Італію, Канаду, КНР, Нідерланди, Норвегію, США, Фінляндію, Францію, Швецію, Японію, найбільшим з яких за часткою капіталу є США (30,01%).

Створені державами Америки банки розвитку – Міжамериканський банк розвитку (**МАБР**), Карибський банк розвитку (КБР), Східнокарибський центральний банк, Центральньоамериканський банк економічної інтеграції (ЦАБЕ) – надають сприяння у прискоренні економічного і соціального розвитку; в розвитку економічної інтеграції; збільшенні приватних і державних інвестицій в економіку; фінансуванні економічних і соціальних проектів по галузях економіки; наданні технічної допомоги; у розробці проектів; більш раціональному використанні природних ресурсів; розвитку внутрішньо-регіональної торгівлі.

Цілі **МАБР**: надання допомоги у прискоренні економічного і соціального розвитку

країн Латинської Америки і Карибського басейну; сприяння приватним і державним інвестиціям в економіку цих країн; співробітництво з країнами-членами МАБР, спрямоване на орієнтацію їх політики на більш ефективне використання ресурсів на основі взаємодоповнюваності економік та розвитку зовнішньої торгівлі.

Пріоритетне значення в економіці мають: промисловість (включаючи добувну), енергетика, сільське господарство і рибальство, транспорт, туризм та малі підприємства, інфраструктура. У соціальній сфері особлива увага приділяється охороні навколишнього середовища, науці і техніці, системі освіти та охорони здоров'я, розвитку міського господарства.

До числа пріоритетних сфер належать: подолання бідності та соціальних диспропорцій; задоволення потреб малих та уразливих країн; забезпечення розвитку за рахунок приватного сектору; реагування на кліматичні зміни, використання поновлювальних джерел енергії та розбудова екологічної стійкості; сприяння регіональній співпраці та інтеграції. Фінансові ресурси банку складаються з власного капіталу, коштів, отриманих у результаті запозичень, на грошових ринках, та інших доступних ресурсів, зокрема трастових фондів, що їх створюють держави-члени для фінансування конкретних проектів розвитку. Банк управляє Фондом спеціальних операцій – ФСТ, ресурси якого становлять оплачені внески в капітал Банку. ФСТ надає позики на пільгових умовах для здійснення проектів у найменш розвинених країнах. У віданні Банку перебуває також Трастовий фонд соціального прогресу, Венесуельський трастовий фонд і трастові фонди технічного співробітництва, призначені для надання допомоги країнам Латинської Америки.

У 1993 р. країнами-членами Банку був створений Багатосторонній інвестиційний фонд (БІФ), метою якого є сприяння інвестиціям шляхом надання позик і субсидій у невеликих розмірах. Фонд управляється Банком у рамках спеціальної програми. Частиною групи МАБР є Міжамериканська інвестиційна корпорація (МАІК), створена в 1989 р. Банк має свої відділення в Європі та Азії.

Літ.: *Офіційний сайт МАБР.* – Режим доступу : <http://www.iadb.org>

Стрельцов В.Ю.

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ (ІАТА) – міжнарод-

на неурядова організація, яка виступає координатором і представником інтересів авіатранспортної галузі у таких сферах, як: забезпечення безпеки польотів, здійснення польотів, тарифна політика, техобслуговування, авіаційна безпека, розробка міжнародних стандартів спільно з ІКАО тощо.

ІАТА стала спадкоємницею заснованого 28 серпня 1919 р. у Гаазі (Нідерланди) союзу авіакомпаній – Міжнародної асоціації повітряного руху (*International Air Traffic Association*). Основною метою Асоціації була організація безпечних, регулярних і рентабельних повітряних перевезень людей і вантажів, а також сприяння спільній роботі всіх підприємств, що беруть участь у міжнародних повітряних перевезеннях. Робота Асоціації була на певний час припинена через Другу світову війну. У квітні 1945 р. в Гавані (Куба) було створено нову організацію – Міжнародну асоціацію повітряного транспорту (*International Air Transport Association*). На той час вона мала 57 членів із 31 країни, в основному з європейських і північноамериканських.

За час свого існування ІАТА розробила комерційні стандарти, які побудували світову промисловість повітряного транспорту. Сьогодні місією ІАТА є представництво, керівництво та обслуговування авіаційної галузі. ІАТА має 115 представництв по всьому світу, станом на 2010 р. її членами були 230 авіакомпаній, що здійснювали 93% усіх міжнародних рейсів.

ІАТА представляє інтереси авіакомпаній по всьому світу, її метою є надання допомоги авіакомпаніям за рахунок спрощення процесів і підвищення зручності пасажирів при одночасному зниженні витрат і підвищенні ефективності. У цьому контексті ІАТА запровадила новаторський підхід у рамках ініціативи “Спрощення бізнесу”, що покликана змінити спосіб функціонування галузі авіатранспортної промисловості. Результатом впровадження цієї ініціативи мають стати кращі послуги для пасажирів та нижчі витрати для галузі.

Крім того, одним із пріоритетів діяльності ІАТА є безпека повітряного руху. ІАТА прагне до постійного поліпшення стандартів безпеки, зокрема через Програму аудиту експлуатаційної безпеки авіакомпаній (IOSA), яка призначена для оцінки систем експлуатаційного управління та контролю повітряних перевізників. Сьогодні IOSA – це передовий гармонізований стандарт усієї світової авіацій-

ної промисловості у сфері авіаперевезень та забезпечення їх безпеки. IOSA постійно підтримується в актуальному стані, допрацьовується, оцінюється і актуалізується відповідно до останніх вимог авіаційної галузі. Відповідно до вимог IATA всі авіакомпанії-члени IATA повинні пройти аудит IOSA. Компанії, що успішно пройшли процедуру перевірки, вносяться до реєстру операторів IOSA. На сьогодні сертифікацію IOSA здійснюють 8 незалежних аудиторських фірм, які пройшли акредитацію в IATA. Правила експлуатації IOSA включають 872 вимоги, відповідність яким повинна підтвердити авіакомпанія під час проходження аудиту. Сертифікат IOSA є обов'язковою умовою членства в IATA. Визнання безпеки роботи на міжнародному рівні гарантує більш високий статус авіаперевізника як на внутрішньому ринку, так і на ринку міжнародних авіаперевезень.

Іншим важливим завданням IATA є зведення до мінімуму негативного впливу повітряного транспорту на навколишнє середовище. IATA також забезпечує необхідну професійну підтримку всім зацікавленим особам та широкий спектр продуктів і експертних послуг, таких як публікації, навчання і консалтинг. Фінансові системи IATA допомагають перевізникам і туристичним компаніям максимізувати свої доходи.

Для споживачів IATA спрощує поїздки і процеси перевезень, зберігаючи при цьому витрати. Пасажири можуть зробити один телефонний дзвінок для замовлення квитка, сплатити в одній валюті, а потім використувати квиток на рейсах кількох авіакомпаній у ряді країн. IATA дає змогу авіакомпаніям працювати безпечно, надійно, ефективно й економічно відповідно до чітко визначених правил. IATA виступає як посередник між авіакомпаніями і пасажирами, а також перевізниками, оскільки застосовуються розроблені нею стандарти обслуговування та централізована фінансова система.

З 2007 р. Міжнародна асоціація повітряного транспорту оголосила про повний перехід на продаж авіаперевезень з використанням електронних квитків.

IATA присвоює коди аеропортам, авіакомпаніям і типам літаків для класифікації.

Організаційна структура IATA включає Офіс Генерального директора та 6 офісів виконавчих директорів, це офіси: людського капіталу, правової служби, міжнародного аудиту, кому-

нікацій, авіаційного довілля та головного економіста. Крім того, асоціація має 5 основних підрозділів: корпоративні послуги; промислове розповсюдження та фінансові послуги; маркетинг та комерційні послуги; відносини з членами та урядами і корпоративний секретар; безпека, операції та інфраструктура.

Штаб-квартира IATA розташована в Монреалі (Канада). Європейський центр – в Женеві (Швейцарія).

Літ.: Офіційний сайт IATA. – Режим доступу : <http://www.iata.org>

Київець О.В.

МІЖНАРОДНА ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНА КОМІСІЯ (ІЕС/МЕК) – міжнародна некомерційна організація зі стандартизації у сфері електричних, електронних і суміжних технологій. МЕК є спільною платформою компаній, промисловості і уряду для зустрічей, обговорення і розробки міжнародних стандартів. Вона також управляє трьома глобальними системами оцінки відповідності, які підтверджують відповідність обладнання, систем або компонентів міжнародним стандартам.

МЕК була заснована в 1906 р. Спочатку штаб-квартира МЕК розташовувалася в Лондоні, а з 1948 р. і по сьогодні – в Женеві (Швейцарія). МЕК має регіональні центри в Південно-Східній Азії (Сінгапур), Латинській Америці (Сан-Пауло, Бразилія) та Північній Америці (Бостон, США).

МЕК запропонувала систему стандартів, яка в результаті стала одиницями СІ, сприяла розвитку і поширенню стандартів для одиниць вимірювання, зокрема гауса, герца і вебера. Також у 1938 р. був виданий міжнародний словник, метою якого була уніфікація електротехнічної термінології. Міжнародний електротехнічний словник залишається важливим напрямом роботи в електричних і електронних сферах промисловості.

До складу МЕК входять представники національних служб стандартів – національних комітетів. Кожен національний комітет представляє в МЕК інтереси своєї держави. Національні комітети призначають експертів та делегатів державних органів, асоціацій і наукових кіл для участі в технічній роботі та оцінці відповідності роботи МЕК.

Структура управління МЕК включає вищий керівний орган – Раду, в якій представлені всі національні комітети, а також виконавчий комітет. У рамках виконавчого комітету

функціонують три органи: орган управління стандартизацією, який здійснює управління роботою з розробки міжнародних стандартів; орган ринкової стратегії, який визначає ринкові пріоритети та здійснює огляд технологій; орган оцінювання відповідності, який здійснює управління політикою, системами та діяльністю з оцінювання відповідності. До структури органів входять технічні комітети, підкомітети і робочі групи. Бюджет **МЕК** складається з внесків країн-членів цієї організації та надходжень від продажу міжнародних стандартів.

Стандарти **МЕК** охоплюють широкий спектр технологій, включаючи виробництво і розповсюдження побутової техніки та офісного обладнання, напівпровідників, волоконної оптики, батарей сонячної енергії, нанотехнологій, морської енергії тощо. Усі міжнародні стандарти **МЕК** розробляються на основі консенсусу і представляють потреби ключових зацікавлених сторін кожної держави, що бере участь у роботі **МЕК**.

МЕК є провідною організацією у світі, яка готує і публікує міжнародні стандарти для всіх електричних, електронних і суміжних технологій, відомих під загальною назвою "Електротехніка". Деякі із стандартів **МЕК** розробляються спільно з Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO). Стандарти **МЕК** мають номери у діапазоні 60000-79999, і їх назви мають вид типу IEC 60411 Графічні символи. Номери старих стандартів **МЕК** були змінені в 1997 р. шляхом додавання числа 60000. Стандарти, розроблені спільно з Міжнародною організацією зі стандартизації, мають назви вигляду ISO / IEC 7498-1:1994 Взаємодія відкритих систем: базова еталонна модель.

Мільйони пристроїв, що містять електроніку або призначені для виробництва та використання електроенергії, створюються на основі міжнародних стандартів **МЕК** та проходять оцінювання відповідності.

Літ.: *Офіційний сайт Міжнародної електротехнічної комісії.* – Режим доступу : <http://www.iec.ch>
Київець О.В.

МІЖНАРОДНА МОРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ – організація, заснована у 1948 р. на Морській конференції ООН у Женеві, на якій була прийнята Конвенція про Міжурядову морську консультативну організацію (так називалася **М.м.о.** до травня 1982 р.). Кон-

венція **М.м.о.** набула чинності 17 березня 1958 р. З 1959 р. **М.м.о.** – спеціалізована установа ООН. Її штаб-квартира розміщена в Лондоні. **М.м.о.** налічує 155 членів. Україна є членом **М.м.о.** з 1994 року.

Організація створена для сприяння міжнародній співпраці у сфері морських перевезень і морської торгівлі, а також установлення режиму безпеки на морі. Органи **М.м.о.**: Асамблея у складі представників усіх країн-членів (сесії один раз на два роки) визначає політику і програму діяльності організації, затверджує бюджет, вирішує питання про надання фінансової допомоги; Рада у складі 40 членів, що обираються на два роки, керує роботою **М.м.о.** між сесіями Асамблеї; Секретаріат на чолі з генеральним секретарем (складається з шести відділів: безпеки кораблів; морського середовища; правових питань і міжнародних зв'язків; конференцій; технічного співробітництва; управління). З інших органів слід назвати Юридичний комітет, Комітет із захисту морського середовища, Комітет з безпеки на морі, Комітет з технічного співробітництва, Комітет по забезпеченню судноплавства на морі, який, зокрема, вирішує питання спрощення документації і скорочення формальностей, пов'язаних зі здійсненням морських перевезень. Комітети відкриті для участі всіх держав-членів на рівних засадах.

Для досягнення поставлених цілей **М.м.о.** сприяла прийняттю близько 40 конвенцій і угод, понад 800 зведень рекомендацій та правил, які стосуються безпеки на морі, та заходів щодо запобігання забрудненню морського середовища.

Найбільш важливі конвенції **М.м.о.**: Міжнародна угода по забезпеченню безпеки життя на морі, яка була прийнята в 1960 р. і набула чинності у 1965 р. Ця угода включала цілу низку заходів щодо безпеки судноплавства, які передбачали: встановлення спеціальних машин та електричного обладнання, забезпечення пожежної безпеки, забезпечення рятувальним приладдям та радіозв'язком, правила безпечного пересування, правила перевезення особливо небезпечних вантажів і т. ін.; дві багатосторонні міжнародні угоди, які дають можливість країнам, що постраждали від нафтового забруднення на морі, отримати компенсацію за понесені збитки. Ці угоди були відредатовані у 1992 та 2000 р. у бік збільшення компенсацій; Угода

з міжнародних інструкцій щодо запобігання зіткненням на морі. Угода, яка була прийнята в 1972 р., набула чинності у 1977 р. Ця угода передбачає обов'язкове розділення морських шляхів, спрямоване на запобігання зіткненням; Міжнародна угода по замірам тоннажу, прийнята в 1969 р. (набула чинності у 1982 р.); Міжнародна угода щодо вантажних ліній, яка була прийнята в 1966 р., а набула чинності у 1968 р.; Спеціальна торговельна угода щодо пасажирських суден, яка була прийнята в 1971 р. і набула чинності у 1974 р.; Міжнародна угода щодо безпеки контейнерів, які перевозяться. Угода була підписана в 1972 р., набула чинності у 1977 р.

Значну увагу **М.м.о.** приділяє економічним та юридичним аспектам морських перевезень. Було прийнято низку документів щодо уніфікації документації і процедур, пов'язаних з прибуттям, стоянкою та відплиттям із порту, встановленням режиму відповідальності за завдання збитків пасажиром на морських суднах.

Під егідою **М.м.о.** діє низка навчальних центрів: Всесвітній морський університет (Швеція), Морська транспортна академія (Італія), Морська транспортна академія (Мальта), Міжнародний інститут морського права (Мальта).

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, З. Кутайні. – К. : Центр учб. л-ри, 2007. – С. 138-139; *Циганкова Т. М.* Міжнародні організації : навч. посіб. – Вид. 2-ге. переробл. і допов. / Т. М. Циганкова, Т. Ф. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 137; *Бородулина Л. П.* Международные экономические организации : учеб. пособие / Л. П. Бородулина, И. А. Кудряшова, В. А. Юрга. – М. : Экономистъ, 2005. – С. 93-95.

Макогон Ю.В., Громенкова С.В.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ (див. *ISO*).

МІЖНАРОДНА ПРОГРАМА ВИКОРИСТАННЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ (див. *ІПЕК*).

МІЖНАРОДНЕ АГЕНТСТВО З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ (МАГАТЕ) (англ. International Atomic Energy Agency) є провідним світовим міжнародним урядовим форумом науково-технічного співробітництва у сфері мирного використання ядерної технології. **МАГАТЕ** як автономна організація, створена у рамках ООН, стала втілен-

ням міжнародних зусиль щодо реалізації пропозиції, яку президент США Ейзенхауер висловив у своїй промові “Атом для миру” на сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1953 р. Він передбачив створення міжнародного органу з контролю і розвитку використання атомної енергії. Статут **МАГАТЕ** було ухвалено 26 жовтня 1956 р. на міжнародній конференції, яка проходила у штаб-квартирі ООН. У Статуті зазначено, що Агентство прагне до якнайшвидшого і якнайширшого використання атомної енергії для підтримання миру, здоров'я і благополуччя в усьому світі. У міру можливого Агентство забезпечує, щоб допомога, яка ним надається, на його вимогу чи під його наглядом і контролем, не була використана так, щоб сприяти будь-якій воєнній цілі.

МАГАТЕ розпочало свою діяльність у Відні 29 липня 1957 р. 14 листопада 1957 р. Генеральна Асамблея ухвалила угоду щодо відносин між **МАГАТЕ** і ООН. До **МАГАТЕ** входить 146 держав (станом на травень 2009 р.). Послуги і діяльність Агентства у найрізноманітніших сферах реалізуються в інтересах його держав-членів. Штаб-квартира **МАГАТЕ** розташована у Відні. **МАГАТЕ** має регіональні відділення в Канаді, Женеві, Нью-Йорку та Токіо, лабораторії в Австрії та Монако, дослідницький центр у Трієсті (Італія), яким керує ЮНЕСКО.

Сфера діяльності **МАГАТЕ** – науково-технічне співробітництво в галузі мирного використання атомної енергії, а також контроль за мирним використанням ядерних матеріалів. У цьому контексті **МАГАТЕ** проводить обговорення питань розвитку атомної енергетики; надає допомогу в дослідницькій роботі; забезпечує міждержавні послуги з передачі ядерного устаткування і матеріалів; виконує контрольні функції; здійснює забезпечення безпеки ядерної енергетики і нерозповсюдження ядерної зброї (недопущення в країнах, що не володіють ядерною зброєю, переведення атомної енергії з мирного застосування на створення ядерної зброї).

Директивними органами **МАГАТЕ** є Рада керуючих і Генеральна конференція. Рада керуючих і Генеральна конференція. Рада керуючих зазвичай збирається п'ять разів на рік. Вона розглядає звітність, програму і бюджет **МАГАТЕ**, представляє Генеральній конференції рекомендації з цих питань і розглядає також заяви про прийом у члени Агентства. Крім того, вона затверджує угоди щодо гарантій і публікації норм безпеки

МАГАТЕ, а також уповноважена призначати Генерального директора, який затверджується Генеральною конференцією. У разі недотримання тією чи іншою країною її зобов'язань щодо гарантій Рада керуючих приймає рішення про наступні кроки: від звернення з проханням надати роз'яснення до можливості передачі цього питання на розгляд Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй.

Генеральна конференція – керівний орган, що складається з усіх країн-учасниць **МАГАТЕ**. Скликається щорічно. Обговорює доповідь Ради керуючих за попередній рік, затверджує звітність, програми і бюджет, а також розглядає заяви про прийом у члени Агентства. Вона уповноважена вимагати від Ради доповідь з будь-яких питань, що належать до функцій **МАГАТЕ**. Під час чергової щорічної сесії Генеральна конференція проводить загальну дискусію з основних напрямів діяльності та програми **МАГАТЕ** і розглядає різноманітні питання, представлені Радою керуючих, Генеральним директором і окремими державами-членами.

Секретаріат **МАГАТЕ**, у якому працює понад 2300 співробітників категорії спеціалістів і допоміжного персоналу, реалізовує програми та здійснює діяльність, схвалені директивними органами Агентства. Очолюється Генеральним директором, який є головною адміністративною посадовою особою і призначається на чотирирічний термін. Він має заступників, які очолюють шість департаментів: департамент технічного співробітництва – передача технологій і сталого розвитку; департамент ядерної енергії – ядерна енергетика, паливний цикл і поводження з відходами; департамент ядерної безпеки – ядерна безпека, радіаційна безпека, безпека відходів і фізична ядерна безпека; департамент ядерних наук і застосування – використання ядерних технологій в охороні здоров'я, сільському господарстві, промисловості та інших сферах; департамент гарантій – перевірка використання ядерної енергії у мирних цілях; департамент управління – бюджет і фінанси, юридичні консультації і адміністративна підтримка, суспільна інформація.

Фінансові ресурси **МАГАТЕ** поділяються на дві категорії: регулярний бюджет і добровільні пожертвування.

МАГАТЕ встановлює стандарти ядерної безпеки і захисту довкілля, надає країнам-членам технічну допомогу, а також заохочує обмін науковою і технічною інформацією

щодо ядерної енергії. **МАГАТЕ** надає поради і практичну допомогу урядам різних країн щодо здійснення програм використання атомної енергії. Головна мета цих програм – сприяти передачі навичок і знань для того, щоб країни могли здійснювати атомні програми ефективніше і безпечніше. Агентство пропонує радників й обладнання, навчає спеціалістів. **МАГАТЕ** збирає інформацію стосовно кожного аспекта ядерних технологій і поширює її за допомогою своєї Міжнародної ядерної інформаційної системи у Відні. Разом з ЮНЕСКО Агентство керує Міжнародним центром теоретичної фізики в Трієсті (Італія), а також утримує три лабораторії для вивчення можливого практичного застосування принципів ядерної фізики. Агентство співпрацює з ВООЗ щодо проблем використання радіації в медицині і біології.

Основними документами, прийнятими **МАГАТЕ**, є: Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (1979 та поправка з 2005); Декларація про запобігання ядерній катастрофі (1981); Договір про без'ядерну зону південної частини Тихого океану і Протоколи до нього (1985); Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію (1986); Конвенція про допомогу у випадку ядерної чи радіаційної аварії (1986); Угода про проведення міжнародних досліджень наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції у науковому центрі “Прип'ять” (1990); Угода між КНДР і **МАГАТЕ** про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (1992); Принципи щодо використання ядерних джерел енергії у космічному просторі (1992); Конвенція про ядерну безпеку (1994); Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Африці (Пеліндабський договір) (1995); Договір про зону, вільну від ядерної зброї, у Південно-Східній Азії (Бангкокський договір) (1995); Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом і про безпеку поводження з радіоактивними відходами (1997); Конвенція про додаткове відшкодування за ядерні збитки (1997); Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерні збитки (1997); Типовий додатковий протокол до угоди (угод) між державою (державами) і Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій (1998); Кодекс поведінки щодо

забезпечення безпеки і збереженості радіоактивних джерел (2004).

Найважливіший напрям діяльності МАГАТЕ – забезпечення нерозповсюдження ядерної зброї. У 1968 р. 102 країни підписали договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Цим договором МАГАТЕ доручено проведення перевірок виконання зобов'язань його учасниками. Контрольні функції Агентства – так звані гарантії МАГАТЕ – мають на меті не допустити у країнах, що не володіють ядерною зброєю, переведення атомної енергії з мирного використання на створення ядерної зброї. Перевірка може здійснюватися лише на основі угоди з державою, у якій має проводитись інспекція. Прийняття гарантій є добровільним. Контроль МАГАТЕ поширюється на десятки країн світу, включаючи держави з розвинутою ядерною промисловістю. Добровільно під гарантії Агентства надали свої ядерні установки США, Великобританія, Франція, Китай, Росія. Крім цих країн гарантії МАГАТЕ також поширюються на 95% ядерних установок.

На основі найкращого досвіду і практик країн, які використовують атомну енергію, у травні 2009 р. була опублікована нова структура стандартів МАГАТЕ з безпеки, що становить собою піраміду. Наверху цієї піраміди – основи безпеки (Safety Fundamentals, SF), які визначають цілі і принципи безпеки. Далі йдуть загальні вимоги до безпеки (General Safety Requirements, GSR), які застосовуються до всіх установок і діяльності. Потім – конкретні вимоги до безпеки (specific Safety Requirements, SSR), які адресовані конкретним установкам і діяльності. Завершують піраміду загальні керівництва з безпеки (General Safety Guides, GSG), які стосуються всіх установок і діяльності, та конкретні керівництва з безпеки (specific Safety Guides, SSG), що застосовуються для конкретних установок і діяльності.

З 1997 р. МАГАТЕ очолював Мохаммед аль-Барадеї (Mohamed ElBaradei) – професійний дипломат з Єгипту. На цей пост він був переобраний двічі – у 2001 і 2005 р. У 2005 р. Міжнародному агентству ООН з атомної енергії МАГАТЕ і його главі Мохаммеду аль-Барадеї присуджена Нобелівська премія Миру “За зусилля по запобіганню використанню атомної енергії у військових цілях і з забезпечення її застосування в мирній справі в максимально безпечних умовах”.

2 липня 2009 р. Рада керівників МАГАТЕ вибрала новим Генеральним директором організації японця Юкіо Амано.

Літ.: Букринский А. М. Безопасность атомных электростанций по федеральным нормам и правилам России и стандартам МАГАТЭ. Сравнение основных принципов и требований по обеспечению безопасности / А. М. Букринский // Труды НТЦ ЯРБ. – М. : НТЦ ЯРБ, 2007; Офіційний сайт МАГАТЕ (ІАЕА). – Режим доступу : <http://www.iaea.org>; Офіційний сайт ООН. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/iaea>; International Atomic Energy Agency. Structure of the iaea safety standards and current status. Vienna, May 2009. – Режим доступу : <http://www-ns.iaea.org/downloads/standards/status.pdf>

Козум П.В.

МІЖНАРОДНИЙ БАНК ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (МБЕС)

(англ. International Bank for Economic Cooperation, ІВЕС) – міжнародний банк, створений з метою сприяння економічному розвитку і співробітництву країн. МБЕС розпочав діяльність відповідно до Угоди про багатобічні розрахунки в перевідних рублях і організації МБЕС 22 жовтня 1963 р. Засновниками банку були країни: Болгарія, Угорщина, ГДР, Монголія, Польща, СРСР, Чехословаччина. В 1974 р. до Угоди приєдналася Куба, в 1977 р. – В'єтнам. З 1992 р. членом Банку є Російська Федерація (як спадкоємиця СРСР), а з 1993 р. – Словаччина та Чехія (як спадкоємиці Чехословаччини). У 1990 р. зі складу МБЕС вибула ГДР, а в 1993 – Угорщина. Зараз членами МБЕС є 9 країн: Республіка Болгарія, Соціалістична Республіка В'єтнам, Республіка Куба, Монголія, Республіка Польща, Російська Федерація, Румунія, Словацька Республіка, Чеська Республіка.

МБЕС – міжурядовий банк, що почав діяти з 1964 р. в Москві (Російська Федерація), відіграючи роль фінансового інституту та здійснюючи розрахунки між країнами-учасниками.

Мета МБЕС – сприяти економічному співробітництву й розвитку народного господарства країн-членів, розширенню їх торгівлі та економічних зв'язків з іншими країнами. МБЕС здійснює багатосторонні розрахунки, кредитує зовнішньоторговельні операції, залучає і зберігає вільні кошти, золото, вільноконвертовану та ін. валюти країн-членів банку, а також інших країн і проводить операції з цими коштами у межах залу-

чених сум, фінансує і кредитує експлуатаційну діяльність спільних промислових підприємств та інших об'єктів тощо. Може здійснювати розрахунки з країнами, що не є членами банку.

Діяльність **МБЕС** ґрунтується на повному рівноправ'ї і пошані суверенітету всіх країн-членів. Банк – відкрита організація. Його членами можуть стати країни, що розділяють цілі і принципи його діяльності і готові взяти на себе зобов'язання, що витікають із угоди і статуту банку. Участь в **МБЕС** не перешкоджає розвитку безпосередніх фінансових і інших зв'язків країн-членів між собою та іншими країнами.

Банк співробітничав або брав участь в організаціях, діяльність яких відповідає його завданням. **МБЕС** правомочний укладати угоди, відкривати відділення і агентства, мати представників тощо. Банк несе відповідальність по зобов'язаннях у межах майна, що належить йому, але не відповідає по зобов'язаннях країн-членів, так само як і країни-члени не відповідають по зобов'язаннях банку.

Статутний капітал **МБЕС** був визначений у 300 млн перевідних рублів. Внески робляться в перевідних рублях і вільноконвертованій валюті або золоті. Квоти країн-членів у капіталі встановлені виходячи з обсягу експорту в їх взаємній торгівлі. Банк має також резервний капітал і спеціальні фонди.

Банк надавав країнам-членам два види кредитів у перевідних рублях: розрахункові – на суму короткочасного перевищення платежів над вступами і термінові – на витрати, пов'язані із спеціалізацією і кооперацією виробництва, розширенням товарообігу, вирівнюванням платіжного балансу, сезонними потребами тощо (на термін 1-3 роки). За дорученням зацікавлених країн-членів банк фінансував і кредитував спільні підприємства, що діють, а також інші об'єкти цих країн. Банк стягував за надані кредити 2-5% і виплачував по вкладах 1,5-4%.

За 1964-1990 рр. банк отримав прибутку понад 1 млрд еку. Сума розподіленого прибутку втричі перевищила внески країн у статутний капітал.

Найвищий орган управління банку – Рада, її члени призначаються урядами країн-членів банку. Кожна країна має один голос незалежно від розміру її внеску в капітал банку. Рішення вважаються прийнятими при повній одноголосності країн-членів. Виконавчим

органом банку є правління, члени якого призначаються Радою **МБЕС**.

Починаючи з 1991 р. відповідно до рішення Ради Банку **МБЕС** продовжив роботу в ринкових умовах. Банк перейшов від здійснення міждержавних розрахунків до розрахунково-кредитного обслуговування комерційних клієнтів – російських юридичних осіб та юридичних осіб інших країн (включаючи СНД), використовуючи виключно вільноконвертовані валюти. Зараз Банк проводить документарні операції, веде рахунки клієнтів і здійснює розрахунки по них, розміщує депозити; проводить конверсійні операції, надає банківські консультації тощо.

Пріоритетними напрямками роботи **МБЕС** залишається діяльність в інтересах країн-членів: розвиток бізнесу з фінансовими і комерційними структурами цих країн; фінансування зовнішньоторговельних операцій та проектів; надання послуг клієнтам у галузі розрахунків, кредитування, зниження ризиків проведення операцій, консультування. Для проведення цієї роботи визначені першочергові завдання і найбільш перспективні проекти, які були включені до затвердженої Правлінням "Програми розвитку співробітництва з країнами-членами **МБЕС**".

Зараз статутний капітал Банку становить близько 400 млн євро. Частка Росії складає 46,4% статутного капіталу, Чехії – 12%, Польщі – 10,8%, Болгарії – 6,8%, Словаччини – 6%, Куби – 1,8%, Монголії – 1,2%, В'єтнаму – 0,4%.

Резервний капітал **МБЕС** становить 164,8 млн євро.

Сьогодні кореспондентська мережа **МБЕС** нараховує понад 400 банків у різних країнах світу, у тому числі близько 72 – у країнах-членах. Кореспондентські взаємовідносини підтримуються з 16 комерційними банками Росії, 12 – Болгарії, 11 – Польщі, 7 – Чехії, 7 – Румунії, 5 – Словаччини.

З 2004 р. **МБЕС** врегулював свої зобов'язання по відношенню до західних кредиторів та активував свою роботу. Зараз він є універсальною фінансово-кредитною установою, що проводить операції на різних сегментах фінансового ринку і обслуговує корпоративних клієнтів різних форм власності і напрямів діяльності.

Клієнтами Банку є фірми, підприємства і організації. Вони мають можливість отримувати різні види банківських послуг і продуктів: розрахункове обслуговування, касо-

ве обслуговування, різні форми кредитування, документарні операції, операції на валютному та грошовому ринках. Разом з тим пріоритетним напрямом діяльності МБЕС залишається фінансування зовнішньої торгівлі і обслуговування контрагентів, передусім країн-членів Банку.

МБЕС є членом Асоціації банків Центральної і Східної Європи, членом Асоціації російських банків, а також одним із засновників Московської міжбанківської валютної біржі та ЗАТ “Фондова біржа ММВБ”.

Літ.: Карпіч С. С. Банк співдружності рівних / С. С. Карпіч. – М. : [б. в.], 1966; Мазанов Р. Р. Міжнародні розрахунки країн-членів СЕВ (Рада економічної взаємодопомоги) / Р. Р. Мазанов. – М. : [б. в.], 1970; Гуменюк Б. І. Міжурядові регіональні організації : навч. посіб. / Б. І. Гуменюк ; за ред. Б. І. Гуменюка. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київ. ун-т”, 2001.

Крамарева О.М.

МІЖНАРОДНИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІ ТА РОЗВИТКУ (МБРР) – основна кредитна установа Світового банку, яка є спеціалізованою установою ООН та міждержавним інвестиційним інститутом. МБРР був заснований одночасно з МВФ рішенням Міжнародної валютно-фінансової конференції в Бреттон-Вуді в 1944 р. як інститут Групи Світового банку. Угода про МБРР, що є одночасно і його статутом, офіційно вступила в дію в 1945 р., але банк почав функціонувати з 1946 р. Штаб-квартира МБРР розташована у Вашингтоні. МБРР структурований як об’єднання, що функціонує в 187 країнах-членах.

Основним завданням МБРР є скорочення бідності в країнах із середнім рівнем доходу і кредитоспроможних бідних країнах шляхом сприяння сталому розвитку через надання позик, гарантій, аналітичних і консультативних послуг, а також управління ризиком. Крім того, до завдань МБРР належить: підтримка довгострокового людського і соціального розвитку потреб, які приватні кредитори не фінансують; збереження фінансової стійкості позичальника шляхом надання підтримки в періоди кризи, яка найбільш несприятливо позначається на менш захищених верствах населення; використання важелів фінансування для обговорення ключових політичних та інституційних реформ (наприклад антикорупційних реформ); створення сприятливого інвестиційного клімату

для стимулювання надходжень приватного капіталу; надання фінансової підтримки (у вигляді субсидій, що надаються з чистого прибутку МБРР) у сферах, які мають вирішальне значення для добробуту бідних верств населення в усіх країнах.

Цілями МБРР є надання допомоги в реконструкції і розвитку економіки країн-членів; заохочення приватних іноземних інвестицій; сприяння збалансованому зростанню міжнародної торгівлі і підтримання рівноваги платіжних балансів; збирання і публікація статистичної інформації.

Спочатку МБРР був покликаний за допомогою акумульованих бюджетних коштів капіталістичних держав та залучених капіталів інвесторів стимулювати приватні інвестиції в країнах Західної Європи, економіка яких значно постраждала під час Другої світової війни.

З середини 50-х рр., коли економіка країн Західної Європи стабілізувалася, діяльність МБРР стала більше орієнтуватися на країни Азії, Африки і Латинської Америки.

Основним напрямом діяльності МБРР є надання кредитів для економічного розвитку. МБРР – найбільший кредитор проектів розвитку в країнах, що розвиваються. Країни, що подають заявку на вступ до МБРР, повинні спочатку бути прийняті до МВФ.

Терміни, обсяги і ставки кредитів МБРР визначаються особливостями кредитованого проекту, а надання кредитів має певні умови. Всі позики банку повинні гарантуватися урядами країн-членів. Вони виділяються під процентну ставку, яка змінюється кожних 6 місяців. Позики надаються, як правило, на 15-20 років з відстрочкою платежів по основній сумі позики від трьох до п’яти років. МБРР покриває своїми кредитами лише 30% вартості об’єкта, причому найбільша частина кредитів направляється в галузі інфраструктури: енергетику, транспорт, зв’язок.

З середини 80-х рр. МБРР збільшив частку кредитів, що направляються в сільське господарство (до 20%), на охорону здоров’я та освіту. На промисловість спрямовується менше 15% кредитів банку. В останні роки МБРР займається проблемою врегулювання зовнішнього боргу країн, що розвиваються: 1/3 кредитів він видає у формі так званого спільного фінансування. Банк надає структурні кредити для регулювання структури економіки, оздоровлення платіжного балансу.

Вищими органами управління **МБРР** є Рада керуючих і Директорат як виконавчий орган. Очолює **МБРР** Президент. Як правило, це представник вищих ділових кіл США. Сесії Ради, що складається з міністрів фінансів або керуючих центральними банками, проводяться раз на рік спільно з МВФ. Членами банку можуть бути тільки члени МВФ, голоси також визначаються квотою країни в капіталі **МБРР** (понад 180 млрд дол. США).

Хоча членами **МБРР** є 187 країн, лідируючі позиції належать сімці: США, Японії, Великобританії, ФРН, Франції, Канаді та Італії. Джерелами ресурсів банку, крім акціонерного капіталу, є розміщення облігаційних позик, головним чином на американському ринку, і кошти, отримані від продажу облігацій.

На додаток до **МБРР** були створені такі фінансові інститути: Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій. Усі ці фінансові інститути працюють у тісній взаємодії, утворюючи Групу Світового банку.

Літ.: *Офіційний сайт Світового банку.* – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/>

Київець О.В.

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ) – міждержавна, міжурядова фінансова інституція, спеціальна агенція ООН, створена 39 державами для регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги при дефіциті платіжного балансу. Метою **МВФ** є сприяння глобальному валютному співробітництву, забезпечення фінансової стабільності, сприяння міжнародній торгівлі, високому рівню зайнятості та стійкому економічному зростанню, скороченню бідності в усьому світі. Основними цілями діяльності **МВФ** є: сприяння міжнародному співробітництву шляхом забезпечення механізму для консультацій та погоджених дій стосовно міжнародних валютних питань; сприяння збалансованому зростанню міжнародної торгівлі з метою підвищення рівня зайнятості та реальних доходів населення, розвитку виробничих можливостей країн-членів; сприяння стабільності валют і впорядкованим валютним відносинам та запобігання конкурентному знеціненню валют; сприяння створенню багатосторонньої системи платежів та переказів у поточних операціях, прагнення

ліквідації валютних обмежень; надання країнам-членам кредитних ресурсів, що дають змогу регулювати незбалансованість тимчасових платежів без використання обмежувальних заходів у галузі зовнішньої торгівлі та розрахунків; слугування форумом для консультацій і співпраці у галузі міжнародних валютних питань.

Головним завданням **МВФ** є скорочення тривалості та посилення рівноваги в міжнародному балансі розрахунків членів, а також забезпечення стабільності валютних курсів. Відповідаючи за безперебійну роботу світової валютної й платіжної системи, **МВФ** приділяє особливу увагу стану ліквідності у світовому масштабі, тобто рівню й складу резервів, що є у держав-членів, та призначених для покриття торгових і платіжних потреб. Однією з важливих функцій **МВФ** є надання додаткових ліквідних засобів своїм членам за рахунок розподілу спеціальних прав запозичення (СДР). До основних функцій **МВФ** також належать: здійснення нагляду за узгодженою системою впорядкованого обміну національних валют, надання кредитів своїм членам на реорганізацію економіки для встановлення більш ефективного співробітництва й надання додаткових послуг країнам-членам (підвищення кваліфікації персоналу, технічна допомога в спеціалізованих сферах, інформаційне обслуговування).

Як основний інструмент для цього **МВФ** використовує виділення коротко- та середньострокових кредитів в іноземній валюті. **МВФ** намагається відігравати визначальну роль у світовій економіці. **МВФ** безпосередньо пов'язаний у своїй діяльності зі Світовим банком. **МВФ** підзвітний урядам своїх країн-членів.

Специфіка **МВФ** порівняно з іншими міжурядовими організаціями полягає у виконанні ним одночасно функцій регулювання, фінансування, нагляду та консультування держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин. **МВФ** застосовує різні форми діяльності, серед яких: інспектування (пов'язано з переходом від паритетної до відкритої системи обміну валют); консультації (використовує три типи консультацій – щорічні, додаткові та спеціальні); надання послуг, фінансування. Безпосереднє фінансування здійснюється за допомогою резервного та кредитного траншів. Відтак основними механізмами фінансування **МВФ** є резервні

кредити “стенд-бай”; розширене кредитування (ЕФФ); компенсаційне та надзвичайне фінансування (ССФФ); фінансування системних перетворень (СТФ); фінансування буферних запасів (БСФФ); фінансування структурної перебудови (САФ).

МВФ має статус спеціалізованої установи ООН. Штаб-квартира **МВФ** розташована в м. Вашингтон, США.

Кожній країні, яка отримує членство в **МВФ** (наразі – 187 країн), виділяється квота, що ґрунтується на приблизному співвідношенні з розмірами економіки цієї країни. Фактично квота визначає фінансовий внесок країни у **МВФ**, право голосу країни та можливість отримання фінансування від **МВФ**. **МВФ** очолює керуючий директор, який є головою Виконавчої ради. Вищим керівним органом **МВФ** є Рада керуючих, до якої входять по одному керуючому та його заступнику від кожної країни-члена. Зазвичай це міністри фінансів або керівники центральних банків. До повноважень Ради керуючих належить вирішення ключових питань діяльності **МВФ**, зокрема внесення змін до статей Угоди, прийняття й виключення країн-членів, визначення й перегляд їх часток у капіталі, вибори виконавчих директорів тощо. Керуючі збираються на сесії раз на рік, але водночас можуть проводити засідання в будь-який час. Рада керуючих делегує більшу частину своїх повноважень Виконавчій раді, залишаючи за собою право ствердження збільшення квот, спеціальних прав запозичення, прийняття нових або вилучення наявних членів **МВФ**.

Засідання **МВФ** разом з Групою Світового банку відбувається раз на рік. Щорічні наради зазвичай включають два пленарних засідання, протягом яких відбуваються консультації керуючих один з одним і представляється точка зору країн з актуальних питань міжнародної економіки та фінансів; приймаються рішення про необхідність перегляду та закріплення у відповідних рішеннях шляхів розв’язання міжнародних фінансових проблем.

До структури **МВФ** також входять Міжнародний валютний і фінансовий комітет (*МВФК*) та Комітет з розвитку. *МВФК* складається з 24 членів та 187 представників усіх країн-членів **МВФ**. До сфери діяльності *МВФК* належить обговорення питань, пов’язаних із розвитком світової економіки, кон-

сультації **МВФ** у межах своїх повноважень тощо. Результатом наради *МВФК*, основою якого є консенсус, тобто відсутність офіційного голосування, є комюніке, яке надає пропозиції до програми роботи **МВФ** на півроку. У свою чергу, Комітет з розвитку зосереджується на консультуванні керуючих **МВФ** і Світового банку з питань економічного розвитку країн, що розвиваються. До Комітету входять 24 члени (міністри фінансів або розвитку країн-членів), з огляду на що він слугує форумом для створення міжурядового консенсусу з найважливіших питань розвитку.

Іншою структурною одиницею **МВФ** є Виконавча рада, до сфери діяльності якої входить піклування про щоденні справи **МВФ**. Більшість країн-членів **МВФ** згруповані у Виконавчій раді за виборними округами (4 та більше країн; найбільший округ включає 24 країни), крім країн з великою економікою (США і Китаю), які мають власні місця. Засідання та прийняття рішень відбуваються переважно на консенсусній основі, закріплюючись у підсумковому комюніке.

У структурі **МВФ** також існує Незалежний відділ оцінки (заснований у 2001 р.), який виконує наглядові функції щодо роботи **МВФ**, висувачи на засіданнях пропозиції та даючи рекомендації щодо покращення інституційного управління, а також бере участь у створенні іміджу **МВФ** у світі. Крім цього, до структури **МВФ** входять Бюро з питань етики (з 2000 р.), яке розслідує випадки неетичної поведінки і провини співробітників, надаючи консультації і рекомендації **МВФ**, а також інформаційна Гаряча лінія (з 2008 р.), яка цілодобово приймає повідомлення про факти порушення.

З 2006 р. відбувається реформа управління **МВФ** для підвищення його легітимності та ефективності, подолання наслідків світової економічної кризи, а також розв’язання проблем інституційного розвитку з метою реального здійснення права голосу країни-члена на основі перегляду ролі та обов’язків Ради керуючих, *МВФК*, Виконавчої ради та керівництва **МВФ**. Одним із головних напрямів реформи є зміни у формулі квот, що існує наразі, враховуючи інтереси країн, що розвиваються, а також підвищення цікавості у захисті квот бідних країн або країн із низьким доходом з метою забезпечення реалізації принципів рівності держав, представлених

у **МВФ**, а також надання більшого права голосу в засіданнях при обговоренні нагальних питань та розв'язанні проблем.

У роботі **МВФ** беруть активну участь міжурядові групи (наприклад “Велика вісімка” – G-8 та “Велика двадцятка” – G-20). До роботи з обговорення економічних і фінансових питань у рамках G-8 залучається керуючий директор **МВФ**. Обговорення та координація міжнародної фінансової стабільності, що належить до функцій G-20, до складу якої входять і члени G-8, сприяють тому, що “Велика двадцятка” залишається ключовим гравцем у формуванні роботи **МВФ**.

МВФ намагається запровадити політику прозорості, насамперед, прозорості публікацій, яка поширюється на висвітлення економічної політики країн-членів, відкриваючи її громадське обговорення, що сприятиме посиленню підзвітності політики та підвищенню ефективності функціонування фінансових ринків. Запроваджуючи політику прозорості, **МВФ** прагне посилити контроль за міжнародною валютною системою, зберігаючи певну конфіденційність власного впливу на уряди країн-членів, офіційно проголошуючи необхідність збалансованості відповідальності **МВФ** у цих процесах.

Літ.: *Грицяк І. А.* Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції”); *Інститути ЄС і НАТО.* Глосарій основних термінів та понять : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артёмов, Д. В. Вітер, О. М. Руденко та ін. – Ужгород : Ліра, 2007. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Країни світу.* Міжнародні організації. – Режим доступу : <http://svit.ukrinform.ua/organizations.php?page=mvf.htm>; *Мельник П. В.* Банківські системи зарубіжних країн / П. В. Мельник. – К. : Алерта : ЦУЛ, 2010; *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / [І. В. Артёмов, В. Д. Бакуменко, О. М. Руденко та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – (Серія “Євроінтеграція : український вимір”); *Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України.* – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua>; *Международный валютный фонд.* – Режим доступа : <http://www.imf.org/external/russian/index.htm>

Бондаренко В.Д.

МІЖНАРОДНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК (МІБ) – міжнародний банк, заснований у 1970 р. за ініціативою СРСР для сприяння взаємній економічній співпраці в краї-

нах соціалістичного табору. Засновниками Банку були 9 країн: Народна Республіка Болгарія, Угорська Народна Республіка, Демократична Республіка В'єтнам, Республіка Куба, Монгольська Народна Республіка, Польська Народна Республіка, СРСР, Соціалістична Республіка Румунія, Чехословацька Соціалістична Республіка. Найбільший пакет (близько 47%) належав СРСР. Банк розпочав діяльність 1 січня 1971 р. у м. Москва. Спочатку Банк фінансував проекти, пов'язані з поставками нафти та газу. **МІБ** є міжурядовою організацією, що була створена та здійснює свою діяльність на основі міжурядової Угоди про заснування **МІБ** та його Статуту.

Статутний капітал **МІБ** становив 1052,6 млн перевідних рублів та був сформований на 70% у перевідних рублях та на 30% у вільноконвертованій валюті і золоті. Квоти країн-учасниць встановлювалися згідно з обсягами експорту в їх взаємному товарообігу. Банк також мав резервний капітал і спеціальні фонди.

Найвищим органом **МІБ** була Рада, що складалася з представників усіх країн-учасниць. Кожна країна мала один голос, незалежно від розміру її внеску в капітал Банку. Рішення з принципових питань вважалося прийнятним за одностайністю всіх членів Ради, а за іншими питаннями – при кваліфікованій більшості (3/4 голосів). Виконавчий орган – Правління. Головним завданням Банку було надання довгострокових (до 15 років) та середньострокових (до 5 років) кредитів на цілі, пов'язані з міжнародним соціалістичним розподілом праці, спеціалізацією та кооперуванням виробництва в інтересах соціалістичної співдружності. Кредитами насамперед забезпечувалися об'єкти, що мали високу економічну ефективність. Кредити надавалися Банком під 4-6% річних.

З 1973 р. в **МІБ** був створений спеціальний фонд кредитування заходів із надання економічного і технічного сприяння країнам, що розвиваються. Фонд становив 1 млрд перевідних рублів і був створений на 95% у перевідних рублях та на 5% у вільноконвертованій валюті. З цього фонду **МІБ** надавав кредити для будівництва нових, а також реконструкції та модернізації діючих підприємств промисловості, сільського господарства та інших галузей економіки країн, що розвиваються. **МІБ** також залучав і розміщував засоби у перевідних рублях, національних валютах інших країн, вільноконвер-

тованій валюті та золоті. Він також кредитував будівництво і реконструкцію об'єктів у галузях: машинобудування, хімічної, автомобільної, електротехнічної промисловості країн-членів.

Діяльність **МІБ** була заснована на повному рівноправ'ї та повазі суверенітету країн-членів. **МІБ** створювався як відкрита організація. Його членами могли стати країни, що поділяли цілі та принципи його діяльності, а також були готовими взяти на себе зобов'язання, згідно з Угодою про створення Банку та його Статуту. Участь у **МІБ** не перешкоджала розвитку фінансових та інших зв'язків країн-членів між собою та іншими країнами світу та міжнародними валютно-фінансовими організаціями.

Сьогодні членами **МІБ** є: Республіка Болгарія; Соціалістична Республіка В'єтнам; Республіка Куба; Монголія; Російська Федерація; Румунія; Словацька Республіка; Чеська Республіка.

Членами **МІБ** можуть стати інші країни, міждержавні банківські, фінансові і економічні організації.

Зараз статутний капітал **МІБ** становить 1300 млн євро, його оплатна частина – 214,5 млн євро. Статутний капітал може бути збільшений за рішенням Ради.

Вищим органом управління залишається Рада Банку, що здійснює загальне керівництво **МІБ**. Виконавчим органом залишається Правління, склад якого визначається Радою. Ревізія діяльності Банку здійснюється Ревізійною комісією, що призначається Радою з представників країн-членів **МІБ**.

МІБ є юридичною особою і має правоздатність, необхідну для виконання функцій. **МІБ** несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, що йому належить.

Основним видом діяльності **МІБ** є надання на комерційних принципах середньо- та довгострокових кредитів для здійснення спільних інвестиційних проектів і програм, фінансування будівництва національних об'єктів, а також на інші цілі, що устанавлюються Радою **МІБ**. Фінансування основної діяльності **МІБ** здійснює як за рахунок власного капіталу, так і запозичених коштів. **МІБ** може залучати кошти з міжнародних та регіональних ринків капіталу шляхом отримання фінансових кредитів, розміщення облігаційних позик, випуску інших цінних паперів, прийняття вкладів та ін.

МІБ надає кредити на будівництво, розширення, модернізацію, реконструкцію і технічне переозброєння об'єктів, впровадження нових технологічних процесів, здійснення лізингових операцій.

Кредити надаються: банкам, господарюючим організаціям і підприємствам країн-членів **МІБ**, незалежно від їх форм власності; міжнародним організаціям і спільним підприємствам за участю суб'єктів з країн-членів **МІБ**; банкам, підприємствам і економічним організаціям інших країн.

МІБ за весь час діяльності прийняв до кредитування понад 200 інвестиційних об'єктів у різних країнах та надав кредити на суму понад 7 млрд євро. Ці засоби дали змогу збудувати багато підприємств чорної, кольорової металургії, машинобудування, електротехнічної та іншої галузей економіки. **МІБ** брав участь у фінансуванні спільного будівництва великих газопроводів, автомобільних та залізничних магістралей.

Літ.: *Гуменюк Б. І.* Міжурядові регіональні організації : навч. посіб. / Б. І. Гуменюк ; за ред. Б. І. Гуменюка. – К.: Видавн.-поліграф. центр "Київ. ун-т", 2001; *Філіпенко А. С.* Міжнародні економічні відносини: Сучасні міжнародні економічні відносини : підручник / А. С. Філіпенко, С. Я. Боринець, В. А. Вергун та ін. – К. : Либідь. – 1992; *Козак Ю. Г.* Міжнародні організації : навч. посіб. / Ю. Г. Козак ; за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського. – К. : ЦУЛ. – 2003; *Філіпенко А. С.* Світова економіка : підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирко та ін. – К. : Либідь. – 2000; *Многостороннее экономическое сотрудничество социалистических государств : сб. док. – М. : [б. и.], 1972; Альтшулер А. Б.* Сотрудничество социалистических государств. Расчёты, кредиты, право / А. Б. Альтшулер. – М. : [б. и.], 1973. – Гл. 9.

Крамарева О. М.

МІЖНАРОДНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД (МКС) – перший постійний міжнародний суд, основною метою якого стало покарання осіб, винних у найтяжчих злочинах проти людяності. Функціонування Суду фінансується за рахунок держав-учасниць, добровільних внесків від міжнародних організацій, фізичних та юридичних осіб.

Створення **МКС** стало можливим лише на початку ХХІ ст., це зумовлено тим, що лише протягом ХХ ст. було визначено поняття геноциду, злочинів проти людяності та військових злочинів. Основу міжнародного кримінального судочинства було закладено

міжнародними кримінальними трибуналами – Нюрнберзьким та Токійським.

У 1990 р., після закінчення холодної війни, трибунали, зокрема Міжнародний трибунал по колишній Югославії та Руанді, стали результатом консенсусу між великими державами. Однак такі трибунали розглядали лише злочини, скоєні в певний період часу, на певній території та пов'язані з конкретними подіями. Постійні порушення норм міжнародного гуманітарного права потребували створення постійного органу.

17 липня 1998 р. 120 держав прийняли Римський статут, яким було створено МКС. Статут вступив в дію 1 липня 2002 р., після ратифікації 60 державами.

МКС є незалежною міжнародною організацією, яка не входить до складу ООН, однак підтримує з нею тісні стосунки. Місцезнаходження – Гаага (Нідерланди). Проводити слухання **МКС** може як за своїм основним місцем знаходження, так і в іншому місці, за потреби. Під юрисдикцію Суду підпадають: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини і злочини агресії. Як злочини проти людяності, так і військові злочини докладно визначаються в Статуті і включають в себе злочини, згадані у різних договорах і звичаєвих джерелах, які 120 держав на Римській конференції погодилися вважати “найсерйознішими злочинами, що викликають заклопотаність всього міжнародного співтовариства”. Суд має юрисдикцію стосовно всіх таких злочинів, за винятком агресії. Статті 5 (2), 121 і 123 разом передбачають, що Суд отримає юрисдикцію щодо злочину агресії, як тільки її відповідне визначення буде прийнято більшістю в дві третини голосів усіх держав-учасників **МКС**.

Положення Римського статуту, що стосуються процедури, були розроблені таким чином, щоб створити оптимальний баланс між такими пріоритетами: необхідністю мати незалежний, що не має політичного характеру, репрезентативний міжнародний суд, який міг би ефективно і компетентно діяти; правом держав, якщо вони бажають і можуть це зробити, передусім нести відповідальність за переслідування цих осіб; необхідністю надати відповідне відшкодування та компенсацію жертвам подібних злочинів; необхідністю захистити права обвинувачуваних; і роллю Ради Безпеки ООН у підтриманні міжнародного миру і безпеки.

Згідно із ст. 34 Статуту **МКС** Суд складається з таких органів: Президії, Відділу попереднього судочинства, судового відділення, апеляційного відділення, канцелярії прокурора та секретаріату.

Голова, перший і другий віце-голови обираються абсолютною більшістю голосів суддів, і строк їх перебування на цих посадах обмежений. Асамблея держав-учасників обирає суддів після висування кандидатур державами-учасниками. Обрані судді будуть працювати в Суді максимум протягом дев'яти років. Критеріями для обрання суддів є: високі моральні якості, неупередженість і незалежність; кваліфікація, необхідна в їх державах для призначення на вищі судові посади; визнана компетентність у галузі кримінального та процесуального права і необхідний досвід роботи як судді, прокурора, адвоката або в іншій аналогічній ролі у сфері кримінального судочинства, або визнана компетентність у відповідних сферах міжнародного права, таких як міжнародне гуманітарне право і право прав людини, а також досвід професійної юридичної діяльності, що має відношення до предмета судової діяльності Суду; і вільне володіння принаймні однією з робочих мов Суду, тобто англійською чи французькою.

Асамблея держав-учасниць може обирати лише одного суддю від однієї держави. Вона має враховувати необхідність забезпечення в складі Суду представництва: основних правових систем світу; справедливого географічного представництва; справедливого представництва суддів жіночої та чоловічої статі; наявності суддів, які володіють досвідом юридичної діяльності зі спеціальних питань, таких як насильство стосовно жінок і дітей.

Асамблея держав-учасників обирає також прокурора та заступників прокурора на підставі тих самих критеріїв, що застосовуються і при обранні суддів. Судді обирають секретаря, який відповідає за заснування в структурі Секретаріату спеціальної Групи з надання допомоги потерпілим і свідкам.

Судді **МКС**, прокурор, заступники прокурора й секретар є незалежними при виконанні своїх обов'язків, і в Статуті передбачено, що їм надаються такі привілеї та імунітети, як і главам дипломатичних представництв, коли вони беруть участь у діяльності Суду, або стосовно такої діяльності.

Літ.: *Офіційний сайт Міжнародного кримінального суду.* – Режим доступу : <http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/>

Київець О.В.

МІЖНАРОДНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ – зосередження виробництва окремих видів товарів у тих країнах, де їх виробництво є економічно доцільним у зв'язку з географічним положенням, кліматом і наявністю природних ресурсів, а також ресурсів праці та капіталу. Такий розділ виробництва завдяки подальшому обміну товарами вигідний для країн, що беруть у ньому участь, і сприяє кращому задоволенню потреб, підвищенню зайнятості, однак призводить до взаємозалежності держав.

Нижче приведені визначення **М.п.п.**, що надаються у словниках, довідниках, глосаріях економічного спрямування.

М.п.п. – вищий рівень суспільного розподілу праці.

М.п.п. – спеціалізація господарства окремих країн світу на виробництві певних видів продукції і послуг, якими вони обмінюються (торгують).

М.п.п. – спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів, для виготовлення яких у країні є дешевші ресурси і переважні умови порівняно з іншими країнами. За такої спеціалізації потреби країн задовольняються не лише власним виробництвом, а й за допомогою міжнародної торгівлі.

М.п.п. – концентрація виробництва однорідної продукції в рамках однієї країни з метою створення високопродуктивного ефективного виробництва, зниження витрат виробництва, підвищення якості продукції, створення підприємств оптимального розміру. **М.п.п.** виступає в трьох типах: загальний, приватний і одиничний. Загальний **М.п.п.** – це розподіл праці між країнами за сферами виробництва, між добувними і оброблювальними галузями промисловості, промисловістю і сільським господарством. Приватний **М.п.п.** передбачає спеціалізацію країни на окремих галузях виробництва, видах готової продукції. Одиничний **М.п.п.** – це спеціалізація країн на виготовленні окремих вузлів, деталей, агрегатів, технологічних стадіях виробництва.

Передумовами **М.п.п.** є відмінності: між країнами в природно-економічних умовах; у забезпеченості природними ресурсами (землею, запасами копалин, водними ресур-

сами); у географічному положенні, розмірах території; у чисельності населення, його демографічному складі, кваліфікації робочої сили; у рівні розвитку продуктивних сил.

М.п.п. – складна, багаторівнева система міжнародної спеціалізації, що постійно розвивається і наповнюється новим змістом на кожному етапі суспільного розвитку. Зворотною стороною цієї спеціалізації є міжнародне кооперування. Поглиблення цих процесів, зрештою, приводить до зростання суспільної продуктивності праці та економії робочого часу. До машинної стадії розвитку національних економік **М.п.п.** базувалось на своїй природній основі – відмінностях у природно-кліматичних умовах країни, її географічному положенні, ресурсах та енергетичних джерелах тощо. Починаючи з машинної стадії залежність спеціалізації і кооперування від природної основи значно зменшується. Для індустріальної стадії розвитку характерна залежність спеціалізації від наявного власне технологічного фактора. Практично з цієї стадії розвитку для значної кількості країн починається процес поступового переміщення центра ваги світових господарських зв'язків зі сфери обігу (торгівлі) у сферу виробництва, що, у свою чергу, зумовлює інтенсифікацію та зростання обсягів торговельних зв'язків.

Нині майже неможливо знайти велику галузь національного виробництва, яка б не залежала від міжнародних умов виробництва. Сфера **М.п.п.** безпосередньо охоплює всі структурні складові суспільного поділу праці: міжгалузевий – промисловість, сільське господарство, будівництво; частковий – між виробництвами цих галузей; одиничний – предметна, подетальна, технологічна міжнародна спеціалізація та кооперування. Поділ праці на міжнаціональному рівні поглиблюється і знаходить більшу перспективність, ніж усередині окремої країни. Територіально і функціонально така спеціалізація проявляється на рівні окремих країн, їх груп або регіонів світу, що свідчить у цілому про подальший процес глобалізації системи виробництв, а відповідно і економічних міжнародних зв'язків.

Теоретичним обґрунтуванням вигід **М.п.п.** є теорія порівняльних переваг. Її основи були закладені ще А.Смітом і Д.Рікардо. Так, А.Сміт під час полеміки з меркантилістами

для оцінки ефективності **М.п.п.** сформулював принцип абсолютних витрат. Він визначив цей принцип надзвичайно просто: основне правило кожного розсудливого господарюючого суб'єкта – ніколи не роби спробу самому виготовити те, що дешевше купити.

А.Сміт показав, що країни зацікавлені у вільному розвитку міжнародної торгівлі, оскільки вони можуть виграти незалежно від того, виступають вони експортерами чи імпортерами. Будь-яка країна володіє абсолютними перевагами, коли є такий товар, якого на одиницю затрат вона може виробляти більше, ніж інші країни.

Кожна країна, виходячи з принципу порівняльних переваг, намагається вивозити ті товари, витрати на виробництво яких у неї нижчі, ніж інтернаціональні, а завозити ті, виробництво яких у себе в країні обходиться дорожче, ніж в інших державах. На цьому принципі формується торговельна політика будь-якої країни. Безсумнівно, країна купує і ту продукцію, яку вона взагалі не виготовляє. Таким чином, **М.п.п.** забезпечує державам певні переваги. Завдяки участі в ньому вони можуть підвищити ефективність національної економіки та добробут свого населення. Це зумовлено такими можливостями **М.п.п.**: участь у **М.п.п.** дає змогу повніше користуватися перевагами спеціалізації на рівні країни, раціональніше використовувати свої ресурси, збільшувати загальний обсяг виробництва; виробництво товарів може бути ефективним лише за умов масового виробництва і відповідно витрат, що постійно зменшуються. Місткість же внутрішнього ринку часто є недостатньою для використання переваг великомасштабного виробництва повною мірою. Особливо це стосується невеликих країн; **М.п.п.** сприяє повнішому задоволенню потреб населення країни. Інакше багато країн залишилися би без товарів, до яких звикло його населення, але власних можливостей для їх виробництва немає або воно нерациональне; участь у **М.п.п.** призводить до посилення конкуренції та підвищення якості вітчизняних товарів; поглиблення **М.п.п.** є своєрідним фундаментом для політики мирного співіснування та успішного політичного співробітництва країн (наприклад Європейський Союз).

М.п.п. служить об'єктивною основою інтернаціоналізації господарського життя і фундаментом мирного співіснування держав.

Літ.: Чужиков В. І. Економіка зарубіжних країн : навч. посіб. / В. І. Чужиков ; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : [б. в.], 2005. – 305 с.; Кураков Л. Економіка и право : словарь-справочник / Л. Кураков. – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/80/word>; Булатов А. Учебник “Экономика” : глосарий / А. Булатов. – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/421/word>; Райзберг Б. Современный экономический словарь / Б. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева. – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/88/word>; Словарь по экономической теории, 2004 г. – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/862/word>

Краснейчук А.О.

МІЖНАРОДНИЙ СУД є головним судовим органом ООН. **М.с.** було засновано Статутом ООН, підписаним 26 червня 1945 р. у Сан-Франциско, для досягнення однієї з головних цілей ООН: “проводити мирними засобами відповідно до принципів справедливості й міжнародного права, залагодження або вирішення міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру”. **М.с.** функціонує відповідно до Статуту, який є частиною Статуту ООН, і свого Регламенту. **М.с.** розташований у Палаці миру в Гаазі (Нідерланди). **М.с.** замінив собою Постійну палату міжнародного правосуддя, яка функціонувала в Палаці миру з 1921 р. Офіційними мовами є англійська і французька.

Роль **М.с.** в тому, щоб вирішувати згідно з міжнародним правом юридичні суперечки між державами, які погодилися прийняти його юрисдикцію, й давати консультативні висновки з правових питань, переданих йому уповноваженими органами Організації Об'єднаних Націй і спеціалізованих установ. **М.с.** складається з колегії незалежних суддів, обраних незалежно від їх громадянства з числа осіб високих моральних якостей або які є юристами з визнаним авторитетом у сфері міжнародного права. До складу **М.с.** входять 15 членів, які обираються Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй і Ради Безпеки з числа осіб, внесених до списку за пропозицією національних груп Постійної палати третейського суду, або запропонованих національними групами кандидатів, призначених для цієї мети їх урядами, з дотриманням умов, встановлених для членів Постійної палати третейського суду ст. 44 Гаазької Конвенції 1907 р. Про мирне вирішення міжнародних сутичок, й за

підтримки Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН. При цьому в його складі не може бути двох громадян однієї держави. Судді повинні відповідати вимогам, які висуваються в їхніх країнах для призначення на вищі судові посади або бути юристами з визнаним авторитетом у галузі міжнародного права. Члени **М.с.** при виконанні ними судових обов'язків користуються дипломатичними привілеями. Члени **М.с.** є незалежними суддями, про що свідчить їх офіційна заява на відкритому суді про неупереджене і сумлінне виконання своїх обов'язків. Членам **М.с.** заборонено займатися будь-якою іншою діяльністю під час виконання його повноважень у Суді.

Члени **М.с.** обираються на дев'ять років і можуть бути переобрані, з тим, однак, що термін повноважень п'яти суддів першого складу **М.с.** закінчується через три роки, а термін повноважень ще п'яти суддів – через шість років. Члени **М.с.** не можуть виконувати ніяких політичних або адміністративних обов'язків; обов'язків представника, повіреного або адвоката в будь-якій справі; брати участь у вирішенні будь-яких справ, в яких вони раніше брали участь як представники, повірені або адвокати однієї із сторін, або члени національного або міжнародного суду, слідчої комісії або в будь-якій іншій ролі. Вибори суддів проводяться в Нью-Йорку з нагоди щорічної осінньої сесії Генеральної Асамблеї. Судді, обрані на трирічний термін, приступають до виконання повноважень 6 лютого наступного року, після чого суд переходить до виборів шляхом таємного голосування Голови і Віце-голови.

М.с. обирає Голову і Віце-голову терміном на три роки. Президент головує на всіх засіданнях суду. Віце-президент замінює Президента на час його відсутності, у разі нездатності здійснювати обов'язки або у разі вакансії в президенті. У разі відсутності Віце-президента ця роль покладається на старшого суддю.

М.с. зазвичай виконує свої обов'язки в повному складі. **М.с.** має три палати. У разі потреби **М.с.** може утворювати одну чи кілька палат у складі трьох або більше суддів для розгляду певних категорій справ (трудових справ і справ, що стосуються транзиту й зв'язку) або для розгляду окремої справи. Рішення, винесене однією з палат, вважається винесеним

самим **М.с.** Засідання палат може відбуватися в інших місцях, крім Гааги.

Порядок виконання **М.с.** своїх функцій визначається Регламентом, який, зокрема, встановлює порядок судочинства, а також визначає межі компетенції **М.с.**

Сторонами у справах, що розглядаються **М.с.**, можуть бути тільки держави. **М.с.** може запитувати у публічних міжнародних організацій інформацію, що стосується справ, які перебувають на його розгляді, а також отримувати подібну інформацію, подану зазначеними організаціями за їх власною ініціативою. До **М.с.** може звернутися будь-яка держава-учасник Статуту **М.с.**, а також інші держави на умовах, визначених Радою Безпеки ООН.

До відання **М.с.** належать усі справи, які будуть передані йому сторонами, і всі питання, спеціально передбачені Статутом ООН або чинними договорами і конвенціями.

Юрисдикція **М.с.** є обов'язковою для держав-учасників Статуту **М.с.** з усіх правових спорів, що стосуються: тлумачення договору; будь-якого питання міжнародного права; наявності факту, який, якщо він буде встановлений, являтиме собою порушення міжнародного зобов'язання; характеру й розмірів відшкодування, яке належить за порушення міжнародного зобов'язання.

У вирішенні спорів **М.с.** ґрунтується на нормах міжнародного права та застосовує загальні й спеціальні міжнародні конвенції, які встановлюють правила, визнані державами; міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма; загальні принципи права, визнані націями; окремі судові рішення й доктрини кваліфікованих спеціалістів із публічного права як допоміжний засіб у визначенні правових норм.

Порушення справи здійснюється нотифікацією спеціальної угоди або письмовою заявою на ім'я секретаря **М.с.** з обов'язковим зазначенням предмета спору і сторони. **М.с.** має право визначати будь-які заходи щодо забезпечення прав кожної зі сторін, повідомлення про що доводиться до сторін та Ради Безпеки ООН і діє аж до винесення рішення у справі. Звернутися і постати перед судом можуть тільки держави. На це мають право держави-члени ООН. Сторони виступають через представників, можуть користуватися допомогою адвокатів чи повірених. Держава, яка вважає, що рішення може торкатися її пра-

вових інтересів, має право звернутися до **М.с.** із проханням про участь у справі.

Судочинство поділяється на письмове та усне. Письмове судочинство включає повідомлення **М.с.** і сторін меморандумів, контрмеморандуми, відповіді на них, а також необхідні підтверджуючі документи. Усне судочинство полягає в заслуховуванні **М.с.** свідків, експертів, представників, повірених, адвокатів. Для передавання всіх повідомлень іншим особам **М.с.** може звернутися безпосередньо до уряду держави, на території якої повідомлення має бути вручене. Це ж стосується випадків, пов'язаних з отриманням доказів на місці. **М.с.** може доручити розслідування або експертизу будь-якій особі, колеґії, бюро, комісії на власний розсуд.

Слухання справи відбувається під керівництвом Голови, Віце-голови або старшого з присутніх суддів на основі публічності, якщо немає іншого рішення **М.с.** або немає заперечень сторін щодо публічності розгляду справи. Якщо одна зі сторін не з'явиться до **М.с.** або не надасть своїх доводів, інша може просити про вирішення справи на свою користь. Наради **М.с.** відбуваються на закритому засіданні та зберігаються в таємниці. Всі питання вирішуються більшістю голосів присутніх суддів. Голос Голови або особи, яка його заступає, дає перевагу у разі розподілення голосів порівну.

Рішення **М.с.** є обов'язковим лише для сторін, що беруть участь у справі. Воно є кінцевим і не підлягає оскарженню. Тлумачення рішення належить **М.с.** Перегляд рішення можливий лише на основі обставин, що можуть за своїм характером вплинути на рішення та не були відомі **М.с.**, стороні, що просить перегляду рішення, якщо це не було наслідком недбалства. Прохання про перегляд має подаватися не пізніше шести місяців після відкриття нових обставин.

Крім розгляду справ, **М.с.** також може надавати консультативні висновки з будь-якого юридичного питання на запит будь-якої установи, уповноваженої роботи такі запити Статутом ООН або Статутом **М.с.**

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Видво ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – (Серія “Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції”); *Інститути ЄС і НАТО.*

Глосарій основних термінів та понять : навч. посіб. / уклад. : І. В. Артёмов, Д. В. Вігер, О. М. Руденко та ін. – Ужгород : Ліра, 2007. – (Серія “Євроінтеграція: український вимір”); *Международный суд.* – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/iccj/>; *Міжнародна інтеграція* : навч. посіб. / [І. В. Артёмов, В. Д. Бакуменко, О. М. Руденко та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2009. – (Серія “Євроінтеграція : український вимір”); *Офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України.* – Режим доступа : <http://www.mfa.gov.ua>; *International court of justice.* – Режим доступа : <http://www.icj-cij.org>

Руденко О.М.

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД “ВІДРОДЖЕННЯ” (The International Renaissance Foundation) (**МФ“В”**)

засновано в квітні 1990 р. Він входить до мережі фондаций Інституту Відкритого Суспільства, заснованого Джорджем Соросом, що складається з національних і регіональних фондів у більш ніж 30 країнах світу, у тому числі в Африці, Центральній і Східній Європі та на території колишнього Радянського Союзу. Мета МФВ – фінансово та організаційно сприяти становленню відкритого, демократичного суспільства в Україні шляхом підтримки значущих для його розвитку громадських ініціатив.

Основні кошти, якими оперує **МФ“В”**, надаються головним його засновником Дж. Соросом. Також має суттєву підтримку з боку міжнародних донорів та окремих українських і зарубіжних організацій та громадян. Правління є головним громадським органом **МФ“В”** і формує стратегію діяльності всієї організації, а пріоритети визначають Правління і програмні ради, до складу яких входять авторитетні громадські діячі, фахівці у галузях здійснення безпосередньої діяльності **МФ“В”**.

Більшість грантів **МФ“В”** розподіляє між неурядовими організаціями, оголошуючи відкриті конкурси проектів, спрямовані на здійснення програмних пріоритетів, які визначаються провідними представниками громадянського суспільства країни. Крім надання грантів іншим організаціям, інституціям та закладам, **МФ“В”** здійснює власну (операційну) діяльність, реалізуючи проекти у своїх цільових галузях, що також визначаються представниками громадськості. Програми фінансуються з бюджету **МФ“В”** згідно з пропозиціями Правління і програмних рад. **МФ“В”** постійно інформує громадськість про свої програми та конкурси через пуб-

лікації у пресі, проведення прес-конференцій і презентацій, через Інтернет тощо. Працівники Фонду проводять консультації з усіх питань діяльності **МФ“В”**.

За час своєї діяльності Фонд надав численним неурядовим організаціям України, а також науково-освітнім, просвітницьким закладам, видавництвам грантів на суму понад 100 млн дол. США. Щороку оприлюднюється Річний звіт **МФ“В”**, в якому висвітлюються всі підтримані й реалізовані ініціативи та проекти.

МФ“В” розподіляє гранти між організаціями, що працюють на розвиток суспільства. Самостійно чи в партнерстві з іншими організаціями фонд ініціює та втілює проекти, важливі для соціального та політичного розвитку України, у тому числі здійснює організацію та підтримку громадських обговорень на політичні, соціальні чи міжнародні теми, публікацію інформаційних матеріалів, проведення опитувань та громадських кампаній, організацію конференцій, семінарів та круглих столів, запроваджує програми мікро-грантів для підтримки громадських ініціатив, що слугуватимуть інтересам суспільства.

МФ“В” є незалежним від держави та політичних партій; реагує на нагальні суспільні потреби та ініціює проекти й ідеї у тих галузях, які ще слабо представлені в суспільному житті країни; дотримується прозорості та відкритості процедур у процесі своєї грантової діяльності.

Щороку **МФ“В”** оголошує в пресі та на офіційній веб-сторінці конкурси за такими програмними напрямками: “Посилення впливу громадянського суспільства”, “Роми України”, “Верховенство права”, “Засоби масової інформації”, “Освітня програма”, “Громадське здоров’я”, “Європейська програма”, “Схід: партнерство без кордонів”, “Соціальний капітал і академічні публікації” та ін.

Мета програми “Посилення впливу громадянського суспільства” – посилення спроможності громадських організацій щодо вироблення політики та впливу на прийняття політичних рішень із суспільно важливих питань, сприяння розвитку системи захисту прав громадян як споживачів державних та комунальних послуг. Основні завдання програми: покращити громадський контроль за органами влади; подати на розгляд до парламенту законопроекти щодо здійснення реформи з децентралізації влади; поліпшити

якість політичних ініціатив, що лобюються третім сектором; розширити мережу центрів громадської самоорганізації; сприяти створенню Національного центру електронного урядування; сприяти організації “прозорого офісу” з надання адміністративних послуг населенню на базі одного з органів місцевого самоврядування.

Програма “Верховенство права” має на меті підтримку ініціатив громадянського суспільства, що сприяють утвердженню прав людини та основоположних свобод і знаходженню консенсусу між усіма зацікавленими сторонами заради реалізації інституційних правових реформ. Завдання програми: сформувати національну безоплатну систему правової допомоги; завершити аналіз потреб та розробку плану дій для забезпечення соціальних та економічних прав людей; надавати правову допомогу для малозабезпечених громадян у чотирьох або п’яти пілотних регіонах; посилити опір громадянського суспільства дискримінації та ксенофобії; розширити представлення правозахисних організацій у ЗМІ.

Мета Європейської програми – сприяння європейській інтеграції України шляхом фінансової та експертної підтримки громадських ініціатив. Основні завдання програми: встановити постійний моніторинг реалізації Порядку денного про асоціацію Україна-ЄС і ефективності фінансової та технічної допомоги Європейського Союзу Україні, розвивати співробітництво українських аналітичних центрів зі своїми колегами із Західної та Східної Європи; сприяти приєднанню кількох українських громадських асоціацій до європейських громадських платформ, що базуються в Брюсселі; сприяти спрощенню візових процедур між ЄС та Україною; підвищити кількість та якість університетських курсів з європейських студій; поліпшити ефективність Мережі центрів європейської інформації.

Стратегія програми “Схід-Схід: партнерство без кордонів” є частиною діяльності Європейської програми **МФ“В”**. Мета програми – сприяння розробці та впровадженню спільних міжнародних ініціатив з обміну кращими практиками моніторингу, аналітики, експертизи та захисту для посилення впливу громадянського суспільства на демократичні перетворення. Головними її завданнями є: поліпшити двосторонні та регіональні комунікації між країнами Східного

Партнерства заради підвищення прозорості в енергетичному секторі, а також встановити інституційний діалог із громадянським суспільством Росії.

Програма “Засоби масової інформації” визначила своєю метою сприяння розвитку професійної та соціально відповідальної журналістики в Україні. Завдання програми: розвивати журналістські розслідування та зменшити зацікавленість журналістів у створенні матеріалів на “замовлення”; розробити курс з медіаграмотності та впровадити його в загальноосвітніх школах України (як самостійної дисципліни або частини ширшого навчального курсу) та/або вищих навчальних закладах (для студентів нежурналістських факультетів); підтримувати постійну роботу Школи професійної журналістики; сприяти активнішому використанню новітніх медіа громадськими організаціями. Загальна мета програми “Громадське здоров’я” полягає в поліпшенні здоров’я нації шляхом підтримки громадських ініціатив щодо реформування системи охорони здоров’я країни. Основні завдання програми: сприяти захисту прав пацієнтів; поліпшити законодавчу базу заради захисту прав користувачів наркотиків та людей з ВІЛ; поліпшити доступ жінок-користувачів наркотиків до програм зменшення шкоди; сприяти позитивним змінам у законодавстві про обіг наркотичних речовин, при цьому ці зміни мають бути надані Міністерством охорони здоров’я; ввести нові стандарти в системний розвиток паліативної допомоги; організувати кілька центрів паліативної допомоги в Україні; збільшити кількість неурядових організацій (НУО), що працюють у цій сфері. Мета “Освітньої програми” – сприяння системним змінам в освітній галузі України, щоб привести її у відповідність з найкращими європейськими практиками та поліпшити якість освіти. Завдання програми: сприяти прийняттю парламентом змін до Закону України “Про вищу освіту”; запровадити курс із навчання експертів із законодавства про освіту; поліпшити ефективність студентського самоврядування; подати на розгляд до парламенту законопроекти щодо запровадження інклюзивної освіти в Україні; провести незалежний аудит та експертну оцінку національної системи тестування; розробити тести для дітей зі спеціальними потребами; видати та винести на громадське об-

говорення експертний звіт “Толерантність у шкільній освіті з історії”; провести навчальні курси із культурної толерантності для вчителів, а також розробити критерії оцінки підручників з історії. Завданнями програми “Роми України” є: поліпшити захист прав ромів та зменшити їх дискримінацію з боку правоохоронних органів; видати щомісячний бюлетень з прав ромів; запровадити навчання першої групи ромів-фахівців із медичної медіації; забезпечити можливість відвідувати підготовчу школу разом з іншими дітьми для 200 дітей.

МФ“В” спільно з Інститутом Відкритого Суспільства (Нью-Йорк-Будапешт) започаткували у 2009 р. нову Антикризову гуманітарну програму заради допомоги людям, культурницьким та громадським осередкам, найбільш постраждалим під час фінансово-економічної кризи. Програма надаватиме підтримку соціальним, культурницьким та гуманітарним проектам, що спрямовані на збереження освітніх та оздоровчих програм для дітей та молоді із сільської місцевості та депресивних регіонів; збереження селищних культурницьких інституцій, перетворення їх на центри громадської активності та дитячої позашкільної зайнятості.

У межах цих пріоритетів **МФ“В”** здійснює як грантові проекти (на основі поданої заявки їх реалізує організація-грантоотримувач), так і операційні (тобто проекти, які здійснює сам Фонд).

Літ.: Довідник громадських організацій України / С. Шурухін та ін. – К. : Гурт, 1997; *Посібник для молодіжних громадських організацій* : зб. / Фонд підтримки молод. дем. ініціатив. – К. : [б. в.], 2003.

Скібчик Г.Є.

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ – фонд, заснований у 1976 р. на конференції ООН. Угода про створення **М.ф.с.р.** набула чинності в 1977 р. Штаб-квартира розміщена в Римі. У Фонді беруть участь близько 160 держав.

Цілями **М.ф.с.р.** є сприяння розвитку сільського господарства в країнах, що розвиваються, для подолання голоду й злиденності. Функціями **М.ф.с.р.** є: надання позик і кредитів на пільгових умовах для здійснення проектів і програм зі збільшення обсягів виробництва продовольства в країнах-членах; фінансування розвитку сільських райо-

нів і населених пунктів; надання фінансової допомоги дрібним фермерам і безземельним селянам у країнах, що розвиваються.

Членами **М.ф.с.р.** є три категорії держав: розвинені країни-донори (22 країни, що є членами Організації економічного співробітництва і розвитку – ОЕСР); країни-донори, що розвиваються (12 країн, що є членами Організації країн – експортерів нафти – ОПЕК); інші країни, що розвиваються. Україна не є членом **М.ф.с.р.** З країн СНД до нього входять (до третьої категорії країн) Азербайджан, Вірменія, Грузія, Киргизстан, Таджикистан. Внески країн-донорів є основним джерелом фінансування **М.ф.с.р.**

Органи **М.ф.с.р.**: Рада керуючих у складі представників усіх держав-членів (розробляє програми Фонду); Виконавча рада у складі 18 членів (по шість від кожної з трьох категорій країн), обраних Радою керуючих на 3 роки (здійснює поточні операції Фонду); президент Фонду, що призначається Радою керівників терміном на 4 роки.

Крім головних органів, до структури **М.ф.с.р.** входять також шість департаментів: аналізу і досліджень; економічної політики і стратегії щодо ресурсів; управління програмами; послуг з питань управління й кадрів; внутрішнього аудиту; юридичних послуг.

М.ф.с.р. фінансує проекти й програми, які розробляються для країн, що розвиваються, й спрямовані на прискорення розвитку сільського господарства, розв'язання продовольчої проблеми. Проекти охоплюють такі напрями: сільськогосподарський розвиток; розвиток сільських районів і населених пунктів; кредитування; меліорація; тваринництво; переробка сільськогосподарської продукції; підготовка кадрів; рибальство; зберігання та збут продукції.

М.ф.с.р. надає кредити на пільгових умовах для здійснення проектів і програм розширення масштабів і удосконалення систем виробництва продовольства в країнах-членах Фонду. Банк **М.ф.с.р.** надає три види позик: безпроцентні позики терміном погашення 50 років і початком погашення через 10 років із щорічним комісійним збором за послуги розміром 1%; проміжні позики із щорічною ставкою 4%, терміном погашення 20 років з відстроченням платежів на 5 років; звичайні позики із щорічною відсотковою ставкою 8%, терміном пога-

шення 15-18 років, включаючи відстрочення платежів на три роки.

Літ.: *Міжнародні організації* : навч. посіб. / за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, З. Кутайні. – К. : Центр учб. л-ри, 2007. – С. 135-137; *Циганкова Т. М.* Міжнародні організації : навч. посіб. – Вид. 2-ге, переробл. і допов. / Т. М. Циганкова, Т. Ф. Гордєєва. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 134-135; *Бородулина Л. П.* Международные экономические организации : учеб. пособие / Л. П. Бородулина, И. А. Кудряшова, В. А. Юрга. – М. : Экономист, 2005. – С. 81-82.

Макогон Ю.В., Громенкова С.В.

МІЖНАРОДНИЙ ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (МЦПД)

(International Centre for Policy Studies) – провідний український незалежний аналітичний центр, який був заснований за ініціативи Інституту відкритого суспільства в 1994 р.

Мета **МЦПД** – створення бази для вироблення економічної, соціальної, зовнішньої політик України за європейськими стандартами. Головна місія – сприяти подальшій демократизації та модернізації України через продуману та поінформовану європеїзацію.

МЦПД здійснює аналітичні дослідження економічної політики України, а також розробляє довгострокові прогнози для Кабінету Міністрів України, згодом і для Адміністрації Президента. Проводить щоквартальний моніторинг української економіки на макрорівні.

У 2005 р. Глобальна мережа розвитку (Global Development Network) визнала **МЦПД** найуспішнішим мозковим центром України. У 2008 р. Інститут дослідження зовнішньої політики з-поміж 5080 аналітичних центрів світу виділив 228 провідних, серед яких і **МЦПД**.

Основними регулярними виданнями **МЦПД** є: “Вісник **МЦПД**” – двотижневий інформаційний бюлетень, що інформує клієнтів і партнерів про поточні дослідження, проекти та події **МЦПД**; “Європейські акценти” – видання, яке формує дискурс із важливих питань європейської інтеграції України та політики ЄС стосовно України; “Inside Ukraine” – щомісячне англійське та українське видання, що інформує про поточні політичні події в Україні та надає поглиблений аналіз головних тенденцій внутрішньої та зовнішньої політики України; “Перспективні дослідження” – видання, що пропонує аналіз актуальних питань українського, євро-

пейського та міжнародного масштабу, які потребують реакції з боку влади та громадськості; “Економічний прогноз” – гнучкіша оновлена версія багаторічного продукту МЦПД “Квартальні передбачення”, що містить макроекономічний прогноз на три роки, базу статистичних даних та аналіз чинників і ризиків; “Споживчі настрої” – регулярне видання про настрої споживачів. З березня 2010 р. директор МЦПД – Віра Нанівська – визнаний експерт з питань державного управління та реформування політичних інституцій, ідеолог інституційної десовєтизації. Керівним органом МЦПД є **Наглядова Рада**. Основні джерела фінансування діяльності МЦПД: гранти, послуги для бізнесу.

Літ.: Білецький В. С. “Третій сектор” як основа громадянського суспільства / В. С. Білецький // Схід, 2004-2005. – № 7 (65), 1 (67). – С. 69-71; 60-64.

Льченко Н.М.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ (МЕВ) (англ. International economic relations) – комплекс економічних відносин між окремими країнами, їх регіональними об’єднаннями, а також окремими підприємствами (транснаціональними, багатонаціональними корпораціями) у системі світового господарства.

До структури **МЕВ** входять: міжнародний поділ праці; міжнародна торгівля товарами та послугами; міжнародний рух факторів виробництва (капіталів, робочої сили, технології); міжнародні валютно-фінансові і кредитні відносини; міжнародна економічна інтеграція: деякі інші похідні від них форми. У сучасних умовах головними суб’єктами **МЕВ** виступають: національні господарства; регіональні інтеграційні угруповання країн (ЄС, НАФТА та інші); транснаціональні корпорації (ТНК); міжнародні організації (ООН, МВФ та ін.).

МЕВ виникають між суб’єктами тільки тоді, якщо вони уклали міжнародні економічні погодження (МЕП), міжнародні господарські контракти (МГК), інші договори і мають домовленості, які визначають їх права та обов’язки щодо розвитку міжнародних зв’язків. Отже, під суб’єктами **МЕВ** розуміють фізичних або юридичних осіб, які беруть участь у здійсненні міжнародних господарських контрактів, погоджень та договорів.

Об’єкти **МЕВ** – це те, на що спрямована господарська діяльність суб’єктів світової спільноти. Об’єкти **МЕВ**: експорт (імпорт) товарів; експорт (імпорт) послуг; здійснення господарської діяльності за кордоном; міжнародна спеціалізація виробництва; міжнародне кооперування виробництва; фінансові операції; науково-технічні зв’язки; експорт (імпорт) капіталу; спільне підприємництво; оренда машин та обладнання; зустрічна торгівля; організація та участь у виставках, ярмарках, торгах.

Літ.: Гальчинський А. С. Сучасна валютна система / А. С. Гальчинський. – К. [б. в.], 1993; Гонтар В. М. Дослідження кон’юнктури світових товарних ринків / В. М. Гонтар. – К. : [б. в.], 1998; Кандыба А. Н. Мировая экономика, международные отношения и внешнеэкономическая деятельность / А. Н. Кандыба. – К. : [б. в.], 1996; Козик В. В. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / В. В. Козик, Л. А. Панькова, Н. Б. Даниленко. – Львів : [б. в.], 1999; Луцишин З. О. Міжнародні валютно-фінансові відносини / З. О. Луцишин ; за ред. А. С. Філіпенка. – К. : [б. в.], 1998; Міжнародні валютно-кредитні відносини / за ред. А. С. Філіпенка. – К. : [б. в.], 1998; Філіпенко А. С. Світова економіка / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков. – К. : Либідь, 2002.

Розпутенко І.В.

МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЧНІ АЛЬЯНСИ (англ. Multinational strategic alliance) – одна з форм міжнародних ділових угод про взаємовигідну співпрацю між двома або більше компаніями для досягнення спільної комерційної вигоди шляхом об’єднання ресурсів. У сучасних умовах господарювання **М.с.а.** є найперспективнішою формою корпоративної інтеграції на міжнародному рівні, одним з найбільш швидких і дешевих засобів реалізації конкурентних стратегій компаній. За цих обставин **М.с.а.** опинилися в центрі уваги потужних ТНК у 90-ті рр. ХХ ст.: вважається, що в найближчій перспективі саме вони перетворяться на найважливіший інструмент конкурентної боротьби на глобалізованому ринку.

Найбільш суттєвими ознаками **М.с.а.** є такі характеристики:

– це міжнародні угоди про співпрацю між фірмами, що йдуть далі звичайних торговельних операцій, але не приводять до злиття компаній. Існують значні відмінності між стратегічними союзами, заснованими на довгострокових відносинах партнерів, і партнерськими відносинами контрактного

типу, оскільки останній вид співпраці існує обмежений термін і використовується для конкретних проектів або цілей. Звичайні контрактні відносини, як правило, не передбачають подальшого розвитку відносин;

– цей тип міжнародного господарського об'єднання заснований на укладанні середньо- або довгострокових, дво- або багатосторонніх угод;

– до **М.с.а.** можуть вступати не тільки постачальники і клієнти, а й конкуренти;

– у рамках стратегічних союзів здійснюється сумісна координація стратегічного планування й управління учасниками діяльності, що дає їм змогу погоджувати їх довгострокові партнерські відносини з вигодою для кожного учасника. При цьому управлінські структури **М.с.а.** є досить рухомі, завдяки чому створюються реальні можливості скоротити відповідні трансакційні витрати;

– **М.с.а.** створюються на основі горизонтальної міжфірмової кооперації, а також між компаніями, зайнятими в суміжних сферах діяльності, з метою обміну технологіями і досвідом, що можуть взаємодоповнювати одне одного. За цих обставин вони більш орієнтовані на майбутнє, зменшуючи неясність і невизначеність у відносинах партнерів, збільшуючи стабільність у забезпеченні ресурсами і розподілі продукції і послуг;

– альянс, як правило, не є самостійною юридичною особою;

– компанії можуть бути учасниками безлічі **М.с.а.**;

– альянси створюються на певний термін, вони розпадаються, коли необхідність в об'єднанні зникає;

– альянси справляють суттєвий вплив на міжнародну конкуренцію: компанії, які об'єдналися, спрямовують зусилля більшою мірою проти загальних конкурентів, ніж проти один одного.

Виділяють чотири основних різновиди **М.с.а.**: альянси з акціонерною участю в існуючих підприємствах; **М.с.а.** зі створенням нових компаній (спільних підприємств); консорціуми для реалізації інвестиційних проектів; альянси із слабкою кооперацією. За сферою діяльності **М.с.а.** умовно можна поділити на три види: з реалізації проектів НДДКР; з організації спільного виробництва; із сумісного освоєння нових ринків. Найбільшого поширення в сучасних умовах набули альянси, що створюються з метою

співпраці у сфері НДДКР. На сьогодні до цієї групи входить більше половини всіх стратегічних союзів.

Мотивами, відповідно до яких компанії вступають до **М.с.а.**, є: досягнення економії за рахунок масштабу виробництва; сумісне використання виробничих потужностей; об'єднання зусиль у виробництві компонентів або збиранні кінцевої продукції; зниження невизначеності та посилення стабільності розвитку, оскільки в довгострокових відносинах з критичним партнером об'єднуються їх досвід і ресурси; зменшення ризику в діяльності; отримання доступу на ринок, де вже існують ринкові структури, що склалися, і певний менталітет, просування на ринок продукції один одного; передача технологій, знань і ноу-хау, проведення спільних досліджень, навчання персоналу; сумісна розробка і виробництво технічно складних виробів (засобів комунікації, комп'ютерів, літаків тощо).

Цілі, заради яких компанії вступають до **М.с.а.**, істотно різняться. Історично компанії розвинутих країн, орієнтовані на експорт, шукали можливості альянсу з компаніями менш розвинутих країн, щоб імпортувати і просувати на місцевий ринок свою продукцію. Такі угоди часто були необхідні для отримання доступу на ринки менш розвинутих країн. Останнім часом провідні компанії з різних частин світу створювали **М.с.а.** для посилення своїх сумісних можливостей для розширення своєї діяльності на світовому ринку.

Слід зазначити, що для **М.с.а.** властиві деякі недоліки. Так, багато альянсів розпадаються або ліквідуються, якщо один з партнерів приймає рішення про придбання іншого. Часто учасники альянсу навмисно (зсередини знаючи його сильні і слабкі сторони) ставлять партнера в безвихідне становище, коли він не здатний протистояти поглинанню своєї компанії партнером по альянсу. У багатьох альянсах найбільша небезпека полягає в тому, що компанії, які беруть участь у них, можуть досить добре вивчити операції інших партнерів, скопіювати порядок їх дій і стати успішними конкурентами. Варто також зауважити, що ефективна координація діяльності самостійних компаній у будь-якій інституціональній формі є складним завданням (враховуючи різну їх мотивацію, а інколи й цілі, що суперечать). Існуючи значною мірою незалежно, партнери можуть приймати рішення, неоптимальні в плані інтересів

М.с.а. в цілому. Його учасники постійно вимушені знаходити форми вирішення суперечностей між завданнями, що стоять перед стратегічним альянсом у цілому й окремими його партнерами. Доводиться долати також мовні і культурні бар'єри. Результати аналізу функціонування **М.с.а.** показують, що близько половини з них не дає очікуваної віддачі, а їх учасники часто опиняються в складному становищі, часом жертвуючи своїми перевагами.

Для того щоб позитивний ефект вступу компанії до **М.с.а.** превалував над негативним, необхідно враховувати такі моменти: партнер по стратегічному альянсу повинен бути сумісним з даною компанією; найбільш успішні альянси характеризуються тим, що товари і позиції на ринку партнера доповнюють товари і позиції конкретної компанії, а не конкурують з ними; в рамках **М.с.а.** небезпечно передавати партнерові інформація, яка може позначитися на конкурентній ситуації; не слід чекати від альянсу негайної віддачі, багато в чому результат залежить від довіри, що існує між компаніями; при укладанні **М.с.а.** рекомендується швидко і детально ознайомитися з основними ідеями і практикою партнера в галузі технології й управління та упровадити у свою діяльність найбільш раціональне з цього; **М.с.а.** необхідно розглядати як тимчасову угоду між партнерами, а якщо він стає невивідним, його доцільно відразу ж ліквідувати.

Неодмінними умовами ефективного **М.с.а.** є довгострокове планування, координація політики, що зміцнює довіру партнерів, і прагнення до співпраці вишого і середнього менеджменту компаній-союзників. Важливим фактором успішності **М.с.а.** є створення сприятливого інституційного середовища для їх діяльності. Провідна роль у виконанні цього завдання належить органам державної влади країн-учасниць альянсу. У цьому контексті слід зазначити, що на сьогодні в Україні сформована необхідна нормативно-правова база для участі вітчизняних корпорацій у **М.с.а.** Найбільш перспективними напрямками використання такої форми корпоративної інтеграції для нашої країни є: модернізація газотранспортної мережі, розвиток аерокосмічної сфери, впровадження енергозберігаючих технологій в галузі металургії та хімічної промисловості, реалі-

зація ряду інноваційних проектів в літако-та суднобудуванні.

Літ.: Гриффин Р. *Международный бизнес* / Р. Гриффин, М. Пастей : пер. с англ., 4-е изд. – СПб. : Питер, 2006; Уоллес Р. П. *Стратегические альянсы в бизнесе* / Р. П. Уоллес : пер. с англ. – М. : Добрая книга, 2005; Рогач О. І. *Транснаціональні корпорації в світовій економіці* : монографія / О. І. Рогач. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2005; Джурицький В. О. *Правове становище господарських об'єднань в Україні* : монографія / В. О. Джурицький. – К. : Юрінком Інтер, 2010; Хейфец Б. А. *Корпоративная интеграция: Альтернатива для постсоветского пространства* : монографія / Б. А. Хейфец, А. М. Либман. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008; Субботин А. К. *Границы рынка глобальных компаний* : монографія / А. К. Субботин ; предисл. Д. С. Львова. – М. : Эдиториал УРСС, 2008.

Сафронова О.М.

МІЖНАРОДНІ СИЛИ СПРИЯННЯ БЕЗПЕЦІ В АФГАНІСТАНІ (МССБ) (англ. скор. ISAF) були створені за рішенням, прийнятим на Боннській конференції, що відбулась у грудні 2001 р. Лідери афганської опозиції, які брали участь у конференції, розпочали процес відбудови своєї країни зі створення нової урядової структури – “Перехідної влади Афганістану”. У зв'язку з цим була також запропонована концепція міжнародних військових сил, підмандатних ООН, які б допомагали новоствореній Перехідній владі Афганістану в забезпеченні безпеки в Кабулі і навкруги нього, а також підтримували відбудову в країні.

Ці домовленості проклали шлях для створення тристороннього партнерства між Перехідною владою Афганістану, Місією ООН з допомоги Афганістану (англ. скор. UNAMA) і МССБ.

Дозвіл на розгортання МССБ був наданий у 2001 р. Радою Безпеки ООН, щоб, зокрема, надати афганським властям і персоналу ООН можливість працювати у безпеці.

Спочатку діяльність МССБ обмежувалась лише столицею, Кабулом, а управління і командування цими силами здійснювалось на ротаційній основі представниками країн-учасниць МССБ.

У січні 2002 р. між командувачем МССБ і Перехідною владою Афганістану була підписана Військово-технічна угода, яка визначила додаткові параметри операції МССБ.

У серпні 2003 р. на прохання ООН і уряду Ісламської Республіки Афганістан НАТО взяла на себе командування **МССБ**. На цьому припинилась шестимісячна ротація командування. Альянс повністю взяв на себе відповідальність за командування, координацію і планування цих сил, забезпечення командувача і розгортання штабу. Невдовзі по тому ООН надала **МССБ** мандат на поступове розширення сфери впливу поза межі Кабула.

Не будучи в технічному сенсі силами ООН, **МССБ** мають мандат на примус до миру відповідно до ст. VII Статуту ООН. Рада Безпеки ООН ухвалила 13 резолюцій стосовно **МССБ**, а саме, 1386, 1413, 1444, 1510, 1563, 1623, 1707, 1776, 1833, 1817, 1890, 1917 і 1943.

Новий підхід до управління дав змогу подолати проблему постійного пошуку країн, які б хотіли очолити цю місію, та труднощі, пов'язані з розгортанням кожних шість місяців нового штабу в складному середовищі. Постійний штаб НАТО також дає можливість невеликим країнам, які б навряд чи взяли на себе повну відповідальність, відігравати важливу роль у багатонаціональному штабі. Головними пріоритетами **МССБ** в Афганістані є: захист мирного населення Афганістану; розбудова потенціалу афганських сил безпеки з метою передачі їм повної відповідальності за безпеку їхньої власної країни; протидія повстанцям; забезпечення умов для зміцнення врядування і розвитку в країні.

Після того, як НАТО взяла на себе командування **МССБ** у серпні 2003 р., Альянс поступово розширив території, охоплені цією місією, яка починалася з Кабула, а має зрештою охопити територію всієї країни. Відповідно, і чисельність військ у складі **МССБ** зросла з початкових 5 тис. до більше 130 тис. представників 48 країн, з яких 28 країн-члени НАТО.

Країни-нечлени НАТО, які надали свої контингенти в розпорядження **МССБ**: Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Йорданія, Республіка Корея, Малайзія, Монголія, Чорногорія, Нова Зеландія, Сінгапур, Швеція, Македонія, Тонга, Україна, ОАЕ. **МССБ** також допомагають афганському уряду і міжнародному співтовариству реформувати сектор безпеки, надаючи наставницьку, тренувальну і оперативну підтримку афганським національним силам безпеки.

На Лондонській конференції в січні 2010 р. афганський уряд і міжнародне співтовари-

ство взяли за розробку плану передачі афганцям відповідальності за безпеку в країні, який потім був ухвалений на Кабульській конференції в липні 2010 р.

Виконання цього плану заплановано на весну 2011 р. і очікується, що до кінця 2014 р. афганська влада візьме під контроль усю країну. У міру розширення сфери впливу афганських властей присутність **МССБ** в Афганістані після 2014 р. буде поступово змінюватись із наставницької до допоміжної і підтримуючої ролі у міру того, як афганське керівництво буде здатне взяти на себе повну відповідальність за свою країну. Створивши Тренувальну місію НАТО-Афганістан (англ. скор. NTM-A), НАТО забезпечує підготовку високого рівня для представників афганської національної армії та тренування і наставництво для афганської національної поліції.

Припинення діяльності повстанців в Афганістані є передумовою забезпечення тривалої і сталої безпеки, місцевого врядування і економічного прогресу.

Відповідно до Стратегії боротьби з повстанцями головні зусилля **МССБ** у 2010 р. були спрямовані на південні провінції з високою концентрацією населення, яке постійно страждає від присутності і дій повстанців.

Операції із забезпечення безпеки, які здійснюють сили **МССБ** і афганські національні сили безпеки, доповнюються низкою заходів під афганським проводом, покликаних покращити надання базових послуг місцевому населенню. У міру припинення діяльності повстанців, **МССБ** допомагають афганському уряду в примиренні і реінтеграції колишніх бойовиків до афганського суспільства.

Очевидний зв'язок між виробництвом наркотиків і діяльністю повстанців у деяких районах країни змусили **МССБ** посилити підтримку уряду Афганістану в його боротьбі проти наркотиків.

Пряма підтримка, зокрема, передбачає обмін інформацією; навчання афганських сил з боротьби проти наркотиків; надання, на запит, логістичної підтримки з впровадження програм альтернативних джерел доходу для місцевого населення, а також підтримка в разі необхідності операцій проти наркотиків, які здійснюють афганські національні сили безпеки.

Встановлення належного врядування і забезпечення сталого розвитку є основою Стратегії

тегії афганського національного розвитку. Тут МССБ відіграє допоміжну роль, підтримуючи уряд Афганістану в цих зусиллях. Вищий цивільний представник НАТО в Афганістані бере участь у координації цієї діяльності з афганським урядом та міжнародними партнерами, серед яких Місія ООН з допомоги Афганістану, Світовий банк, Європейський Союз та інші. Він також працює над забезпеченням єдності цивільних зусиль груп з відбудови провінцій (ГВП) і кращої їх відповідності національним і провінційним пріоритетам Афганістану.

За допомогою своїх груп з відбудови провінцій МССБ підтримують зусилля афганського уряду із забезпечення належного врядування і відбудови та розвитку в Афганістані. Нині в країні діють 27 ГВП, які співпрацюють із місцевими афганськими властями.

Кожну ГВП очолює одна, так звана “провідна країна” з числа країн-учасниць МССБ, а персонал може складатись з представників різних країн. Більшість ГВП мають у своєму складі військових і дипломатів, поліцейських інструкторів і цивільних фахівців з питань розвитку і врядування.

Літ.: *Medcalf Jennifer*. NATO: a beginners guide / Jennifer Medcalf. – Oxford, 2006; *Runge Peter*. The Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan : Role Model for Civil-Military Relations? / Peter Runge // Bonn International Center for Conversion Occasional Paper. – N 4. – Bonn, 2009; *Довідник НАТО*, Брюссель, 2006; *ISAF*. – Режим доступу : <http://www.isaf.nato.int/>

Шульга В.В.

МІЖСЕКТОРНЕ СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО – система відносин щодо розподілу та використання ресурсів у соціальній сфері, які існують між трьома секторами (партнерами): державним, комерційним, громадським. В основі такого партнерства лежить артикуляція інтересів кожної зі сторін, пошук цивілізованих способів взаємодії у вирішенні соціально значимих проблем, що дає можливість створювати у країні ефективну інфраструктуру соціальних послуг.

М.с.п. є реальним механізмом формування громадянських інститутів, де від держави очікують взаємодії з громадянським суспільством і правового регулювання суспільно-політичних процесів. За цих умов органи державного управління виявляють свою функціональність, якщо здатні допомогти

сторонам досягти угоди, представляти і захищати на переговорах суспільні інтереси, тобто міжсекторне партнерство може розглядатися як нова технологія соціального управління, оскільки бере участь у вирішенні таких управлінських завдань, як надання соціальних послуг; організація приватної ініціативи для досягнення соціально значимих цілей; розвиток соціальних інновацій і технологій, нових методів соціальної роботи, інноваційних соціальних проєктів.

Основними формами взаємодії органів державної влади з “другим” і “третім” секторами в системі партнерства є такі: делегування повноважень, яке дає можливість розподілити соціальні функції і відповідальність на національному, регіональному і місцевому рівнях між органами державного управління, місцевими громадами, бізнесовими колами, громадськими організаціями; спільне формування правового простору, у якому громадянам надається можливість лобювати свої законні інтереси, забезпечувати права тих, хто перебуває в опозиції до діючої влади, захищати толерантність і терпимість; партнерство в реалізації соціальних проєктів, коли органи державного управління, бізнес і громадські об’єднання можуть об’єднувати свої зусилля чи ділити поле діяльності, або держава може надавати відповідну допомогу партнерам для надання ними соціальних послуг громадянам.

Особливості формування **М.с.п.** в Україні зумовлені, тим, що, незважаючи на законодавче закріплення можливостей **М.с.п.** в українському законодавстві – в Конституції України, законах України “Про об’єднання громадян” (1992), “Про політичні партії” (2001), “Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1998), “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (1999), “Про звернення громадян” (1996), “Про місцеве самоврядування” (1997), “Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави” (2003), фактично така форма партнерства є в країні недостатньо розвинутою.

Основними принципами, які можуть забезпечити ефективну участь державного управління в системі **М.с.п.**, є: зацікавленість кожної із сторін у пошуках конструктивних шляхів розв’язання соціальних проблем, об’єднання з цією метою зусиль учасників

діалогу; розподіл повноважень залежно від значимості завдань і функцій, які виконують кожна із сторін; взаємна відповідальність партнерів, яка не порушується в процесі реалізації соціальних проектів і не дозволяє перекладати на іншого партнера свої зобов'язання; принцип ненасильства у діях, неприпустимість тиску на іншу сторону у будь-якій формі; готовність і здатність партнерів до колективних дій; здатність до саморефлексії та самоорганізації; прагнення до компромісу у вирішенні спірних питань; взаємоприйнятний контроль і врахування інтересів іншої сторони; правова обумовленість взаємодії партнерів, яка не порушує інтереси зацікавлених сторін.

Згідно з чинним законодавством у **М.с.п.** можна виділити три основних способи співробітництва органів державної влади і місцевого самоуправління з іншими партнерами: взаємне інформування і координація діяльності; участь недержавних організацій у реалізації державних, регіональних, місцевих соціальних програм і проектів; підтримка з боку держави організацій, які беруть участь у вирішенні соціально значимих проблем.

Існуюча практика **М.с.п.** дає можливість виділити в галузі економічного співробітництва між органами державного управління та “третім сектором” такі форми співробітництва, як соціальні замовлення, гранти, фонди місцевих співтовариств.

Позаекономічними формами **М.с.п.** є формування громадської думки за допомогою ЗМІ, проведення місцевих і національних плебісцитів та референдумів, прями комунікації між інститутами влади та громадянами, громадсько-державні консультації.

Відповідно до існуючої практики розвиток співробітництва між секторами передбачає наявність таких суттєвих елементів, які створюють чіткі основи для використання **М.с.п.** як нової технології управління: наявність державного відомства або посади, на яку безпосередньо покладається відповідальність за співробітництво з “третім сектором”; затверджена державна програма або концепція взаємодії з громадськими організаціями, яка визначає основні напрями державного впливу; наявність угод про співробітництво між органами державного управління та громадськими організаціями.

Перспективність **М.с.п.** значною мірою узгоджується із загальними тенденціями щодо

поширення солідарності і формування колективної ідентичності громадян, характерними для розвитку постіндустріального суспільства, горизонтально-мережевої структури соціальних відносин.

Літ.: Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики : монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк : Видавн. п-во “Схід. видавн. дім”, 2007; Сіленко А. Соціальна держава: тернистий шлях до визнання : монографія / А. Сіленко, В. Коляденко. – К. : [б. в.], 2002; Сучасне соціальне управління: філософія, методологія, практика : монографія / за заг. ред. Н. Г. Діденко. – Донецьк : ВІК, 2010 с.; Якимець В. Н. Межсекторное социальное партнерство: основы, теории, принципы, механизмы / В. Н. Якимець. – М. : Эдиториал УРСС, 2004.

Діденко Н.Г.

“МІСТОК” УСПІЛЬНОТНЕННЯ

(англ. Community “bridge”) – запроваджена *Маастрихтським договором* процедура перенесення певних напрямів політики, які перебували в межах третьої колонії, до першої колонії ЄС (перекидався так званий “місток” від третьої колонії до першої). Інакше кажучи, процес прийняття рішень відповідно до Договору про заснування *Європейської Спільноти (перша колона ЄС)* міг бути застосований до певних положень розд. VI “Положення про співробітництво поліцій та судових органів у кримінальних справах” Договору про Європейський Союз (*третья колона ЄС*) з метою їх успільнотнення, тобто заміни міжурядового методу прийняття рішень на традиційний метод Спільноти. Процедура, відома як “**М.**”у., вимагала одностайного голосування в Раді ЄС та ратифікації кожною державою-членом відповідно до її національних конституційних вимог. *Амстердамський договір* реорганізував співробітництво у сфері юстиції та внутрішніх справ і визначив її метою створення простору свободи, безпеки та правосуддя. Будь-який напрям політики, який підпадав під дію ст. 29 розд. VI “Положення про співробітництво поліцій та судових органів в кримінальних справах”, міг бути перенесений до нового розд. IV Договору про ЄС. Певні напрями політики – надання притулку, імміграція, перетин зовнішніх кордонів та співробітництво в цивільно-правовій сфері – були перенесені в першу колону Спільноти. З набуттям чинності *Лісабонським договором* запроваджена Маастрихтським догово-

ром базова структура ЄС була скасована. *Колони ЄС* були замінені єдиною структурою Союзу. Натомість у ст. 48 (7) Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору (ДЄС) запропоновано новий “**М.**”у. (фр. Passerelle – “місток”), який полягає в тому, що Європейській Раді надано право одностайно приймати рішення про уповноваження Ради ЄС діяти кваліфікованою більшістю у сфері або певному випадку, де Договором про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) або розд. V “Загальні положення щодо зовнішніх дій Союзу та особливі положення щодо спільної зовнішньої політики та політики безпеки” ДЄС передбачено, щоб Рада діяла одностайно (крім військової сфери або сфери оборони). *Європейська Рада* також може прийняти рішення, яке дозволяє прийняття законодавчих актів згідно зі звичайною законодавчою процедурою, хоча ДФЄС передбачає, що ці акти мають ухвалюватися *Радою ЄС* згідно зі спеціальною законодавчою процедурою. Будь-яка пропозиція щодо використання “**М.**”у. має бути повідомлена *національним парламентам* принаймні за 6 місяців. Будь-який національний парламент може накласти на таку пропозицію вето. Відповідно до ст. 353 ДФЄС, новий “**М.**”у. (тобто ч. 7 ст. 48 ДЄС) не застосовується до системи власних ресурсів Союзу (ч. 3 та 4 ст. 311), багаторічної фінансової програми ЄС (перший абзац ч. 2 ст. 312), застереження щодо гнучкості, що дозволяє ЄС діяти у сферах, не визначених договорами (ст. 352), а також до процедури призупинення певних прав, що випливають із членства в Союзі (ст. 354).

Літ.: *Волес В.* Творення політики в Європейському Союзі / В. Волес, Г. Волес. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004; *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009; *Право Європейського Союзу* : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Петрова. – К. : Істина, 2009.

Рудік О.М.

МІЦНЕ ЯДРО (англ. Hard core) – обмежена група держав-членів ЄС, які виявили бажання започаткувати посилене співробітництво та спроможні його розвивати. Концепція **М.я.** містилася в документі “Міркування щодо європейської політики”, пода-

ному членами партійної фракції ХДС/ХСС К.Ламерсом, В.Шойбле та Г.Глоссом (нині відомий як план або декларація Ламерса-Шойбле) на розгляд Бундестагу Федеративної Республіки Німеччини у вересні 1994 р. Згідно з концепцією, авангардом євроінтеграційного процесу повинно стати “міцне ядро” країн-лідерів (Німеччина, Франція), які мають спрямовувати загальний процес інтеграції за допомогою введення нових напрямів політики ЄС і керівництва новими ініціативами.

Концепція **М.я.** належить до так званих нових теоретичних моделей європейської інтеграції, які з’явилися на тлі політичних змін, що відбулися у світі і особливо на Європейському континенті в 90-х рр. ХХ ст.

Розроблена в 50-х рр. минулого століття, теорія та практика європейської інтеграції виходила з того, що подальший розвиток інтеграційного об’єднання відбуватиметься з однаковою швидкістю для всіх його держав-членів, які на рівних підставах братимуть участь у реалізації політики *Європейської Спільноти*. Однак розширення Спільноти в 80-х рр., коли її членами стали порівняно бідні країни Південної Європи (Греція, Іспанія, Португалія), в яких лише в середині 70-х рр. розпочався перехід від авторитаризму до демократії, поставило на порядок денний Європейської Спільноти проблему швидкості та глибини інтеграції з огляду на відмінності в економічному розвитку держав-членів. Подальше поглиблення і розширення європейської інтеграції в 90-х рр. посилювало гостроту цієї проблеми, оскільки між державами-членами виникли розбіжності в поглядах на темпи та перспективи інтеграційних процесів. Сформувалися групи держав-членів, які наполягали на своєму баченні майбутнього ЄС, з’явився феномен євроскептицизму, наочним свідченням існування якого став негативний результат загальнонаціонального референдуму в Данії (1992 р.) щодо ратифікації *Маастрихтського договору*. Перспектива масштабного розширення ЄС на посткомуністичний простір, країни якого суттєво відрізнялися від західноєвропейських держав-членів майже за всіма показниками економічного, політичного та людського розвитку, стала каталізатором пошуку відповідних моделей інтеграції. У 1974 р. канцлер Німеччини В.Брандт висловив ідею виділення в процесі європей-

ської інтеграції групи економічно найсильніших держав-членів, які б стали своєрідним ядром більш тісного співробітництва у межах Спільноти. Ця ідея дала поштовх появі та розвитку теоретичних концепцій багаторівневої інтеграції, найвідомішими з яких стали “Європа на вибір”, “Європа різних швидкостей”, “Європа змінних геометрій” та **М.я.** На початку 1993 р. колишній міністр Франції у справах європейської інтеграції Е.Гігу в статті “ЄС до 2003 р.” запропонувала не чекати тих, хто відстає, і перетворити ЄС на “гнучку систему”, **М.я.** якої створить валютний, економічний та політичний союз із спільною оборонною доктриною та єдиним громадянством. На її думку, це дало б змогу державам-членам самостійно обирати прийнятні для них швидкість та глибину інтеграції. Розроблений найсильнішою на той момент фракцією парламенту ФРН документ “Міркування щодо європейської політики” став по суті планом практичних дій зі створення **М.я.**

Автори документа, з огляду на ризик послаблення згуртованості всередині ЄС, спричинене посиленням нерівномірності економічного розвитку та відмінностями фінансових можливостей держав-членів з часу останніх розширень ЄС, а також зростанням націоналізму та регіоналізму в об’єднаній Європі, запропонували: надати пріоритет інституційному розвитку ЄС на основі імплементації принципу субсидіарності; перетворити Європейську Комісію на європейський наднаціональний уряд; відмовитись від одностайності у процесі прийняття рішень; посилити **М.я.** Союзу шляхом якісного вдосконалення відносин між Німеччиною і Францією; розбудувати спроможність ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики; надати членство в ЄС країнам Центральної та Східної Європи. Німецькі політики були переконані в тому, що зміцнення Союзу є передумовою майбутнього розширення на Схід, оскільки без внутрішньої консолідації ЄС не упорається з викликами, що постали перед ним. **М.я.** ЄС мали утворити Німеччина, Франція та країни Бенілюксу, які повинні були стати своєрідною “силою притягання” для інших держав-членів. Отже, загальна ідея документа полягала в тому, що досягнутий та запланований на майбутнє рівень інтеграції

ЄС потребує адекватної йому політико-правової форми устрою.

Ідея створення **М.я.** була зустрінута в ЄС доволі неоднозначно, особливо в Італії, яка не потрапила до цієї групи. Німеччину і Францію звинуватили у бажанні диктувати свої умови Союзу, нав’язати йому схему “потенційно небезпечну для процесу інтеграції”.

Концепція **М.я.** знайшла своє практичне втілення під час процесу імплементації Шенгенської угоди (підписана в 1985 р.), що дало змогу групі з п’яти держав-членів послідовно ліквідувати прикордонний контроль і реалізувати свободу пересування осіб. Спочатку концепція **М.я.** реалізовувалася поза межами інституційної системи Союзу, але врешті-решт вона була інтегрована в систему договорів шляхом вміщення до Амстердамського договору у вигляді механізму посиленого співробітництва, який надав можливість певній кількості держав-членів поглиблювати інтеграцію у межах правової та інституційної системи ЄС. Маастрихтський договір 1992 р. фактично визнав можливість різношвидкісної інтеграції, допустивши перехід до третього етапу створення Економічного і монетарного союзу (ЕМС), який передбачав запровадження єдиної європейської валюти лише в тих державах-членах, які до 1999 р. повністю відповідатимуть критеріям наближення. Згодом окремі країни – Велика Британія та Данія – взагалі отримали право неучасті в ЕМС навіть у разі їх повної відповідності критеріям.

Хоча концепція **М.я.** не стала настановою для практичної діяльності європейських політиків з розбудови Союзу, її основні положення так чи інакше були втілені у життя, особливо під час хвилі реформування та оновлення ЄС, яка розпочалася з конституційного процесу і завершилася прийняттям Лісабонського договору.

Літ.: Грицяк І. А. Правова та інституційна основа Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов. – Х. : Магістр, 2009; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен. – К. : К.І.С., 2006; Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001; Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Знання, 2009.

Рудік О.М.

МОБІЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В ЄВРОПІ (від лат. *mōbilitās, mōbilis* – рух, рухомий) – ключовий принцип Болонського процесу, фундаментальна ознака Європейського простору вищої освіти і Європейського дослідницького простору, що передбачає вільний рух (вільне пересування) студентів, викладачів, дослідників, працівників ВНЗ, інших закладів освіти та науково-дослідних установ для навчання, проведення досліджень, особистісного і професійного розвитку, академічного й загальнокультурного взаємозбагачення.

М.с.о.п.п.Є. була ключовим елементом Болонського процесу від його запровадження; у 2007 р. Лондонська міжміністерська конференція ще раз підкреслила важливість **М.с.о.п.п.Є.**, що було зафіксовано в Лондонському комюніке. На Європейському континенті накопичено великий позитивний досвід **М.с.о.п.п.Є.**, використання **М.с.о.п.п.Є.** як важливого інструмента розв'язання соціально-економічних проблем і сприяння суспільному розвитку. Слід зазначити, що в ЄС **М.с.о.п.п.Є.** (вільний рух осіб) є засадничою свободою і правом, гарантованими ще Римським договором у 1950-х рр. Від початку вільний рух осіб в ЄС розглядався як засіб зниження рівня безробіття і наповнення ринку праці. Досвід п'яти десятиліть ЄС засвідчив інші риси і можливості **М.с.о.п.п.Є.** Наразі **М.с.о.п.п.Є.**, зокрема у сфері освіти та професійної підготовки в Європі, виконує кілька суспільно важливих функцій: **М.с.о.п.п.Є.** для навчання: відвідування іншого університету, знайомство з іншою країною само по собі є повчальним, допомагає швидко набути практичних і теоретичних знань (наприклад історія, мова тощо), збагачує новими враженнями, вміннями, навичками (наприклад навичками міжкультурного спілкування); **М.с.о.п.п.Є.** для обміну досвідом: поширення кращого досвіду (*best practice*), взаємне навчання і взаємозбагачення є важливими складовими у процесі професійного та особистісного розвитку; ЄС, університети, інші учасники Європейського простору вищої освіти і Європейського дослідницького простору широко використовують **М.с.о.п.п.Є.** для взаємозбагачення; **М.с.о.п.п.Є.** для більш раціонального використання ресурсів і можливостей Європейського простору вищої освіти і Європейського дослідниць-

кого простору: **М.с.о.п.п.Є.** дає змогу розробити одну навчальну програму і пропонувати її на ринку освітніх послуг усім бажаючим, замість того, щоб запроваджувати по одній схожій програмі у кожній із 47 країн-учасниць Болонського процесу; таку програму може розробити консорціум університетів, запросивши до її підготовки і викладання найкращих викладачів та науковців, відомих на Європейському просторі вищої освіти та Європейському дослідницькому просторі; **М.с.о.п.п.Є.** для сприяння соціальному згуртуванню Європейського континенту, формування європейських ідентичностей: ці завдання є важливими для Європи. Освіті, в тому числі вищій школі, належить важлива роль у поширенні європейських цінностей та ідей Об'єднаної Європи, формуванні настроїв, активної громадської позиції молодих людей тощо; **М.с.о.п.п.Є.** для кращої кар'єри (стосунки, що встановились у період **М.с.о.п.п.Є.**, можуть допомогти у розвитку бізнесу, налагодженні міжнародних зв'язків); набуття додаткових умінь, знань і навичок може підвищити конкурентоспроможність на ринку праці, полегшити пошук роботи.

ЄС підтримує **М.с.о.п.п.Є.** у сфері освіти та професійної підготовки, передусім через освітні програми Еразмус (*Erasmus*) і Еразмус Мундус (*Erasmus Mundus*), інші програми ЄС. Приміром, з моменту заснування програми Еразмус у 1987 р. її учасниками стали 2,2 млн студентів та понад 250 тис. викладачів, 4 тис. вищих навчальних закладів із 33 країн; річний бюджет програми – 450 млн євро.

Незважаючи на підтримку з боку ЄС, **М.с.о.п.п.Є.** у сфері освіти та професійної підготовки залишається на досить низькому рівні – від 5% до 10% у різних країнах. Для сприяння **М.с.о.п.п.Є.** у рамках Стратегії розвитку ЄС “Європа 2020” за напрямом “Молодь” у 2010 р. було запроваджено нову програму “Молодь у русі” (*Youth on the Move*), що включає 28 груп заходів, спрямованих на краще озброєння молодих людей знаннями, вміннями, практичним досвідом, необхідним для працевлаштування, їхню кращу підготовку до вимог ринку праці, заохочення їх до більш вдалого використання тих можливостей, що їх надає ЄС, у сфері **М.с.о.п.п.Є.**, освіти та професійної підготовки. Зокрема, передбачено підвищити **М.с.о.п.п.Є.** у сфері освіти і професійної

підготовки в середньому по ЄС до 20%, при цьому окремі країни готові підняти цей показник до 30% (Нідерланди), навіть 50% (Німеччина).

Програма “Молодь у русі” матиме потужну інформаційну, технічну, фінансову, інституційну підтримку, в рамках якої зокрема передбачено: створення та підтримка порталу PLOTEUS за принципом “єдиного вікна” із доступом до інформації про гранти та стипендії ЄС, навчання та працевлаштування за кордоном, а також наданням консультацій із вищезазначених питань; запровадження спільної ініціативи Європейської Комісії та Європейського інвестиційного банку – кредитної лінії для підтримки студентів, які здобуватимуть освіту або професійну підготовку за кордоном; введення спеціальної кредитної картки (Youth on the Move card) для надання пільг та знижок молодим людям; заснування з 2011 р. “Європейського реєстру вакансій” (European Vacancy Monitor) – інформаційної системи відстеження попиту на ринках праці Європи; запуск у 2011 р. пілотного проекту “Твоя перша робота” за участі EURES – Мережі європейських служб зайнятості в державному секторі; проектом передбачено дорадчі послуги, допомога в пошуках роботи, фінансова підтримка для молодих людей, які хочуть працювати за кордоном, та компаній, особливо малих та середніх підприємств, готових надати робочі місця молодим іноземним громадянам; ЄС також спонукатиме держави-члени до запровадження “молодіжної гарантії” – зобов’язання забезпечити молоду людину протягом чотирьох місяців після закінчення школи або робочим місцем, або знайти для неї курси професійної підготовки, або надати інші можливості для здобуття трудового досвіду.

Ще одним важливим інформаційним інструментом має стати європейський паспорт вмій і навичок (European skills passport), що буде заповнюватися на основі “Європаса” – он-лайн резюме (Europass – European online CV), та інші заходи.

Щодо Болонського процесу, то його держави-учасниці визнають значущість мобільності, проте більшість країн не мають стратегічних національних програм **М.с.о.п.п.Є.**, хоча більшість, зокрема держави-члени ЄС, включили заходи з розвитку **М.с.о.п.п.Є.** до національних стратегій розвитку вищої освіти. Підтримка **М.с.о.п.п.Є.** має багато про-

явів (форм) у різних державах-учасниках Болонського процесу: фінансова підтримка (стипендії, гранти, пільгові кредити) для студентів, які їдуть навчатися за кордон або приїжджають з-за кордону на навчання; інформаційні кампанії, що стимулюють власних громадян навчатися за кордоном; інформаційні кампанії, що заохочують іноземних студентів навчатися за кордоном; державна підтримка університетів, що приймають іноземних студентів на навчання; послуги підтримки для іноземних громадян, які приїжджають у країну для навчання; послуги підтримки для власних громадян, які їдуть навчатися за кордон; надання підтримки власним громадянам у вивченні іноземних мов; надання підтримки іноземним громадянам у вивченні національної мови; внесення змін до законодавства про освіту, наприклад щодо визнання дипломів; внесення змін до міграційного права, наприклад спрощення процедури отримання віз для студентів, викладачів, науковців і т.ін.

Держави-учасниці Болонського процесу відмічають багато перешкод на шляху розвитку **М.с.о.п.п.Є.**, одна з них – це відмінність у рівнях соціально-економічного розвитку різних країн-учасниць: представнику держави із високим ВВП на душу населення легше поїхати на навчання за кордон, ніж представнику бідної держави знайти способи утримувати себе, навчаючись у країні з високим рівнем добробуту.

Літ.: *Focus on Higher Education in Europe 2010: The Impact of the Bologna Process.* – Режим доступу : http://eacea.ec.europa.eu/about/eurydice/index_en.htm; *Архів досліджень та публікацій ЄС, присвячений питанням освіти і впровадження Болонського процесу.* – Режим доступу : www.Eurydice.org

Оржель О.Ю.

МОВИ ОФІЦІЙНІ ЄС – мови, що використовуються в ЄС, у діяльності його органів, передусім для поширення офіційних документів. В ЄС концепція багатомовності є політичним гаслом і водночас програмою дій. На відміну від інших міжнародних організацій (НАТО, ООН, Ради Європи), у Європейському Союзі набагато більше офіційних мов. Причиною цього є необхідність забезпечення рівного доступу всіх громадян до законодавства ЄС рідною мовою. Крім того, вони повинні мати можливість звертатися до інститутів та органів ЄС зрозумілою їм мовою.

Законодавство ЄС публікується всіма офіційними мовами держав-членів, оскільки воно є частиною їх національного законодавства і безпосередньо впливає на всіх громадян ЄС. Отже, громадяни та національні суди повинні мати змогу читати та розуміти акти зрозумілою їм мовою.

Перша Постанова Співтовариства, яка визначила офіційні мови, була прийнята у 1958 р. Вона визначила голландську, французьку, німецьку та італійську як перші офіційні і робочі мови ЄС, що були державними мовами держав-членів на той час. Згодом з розширенням ЄС число офіційних і робочих мов також зросло. Цього статусу набули англійська, ірландська, данська, грецька, іспанська, португальська, фінська, шведська, естонська, латвійська, литовська, польська, чеська, словацька, угорська, словенська, мальтійська, болгарська та румунська мови. Однак сьогодні кількість офіційних мов в ЄС є меншою, ніж кількість держав-членів, оскільки деякі з них мають спільні мови. У Бельгії, наприклад, офіційними мовами є голландська, французька та німецька, а на Кіпрі, де офіційною мовою є турецька, більшість населення говорить грецькою, яка має статус офіційної мови ЄС. Крім того, не є офіційною мовою ЄС офіційна мова Люксембургу – люксембурзька. Особливості застосування має ірландська, яка хоча і є офіційною мовою ЄС, однак використовується з певними обмеженнями: на відміну від інших офіційних мов, не всі документи ЄС перекладаються ірландською.

Таким чином, сьогодні в Європейському Союзі функціонує на рівних засадах 23 офіційні мови: англійська, болгарська, голландська, грецька, данська, естонська, ірландська, іспанська, італійська, латвійська, литовська, мальтійська, німецька, польська, португальська, румунська, словацька, словенська, угорська, фінська, французька, чеська та шведська.

Існують два основних положення щодо офіційних і робочих мов: документи можуть бути направлені в інституції ЄС і відповідь може бути отримана будь-якою з цих мов; а постанови (регламенти) ЄС та інші нормативні документи публікуються офіційними і робочими мовами в Офіційному віснику ЄС. Тексти правових актів ЄС є автентичними всіма офіційними мовами. На заходах на вищому рівні всі виступи, за необхідності, перекладаються на всі офіційні мови. Синх-

ронний переклад на всі офіційні мови, зокрема, завжди здійснюється на сесіях Європарламенту та Ради Євросоюзу.

Однак з огляду на бюджетні та часові обмеження лише деякі робочі документи перекладаються на всі офіційні мови. У своїй щоденній діяльності інституції та органи ЄС послуговуються однією чи двома мовами, переважно англійською, французькою та німецькою як мовами міжнародного спілкування. Так, Європейська Комісія використовує англійську, французьку і німецьку як процедурні мови, водночас Європейський Парламент забезпечує послуги з перекладу на різні мови відповідно до потреб своїх членів. Існування значної кількості офіційних мов в Європейському Союзі викликає багато питань і створює правову невпевненість, перетворюючи об'єднання на "Вавилонську вежу". По-перше, існує проблема перекладу документів з оригінальних текстів, 72,5% яких (за даними на 2008 р.) публікується англійською мовою, 11,8% – французькою, 2,7% – німецькою, 13% – іншими мовами. Під час перекладу виникають лінгвістичні помилки, які впливають на ідентичність значення правових термінів і труднощі у застосуванні правових норм. Крім того, різні правові традиції держав-членів зумовлюють ситуацію, коли один і той самий термін може мати різний правовий зміст.

Незважаючи на численні резолюції, які підкреслюють значення мовного режиму, на практиці не завжди можна забезпечити багатомовне обслуговування на високому рівні. Питання полягає в тому, як знайти шлях до збереження правової достовірності з дотриманням принципів демократії та відкритості.

Літ.: *EEC Council: Regulation No 1 determining the languages to be used by the European Economic Community (Official Journal 017, 06/10/1958 P. 0385 – 0386)*; *Коптева О. О.* Мультилінгвізм у праві міжнародних договорів / *О. О. Коптева*; Харків. нац. ун-т внутр. справ // *Право і Безпека*: наук. журн. – 2010. – № 2 (34).

Мовчан Ю.В.

МОВИ ОФІЦІЙНІ ООН – мови, що використовуються на засіданнях різних органів ООН, зокрема Генеральної Асамблеї (ст. 51 Правил процедури) і Ради Безпеки (ст. 41 Правил процедури), а також для поширення офіційних документів. **М.о.ООН** є: англійська, арабська, іспанська, ки-

тайська, російська і французька. Шість **М.о.ООН** є рідною мовою або другою мовою для 2,8 млрд людей на планеті, що становить майже половину населення земної кулі. Ці шість мов є офіційними мовами у більш ніж у половині держав світу (близько ста).

Для організації роботи органів у системі ООН встановлені офіційні та робочі мови. Перелік цих мов визначено в правилах процедури кожного органу. **М.о.ООН** видаються всі основні документи ООН, включаючи резолюції. Робочими мовами видаються стенографічні звіти засідань і на них перекладаються промови будь-якою офіційною мовою. Спочатку робочими мовами ООН були англійська та французька. Пізніше арабська, іспанська, китайська та російська мови були додані до робочих мов Генеральної Асамблеї та Економічної і Соціальної Ради. Робочими мовами Секретаріату ООН є англійська та французька. Робочими мовами Ради Безпеки є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька.

Статут ООН прямо не визначає **М.о.ООН**. Статут був прийнятий п'ятьма мовами (китайською, французькою, російською, англійською та іспанською), причому всі п'ять текстів є автентичними. У 1946 р. перша сесія ГА ООН прийняла правила процедури стосовно мов, які поширюються на всі органи Організації Об'єднаних Націй, за винятком Міжнародного суду. У них зазначалося п'ять офіційних і дві робочі мови (англійська та французька). У 1968 р. російську мову було додано як робочу мову ГА ООН, а в 1973 р. остання зробила китайську робочою мовою і додала арабську до офіційних і робочих мов ГА. Таким чином, усі шість офіційних мов стали як офіційними, так і робочими мовами ГА ООН, її комітетів і підкомітетів.

У 1999 р. у своїй резолюції ГА ООН просила Генерального секретаря призначити з числа старших співробітників Секретаріату координатора з питань, що стосуються багатомовності в рамках Секретаріату.

Агенції та спеціалізовані установи ООН мають свої власні набори офіційних мов, що іноді відрізняються від основних органів ООН. Наприклад, Генеральна конференція ЮНЕСКО має дев'ять офіційних мов, включаючи хінді, італійську та португальську. Всесвітній поштовий союз має тільки одну офіційну мову – французьку. Міжнародний

фонд сільськогосподарського розвитку має чотири офіційні мови: арабську, англійську, французьку та іспанську мови.

Делегат може виступати будь-якою з офіційних мов, а його виступ синхронно перекладається на інші **М.о.ООН**. Іноді делегати виступають неофіційною мовою, але в цьому разі делегація зобов'язана або забезпечити усний переклад, або надати текст виступу однією з офіційних мов. Більшість документів ООН також видаються всіма шістьма **М.о.ООН**. Поки документ не доступний всіма офіційними мовами, він вважається неопублікованим. Як правило, тексти кожною з шести мов мають однакову силу.

Також відзначаються офіційні дні **М.о.ООН**: англійська мова – 23 квітня, російська – 6 червня, іспанська – 12 жовтня, китайська – 20 квітня, арабська – 18 грудня, французька – 20 березня.

У роботі ООН спостерігається тенденція до використання англійської мови як “загальної” робочої мови ООН. Неодноразово робилися пропозиції реформувати систему мов в ООН, зокрема визнати офіційними хінді, німецьку, італійську, японську, які є мовами, що активно використовуються у роботі міжнародних урядових та неурядових організацій, або ввести есперанто як додатковий засіб спілкування.

Літ.: *Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй.* – Режим доступу : <http://www.un.org>

Київець О.В.

МОВНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС – політика, метою якої є збереження мовної різноманітності спільноти та сприяння оволодінню громадянами ЄС іноземними мовами.

Сьогодні у Європейському Союзі, який складається з 27 країн-членів, понад 500 млн жителів, 3 алфавіти, 23 офіційні мови, деякі з яких мають статус світових. Загалом, надбанням об'єднання є близько 60 мов. Нові мови привносять з собою іммігранти. За останніми даними в ЄС сьогодні існує 175 національностей. Сучасне європейське суспільство зазнає швидких змін, пов'язаних з глобалізацією, технологічним прогресом, розширенням і поглибленням інтеграції. Значна також внутрішня мобільність: сьогодні 10 млн європейців працюють в інших країнах-членах. Відповідно до цих та інших факторів життя громадян ЄС стає більш інтернаціональним та більш багатомовним.

Мовну політику ЄС умовно можна поділити на інституційну та позаінституційну за суб'єктами та об'єктами реалізації, на наднаціональну, національну та регіональну за рівнями реалізації. З огляду на її багаторівневність та багатоаспектність мовна політика ЄС розвивається з різною швидкістю та в різних напрямках.

М.п.к.-ч.ЄС свідчить про надзвичайну важливість вивчення мов в інтеграційних процесах. Діяльність Євросоюзу в цій сфері отримала концентроване вираження в концепції мультилінгвізму, яка є і політичним гаслом, і програмою дій ЄС.

М.п.к.-ч.ЄС реалізується у таких напрямках: політика у сфері перекладів; навчання висококваліфікованих перекладачів, які спеціалізуються у сфері Євросоюзу; в освіті для дорослих; вивченні іноземних мов людьми з особливими потребами; сприянні збільшенню різноманітності мов, що вивчаються; створенні спеціалізованих мовних класів; навчання вчителів іноземних мов, які, зокрема, володіли б не однією іноземною мовою; розвитку європейської системи тестування та визначенні рівня знань іноземної мови; публікації аналітичних, довідкових, статистичних, тематичних видань та досліджень, що мають на меті забезпечення та поширення інформації для процесу ухвалення рішень на національному і наднаціональному рівнях.

Актуалізував мовну проблематику Європейський рік мов, що пройшов 2001 р. Після його завершення Європейський Парламент і Європейська Рада ухвалили резолюції, які закликали Європейську Комісію розробити й запровадити низку заходів, спрямованих на сприяння вивченню іноземних мов.

У 2002 р. відбулася знакова щодо мовної політики подія. На Барселонському саміті Європейської Ради глави держав або урядів оголосили про впровадження в освітні системи країн-членів принципу "рідна мова плюс дві іноземні" та "індикатора лінгвістичної компетентності". Він передбачає вивчення щонайменше двох іноземних мов з раннього віку і має стати частиною діяльності закладів шкільної, університетської та професійно-технічної освіти ЄС.

План дій "Сприяння вивченню іноземних мов та лінгвістичній різноманітності 2004-2006" був відповіддю Єврокомісії на залик Європейської Ради та Європейського Парламенту. Він концентрувався на трьох стратегічних сферах: вивчен-

ня іноземних мов упродовж життя, покращення викладання іноземних мов; створення сприятливого середовища для вивчення мов.

План дій став імпульсом до конкретних кроків у напрямі реформ освітніх систем країн-членів ЄС з метою запровадження принципу організації навчального процесу "рідна мова плюс дві іноземні". Звичайно, не в усіх країнах ці заходи відбуваються з однаковою інтенсивністю. Наприклад, вивчення іноземних мов стало інтегральною частиною реформи національної освітньої системи, прийнятої парламентом Болгарії у 2006 р. Зміни в освітній системі відповідно до євроінтеграційної політики плануються у Фінляндії. Уряд Угорщини запровадив усеосяжну стратегію викладання та вивчення іноземних мов під назвою "Світові мови". Заходи в межах цієї програми охоплюють багаторазове підвищення фінансування вивчення іноземних мов у школі, запровадження року інтенсивного вивчення іноземної мови у сфері обов'язкової освіти, новий іспит після закінчення школи, збільшення, щонайменше, на 40% навчального часу, присвяченого вивченню іноземних мов, тощо. З 2003 р. реалізується національна мовна стратегія у Великобританії. Вона передбачає вивчення іноземних мов усіма віковими категоріями громадян, освіту для дорослих та вивчення мов в університетах. У школах запроваджують "Європейські секції", в яких учні зможуть вивчати більше іноземних мов. Деякі з цих ініціатив мають форму пілотних проєктів, що з часом будуть запроваджені в освітні системи. У Німеччині, Нідерландах, Франції, Фінляндії та Австрії запроваджується сертифікат "Сертілінгва", в якому визначається мовна компетентність учня. Він доповнюватиме шкільний атестат.

Щорічно 26 вересня в ЄС проводиться Європейський день, який, як зазначає Єврокомісія, ставить за мету прийти від популяризації мультилінгвізму до вивчення громадянами ЄС іноземних мов упродовж життя та неурядового співробітництва.

Крім того, володіння іноземною мовою визначено одним з дев'яти ключових пріоритетів у стратегії "Освіти впродовж життя" в рекомендаціях Європейського Парламенту та Європейської Ради від 18 грудня 2006 р.

М.п.к.-ч.ЄС реалізується в тому числі через програми у сфері освіти. З 1980 – початку 1990 рр. реалізовано такі програми, як:

COMETT (Community Action Programme for Education and Training for Technology in the European Community); ERASMUS (European Community Action Scheme for the Mobility of University Students) – з 1987 р. у ній взяли участь понад 1,5 млн осіб; LINGUA – програма, спрямована на сприяння вивченню іноземних мов; TEMPUS – Trans-Mobility Programme for University Students; LEONARDO DA VINCI – програма, спрямована на стимулювання розвитку нових методів навчання. За даними 2006 р., з 2000 р. майже 300 тис. осіб з 31 країни взяли участь у цій програмі; YOUTH FOR EUROPE – Європа для молоді; SOCRATES – включала в себе ERASMUS та LINGUA, але мала надзвичайне значення для розширення сфери діяльності в школах через включення програми COMENIUS у шкільну освіту.

З 2007 р. більшість цих програм об'єднано у програму “Навчання впродовж життя” (Lifelong Learning Programme), яка розрахована до 2013 р. Програма спрямована на підтримку тих проектів освітніх інституцій, що розвивають взаємодію, кооперацію та мобільність між освітніми та тренінговими системами усередині ЄС з метою отримання ними можливості конкурувати на світовому ринку. В цих програмах велика увага зосереджена на навчанні іноземним мовам.

Літ.: *Копійка В. В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко ; за ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009; *Мовна політика країн Європейського Союзу* : навч.-метод. матеріали / З. Ф. Кудрявцева. – К. : НАДУ, 2009; *Мудрий Я. М.* Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / Я. М. Мудрий ; за заг. ред. М. Бойцуна, Я. М. Мулдрого, О. М. Рудіка. – К. : Міленіум, 2009.

Кадук Н.І.

МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ. У країнах Європейського Союзу склалося чотири **М.с.п.**: скандинавська (соціал-демократична), англосаксонська (неоліберальна), континентальна (корпоративна) і південно-європейська (корпоративна, заснована на традиціях з великим значенням сім'ї).

Характерною рисою скандинавської **М.с.п.**, яка поширена в Швеції, Фінляндії, Данії й Норвегії, є надання державою широкого кола гарантій, пільг і соціальної підтримки всім громадянам у рамках державного соціального забезпечення з високим рівнем дотацій сімейних бюджетів. Фінансування відбу-

вається за рахунок високих податкових ставок на підприємницький дохід і прибутковий податок (вилучається до 65% доходів високоприбуткових груп населення), що дозволяє акумулювати в державному бюджеті великі ресурси і перерозподіляти тим самим значні обсяги доходів. Так, соціальні витрати становлять у Швеції майже 50% до обсягу державних витрат. Скандинавська **М.с.п.** націлена на недопущення бідності і забезпечення усім зайнятим громадянам достойного рівня життя.

Англосаксонська **М.с.п.**, прийнята у Великій Британії та Ірландії, заснована на принципі надання гарантованого мінімального доходу, що забезпечує задоволення базових потреб у харчуванні, житлі, медичному обслуговуванні. Вона передбачає трирівневий тип соціального захисту, який закріплює за державою обов'язок надання базових гарантій соціального захисту всьому населенню, за роботодавцем – соціальне (професійне) страхування найманих працівників (у якому частково бере участь працівник), за працівником – додаткове особисте страхування. Фінансування соціальної системи відбувається як за рахунок страхових внесків, так і за рахунок податків за плоскої податкової ставки. Структура фінансування системи соціального захисту визначається її поділом на охорону здоров'я і соціальне страхування. Перша з них майже повністю фінансується з держбюджету, а друга – за рахунок страхових внесків найманих працівників і підприємців. З держбюджету фінансується соціальна підтримка сімей, яка відіграє домінуючу роль. Характерними для цієї **М.с.п.** є перевірка нужденності, обмеження розмірів універсальних трансфертів, програм соціального страхування.

Центральне місце в континентальній **М.с.п.**, поширеній у Німеччині, Австрії, Франції, країнах Бенілюксу, посідає обов'язкове соціальне страхування, тісно прив'язане до зайнятості і сімейного стану. Фінансування відбувається насамперед у формі внесків працівників і роботодавців у страхові фонди, тобто держава не бере на себе основної соціальної відповідальності, виходячи з припущення, що ринок впоратеться з цим самостійно. Ринок праці, зайнятість регулюються соціальними партнерами. Приватні форми соціального страхування відіграють допоміжну роль. Соціальне страхування, організоване за моделлю Бісмарка, ґрун-

тується на професійно-трудо́вій соціально́й солідарності, що дозволяє акумулювати великі фінансові ресурси, які забезпечують гарантії надання якісної медичної й реабілітаційної допомоги, високий рівень страхових виплат (пенсій і допомог). Дана **М.с.п.** характеризується демократичністю керування й прозорістю фінансових потоків. Товариства взаємного страхування діють на основі самоврядування, самофінансування й некомерційного господарювання під державним правовим контролем.

Південноєвропейська **М.с.п.** поширена в Іспанії, Португалії, Італії і Греції. Це рудиментарна модель соціального захисту, яка почала удосконалюватися лише в останні десятиліття. Її можна інтерпретувати як перехідну, таку, що розвивається, і тому не має чіткої організації. Традиційно для цієї **М.с.п.** був характерним низький рівень соціального забезпечення, а соціальний захист знаходився у сфері турботи родичів, сім'ї і церкви за обмеженої участі держави, що погано поєднується з нинішніми тенденціями до індивідуалізації та соціальної культури. За європейської **М.с.п.** головну роль у розподілі доходів відіграє держава. Основу сучасних систем державного соціального захисту, що є ядром державної соціальної політики в країнах Євросоюзу, становлять два базових інститути: соціальне страхування й державне соціальне забезпечення. З їхньою допомогою формуються досить великі фінансові ресурси, при цьому на частку соціального страхування в більшості країн ЄС (Німеччина, Франція, Бельгія, Італія) припадає приблизно 60-70% всіх витрат на цілі соціального захисту. У Скандинавських країнах і Великій Британії державне бюджетне фінансування систем соціальної підтримки населення й витрати на соціальне страхування приблизно рівні.

Практика розвинених країн використовує кілька моделей розподільчої політики. У Німеччині, Франції, Швеції, Італії 40-55% йде на поточну заробітну плату (при цьому обсяг чистої, за винятком податків, зарплати працівників становить 35-40% ВВП), а 25-35% резервується на всю сукупність видів соціального страхування (від 18 до 25% ВВП).

У Великій Британії це співвідношення інше. Більша частина (55-60%) йде на поточну заробітну плату (при цьому обсяг чистої, без податків, заробітної плати становить 40-45%

ВВП), а 15-20% резервується на всю сукупність видів соціального страхування (що становить 12-15% ВВП). Відповідно самі працівники повинні оплачувати значну частину із соціальних витрат. Все це різко послаблює гостроту соціальних проблем в ЄС. Останнє розширення ЄС, за оцінкою Лотара Вітте, принесло ще одну **М.с.п.** – гібридну модель, у якій соціалістичне минуле комбінується з ліберальним майбутнім.

Літ.: *Vimte Лотар*. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Лотар Вітте. – К. : Заповіт, 2006; *Прокопенко Л. Л.* Вступ до європейської інтеграції : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009.

Прокопенко Л.Л., Гончарук Н.Т.

“МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ГАРМОНІЇ В НІДЕРЛАНДАХ” – модель соціального партнерства, у якій зафіксовані чіткі функції кожного з партнерів, що дає можливість органам державного управління прогнозувати дії партнерів і своєчасно вносити корективи в систему державного регулювання економіки та соціальних процесів. Основи соціального партнерства були закладені в країні впродовж 20-40-х рр. ХХ ст., коли почало активно розвиватися співробітництво між профспілками і об'єднаннями роботодавців. Провідними структурами, які є основними консультативними органами уряду, стали: з трудових відносин – Фонд праці, що об'єднав працівників і роботодавців; із соціально-економічних питань – тристороння Рада із соціально-економічних проблем. Взаємодія уряду із соціальними партнерами здійснюється через аналіз стану і перспектив економічного розвитку, встановлення допустимих меж зростання цін і підвищення заробітної плати. Разом з тим уряд не зобов'язаний автоматично виконувати їх рекомендації, тому є приклади, коли уряд вносив свої корективи в регулювання цін і заробітної плати, заручаючись при цьому підтримкою або з боку окремих організацій підприємців, або з боку галузевих профспілок.

Відповідно до ст. 20 Конституції Нідерландів держава зобов'язана забезпечувати населення шляхом перерозподілу національного багатства. Мінімальні розміри пенсій та соціальних виплат встановлюються законами, щоб гарантувати реалізацію прав людини в галузі соціального забезпечення, для чого створюються відповідні фінансові механіз-

ми та адміністративні структури. Державна система соціального забезпечення складається з обов'язкового соціального страхування, соціального обслуговування, спеціального забезпечення службовців (військовослужбовців, залізничників, державних чиновників тощо). Але при цьому Нідерланди – єдина країна ЄС, де можна не платити внески на соціальне страхування з релігійних міркувань. Однак ті громадяни, які “ухиляються” від такого внеску, зобов'язані платити податок на прибуток у розмірі, що дорівнює внеску на обов'язкове соціальне страхування, тому у разі виникнення соціального ризику вони отримують пенсії та допомоги.

Система соціального страхування в Нідерландах у всьому світі вважається прикладом, хоча часто розглядається як система, що виходить за рамки реальних фінансових можливостей. Кожна людина, що живе і/або працює в Нідерландах, в обов'язковому порядку підпадає під ту чи іншу форму страхування. Оплата цього страхування здійснюється за рахунок внесків найманих працівників і роботодавців.

Державна система обов'язкового соціального страхування ділиться на дві програми залежно від сфери охоплення: загальну і спеціальну.

Загальна програма охоплює все населення країни, яке постійно проживає у країні незалежно від національності та сімейного стану, а також іноземців, які сплачують прибутковий податок на території Нідерландів. Цією програмою охоплені також співробітники посольств і консульств, транспортних організацій, чия праця має роз'їзний характер, особи молодше 27 років, які виїжджають з країни для здобуття освіти. Ті, хто виїхав з країни на термін більше року, зберігають право на соціальне страхування із загальної програми. Загальна програма не поширюється на тих, хто постійно працює за кордоном, отримує пенсії або допомоги за законодавством іноземної держави. За загальною програмою надаються пенсії по старості, інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, допомоги на дітей, кошти на оплату медичних послуг.

Спеціальна програма призначена тільки для найманих працівників, тобто для тих, хто працює за договором трудового найму. Таким договором у Нідерландах називають угоду, за якою працівник зобов'язується працювати особисто за винагороду і підкорятися при цьому розпорядженням роботодавця.

Усі особи молодше 65 років, які працюють за договором трудового найму, підлягають обов'язковому соціальному страхуванню за цією програмою. Вона поширюється і на тих, хто проходить виробниче навчання без відриву від виробничих обов'язків, і на осіб вільних професій (музикантів, артистів та ін.), на моряків, льотчиків. За рахунок цієї програми фінансуються допомоги по безробіттю і через хворобу, пенсії по інвалідності, надається медична допомога.

Для осіб, охоплених загальною програмою, розмір внеску встановлюється з урахуванням доходу, а для найманих працівників – з урахуванням заробітку. При цьому і дохід, і заробіток обмежується максимальною сумою, яка в подальшому слугує базою для обчислення пенсій та виплат. Внески найманих працівників утримуються автоматично при виплаті зарплати. Роботодавці платять внески лише на програму обов'язкового страхування найманих працівників.

Індивідуальні підприємці та інші особи, які підлягають обов'язковому страхуванню за загальною програмою, платять внески самостійно, якщо їхній річний дохід перевищує встановлену суму; при низькому рівні доходів вони звільняються від внесків і не отримують права на страхову пенсію. Ставки страхових внесків щорічно переглядаються та затверджуються наказами міністра соціальних справ та найму. Зазвичай на всій території країни діють єдині ставки, однак при страхуванні на випадок хвороби або безробіття вони можуть диференціюватися залежно від ступеня ризику, що існує в різних галузях. Ставки страхових внесків визначаються на підставі проектів бюджетів відповідних фондів з урахуванням очікуваних витрат, оскільки механізм фінансування заснований на принципі солідарності. Це означає, що виплати покриваються за рахунок поточних надходжень, хоч і створюються певні резерви.

Таким чином, у Нідерландах система соціального захисту ґрунтується на двох принципах: еквівалентності та солідарності. Принцип еквівалентності гарантує, що одержувані виплати відповідають розміру доходу, втраченого при звільненні з роботи або при втраті працездатності. Принцип солідарності, відображений у законі про державну допомогу, гарантує, що всі люди, що перебувають у подібному соціальному чи економічному становищі, отримують допомоги однакового розміру.

Основний принцип нідерландської соціальної системи полягає в тому, що всі повинні мати рівні права на участь у житті суспільства. Окремим групам суспільства, до яких, зокрема, належать люди похилого віку та інваліди, сім'ї з низькими доходами, молодь із недостатньою освітою, (етнічні) меншини, бездомні і наркомани, необхідна допомога. Ця допомога має й іншу мету. Нідерландська держава прагне, зокрема, забезпечити активну присутність на ринку праці літніх людей і людей, які тривалий час не мають роботи, виходячи як із соціальних, так і з економічних мотивів. Для зниження безробіття серед молоді використовується система субсидій і комплекс заходів, які об'єднують навчання і створення робочих місць. Держава стимулює муніципалітети різко збільшити кількість місць у дитячих установах з тим, щоб дати можливість жінкам брати участь (або повернутися до участі) в трудовому процесі. Батьки можуть звертатися за допомогою у вихованні дітей, якщо вони не можуть розв'язати виникаючі у них проблеми самостійно або якщо виникає небезпека відставання у розвитку їхньої дитини. Особам, які довго не мають роботи, надається допомога при виникненні різного роду проблем: від труднощів з поверненням заборгованостей до проблем психічного плану.

У сфері соціального забезпечення інвалідів держава прийняла в квітні 2003 р. Закон про однаковий підхід, який надає інвалідам захист від дискримінації і можливість стати повноцінними громадянами суспільства.

Відповідальність за забезпечення соціального добробуту лежить переважно на муніципальних органах, які останнім часом все більше схиляються до підходу, що ґрунтується на територіальному поділі муніципалітетів на мікрорайони. Це дає змогу розглядати соціальні аспекти в інтегральному зв'язку з економічними факторами. Мета такого підходу – формування життєздатного суспільства, члени якого можуть відігравати в ньому активну роль.

У 1990-х рр. збільшення тривалості життя, підвищення вартості медичного обслуговування і скорочення числа зайнятих відчутно збільшили навантаження на соціальні фонди; 14% працездатного населення отримувало допомоги. З 2004 р. Нідерланди перейшли на принципово нову систему соціального захисту населення, наріжним каменем якої стало не роздавання соціальних виплат,

а сприяння у працевлаштуванні, тобто надання допомоги в підвищенні кваліфікації та пошуку роботи, інтеграція ("реінтеграція") у ринок праці. В основі нової ідеології соціальної політики – два принципи: активізація трудового потенціалу, тобто стимулювання громадян до активного пошуку роботи, і децентралізація, "дерегуляція" соціальних повноважень, тобто передача виконання соціального бюджету "федерального" центру на муніципальний рівень.

Літ.: Грибанова Г. И. Местное самоуправление в Западной Европе: Сравнительный анализ политико-социологических аспектов / Г. И. Грибанова; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1998; Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики: монографія / Н. Г. Діденко. – Донецьк: Видавн. п-во "Схід. видавн. дім", 2007; *Западноевропейские модели социально-экономического развития*. – М.: ИМЭМО, 2000; *Hantrais Linda. Social policy in the European Union*. Palgrave Macmillan / Linda Hantrais. – Basingstoke, 2007; *Social Policy. A Conceptual and Theoretical Introduction* / edited by M. Lavalette and A. Pratt. Sage publications. – London, 2001; *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification*. Edited by David Rode and Eric Harrison. Routledge. – Oxton, 2010.

Діденко Н.Г.

МОДЕЛЬНИЙ КОДЕКС НАЛЕЖНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ (проект) – кодифікація спільних принципів діяльності органів європейської адміністрації (на європейському та національному рівнях), що розробляється з метою покладення в основу діяльності означених інституцій публічної влади. Розробку ідеї кодифікації спільних принципів діяльності було розпочато разом з дослідженнями, присвяченими вивченню принципів діяльності органів публічної адміністрації в країнах-членах ЄС (1996-2000), в подальшому предмет досліджень фокусувався переважно на принципах діяльності публічних адміністрацій країн-членів ЄС та РЄ, визначенні пріоритетних та спільних для цих країн груп принципів діяльності національних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (2004-2008). З 2005 р. було розпочато розробку проекту **М.к.н.а.**, в якому узагальнено не тільки основні вимоги, але й конкретизовано різні аспекти застосування приведених принципів у діяльності відповідних адміністрацій.

Першу групу принципів належної адміністрації, запропонованих у проекті **М.к.н.а.**, ще називають матеріальними принципами.

Принцип безсторонності, згідно з яким органи публічної влади зобов'язані діяти об'єктивно, зважаючи тільки на обставини, що мають відношення до справи, вони забезпечують виконання своїх повноважень у нейтральний спосіб, незалежно від своїх вірувань та особистих інтересів.

Принцип юридичної визначеності, за яким органи публічної влади не можуть вживати заходів, що мають ретроспективну дію, крім випадків, які належним чином обґрунтовані; їм заборонено втручатися у надані права та завершені юридичні справи (ситуації), крім випадків, коли цього вимагає публічний інтерес і негайне застосування таких заходів є необхідним; у разі накладання нових обов'язків органи публічної влади зобов'язані встановлювати перехідні положення або визначати розумні часові рамки для набрання юридичної сили такими обов'язками.

Принципи розгляду впродовж розумного часу передбачають, що органи публічної влади зобов'язані діяти та виконувати покладені повноваження впродовж розумного часу.

Принцип участі означає, що органи публічної влади зобов'язані надавати (забезпечувати) можливість участі приватних осіб відповідними засобами для уможливлення застосування адміністративних заходів, що їх стосуватимуться.

Принцип поваги приватності (конфіденційності) передбачає обов'язок органів публічної влади поважати приватність (конфіденційність), з-поміж іншого, під час розгляду особистих даних; у випадках, коли органи публічної влади уповноважені мати доступ до персональних даних або файлів, особливо електронних засобів, вони вживатимуть усіх необхідних заходів для гарантування приватності (конфіденційності); приватним особам гарантується право доступу до персональної інформації, що їх стосується, та право вносити або змінювати будь-яку інформацію, що є неточною або не повинна була бути записаною.

Принцип прозорості, згідно з яким органи публічної влади зобов'язані діяти відповідно до принципу прозорості, за яким вони забезпечують інформування приватних осіб відповідними засобами про вжиті заходи та прийняті рішення, включаючи публікуван-

ня офіційних документів; вони зобов'язані забезпечувати право доступу до офіційних документів.

До процедурних принципів у проекті **М.к.н.а.** віднесено цілий ряд принципів.

Згідно з принципом запити приватних осіб усім приватним особам надається право подавати запити до органів публічної влади з клопотанням про прийняття одного або кількох адміністративних рішень, що належать до його компетенції; у разі, коли такий запит поданий до органу, який не має відповідної компетенції, отримувач зобов'язаний направити його компетентному органу, якщо компетентний орган є частиною того самого органу публічної влади, та повідомити заявника про таку дію; усі запити про прийняття індивідуальних рішень, подані до органів публічної влади, засвідчуються письмово із зазначенням часу, впродовж якого рішення буде прийнято; якщо орган публічної влади може відповідати невідкладно, письмове засвідчення може опускатися.

Принцип права приватних осіб бути вислуханими перед прийняттям індивідуальних рішень означає, що у випадку, коли орган публічної влади має намір з власної ініціативи або на запит приватної особи прийняти індивідуальні рішення, що прямо або опосередковано зачіпатиме права приватних осіб, таким особам обов'язково надаватиметься можливість взяти участь у процедурі та бути вислуханими впродовж розумного часу; приватні особи мають право висловити свої погляди письмово або усно, за необхідності – за допомогою представника за їх вибором.

Принцип права приватних осіб бути залученими у прийняття певних регуляторних рішень може бути застосованим, якщо орган публічної влади пропонує прийняти регуляторне рішення, яке може зачіпити інтереси невизначеної кількості осіб; у такому разі він зобов'язаний дотриматися процедур, що забезпечують їх залучення у процес прийняття рішення, шляхом проведення консультацій та громадських слухань.

Принцип оплати адміністративних рішень передбачає, що витрати, які підлягають сплаті приватними особами органам публічної влади за прийняття адміністративних рішень, повинні бути справедливими та обґрунтованими.

Принцип дотримання форми адміністративних рішень означає, що адміністративні рішення повинні бути сформульовані простою, зрозумілою мовою, яка просто сприймається приватними особами, яким вони адресуються; зазначення відповідних підстав є обов'язковим для будь-якого несприятливого індивідуального рішення, прийнятого щодо приватних осіб, із зазначенням правових та фактичних підстав, виходячи з яких рішення було прийнято.

Принцип опублікування адміністративних рішень означає, що адміністративні рішення повинні бути опубліковані з метою забезпечення наявності в осіб, яких стосуються такі рішення, чітких та зрозумілих відомостей про них, що може бути зроблено у формі персонального повідомлення або опублікування у звичайний спосіб; про прийнятті індивідуальні рішення персонально повідомляється зацікавлених осіб, крім випадків, коли можливе лише опублікування в загальній формі. У всіх випадках мають бути зазначені строки подання апеляційних скарг. Принцип вступу в силу адміністративних рішень зводиться до того, що адміністративні рішення не можуть мати ретроспективного ефекту до дати, що передує його прийняттю та повідомленню або опублікуванню, крім випадків, коли права та інтереси приватних осіб не будуть зачіпатися, або якщо це необхідно за особливих обставин; індивідуальні рішення не можуть виконуватися до того часу, доки особи, стосовно яких вони прийняті, не будуть повідомлені про це; рішення про встановлення правил не можуть виконуватися до того часу, поки вони не були належним чином опубліковані.

Принцип виконання адміністративних рішень передбачає, що органи публічної влади несуть відповідальність за виконання своїх рішень; має бути встановлена система адміністративних та кримінальних санкцій для забезпечення поваги приватних осіб до рішень органів публічної влади; органи публічної влади надаватимуть приватним особам розумний строк для виконання покладених на них обов'язків, крім невідкладних випадків, за яких вони мають належним чином обґрунтувати відповідні причини для цього; примусове виконання органами публічної влади повинно бути чітко прописано в законі, а приватним особам, щодо яких воно застосовуватиметься, повинні повідо-

мити про процедуру та підстави для його проведення; заходи з примусового виконання мають бути пропорційними.

Принцип зміни в індивідуальних адміністративних рішеннях означає, що органи публічної влади можуть змінювати або відмінити індивідуальні адміністративні рішення за необхідності, що викликана публічним інтересом або у випадках, коли права, що належать приватним особам або їх інтереси, зазнали шкоди.

Вітчизняна система органів виконавчої влади потребує належного врахування апробованих європейським досвідом принципів і стандартів щодо інституційних і процесуальних засад функціонування публічної адміністрації, заснованої на фундаментальних цінностях свободи, демократії та верховенства права. Тому першочергового перегляду потребують наявні взаємовідносини між вітчизняними органами публічної адміністрації та громадянами. У цьому зв'язку, безперечно, важливого значення набуває трансформація правової системи країни, особливо в частині правовідносин у сфері взаємодії органів державної влади з приватними особами (що ще з радянських часів вважаються відносинами "влади-підпорядкування"). Для повноцінного утвердження демократичних засад державного управління першочергового значення набуває подолання існуючої у багатьох фахівців недооцінки ролі процедур у діяльності органів виконавчої влади, насамперед у частині їх взаємостосунків з громадянами. Адже адміністративні процедури здатні забезпечити необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав і законних інтересів та стати дійовим засобом протидії суб'єктивізму і свавілля з боку державних службовців органів виконавчої влади.

Подоланню наявних недоліків сприятиме прийняття Адміністративно-процедурного кодексу України, де передбачено докладну регламентацію, зокрема, розгляду за зверненнями фізичних і юридичних осіб індивідуальних адміністративних справ, оскарження рішень, дій та бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб з питань реалізації прав і законних інтересів зазначених осіб. Але головне – в Кодексі мають бути відображені основні процедурні принципи, які виступають стрижнем європейських принципів діяльності публічної адміністрації.

Літ.: Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006. – 398 с. *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право* / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерещ, М. І. Ославський та ін. ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юстініан, 2007. – 288 с. *Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту* / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін. ; ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Наук. думка, 2007. – 586 с.; *Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та європейський адміністративний простір : наук.-інформ. вид.* / А. А. Пухтецька. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – 88 с.; *Council of Europe. Preliminary draft Recommendation on Good Administration and Consolidated Model Code of Good Administration, prepared by the scientific expert and the Secretariat, Working party of the project group on administrative law.* – Strasbourg, 21 November 2005. – 15 p. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co%20operation/administrative_law_and_justice/Texts_&Documents/CJ-DA-GT

Пухтецька А. А.

МОДЕРНІЗАЦІЯ (фр. modernization – оновлення, від moderne – новітній, сучасний) – процес реконструкції всіх сторін суспільної системи, через який пройшла середньовічна Європа у XII-XVII ст., перетворившись у підсумку в сучасну європейську цивілізацію. В основі європейської **М.** лежав синтез античних зразків та західної християнської традиції. Виділяють органічний та неорганічний типи **М.** Органічна **М.** характерна для країн так званого “першого ешелону капіталізму” (Західна Європа, США і Канада), де модернізаційний процес був наслідком попереднього розвитку їхніх суспільств і охоплював усі сфери суспільного життя. Етапами **М.** стали Відродження, Реформація, епоха колоніальних воєн і географічних відкриттів, у ході яких здобувались додаткові ресурси для швидкого розвитку. У процесі європейської **М.** вирішувалися такі завдання: у соціальній сфері – індивідуалізація суспільства, чітка спеціалізація людей, суспільних і державних інститутів за видами діяльності. Долю людини, її місце в суспільстві мають визначати кваліфікація, освіта, ділові якості; в економічній сфері – поширення приватної власності, ринкових відносин, поступовий перехід до індустріального виробництва, пов'язаного з упровадженням технологій, за-

снованих на використанні наукових (раціональних) знань, поглибленням суспільного і технічного розподілу праці, розвитком ринків товарів і послуг, створення самопідтримуваної (ринкової) економіки; в політичній сфері – утворення централізованих держав, перехід до світської держави, запровадження поділу влад, включення широких мас населення у політичний процес (через вибори, політичну діяльність тощо), формування свідомих інтересів різних суспільних груп; у культурній і духовній сферах – раціоналізація свідомості, секуляризація освіти, поширення письменності, свобода думки і творчості, релігійний плюралізм і свобода совісті.

Важлива роль у процесі європейської **М.** належала Великій Французькій революції, яка: консолідувала і спростила складну багатоманітність дореволюційних форм власності, зумовила появу індивідуалізованої приватної власності; зміла всі станові бар'єри і запровадила рівні соціальні можливості для всіх громадян (принцип рівних можливостей сприяв соціальній активності, відкрив доступ до освіти, високопрофесійної діяльності, підприємництва людям з різних соціальних верств); оголосила в “Декларації прав людини і громадянина” невід'ємними правами свободу, рівність, безпеку і власність, що сприяло розширенню в усіх європейських країнах громадянських прав, запровадженню конституцій; проголосила принцип національного суверенітету і нову формулу нації, коли організуючим ядром держави ставали не монарх, не правляча династія, а нація в новому, модерному розумінні.

На відміну від органічної **М.**, неорганічна зумовлена не стільки внутрішніми, скільки зовнішніми чинниками, внаслідок чого зміни в економіці, культурі, політиці та соціальній сфері доволі часто не відповідають одне одному. До країн з неорганічним типом **М.**, яку часто називають навздогінною, належать держави так званого “другого ешелону капіталізму”. Неорганічний тип **М.** не означає, що країна, яка модернізується, приречена належати саме до цієї категорії. Приклад Японії показує, що досягнення певного стану в розвитку громадянського суспільства, економічної та політичної сфери можуть вивести її у розряд країн з органічним типом **М.**

Першим прикладом добровільної неорганічної **М.** держави зі східною суспільною сис-

темою була Росія. Метою політики Петра I, як наголошував А.Тойнбі, було перетворення Російської імперії з православної світової держави на одну з локальних держав західної цивілізації. Він намагався ввести її до західної спільноти як рівноправного члена, зберігши при цьому її політичну незалежність і культурну автономію у світі, де західний спосіб життя набув певної структурної визначеності. Проте унаслідок проведення **М.** зверху, особливостями модернізаційного процесу в Росії була його деформація, різке зростання ролі держави, встановлення жорсткого контролю з її боку за всіма сферами економіки, що призводило до зростання авторитарності влади, посилення централізму, бюрократизації управління. Не був сформований механізм розв'язання соціально-класових суперечностей, гальмувалося формування громадянського суспільства тощо. Модернізаційні процеси в посткомуністичних країнах відносять до окремого типу **М.**, до так званої "посткомуністичної моделі **М.**", яка здійснюється за плюралістичною схемою. Політична **М.** для цих країн є умовою переходу від авторитаризму до демократії, яка, у свою чергу, створює умови для **М.** економічної та соціокультурної сфери. Разом з тим сучасні глобалізаційні процеси принципово змінюють критерії та технології управління соціально-політичними процесами. Глобалізація робить безперспективною концепцію традиційного наздоганяючого розвитку України. Це вимагає від державної влади, управлінської еліти розробки новітньої національної стратегії розвитку, побудованої на досягненні технологічних проривів.

Літ.: *Бойко О. Д.* Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2003; *Войтович Р.* Концептуальні засади формування національної управлінської еліти в умовах глобалізації (на прикладі досвіду пострадянських держав) / Р. Войтович // Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. І. Пірен. – К. : Вид-во НАДУ, 2005; *Зеленько Г.* "Навздогінна модернізація": досвід Польщі та України / Г. Зеленько. – К. : Критика, 2003; *Семенникова Л. И.* Россия в мировом сообществе цивилизаций : учеб. пособие / Л. И. Семенникова. – Изд. 3-е, перераб. и допол. – Брянск : Курсив, 1999; *Тойнбі А.* Дослідження історії : в 2 т. / А. Тойнбі ; пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К. : Основи, 1995.

Прокопенко Л.Л.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ. У 90-ті рр. XX ст. намітилася криза західноєвропейської національної соціальної держави, яка підняла на політичний рівень проблему інтеграції іммігрантів. Сучасні міграційні процеси сприяли перетворенню традиційно гомогенних у культурному плані національних держав Європи в гетерогенні, мультикультурні суспільства.

Поняття "**М.**" використовується з 1957 р. для характеристики політики Швейцарії. У науково-політичний обіг цей термін остаточно увійшов в 1971 р., коли в Канаді був прийнятий Офіційний акт про **М.** Крім Канади **М.** є державною політикою Австралії. У Європі ідеї **М.** отримали офіційне визнання в 90-х рр. XX ст. **М.** протиставляється концепції "плавильного казана" (англ. *melting pot*), де передбачається злиття всіх культур в одну (США).

М. – один з аспектів толерантності, що полягає у вимозі паралельного існування культур з метою їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському руслі масової культури. Ідея **М.** висувається переважно у високорозвинених суспільствах Європи, де здавна існує високий рівень культурного розвитку. У сучасній Європі **М.** передбачає, насамперед, включення в її культурне поле елементів культур іммігрантів з країн "третього світу" (у тому числі з колишніх колоній європейських країн). Згідно з доктриною **М.** іммігранти мають право і повинні зберігати свою культуру і самобутність, роблячи сучасні європейські нації схожими на "культурну мозаїку".

Обов'язковим атрибутом політики **М.** є активна пропаганда толерантності серед корінного населення. Ідеологія **М.** виходить з утопічного по суті припущення про можливість безконфліктного співіснування абсолютно різних за своїм характером культур.

Основними принципами цієї ідеології є: позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей (визнання того факту, що культурне різноманіття збагачує суспільство, робить його більш життєздатним); право на культурну відмінність (усі члени і групи спільноти мають право на збереження і підтримку своїх культурних особливостей); культурна рівноцінність і взаємна толерантність; ієрархічно структурована, подвійна (множинна) ідентичність (кожен індивід за своїм вибором може одночасно бути частиною кількох груп); єдність у мно-

жинності (культурна автономія тієї або іншої групи визнається тією мірою, якою вона не суперечить загальним базисним цінностям більшості, з яким ідентифікує себе держава); ідентифікація індивіда з тією чи іншою етнокультурною групою формує в нього стійку самосвідомість, сприяє його психологічній захищеності, створюючи у такий спосіб передумови для відкритості індивіда до інших етнокультурних груп та вихованню в ньому терпимості; право на рівні шанси (культурні відмінності доповнюються принципом недискримінації та рівності в соціальній сфері); політична керованість (**М.** не є феноменом, що сам розвивається, для його формування і розвитку необхідна політична воля і підтримка).

Реалізація мультикультурної моделі інтеграції іммігрантів передбачає: впровадження програм з адаптації іммігрантів (відповідно до закону про натуралізацію новоприбулих 1998 р. у Нідерландах іммігранти зобов'язані відвідувати мовні курси, брати участь у соціальних програмах з адаптації іммігрантів); проведення позитивних заходів, що забезпечують представникам меншин пільги при прийомі на роботу, отриманні контрактів, вступі до ВНЗ; офіційне визнання і сприяння в проведенні етнічних свят; розширення можливостей для іммігрантів використовувати рідну мову у процесі навчання і в суспільно-політичному житті (напр. у Франції, Німеччині, Великобританії діти іммігрантів мають можливість вивчити мову батьків завдяки організації спеціальних шкіл і курсів у рамках міжкультурних угод між приймаючою країною і країною походження іммігрантів); забезпечення толерантних міжетнічних відносин (серед європейських країн найбільш розвинене законодавство з расових питань має Великобританія. Наприклад, закон про заборону дискримінації в громадських місцях 1965 р., закон про заборону дискримінації за кольором шкіри, ознакою расового або етнічного походження, у сфері зайнятості, найму житла, надання послуг, кредиту та ін.); спрощення в наданні громадянства; визнання подвійного громадянства (на сьогодні близько 30 країн визнають подвійне громадянство); розширення надання негромадянам виборчих прав на місцевих виборах (Нідерланди, Норвегія, Швеція та ін.), створення спеціалізованих інститутів, відповідальних за запобігання міжетнічним

конфліктам, контролю над виконанням антидискримінаційного законодавства (наприклад Комісія з расової рівності у Великобританії), сприяють інтеграції іммігрантів (напр. Управління Комісара з міграції берлінського сенату, яке проводить пропагандистську роботу в кварталах, де проживає багато мігрантів і кампанії громадської інформації з роз'яснення основних засад міграційної політики; надає рекомендації та юридичні консультації на 12 мовах, допомагаючи іммігрантам при працевлаштуванні та вирішенні проблем дискримінації; сприяє нарощуванню потенціалу іммігрантських організацій; допомагає іммігрантам створювати групи взаємодопомоги, повертає до проблем інтеграції увагу ЗМІ та громадськості).

Хоча політика **М.** і переслідує позитивні цілі, однак, як вважають деякі дослідники, вона одночасно несе і низку негативних явищ. Серед них можна назвати такі: політика, спрямована на збереження і підтримку певних культур, породжує нерівне ставлення до громадян; політика культурного визнання сама продукує етнокультурні меншини, які потім вимагають рівноправності; проведення політики **М.** деструктивно позначається на західній цивілізації і руйнує європейську ідентичність.

До того ж побудова мультикультурної моделі інтеграції іммігрантів у національну державу стикається з низкою проблем: недостатнє фінансування відповідних соціальних програм, збереження на практиці дискримінаційних заходів щодо іммігрантів, збереження і загострення конфліктів на расовому, етнічному ґрунті.

Таким чином, політика **М.** є відповіддю національної держави на зміну етнотемографічної структури демосу, що зумовлено характером сучасних міграційних процесів, а також відповіддю на ослаблення соціальної функції держави. Визнання культурного плюралізму покликане зменшити конфліктність на культурному ґрунті, компенсувати скорочення обсягів державної соціальної допомоги декларуванням рівності культур. Ця політика в цілому відповідає духу демократії, однак вона пов'язана з низкою проблем: мультикультурне суспільство уразливе, важкокероване, непередбачуване.

Оцінюючи політику **М.** як політику інтеграції іммігрантів у національну соціальну державу, необхідно відзначити, що вона фактично орієнтована на неприпустимість

виключення особи із соціальних систем за культурною ознакою. Реальне включення іммігранта в суспільне життя багато в чому тепер залежить від нього самого, що обумовлено ослабленням державної функції соціального захисту і допомоги. На сучасному етапі політика **М.** дає змогу лише створити передумови, умови для успішного включення іммігранта в національну соціальну державу.

Країни ЄС зараз створюють свою єдину культуру, яка базується на принципі полікультурності та збереженні іноетнічних культур. Особливою проблемою є можливість формування єдиного культурного ідентитету в Європі з її особливими умовами. Справжня консолідація Європи можлива тільки в органічному зв'язку з культурами та досвідом її народів, на основі спільних рис. Тобто вона передбачає не витискування національних ідентитетів, а їх еволюцію та органіч-

не доповнення ідентитетом європейським. З цього випливає і офіційний культурний принцип ЄС "єдність у різноманітності".

Літ.: Буряк П. Ю. Європейська інтеграція і проблеми сучасності : навч. посіб. / П. Ю. Буряк, О. Г. Гупало. – К. : Хай-Тек Прес, 2008; *Глобалізація* и мультикультурализм / П. К. Гречко, И. А. Мальковская, С. А. Нижников и др. ; отв. ред. Н. С. Кирабаев. – М. : РУДН, 2005; *Илишев И. Г. Язык и политика в многонациональном государстве (политологические очерки)* / И. Г. Илишев. – Уфа : Китап, 2000; *Назаревич А. Национальні меншини країн Європейського Союзу в контексті інтеграційних процесів* / А. Назаревич, С. Трохимчук. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 2002; *Kymlicka W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* / W. Kymlicka. – Oxford, Clarendon press, 1998; *Gustavsson S. The Future of the Nation-State : Essays on Cultural Pluralism and Political Integration* / S. Gustavsson, L. Levin. L. – Stockholm, Nerenius & Santerus Publishers, 1999.

Чугріна О.Р.